

*Присвячую своїй родині –
Неллі Корнієнко
й Оксані Шанюк*

Александр

Лесь ТАНЮК

ТВОРИ

ЩОДЕННИКИ
без купюр

в 60-ти томах

XLII том

1976 р.

січень-березень

Київ
«Альтерпрес»
2018

ББК 84.44
Т18

**Упорядкування Неллі КОРНІЄНКО
Оксани ТАНЮК**

Танюк Л. С.

Т18 ТВОРИ. Щоденники без купюр. В 60-и томах.
Том 42. 1976 р. (*січень-березень*). — К. : «Альтерпрес»,
2018. — 574 с.

ISBN 966-542-189-1 (серія)
ISBN 978-966-542- (т. XLII)

ББК 84.44

ISBN 966-542-189-1 (серія)
ISBN 978-966-542- (Т. XLII)

© Танюк Л. С., 2018
© Корнієнко Н.М., 2018
© «Альтерпрес», 2018

1976

січень

1976

січень

Зошит №62

2 січня

1976 року

Звичайно ж, як і щоразу на початку року – повна хата надій та оптимізму. Миття дарує людині в кращому разі одну єдину неповторну мить щастя, і секрет його, за Уайльдом, в тому, щоб ця мить повторювалась якомога частіше. Втім, Уайльдові й не повезло.

Мені завжди мило у новорічну ніч; існуємо всі ми наче в іншому вимірі, і цей всесвіт належить нам з Неллею; ніби й не мав наміру говорити високопарно – а вийшло. День як рік і рік як день – по той бік гора, по цей бік друга, – поміж щастям і нещастям лежить усе поле життя (болото? провалля? чорний ліс?), і проблема щоразу в тому, аби його засіяти і вчасно зібрати врожай...

Але я розмудрувався: то в мені ще бродять вчорашнє шампанське.

Дивились прем'єру фільму «С легким паром или Ирония судьбы?» Ельдар Рязанов, особливо не перенапружуючись, зафільмував оту свою п'єсу, яка шлягером прокотилася по театрах. Я свого часу категорично відмовився її ставити (хоча й розумів, що матиме успіх – суцільна релаксація і – «ніякої тобі ідеології», яка вже так людям осточортіла). Видалась вона мені третьорозрядною, дратувала одновимірність і примітив, ставка на аматорів пива.

А сьогодні я подумав, що марно ми списуємо любителів пива з рахунку. Явище обивателя амбівалентне; самим фактом свого існування він, як

Фільм «С легким паром...» Рязанова

Савватій Савлович Гуска – ігнорує оті високі цілі, про які я писав вище. Ігнорує, позаяк просто хоче жити а ля природа. В тому числі й пити пиво як нормальна людина і ходити в лазню без конвою.

Так от: всупереч цим «але» фільм вийшов гарний. Рязанов опоетизував героїв і дав їх грати тонким і правдивим акторам. У фільмі з'явилося те, чого не було в п'єсі – **ліризм**. І саме він вивів усе на рівень людської ностальгії за добром і простотою, за звичайними (а не «гражданскими»!) почуттями. У такий спосіб Рязанов знову

підтвердив ідею первинності акторства й самоцінності акторської гри. М'який і ніжний Мягков, польська статуетка Брильська, Жора Бурков, Ширвіндт. Мягков заспівав голосом Сергія Нікітіна, і навіть як, – який голоси розпізнає й запамятовує, як собака запахи, пам'ятаючи їх потім десятки років, спершу «не врубився»; мені здалося, співає сам Андрій. Бо це було **психологічно** правдиво. Чудово й те, що Рязанов запросив не «шлягерників», а Тарівердієва, – цей не вміє «як усі». Нарешті, він ушляхетнив фільм романсами на тексти Пастернака, Цветаєвої, Ахмадуліної, Євтушенка; тобто переніс усе в сферу людей іншого духу, ввів **обивателів** ін'єкцію антиобивательства.

Володя Загоруйко підтвердив, що Брильську озвучувала Валя Талізїна. Це прекрасна актриса, з гострим характером, самобутня. Звідси й природність Брильської. А співає замість неї – Алла Пугачева. Авжеж, якщо з трьох таких жінок зліпити одну – вийде сама досконалість. Або загадка.

Ахеджакова: бідне циганське дитя. Я хотів би поставити колись що-небудь з нею та Бурковим. Вони актори нерозкриті, експлуатують їхні **типажі** – між тим я певен, там є поклади золота й срібла, золотого ключика до них ще не підібрав ніхто.

Рязанов подає одновимірність нашого життя як **норму**. Без жодного натяку на протест проти цього. «Лишь бы человек был хороший...» Бо й за тієї вбогості, якою ми ситі по горло, виявляється, можна жити, і жити весело. Для повного щастя треба тільки ходити перед Новим роком до лазні й любити пиво...

Все, що було у п'єсі театральною умовністю (повторність інтер'єру, дубль умеблювання, смаків та звичок – радянський штамп), він у фільмі «заземлив», задемонструвавши кіношно «неумовність» – поїзд, вокзал, Москву й Ленінград. І вже після цього глядачі повірили Мягкову, абсурдизм штампованого життя став реальністю осміяння (висміяння).

Фільм на всі смаки. Цікаво, проте, чи подобатиметься він за кордоном, де інший спосіб життя. Чи й для них існує **свій** норматив, який їх так само тисне? У нас – штамп радянський, у них – американський?

Подумалося мені, що це, може, перша кінокомедія в Союзі – без бюрократа й злодія, без передовика й консер-

ватора, – ні тобі Яго, ні Отелло, ні секретаря парткому чи профспілки. У класичному сенсі – стрічка «без конфлікту», без традиційної «боротьби».

Але це на перший погляд. На глибині існує конфлікт **натур**, що їх засадили в соціалістичну колбу й змушують жити банально, для **мікроскопу**. А вони ностальгують за іншим. Тому вони потрібні один одному, відбувається пошук душі.

Варіант милої різдвяної казки з щасливим фіналом. Дивуюсь, як продрімали наші алкогольні цензори цей гімн звичайному келихові пива. Чи щось міняється? І «на сіятельних вершинах» вже навчилися мислити окремо про **сюжет**, окремо – про **естетику** явища, окремо – про атмосферу картини. Маємо явний прогрес.

Власне, тут і є відповідь на те, як з гидкого каченяти п'єси виріс лебідь фільму. Сенс справді в тому, що «треба жити», жити звичайними людськими втіхами й називати їх банальними (бо небанальне, мовляв, – лише героїчне). Жити нормами «малої людини», як це є у всьому світі, а не революціонізувати, місянити, затягати задля майбутнього паски й відмовляти собі у кухлі пива.

Неокласики втікали від революції у «болотяну лукрозу», аби не надриватися; потребами змін у соціумі («зміни» як «привиди» Ібсена). Курбас ховався од бурі й дурі в Молодому театрі. Для них мистецтво було найвищим засобом «бути», – на відміну від формули «запрягатися у прогрес».

Проте Курбас і неокласики втікали у простір вишуканого мистецтва (порівняй театр Арто на Заході, загадки абсурдизму, інтелектуальні головоломки), в елітарність. Тут йдеться все таки про масову свідомість. Яка, мовляв, різниця між революцією і затишком родинного життя, соціалізм чи комунізм – живи і край. Будь природній, не перенапружуйся, течія життя рано чи пізно приб'є твого човна до якогось берега.

Або не приб'є...

Важливо одне – в човні не країна, не «лад», не «колектив», у човні ти **один**.

А якщо ти можеш вирулити без партії, без «установки», без заангажованості, – то навіщо вони тоді – партія, установка, заангажованість?

«Мысль интересная!» – сказали б у цьому випадку Державін і Ширвіндт.

Звичайно, є небезпека рослинного життя, без руйнації стереотипів, наслідком якого є відсихання гілки чи жовта трава. Рівність вагітна ентропією. Наслухаймось різдвяних казочок, вгамуймося и пиймо пиво. Вам усім – казочка, а мені – бубликів в'язочка.

І не одна.

Життя покаже, прохідний фільм – чи з перспективою. Мені здається, він залишиться, його **приємно** дивитися.

Тут ми, очевидно, зійшлися в думках з Брежневим. Був перегляд у ЦК партії, надто ревні цензори вимагали «редакції», а Леонід Ілліч розчулився, заплакав – і похвалив. Отож відразу й поставили на перше січня, в найкращий час.

Що ж, фільм може подобатись і «верхам» і «низам», кожен виноситиме з нього своє.

Я щиро вітаю свого колегу Ельдара Рязанова і моїх друзів-акторів з цією стрічкою, яку мені **хотілося** дивитись.

Там є щось таке, про що слід буде поміркувати на дозвіллі.

Звірі – не сміються, це привілей людини. Позаяк живе-мо у постійному стані кризи, виручає і подовжує життя тільки сміх.

Я, котрий визнає за мистецтвом виключно високу шекспірівську функцію, – сам найбільше люблю ставити комедію. Це важко пояснити.

Але це так. Найгостріші речі сприймаються на межі трагедії і клоунади.

*Сміхотеранія? Листівка від
Атени. Від Емі Соловей*

Я звернув увагу, що для мене сміх є навіть ліками від астми; одвертає напад задухи. Треба було б поговорити про це з лікарями – це ж не просто нерви, напевне відбувається в організмі якась хімічна реакція. Ніби вбризули у кров червоного вина чи принаймні адреналіну. Після комедійної вистави я добре сплю й мені не сняться жодні жахи.

Чи може існувати сміхотерапія – в медичинському сенсі? Бо в сенсі мистецькому ми її маємо давно. Хіба не кращий для нас лікар – Чарлі Чаплін? І що примітивніше він діє, то більше ми сміємося.

* * *

**Листівочка від Атени.
71-94-18 мій телефон.
26.XII-75**

Дорогі наші!

Сердечно вітаю з новим роком! Хочу, щоб Вам було добре, щоб не було ніяких прикростей. Хай Оксанка росте на радість і щастя, а у Вас обох, рідні Неллю і Лесю, хай ніколи більш не насуваються колоди на Вашому творчому шляху. Будьте! Любимо Вас, ду маємо, а я дякую тому далекому рокові, що звів десь до купи наші стежки. Цілую усіх трьох.

Ваша Атена

P.S. Думала, що буде можливість заглянути до Вас хоч на годинку. Але на цей раз в побаченні «отказано». «Хочу бью, хочу жалую». Без Іринки мені пусто, але беру серце в кулак. Вона ж каже, що почувала себе там людиною.

Як у Вас там? Може колись найдете час на пару слів і зробите мені свято.

Всього тільки доброго Вам.

Атена

Листівка й дві фотокартки від Елі Соловей: Ганнусі 7 місяців, Ганнуса на шиї у Василя; фізіономії у них прекрасно щасливі й розслаблені. Якби хто знав, який я радий за Елю; мені здавалося, що їй важко буде знайти людину по серцю, надто вона тендітна душею. Тепер все позаду. А написати їй слід негайно – взагалі соромно, що так відстаємо...

* * *

*Любі мої Танюки, з Новим роком,
хай він вам буде щасливим!*

Чом ви мене розлюбили, забули й кинули? В нас росте Ганнуса, скоро їй рік, тому живемо на прискорених обертах, а я так взагалі на межі всіх сил (працюю з початку навчального року, кручуся «як білка під колесом»).

Зовсім уже весело стало, відколи ми вступили до ЖСК і оплатили наші блискучі перспективи. Мабуть це мій варіант щастя, щоб усе давалося не надто легко, але я не нарікаю. Донька, навколо якої ми обертаємося наче навкруги свого сонечка, дуже нас тішить і винагороджує за все. Але я страшенно скучила за вами, за своєю Москвою... і так сумно не мати від вас жодних вістей, нічого про вас не знати. Неправильно – це я так вважаю. Але ми на міцному якорі. А взяли б ви, та приїхали до нас, хоч би й на Різдво. Ми б вам і заколядували і куті дали і спати знайшли б де покласти. Га?

Цілую вас. Відгукніться!

Вітання вам від Василька.

Ваша Ліля

4 січня

*Репетиція
«Львівському оркестру»
засідання»*

Тиждень шалений. З ранку до вечора – «Премія». 30 і 31 взяв другу дію, дещо вдалося закріпити. 2-го і 3-го – першу, і сьогодні переконався, що з другою дією справи гірші. Кочетков у першій дії – **веде**, там у нього (Потапова) – **вчинки**. У другій розігнавши сани, він сідає на них – і його несе, поза його волею. Вчинки там роблять інші, а він переважно відбивається – приймає або заперечує чужі рішення. Члени парткому у другій дії мають бути активніші, вони – в наступі, вони – захисники генеральної (як їм здається) ідеї, а він – тримає оборону й суб'єктивно програє. Доводиться будувати напад з арсеналом слабким: знову чортів Абрамов. Абрамов – я так наполягаю! – повинен зіграти людину, яка щиро, всюю душею вірить в успіх «планів і підприємств», переконаний, що «моральними» проповідями, зборами й накачками можна змінити життя, він є співець загальних зборів і поет політінформацій, я таких знав. Йому здається, що він ЗРОЗУМІВ Потапова й ХОЧЕ йому допомогти. Його мовою – означає вірно ОЗБРОЇТИ Потапова (ідеологічно), дати йому потрібні для досягнення мети ЗАСОБИ. Насправді ж ці любяєвські засоби виявляються порожньою витратою енергії, вся потужність – у свисток. Потаповою чує марність його зусиль, вони – **різні**. Заперечуючи засоби Любаєва («Я поговорю з бригадой, и все решится: премию они получают, конфликт будет снят!»), Потапов врешті приходиться до заперечення самого Любаєва. Після чого Любаєв із захисника Потапова стає непримиреним його ІДЕЙНИМ противником; він раптом усвідомлює, що Потапов пропонує саме ревізію, – ту, яка замече його, Любаєва. Для мене Любаєв не є пустопорожній демагог, яким написав його Гельман; я хочу дати його ЖЕРТВОЮ певного ладу мислення. Віра, а не знання – ось його фундамент. Але віра щира, він ЩИРО здивований, коли помічає у Потапові ЗАПЕРЕЧЕННЯ, перекреслювання його зусиль. Йому здається,

що він ЗА ПОТАПОВА – от тільки треба його «ледь-ледь» підправити, скерувати його дії в потрібний бік, – і все стане на своє місце. Оце «ледь-ледь» він і намагається зробити.

Взагалі, мені набагато цікавіше робити виставу про «заблудження человеческие», ніж про інтриги партійного «мадридського двору». Люди з кар'єристськими нахилами, хитруни й склочники, словоблуди й одверті брехуни – що в цьому може бути трагедійного? Це – комедія (хай навіть драма), жанрова комедія характерів. А якщо драма, то – міщанська, без виходу на високу духовність. П'єса риторична, їй бракує ПОВІТРЯ ПРОБЛЕМИ, вона надто прив'язана до «виробничого побуту», до всіх отих «пускових об'єктів», «комунікацій», «квартирних планів». Від них не втечеш – поза як тоді зникне її «сюжетна гострота», гострота конкретного випадку, винятковість цього «і раптом сталося...». Який же вихід? Я бачу його в тому, що люди, вирішуючи цей конкретний випадок, МИСЛИЛИ б на рівні загального, проектували його на весь лад нашого життя, підходили б до нього, як, скажімо, підходив РАДНАРКОМ до проблеми «оголосити чи не оголосити червоний терор у відповідь на терор білий» (зумисне – для Неллі – роблю застереження, що **знаю**, як було в історії насправді з тими **терорами**, але виходжу з хрестоматійної **формули**). Інакше кажучи, не в зреченні від побуту чекає нас успіх, а в тому, щоб перетворити оце «конкретне» на філософське. Для цього члени парткому не повинні бути заземлені, їхні позиції не можуть бути продиктовані дрібними інтересами. Нехай всі вони будуть переконані, що тільки цим ключем можна відімкнути двері, що тільки МІЙ кут зору, МОЯ пропозиція врятує справу. І люто домагаються свого, надихані КРАЩОЮ частиною свого «я». Стерильність? Можливо. Але мені йдеться про те, як ускладнити проблему. Бо й насправді не та чи інша схильність людини скеровує світ. Розкрити механізм реакції певної стабільної групи керівників на ЄРЕСЬ, дати

механізм її придушення и поганьблення – а потім зрозуміти, усвідомити її невідворотність, її історичну неминучість. І тоді після подолання власного консерватизму прийти до нової віри – у необхідність змін, інакше – нерухомість, смерть. Це має статися з кожним членом партбюро. Тоді друга дія – народження нових людей, це скидання старих панцирів, оновлення. Воно є складне й болюче, як будь-які пологи, але воно – життя. Якщо цього не станеться, мені не було сенсу звертатися до цієї п'єси. За концепцією своєю це саме **МОЯ** п'єса, МОЯ тема. Мене завжди цікавило й цікавить, як у надрах однієї релігії (ідеології, політики, світовідчуття) народжується єретичне її заперечення. Єресь міцніє, поширюється, відвойовує собі життєвий простір і після якогось якісного стрибка стає Новою державною (системною) релігією (ідеологією, політикою, світовідчуттям). І тоді в надрах її виникає Нова єретична ідея – після чого знову повторюється той же історичний хід.

Але який громадський темперамент, яке могутнє сценічне мислення потрібне для того, щоб глядач відчув за «виробничим» сюжетом «Протоколу...» – оце. Як він має співчувати Потапову, а потім секретареві партбюро, а потім Батарцеву, як розуміти їхні персональні драми, драми руйнації їхніх надій! Якою прозорою має бути концепція вистави! Як все має бути **з р о з у м і л и м!**

І тут – основна складність. Мені потрібні актори-воїни, актори-трибуни. Отут вся холера й захована! Абрамов і К^О пропонують мені дрібну правдусю факту, котрий, відверто кажучи, мені «до лампочки». Пустять чи не пустять у строк комбінат – мені байдуже. Бо це не є предмет **драми**. А ось ЛЮДИ на лезі ножа, в ситуації, з якої вони можуть вийти лише через заперечення своєї старої шкіри (а це боляче!) – на це я, либонь, піду дивитись. Чи зуміють вони? Чи вистачить їм духу? Чи знайдуть вони сили ЗМІНИТИ світ, змінити те, що ЗАЛЕЖИТЬ ВІД НИХ? А коли це не просто люди, а – лідери, провідники певних груп,

установок, способів мислення, – це ще дужче мене цікавитиме. Чи залежить щось від однієї окремо взятої людини? Чи світ є сума некерованих механізмів, які перемелюють і нищать цю окрему людську волю? Лише у відповіді на цю групу питань я бачу сенс роботи над виставою. Суворою і трагедійною. Втрата віри й ілюзій – хіба не категорія трагізму? Адже Нова Віра ще проблематична, і людині не дано прожити тисячу років, і за свою мить під сонцем вона не встигає спізнати глибинної філософії ВИДУ. Якби людина була не людиною, а людством, вона б могла не сприймати це як трагедію. З точки зору людства «Гамлет» – лише невеличка щербинка на дорозі; з точки зору самого Гамлета – це непоправний розрив «ланцюга часу»; обидві сторони мають рацію. Через те і конфліктують.

На словах любі мої артисти все це розуміють. Але одні заскочені тим, щоб «дати в ролі закінчений тип балакуна», інші, знаючи про свою емоційну неміч, імітують пристрасть і темперамент, треті уводять все у напівтони й акварельність, прагнучи жанрової правди факту, а ще інші – намагаються вирватися із залізних обіймів задуму («все будуть грати Шекспира – а я сыграю Розова, и меня заметят!»).

Всі ці дні я загострював на тому їхню увагу. З'ясувалося, дечого я не зумів їм раніше пояснити, і вони мене НЕ ЗРОЗУМІЛИ (так, принаймні, сказав Костя Григорьєв). Прозвучала фраза, якої я давно чекав. Мовляв, конфлікт у тому, що це просто «люди не те...» «То що, – питаю, – заміни їм «тими», «кращими», – і конфлікт вирішиться? Якщо спроектувати в цілому на наше життя – ви переконані, що заміни «поганих керівників» «гарними керівниками» – і система працюватиме пречудово? І нема жодного ганджу в самій системі?»

Мовчать. Глибокодумно мовчать.

Був епізод, коли вони спробували знайти вихід не там, де треба. В другій дії Кочетков на три голови перекрив

Абрамова й Сихру, хоча й працював не на повну потугу. Просто вони були дохлі (Сихра репетирував за Стрельнікова). Отож не клеїлось. І виник стихійний мітинг на цю тему – полярні думки, протилежні оцінки. Вони почали доводити, що він – грубий, хамить, а не переконує, що йому треба трохи підрізати темперамент. Кочетков – зрозуміло, своє. Коса на камінь – скри крешуть, вогонь. «Ось, – кажу, – бачите, коли вас допече, ви можете – на рівних!»

Абрамов – запропонував зняти його з ролі. (Прозвучало це трохи екстазно, на три чверті «для красного слівця»). Я чітко відповів, що зробити це ніколи не пізно, але такий досвідчений актор, як він, міг би й спробувати стрибнути вище. Тим паче що нічого особливого я від нього не вимагаю; а втікати від труднощів у куці – остання справа.

– Ви мені потрібні, і я вірю, що ви зможете зіграти Любаєва так, як це треба для вистави. Інша річ, що задум настільки чіткий, що будь-який ухил від нього я відразу ж помічаю й помічатиму: не сподівайтесь, що тут «можливі варіанти». Мені потрібна в цій музиці саме партія роялю, на скрипці зіграють інші. Отож я буду до вас вимогливий, – втім, як і до всіх інших.

Десь на глибині я підозрюю, що Абрамову просто бракує людської енергії, елементарної життєвої сили – аби зіграти так, як я його прошу. Він останніми роками як погаслий вулкан. Збуджуючись, він сам себе накручує, і це відразу видно. В його темпераменті є фальш.

Не виключаю, що варіант із зняттям з ролі реальний. Я вже подумав, що він з великою правдою зіграв би прораба Зюбіна. Той – «маленький собака», забитий, затюканий чоловічок, – котрий знаходить в собі сили РАПТОМ повстати: на мить. Мовчить усю виставу, а потім, відважившись, кидає начальству: «все у нас плохо, потому что на стройке порядка нет». Може, поміняти їх з Буровим?

Дзвонила Струкова, запрошувала на новосілля. Не зміг. Толмазов улаштував вечірню читку «Території» за Куваєвим,

інсценівка Вол. Миколайовича Токарева. Сам Куваєв – геолог, недавно вмер. Не дожив і до п'ятидесяти.

Токарев читав невиразно, і на другу дію я попросив Бубнова: але все одно я нічого не зрозумів. Це не театр. Люди є – однак проблема їх не в'яже. Фактура роману цікава, інсценівка – слабенька, багатоепізодна, ввів якусь умовну «жінчину в черном», родом із наших «шістдесятих». Художня рада не прийняла, Толмазов почув багато неприємних слів, Токарев сидів червоний, і мені його було по-людськи шкода. Але шкода й акторів, яким довелося б це грати. Тим паче, що Толмазов не Товстоногов і не дав би тому ради.

Потім я говорив з Толмазовим. Так я й думав: п'єсу йому нав'язало Управління, він не зміг сказати «ні» – і зробив це руками Художньої Ради.

А я думаю, такі речі підривають авторитет головного режисера. Бо саме від нього чекають **рішення**.

Абсолютно всі вважають ці три години за втрачений час. Токарев, перед читкою робив компліменти «Пурсоньякові», кружляв навколо мене, розповідав, що бачив «Маклену Грасу», знає про Курбаса та Гірняка /?/. І все одно я не виступив. По-перше – субординація бо я не член Художньої Ради, а думки моєї ніхто не питав. По-друге, я справді нічого не зрозумів. Сумбур. Якби ще я прочитав очима. Та ще й мене кликали у зв'язку з «Протоколом» до телефону, міг щось вагоме й пропустити.

6-го читаємо ще одну п'єсу – арабську. Нонна стверджує – дуже гарна. Не знаю жодної гарної арабської п'єси. Втім, як і погані. Але якщо їхні п'єси такі ж, як їхні фільми, це не моя парафія.

«Комсомольская правда», 4.01.76

Рецензирует читатель

В ПОИСКАХ ЧЕЛОВЕКА

Едва ли найдется театр, в репертуаре которого не значились бы пьесы Вампилова. До сих пор не прошла горечь утраты яркого дарования, но разве не завидная судьба – к неполным тридцати пяти годам создать целостный художественный мир, создать свой театр!

Наиболее полное представление о творчестве Вампилова может дать «Избранное», недавно выпущенное издательством «Искусство». В книгу включены широко известные пьесы «Прощание в июне», «Старший сын», «Провинциальные анекдоты», «Прошлым летом в Чулимске» и еще не увидевшая света пьесы «Утиная охота». В издание вошли также ранние рассказы и сценки, дающие возможность пытливому читателю проследить становление и развитие писателя.

В чем же заключена огромная притягательная сила вампиловских пьес?

Раскованность и легкость диалогов, за которыми скрыта колоссальная работа уже начинавшего чувствовать свою силу, мастера, умение проследить истоки и корни конфликтов, высветить человеческие судьбы – все это естественно входило в природу его таланта. Счастливый сплав этих качеств способствовал тому, что художественные поиски драматурга совпали с определенными, значительными тенденциями нашего общественного развития.

При всей своей напряженности драматическое действие у Вампилова обычно не выходит за пределы бытовой сферы.

Но «увеличительное стекло» театра позволяет драматургу проследить внешне почти незаметные душевные порывы героев, а в способности к глубоким нравственным движениям обнаружить основу их социальной стойкости. Бытовое и личное у Вампилова всегда обнаруживает свою социальную подоплеку.

Драматургия Вампилова в целом оказывается тончайшим художественным срезом характера сегодняшнего человека. Почти все его герои молоды, им редко за тридцать. Вслед за Колесовым, Бусыгиным, Шамановым мы пристальней всматриваемся в окружающую действительность, учимся за мишурой кажущегося, ложного различать истинные ценности.

Поразителен жанровый диапазон драматурга. Комедия, драма, трагикомедия, блестящее начало так и не законченного водевиля – Вампилов стремился к постижению жизни всеми средствами, имеющимися в арсенале драматургического искусства.

Творческая биография драматурга оборвалась на взлете. Он не все успел сказать людям. Но мы ощущаем его живым современником, потому что его пьесы, если воспользоваться словами Леонида Леонова, определяющими высокое предназначение театра, помогают «увидеть, каковы они, творческие озарения и грехопадения, эти ошибки и терзания порока, хмель и похмелье заблуждений, – все то, из чего составляется жизнь Человека. И это самое главное для понимания, что вредит человеку и что идет ему на пользу, и как надо поступать, чтобы получилось счастье».

В. КЛИМЦЕВ.

Глікін доробив свою п'єсу, просить прочитати останній варіант. Махлянкін знову взявся за мене й за ідею п'єси Стаценка. Мені ця Куба якось не дуже приваблива. Та й не драматург я, – режисер.

**Понеділок,
5 січня.**

*Стара проба
п'єси про Адама
Штимпа, 1961-62*

Аргумент з «Пурсоньяком»? Там я не драматург, ТРИ-ЧІ режисер. (І вірші переписував як режисер, і музику диктував як режисер, і нарешті, ставив). Після цього чоловіка з двадцять (!) зверталися до мене з пропозицією переробити їхні слабкі п'єси в «мюзикли» з усіма похідними звідси авторськими правами. Вони ніяк не могли збагнути, чому я відмовляюсь від таких «вигідних» пропозицій...

Світ дивовижним чином багатоповерховий.

Якось я вже пробував написати п'єсу, навіть дві. І написав «Життя та пригоди Адама Штимпа, мученика та визволителя», де молодий поет, який пише верлібром, на заклик держави вирішив «продовжити націю» (щось такого ляпнув в Одесі Володя Яворівський); позаяк жінки цієї країни оголосили страйк і відмовились родити. Нація під загрозою вимирання. У Країні діє підпільна «Ліга Жінок», для якої страйк – спосіб взяття влади. Вся п'єса – походеньки Адама Штимпа, який в різних жіночих компаніях шукає тієї, яка погодилася б розділити з ним обіцяний державою мільйон – премію за народжену дитину. Діялося на якійсь занедбаній станції метро, де розташований Штаб Ліги. Саме тут Адам знаходив свою Єву (пані Єву Клячинську, дівичку вельми честолюбну, Наполеончика у спідниці, архітектора за факхом і ревну католичку). Там було кілька еротичних епізодів (в моєму розумінні еротичних). Бідний Адамчик «пішов руках» і виходив з останнього «кабінету» худеньким і сухеньким дідусем (а починав рожевощоким здорованем).

Писав я й другу п'єсу, про актора, який повернувся звідти. З життя викреслено найкращих 15 років. Але вдачею він лишився такий же, як і був. Назрів новий конфлікт – між ним і сином, який його заперечує, нова генерація, нові ідеї. Батько – керує театром (скажімо, імені Івана Франка), син має власну студію. Складне кохання – одна і та ж жінка... Син – слабка й тендітна натура. Прізвище старого – Березняк, в ньому – і Курбас, і Крушельницькій, і Гірняк, і Бучма...

Це я писав в інституті – 61-62 рік. Але я тоді був прямий і наївний, і нічого не вийшло. Обидва рукописи я потім «сладострастно» спалив. Аби не соромитись, – не моя це справа.

Отож махлянкінському генералові нема на що сподіватися. Але людина він цікава, треба зустрітись й поговорити.

*Трочка Волицька,
гоя Атени й
Чорвола*

Дзвонила Ірочка Волицька, вітала з Новим роком. Дуже вдячна за те, що ми збили її з бажання вступити на акторський. І умовили (та й допомогли – через Кузякіну, Товстоногова, Сахновського-Панкеева) вступити на театрознавчий. Я її розумію – практика в неї у театрі Товстоногова, вона відкриває для себе новий світ, книжки, люди, Ленінград з його музеями й бібліотеками – і все це після жажітних істерій повітового львівського ГБ, після ідіотського виключення з комсомолу (її було ЗАПІДОЗРЕНО в тому, що вона відвідала «зібрання націоналістів» – !), після відмови видати їй характеристику для вступу у ВУЗ. Два роки їй НЕ ДАВАЛИ вступити! Після тиску на неї – через те, що Атена НЕ ХОЧЕ зректися Славка, їздить до нього на побачення і не кається. Який широкий обрій відкрився перед Ірою, яка яскрава зміна декорацій, який густий світ! Я радий, до неможливого радий за неї. У Іри є проблиски твердого характеру, з неї вийдуть люди, аби тільки її не зламали.

В тому, що вона вступила, не стільки наша з Неллею заслуга, скільки – Михайлини Коцюбинської і Наталі Борисівни. Я займався її справами більше, коли вона хотіла вступати до Харкова (говорив із Сердюком, і той мені пообіцяв), а потім до Києва (писав листа до Юрка Олененка, котрий був тоді декан факультету). Все було погоджено – але їй тоді не видали характеристики для вступу – із заводу, куди вона пішла працювати. Форма відмови була нечесна, підла...

Тепер у неї все йде на краще. Їй би ще закохатися по вуха – відчайдушно. Та вийти заміж, та родити малого Чорноволика, щоб Атені й Славкові спокійніше стало...

Ірина – розумне дівча, не по роках мудре. Самостійне. На її долю випало багато гіркого, – це її тільки загартувало. З таких виходить толк. Я в неї дуже і дуже вірю. У неї гарні очі, з правдивим світлом. Може, з неї й актриса вийшла б гарна?

Треба тільки не втратити малу з виду. Це наші з Нелею похресники. Юрко Рибчинський. Ярको Лесюк. Іра.

Двічі добивався Левко з Єревану; погано чути. Неллі нема, хоча вже за північ: вони у ВТО (з Танею Павловою у соціологами). Щойно телефонувала – настрої гарний.

І добре. Для неї це розрядка – нові люди, нові ідеї, нові знайомства. Вона за натурою – мандрівник, їй потрібна постійна зміна ландшафту. Жінці потрібен цей кураж, кураж актриси. Проблема випуску пари з казана. Левко марно тривожиться. Чоловіки одержують задоволення, ідучи на полювання. Або на риболовлю. Перемагаючи у спорті. Читаючи газету про події в Португалії. Або детектив. Жінка ж сама повинна бути – коли мисливцем, коли об'єктом полювання; вона сама – Португалія. Вона – театр, а без публіки театр – пустка. Отож – нехай живе життя.

Однак життя життям, а мала би вже бути вдома.

Між тим чортів Толмазов (наймудріший з наймудріших?) на повному серйозі закликав до всенародного розмаху соціалістичного змагання й попросив мене дати «зустрічний план».

Чи вони всі не показалися?

*****

ЛИСТ до батька

5 січня 1975 року

Копія листа
до батька від
5 січня

Здрастуй, батьку!

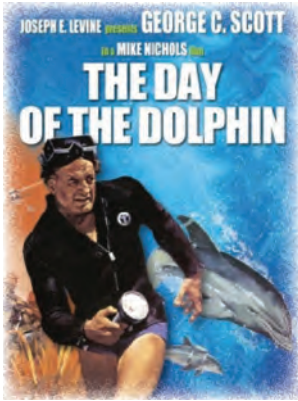
Вітаю Вас, Олександро Дем'янівню – хай вам обом буде у Новому році гарно. Передовсім – здоров'я, а все інше не забариться. Отже, з порогу вашої хати обсипаю вас новорічним житом і колядою. А щоб гараздилося вам у всьому – висилаємо ще й перець: що ж то за життя без перцю? А ще ти просив карти – вони теж у цьому пакуночку. Думаю, одержиш ти цю бандероль до 12 січня, – це тобі наш невеличкий даруночок до дня народження. Вітаємо тебе з цим днем! Хай буде тобі добре!

Оксану віддали на січневі канікули в Київ. Приїде 9-го. А самі зустріли Новий у Володі Загоруйка. Тихо, скромно посиділи, послушали музику. Малий Кирилко нас дуже розсмішив; взявся показувати оту модну сучасну естрадну пару, що бабусь у платочках грають (Маврикіївна та ще якась). Кирюша дуже гарно їх обох показує – в нього непогані акторські дані. А коли вже самі бабусі показалися на екрані, нам було нецікаво: Кирюша грає їхній репертуар краще за них. Так би мовити, копія цікавіша за оригінал.

Ні, малий безумовно здібний до театру. Знаєш, батьку, він же знімався вже в одному фільмі у Володі – там ще й Оксана кілька разів у кадр потрапила, навіть з текстом. Так от Кирилко там грав роль – і справився. А після того його відібрали на одну з серйозних ролей у кіно – у фільмі «Так починалась легенда» він гратиме малого приятеля Юри Гагаріна, тоді ще школяра. Уже місяць знімався, в лютому – продовжить.

На другий день пішли в кіно, дивились фільм про дельфінів. «День дельфіна». За мотивами відомого роману Робера Мерля. Якщо фільм ітиме у вас – подивись. Картина слабше за роман, а проте хвилює – дуже.

А ще на другий день пішли дивитись новий фільм Ролана Бикова «Автомобіль, скрипка і собака Клякса». Теж оригінальна робота – але не певен, що на твій чи Шури Дем'янівни смак. Цікавий формальний хід. Проте бракує чіткого сюжету і ясності задуму. Дріб-

ниці часом сприймаються як більш значні речі, а те, що мусило б стояти у центрі фільму – десь на його периферії. Переобтяжений фільм і трюками, грою фантазії, вигадками.

2-го в мене вже почалися репетиції – щодня я в театрі годин по 8-10. Репетирую вранці і увечері, а ще засідання Художньої Ради, читки п'єс – часу обмаль. Виставу («Протокол одного засідання» О. Гельмана) повинен я встигнути випустити до 15 лютого, себто – перед з'їздом. А щойно почав.

Тому не можу марнувати ані хвилини.

І ще одне: обіцяв здати у видавництво статтю про режисуру (2 авт. аркуші, себто 50 друкованих сторінок машинопису). А не написав. Ніколи. Буду надолжувати прогаяне.

Спасибі, батьку, за вирізок з газети про театр. Точнісінько такий театр (проект той же) збудовано у Воронежі, де я ставив у 1974 році виставу; тож у мене враження, що я був уже у Луцькому театрі всередині. Тривожить мене проблема великого залу. Чи зможе Наумов тепер його наповнювати? Які вони вистави задумали ставити, не знаєш?

Шуро Дем'янівно, окремо вам вітання – і від мене, і від Неллі, і від Оксани, яка нам уже кілька разів цими днями дзвонила з Києва. Будь-

те здорові і давайте прикурить Степанові Самойловичу. Особливо коли він захоче НЕ РОБИТИ зарядку абощо. Хай побільше рухатиметься. І поменше їсть. Бо серцю важко буде качати стільки крові, щоб обслужити всі закутки організму. І не забувайте обидва побільше бути на подвір'ї.

Цілуємо вас обох. На все добре. Пишіть. Ще раз, батьку – з днем народження!

Твій Л.Т.

«Советская культура»

6.01.76

*Ліна Мазкова про
французські театри*

ЕСЛИ БЫ МОЛОДОСТЬ ЗНАЛА

Проблема взаимоотношения поколений стала во Франции последних лет чрезвычайно актуальной. По анкете Французского института общественного мнения, проведенной в разгар майско-июньских событий 1968 года, оппозиция семье, семейной традиции, вообще старшим была у 40 процентов студентов – участников событий – причиной неудовлетворенности и даже агрессивности.

Конфликт поколений оказался гораздо более протяженным, чем майско-июньские события. Об этом свидетельствует и опрос 1970 года, в результате которого 67 процентов опрошенной молодежи констатировали, что «взрослые стали более невосприимчивыми, закрытыми по отношению к новым поколениям». Взаимоотношение поколений стало темой многих спектаклей и фильмов. Причем особенность большинства из них в том, что взгляд на проблему дается как бы с позиций молодежи, с изначальной уверенностью в ее правоте. А молодежь, стремясь к самостоятельности и независимости, но чувствуя себя при этом «детьми, которых держат на помочах», отрицает все, что связано со старшим поколением, – его опыт, культуру.

Однако в самое последнее время наблюдается и явление совсем иного рода – тоска по уходящему, по утраченному, естественная, впрочем, в такой стране устойчивых традиций, как Франция. Проявляется эта тоска по-разному. Одна из наиболее частых форм – пародия. Пародия в сегодняшнем французском театре – очень популярный жанр: пародируют и тогда, когда стремятся развенчать старые мифы, и тогда, когда любят то, что пародируют.

Интересным в этом отношении был спектакль молодого режиссера Пьера Спивакова «Неистовая Сара». Им после долгого перерыва открылся отремонтированный на средства, собранные по подписке, знаменитый театр «Студио де Шам-зелизе» (Студия Елисейских

Сара Бернар

полей). Неистовая Сара – это Сара Бернар, а в основу спектакля были положены ею самой написанные в начале века две одноактные пьесы – «Признание» и «Театр на поле брани».

В фойе подлинны афиши времен Сары Бернар с ее портретами перемешаны с фотографиями молодых актеров, занятых в спектакле. В зале, даже если вы пришли первым, вы не одни: нарисованные на стенах позолоченные ложи полным-полны

дамами и кавалерами в костюмах Прекрасной эпохи. Весь зал – театр, он расписан специально к этому спектаклю. Между ложами на стенах лица «священных чудищ» – кумиров давно прошедших лет. А на задернутом занавесе огромное лицо Бернар, неистовое лицо с крохотным ротиком, сложенным бантиком, с неправдоподобно большими в окружении теней глазами, с перьями страуса в волосах.

Сцена маленькая – раскинув руки, актер почти касается ими кулис. К тому же она заставлена мебелью, устлана пестрыми звериными шкурами. В этом тесном будуаре страдает несчастная и грешная Маргарита. Ниспадающие с ее запястий нити жемчуга бьются о кулисы, когда страдающая Маргарита мечется по сцене, а в кульминационный момент не выдерживают, рвутся, и жемчуг брызгами летит в зал. Маргариту, эту роль Сара Бернар написала для себя, играет Пьер Спиваков. Но не только «Тетку Чарлея» вспоминаете вы в тот момент, когда осознаете, что это мужчина, а и «Гамлета», и «Орленка» – все мужские роли, сыгранные Сарой Бернар. Портретное сходство грима Спивакова с афишами Сары Бернар, которые мы только что видели в фойе, поразительно. Дикция безупречная – и потому приятная для слуха, но утрированная, с

соблюдением всех архаических классических норм «Комеди Франсез», и потому смешная. Это тот самый редкий случай, когда пародирующий по мастерству не уступает пародируемому. Но только угол зрения меняется. И время изменилось. Отсюда юмор. Но и ностальгия одновременно.

Не только Спиваков в роли великой актрисы, но и почти все другие актеры в этом спектакле – травести: мужчины играют женщин, а женщины – мужчин, но не одного комизма ради, а главным образом ради создания этой атмосферы чрезмерной, нарочитой, но все же полной обаяния театральности. Подобно тому, как в нынешней моде вызывающие джинсы соседствуют с романтическими длинными плащами и черным бархатом костюмов, так и в этом спектакле пародия, насмешливая улыбка, ирония соседствовали с тоской по тому, что пародируется, – по высоким и откровенным страстям, о которых теперь уже забыли, по умению страдать и прощать, раскаиваться и любить, соседствовали с желанием возродить культ священных чудищ и найти в том ушедшем навсегда театре свои собственные корни и, наконец, с красотой, которую пародия вовсе не подвергает сомнению.

Наряду с пародированием можно найти в парижских спектаклях и другие формы деклараций на интересующую нас тему: откровенное восхищение мудростью, жизнестойкостью, жизнелюбием уходящего поколения. С большим успехом играют в Париже пьесу Колена Хиггинса во французской обработке Жана-Клода Каррьеера «Гарольд и Мод». Поставил ее старейшина французской режиссуры Жан-Луи Барро. Это режиссер, необычайно чуткий к самым острым проблемам современности, режиссер, который всегда выступал с позиций молодости и молодежи, снискав себе славу последнего истинного парижанина и последнего романтика во французском театре. В его спектакле, как и в спектакле Спивакова, весь зал становится местом действия. Стены затканы

Жан-Луи Барро

фантастическими цветами. Актеры используют как место для игры и сцену, и дорогу цветов, пролегающую через зрительный зал, и стены зрительного зала, карабкаясь по лестницам, пробегая по балконам и длинным узким галереям.

В короткой аннотации к спектаклю сказано: «Несмотря на свои 19 лет, Гарольд живет со смертью в душе. Несмотря на свои 79, Мод – символ жизни, свободной, необузданной, поэтичной». В самом деле, в спектакле рассказывается фантастическая и правдивая история старой женщины, прошедшей за свою долгую жизнь через все возможные испытания – роскошью и нищетой, концлагерем и смертью близких людей, фальшью и несправедливостью окружающего мира, которая возвращает веру в жизнь и интерес к ней юноше, ни о чем, кроме смерти, не помышляющему.

Мадлен Рено играет Мод удивительно. Это существо сугубо реальное. Реальны ее привычки, причуды, приметы: она мастерски свистит в два пальца и лазает по деревьям, как мальчишка, обожает грызть фисташки, отбивается старым зонтиком от полицейских во время политических митингов. И номер концлагеря, навсегда оставшийся на ее руке, – тоже конкретность, принадлежность совершенно определенного времени. Все действия Мод понятны и объяснимы: она крадет тюленя из зоопарка, потому что там грязная вода и тюленю нечем дышать, она пересаживает чахлое деревце на вольную загородную землю. И людям она помогает вполне реальными делами. Вместе с тем Мод – существо фантастическое, отмеченное высокой поэзией. Как Безумная из Шайо в пьесе Жироду. Или даже как Маленький Принц: несмотря на возраст, она так же не устает открывать мир, так же ее не может коснуться ни ложь, ни грязь, такая же у нее мудрая детская логика. И, наконец, она так же, как Маленький Принц, исчезает с земли, просто скинув брентную оболочку, чтобы легче было путешествовать по жизни, потому что умереть она не может, как не может кончиться жизнь, как не может кончиться ее мелодия, неизвестно откуда возникающая после смерти Мод. Как у некоей маленькой, но независимой планеты, у Мод есть своя атмосфера, своя сфера притяжения, попадая в которую, люди, животные, растения и предметы начинают

существовать по ее законам – законам доброты, справедливости и поэзии.

Гарольд, единственный отпрыск банальной буржуазной семьи, одинок в своей среде, он живет в том самом конфликте со старшим поколением, о котором говорилось в начале статьи. Все его семнадцать самоубийств: в начале первого акта он висит в петле на люстре, потом взрывает себя динамитом, потом его голова вместо пирога с креветками оказывается на блюде, которое служанка подает гостям на званом обеде, и так далее – изобретательно инсценируются им с единственной целью: досадить матери, с одной стороны, и, с другой, спровоцировать ее хоть на момент на живую человеческую реакцию, прервать поток светского щебетанья.

За всеми своими смертями сумрачный Гарольд не видит жизни. Он из тех, о ком Мод говорит, что они лишь сидят на скамеечке, только наблюдают за ходом единственного в своей жизни матча, хотя могли бы принять в нем участие. Мод открывает ему мир цветов, запахов, чистого воздуха и открытого моря, мир, где человек может быть честным и благородным вопреки законам и нормам, принятым в «порядочном» буржуазном обществе. «Миру не нужны стены, а нужны мосты» – вот какой мудрости научился Гарольд от Мод. И первый свой мост к людям Гарольд пытается навести, когда он приносит Мод обручальное кольцо – поэтический символ единения людей. В этом обручении тоже смешение реальности и условности, как и в образе Мод: реальности, потому что Гарольд не может иначе спасти и защитить Мод от враждебного общества, условности, потому что обручение с Мод – это обручение с жизнью, обручение с человечеством, со светлой мудростью всего предшествующего человеческого опыта.

И. МЯГКОВА

Вівторок,

6 січня

1976 року

У Раї Скалій – погані справи. Хотіла приїхати до Москви й потрапити до когось у ЦК. Легко сказати. Але Нелля взялась за справу – 30 грудня ходила туди у приймальню. Попала на якогось Бакланова з відділу пропаганди. Звичайно ж, він їй по телефону не сподобався, і вона цього не

приховала (вітання від Подсекальникова, який дзвонив у Кремль і повідомляв, що «я читав вашого Маркса – і він мені не сподобався»). Замість того, щоб просто попросити записати Скалій на прийом, Нелля почала обурюватися Україною, газетою, українським ЦК, нарешті... Бакланов почав їй заперечувати – і тут Нелля йому видала. Бідолаха, він не знав, що заперечувати Неллі нерозумно. Понадіявся на свій сан. Але що для Неллі сан?

Словом, розмова була на таких тонах, що Нелля кинула трубку. Якщо від цього Бакланова щось залежить (говорив він справді галіматю, нахабну, жлобську, носорожну), він, звичайно, постарається нашкодити Скалій. А запам'ятати може, – адже йшлося про «Літературну Україну»...

Неллю не можна просити про справи такого роду. Вона не вміє (чи не любить?) гальмувати. Свобода, річ, звичайно, гарна, та коли маєш справу з іонесківськими носорогами, це для них як червона шмата для бика...

Втім, я й сам погано себе почуваю, коля доводиться – стримуватись...

Рая дзвонила, Нелля говорила з нею – добре. Продиктувала їй заяву до українського ЦК. Все правильно розклала. Вміє, коли захоче!

І Рая була вже в іншому настрої. Не все в неї так катастрофічно. Минуло разу – безвихідність, жодного проблеску. А тепер – захопилась, мислила енергійно, дійово. Хай уже приїде – але спершу краще пройти всі кола українського ЦК. Без того тут її все одно відішлють «на круги своя».

Привітав Є.К. з днем народження й відчув, яка вона самотня – Без Дейча; хоч навколо неї все кипить, людей багато. Відзначати свій день вона не буде – це ще й день, коли вмер Олександр Я. Димшиць. Зранку їздила з Димшицями на цвинтар...

Я знову пішов на десяту – й повернувся опівночі. Перша дія. Записали на плівку (як радіовиставу), слухали себе. Я аналізував їхні помилки. Всі були уважні й зосереджені, один лише Абрамов буркотів, далі з'ясувалося, що від

завтра він на бюлетені. Отож буде в мене дівка. Але 7-го вертає до Москви Мокеєв, попрацюю з ним. Та воно й краще, якби Абрамов САМ відійшов від вистави, НЕ ВИХОДИТЬ У НЬОГО.

Махлянкін, пролог, перевіряли музику. Писатимемо у ДЗЗ, 13-го, оркестр під управлінням Гараняна. Без мене, – я хочу відвезти на ці три вихідні Неллю в Рузу.

Вечір – читка п'єси Тауфіка аль Хакіма «Султан, який розгубився». Доба султанів династії Мамелюків. Притча – з філософським начинням. Лексика – модерна. Султан виявляється рабом, якого, щоб дотриматись Закону, треба продати з аукціону. Султана купує проститутка. Персонажі – кат, візир, швець, корчмар. На зразок лялькового театру: люди без психології, статика, маски; сюжет – стрімкий, дотепні узорі. Художня рада п'єсу хвалила. Мені здалося, хвалили надто гаряче – не поставимо. Награв темперамент Говорухо. П'єсу поставити легше, ніж зіграти. Незрозуміло, що це за самопочуттям. Але – цікаво,

Нонна переконана, що п'єса у нас піде. Поговоривши з нею після читки, дійшов висновку, що вона з тих людей, які просто ДУЖЕ ХОЧУТЬ, але нічого для того НЕ РОБЛЯТЬ. Так, бризки шампанського... Крім того, жодного справного аргументу – плюс цілковите нерозуміння акторської природи. Сьогодні вони хвалили – а примусь їх грати – почнеться спротив. Бо грати нема що. Це швидше сценарій для мультяшок, ніж комедія для живих акторів. Відбувається дотепний обмін репліками, фехтування – при цьому персонажі ані на йоту не міняються. «Як сіли – так і встали»...

Сюжет – страта, аукціон, злочин, безумне кохання: жоден м'яз у жодної людини на сцені не здригнувся. Блиск раціональних побудов – і квит.

Біда ще в тому, що у виставі, за автором, має діяти сила народу. Хори, варта, балет, натовп на площі. Брак жіночих ролей. Чи захопиш акторів театру Пушкіна самим лише «позорищем»?

Ні.

Наш театр (як жанр) не звик до такої драматургії. Ми її напружуємо – і все тоді втрачає блиск. А саме у розриві між сюжетною дією та мовленими текстами – специфіка п'єси. Нам – коли вже бенкетувати, то цілого барана на стіл; гасконська бравада мушкетерського театру – не для наших голодних акторів.

І для чого?

Але ніхто ні про що не хоче думати – і обіцяють перекладачеві, що – поставимо. Голікова хоче умовити Говоруху.

А він перелякано сахається.

*****

“Комсом. правда”

6.01.1976

КРИЗИС ФАШИСТСКОГО РЕЖИМА ПИНОЧЕТА

«В чилийской хунте произошел раскол. Режим генерала Пиночета сильно потрясен» – так сегодняшняя газета «Дейли телеграф» характеризует положение в Чили, создавшееся в результате отставки начальника генерального штаба вооруженных сил генерала Арельяно Старка и предъявления ультиматума Пиночету, в котором десять генералов требуют его отставки.

«Имеются заслуживающие доверия сведения, – продолжает «Дейли телеграф», – что другие члены хунты, состоящей из четырех человек, хотят отделаться от Пиночета». «Коллеги Пиночета, – подчеркивает она, – испытывают все большее беспокойство в связи с его своевольным поведением и зверствами тайной полиции».

**Середа, 7
січня**

Вручив Ганні Абрамівній «Крушельницького». Відразу ж зажадали книжки Торстенсен і Вікландт. Ганна почала захоплено розповідати про Круша в ролі Тев'є.

Кочетков мене підвів. Пішов у Міністерство (з мого дозволу), але повернувся не на 12-ту, як обіцяв, а на півгодини пізніше. Прокопович уже кипів, як чайник: і перед початком репетиції – «як член партбюро» – сказав, що скінчити маємо, отже, не о 14-й, а о 15-й, «а у нас спектакль». Його підтримала Вікландт, але далі на пішло – я припинив. «Запізнення Кочеткова – це МОЄ повноваження, я й вирішу».

Між тим Кочетков виходить на сцену пізніше. (За сюжетом). Він того всього не чув, переодягався. Коли ж він прийшов, – почалась розмова про нашу загальнотеатральну нелюбов і нетерпимість – безумовно корисна розмова, яку я непомітно скерував у русло взаємин персонажів «Протоколу» – і репетиція вийшла **чудова**. О 2-й я їх відпустив, бо зробили все, що намітили. Отож іноді корисною буває **дискусія...**

Але не прийшов Абрамов, і довелося вирішувати питання про його заміну. Я розумію, його неприхід – спосіб вийти з гри. Дякую за підказку. На завтра призначив Мокеєва, попередньо з ним переговоривши. Спершу відмовлявся, але на глибині був радий.

Був у Неллі в інституті. Кисунько хоче писати книгу про Плотнікова, а той останнім часом нічого не грає, драма. Написати ж усе, як є, – по правді – не можна. У Россіхіної є афоризм, – у народних артистів СРСР все має бути в порядку. Як вона мучилась, угледівши в моєму рукописі, що Крушельницькому в останні роки не везло, що він мав конфлікти з владою! Як старанно намагалась викреслити найменші згадки про це! (Я повертав назад).

О пів на восьму – ВТО, вечір – веде Лев Озеров, велика актова зала.

(До речі, сьогодні на секторі – обговорення Неллиного проекту-заявки на монографію: не затвердили. **Причини** я не знаю, бо перед тим Хренов і Дадамян самі ж на цьому наполягали. Сигнал згори?).

Публіка специфічно літературна. Була Є.К. і Рая Фінкель – я Раю не впізнав. Вечір називався «Новое о Николае Васильевиче Гоголе» – цікава спроба театралізації дослідження. Ніна Михайлівна Молева, кандидат мистецтвознавства – розумниця й талант, стривожена проблемами культури сьогодні. Аналіз проблеми Невського проспекту і його значення для Гоголя. Який був у ті роки студент Гоголь: відвідував Академію Мистецтв, приятелював з братами Черенцовими (художниками): через те «Портрет» і «Невський проспект» – про художників. У неї больове сприйняття Гоголя. Її тексти, після того два актори з Малого театру (один з величезними вусами!) читали щось із Гоголя, була й жінка-актриса, слабша.

«Свеча горела на столе...». Портрет Гоголя.

Трохи – початок і кінець – деренчав клавесин. Був ще гітарист, який виконав «Утро туманное», «Однозвучно гремит колокольчик» і ще щось... Молева знайшла гарний хід, – підкреслила, що саме в ті роки семиструнна гітара вийшла з оркестру на вулицю; а в майстерні Черенцових вона звучала найчастіше. Вийшов ненав'язливий сюжет

про Гоголя, зворушливий і ясний – вражало над усе щось особисте, пережите, глибоко затаєне – у Молевій. Почала з того, що їй десять років тому довелося поселитися навпроти вікон, де жив Гоголь – у вікнах було темно, самотні ліхтар та ін... Далі у вікнах з'явилося світло, тіні... детектив чистої води. І це чудо мандрів СЛІДАМИ ГОГОЛЯ вона зуміла зберегти до кінця своєї маленької вистави.

Гарний і приємний вечір, і я радий, що вирвався з лещат репетицій. Такі речі **допомагають**, відводячи вбік, – тоді бачиш знайоме іншими очима.

J. Larin

Актори, втім, могли б бути й кращими. Режисер – І.А. Ларін, соромливий чоловічяга 47-ми років, по-дівочому шарівся.

Озеров лишив на квитку свій симпатичний автограф. Я не знав, що він так майстерно володіє пером. Одна лінія – і весь він на папері!

Увечері – дзвонить Галя: зустрінемося у Струкової в суботу увечері у її новій квартирі. А в п'ятницю – Є.К.; треба, бо далі вона зникає на місяць у Комарово.

Що ж подарувати Тетяні Миколаївні на новосілля? Це особлива людина, не з нашого століття.

Уявив собі її в оточенні друзів Гоголя... Вона б знайшла з містичним Миколою Васильовичем спільну мову.

Прийшли газети з Канади. Перерва була вимушена – страйкувала пошта. Кравчук прислав.

У «Комс. правді» – рецензія на виставу Віктюка в театрі Завадського. Юра Смелков, як завжди, балакучий до блуду. Чому його думка не співпадає з оцінками тих же Бортнікова й Жженова, які грають у виставі? Дай Бог, щоб усе було так, як вимальовує Смелков: тоді Віктюк зміг би лишитися у Москві.

З Кірова дзвонила Ліда Смирнова, з Києва – Рая Скалій, з Чернівців – Анатолій Крим, з Єревана – Лев Галстян, з Ленінграду – Саша Гельман. Чи вони всі показалися, що всі водночас – за трубки? Всі хочуть приїхати. Нехай. Чекаємо.

Був ще дзвіночок – від Діни Берон. Вона, як я порадив, віддала роман у літчастину МХАТу. Кеслер прочитав і чомусь вирішив, що це «попахиваєт провокацией». Йому, єврею, дають роман про євреїв, та ще й з прицілом на постановку у МХАТі – це вже занадто!

Така була реакція Кеслера.

До речі, де текст, який Діна мені давала? **Знайти**. Він мав бути у Галі Боголюбової, яка хотіла передати його Свободіну.

Діна сказала, що, здається, Фелікс Берман пішов з керівництва єврейським театром (пересувним).

Телефонував у Барнаул – нічого не ясно. Добиваюсь до Кнебель, щоб дізнатись, хто такий Китай і чого він мене шукав.

Мушу взяти в Рузу машинку й зробити статтю для «Искусства».

Рая – про Чернівці й Крима. Він там як риба у воді. Завідує редакцією. Заприятелював з Володею Опанасенком (а між тим Опанас уже кілька разів телефонував – скаржився на утиски й просив пошукати йому роботи в Росії. Я – умовляю – не треба, добре там, де нас нема...). Опанасенко хоче ставити «Трамвай» і «Протокол».

А Льоня хоче сісти за роман «Почтамт». Це такий вузол! Куди там «Отелю» чи «Аеропорту!» «Хейлі кусатиме губи від заздрощів». Любов до запитання, драми і маленькі радощі, телеграми й посилки, побачення під годинником, пенсіонери, печальні звістки: все приходить сюди і проходить через ПОШТАМТ. Льоня міг би це зробити!

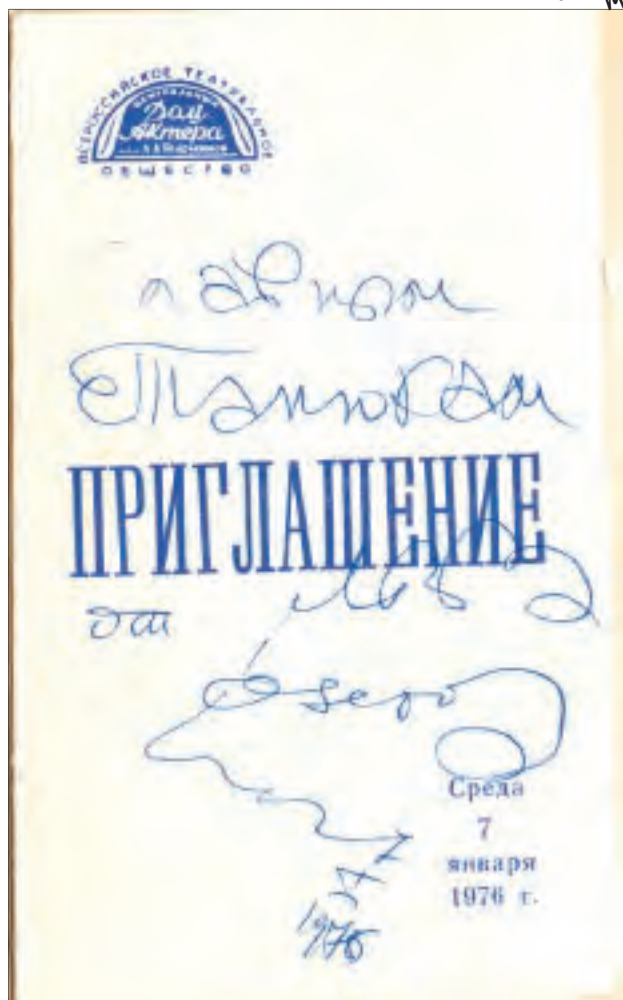
У Чернівцях – це ж треба! – вільно продають Бахтіна.

Гоголь міг би написати про поштамт. Поштамт – як уся країна. Власне, як всесвіт. Про парадокси випадковості.

Власне, випадковості не існує, – випадковою якась подія зветься лише через недостатність нашого знання. Це сказав Спіноза, який помер триста років тому, – випадково, коли тому було тільки 45 років. Спіноза «випадково» порвав з єврейством, Гоголь «випадково» порвав з українством – обоє **випали** із спільноти й обидва скінчили драматично...

Гоголь для мене в чомусь вагомійший за Достоевського.

Запомена з
профілем
Л. Озерова.
Вейр поезії

УВАЖАЕМЫЙ ТОВАРИЩ!

Совет Центрального Дома актера
ВТО имени А. А. Яблочковой
приглашает Вас
в среду, 7 января 1976 г.,
на вечер

НОВОЕ

**О НИКОЛАЕ ВАСИЛЬЕВИЧЕ
ГОГОЛЕ**

«Загадка «Невского проспекта»
Лучший свет в овинке чердака.
Кто же все-таки был героем
«Невского проспекта»?
«Прошартели» — почему Гоголь
не захотел быть в их числе?
Почему не было портрета
Гоголя в «Параде на Марсовом
поле»?

Вступительные слова —
Лев ОЗЕРОВ

Начало в 19 час. 30 мин.

Участники:

кандидат искусствоведческих наук
И. М. МОЛЕВА

Артисты Малого театра Союза ССР
заслуженный артист РСФСР

Г. И. КУЛИКОВ

Б. И. КЛЮЕВ

Г. Г. МИКШУН

Русские романы первой половины
XIX века
исполняет

заслуженный артист РСФСР

М. М. НОВОХИЖИН

Режиссер —

И. А. ЛАРИН

*****

НА СЦЕНЕ РАССВЕТ

*Дебют молодого режиссера
в Театре имени Моссовета*

*Ю. Смелков про
выставку Виктюка
«Вечерний свет»*

Перед началом генеральной репетиции в Театре имени Моссовета Юрий Александрович Завадский сказал приглашенным, что пьесу Алексея Арбузова «Вечерний свет» поставил молодой режиссер Роман Виктюк и что это его дебют на столичной сцене. После чего начался спектакль, в котором происходили необыкновенные вещи.

Казалось бы, они не имели прямого отношения к арбузовской пьесе, с ее четко выстроенным конфликтом, достоверными и узнаваемыми характерами, точно подмеченными бытовыми подробностями. (Об этой пьесе «Комсомольская правда» уже писала в связи с постановкой ее в Малом театре, так что вряд ли есть нужда в пересказе – напомним только, что речь в ней идет о принципиальности журналиста, о его неотменяемом долге до конца бороться за справедливое дело). Как раз быта, в привычном смысле этого слова, в спектакле и не оказалось – то есть люди на сцене делали вроде бы все, что положено человеку делать на работе и дома, но режиссер тщательно отобрал из этих простых житейских дел то, из чего средствами театра можно извлечь поэтический смысл, поэтическое звучание.

Песенка – простенькая песенка, приятная мелодия, ничего в ней не было особенного, но я никак не мог понять, когда она начиналась, когда смолкала. Как в Жизни, ког-

да играет музыка, а мы, занятые чем-то, почти не слышим ее, хотя она и существует в нас и для нас. В сущности, это обычный режиссерский прием – музыка включается и выключается в те моменты, когда внимание зрителя занято чем-то другим, – однако

выполнен он так мастерски, что рождает ощущение зрительского участия в течении жизни, одной общей для сцены и зала.

У каждого из персонажей спектакля свои дела и заботы, нередко действие дробится, но наше внимание всегда отдано тем, кто в эту минуту имеет больше на него права, хотя и остальных мы тоже замечаем, так сказать, краем глаза. И это – как в жизни, где главное и второстепенное вот так же сливаются в нечто целое и цельное, образуя единый облик мира. Собственно, это тоже как будто не более, чем профессиональное умение органично соединить все линии пьесы, но ощущаешь грань, за которой владение профессией переходит в искусство и из суммы режиссерских приемов возникает облик мира.

В результате центральный конфликт пьесы существует не сам по себе, но становится естественной частью окружающей его жизни, в которой важно все – и спасение леса от неумных администраторов и поздняя любовь, стихи Тютчева, прочитанные в предутренних сумерках на высоком берегу Волги. (Не было в этот момент на сцене ни Волги, ни берега, но каким то понятным образом создалось ощущение утра на реке – отказавшись от быта, режиссер сохранил тем не менее точность чувствований). Создается сложная и вместе с тем ясная для восприятия, «легко читаемая» многозвучная структура спектакля.

Я не говорю об актерах, хотя роли, сыгранные в «Вечернем свете» Л. Марковым, Г. Бортниковым, Г. Жженовым, Н. Богунновой, заслуживают самых добрых слов. Речь сейчас о дебюте режиссера – право же, столь удачных за последние годы можем насчитать не так уж много.

Ю. СМЕЛКОВ

Искусство за рубежом

«Правда», 7 січня 1976 року

*Н. Адамів про
«Содружество
Талантов»
(Правда)*

СОДРУЖЕСТВО ТАЛАНТОВ

Пражский театр – знакомый москвичам и ленинградцам Театр на Виноградах – «открыл» для своего зрителя новую, еще не известную ему пьесу, хотя и написана она уже более ста лет назад. Пьеса эта – трагедия А. К. Толстого «Царь Федор Иоаннович», переведенная на чешский язык Миланом Галабеком (пражские друзья отмечают большие достоинства его перевода) и впервые появившаяся на чешской сцене.

Появление ее встречено как приметное событие в театральной жизни Праги. И к тому же как праздник тесного творческого содружества двух театральных культур, двух сценических школ: чехословацкой и советской. «Царь Федор» поставлен москвичами, братьями Васильевыми – режиссером и художником

Содружество наших театров в самом процессе творчества, как свидетельствует уже накопившийся опыт, приводит к творческому взаимообогащению мастеров сценического искусства, выявляет новые, не выявленные досель возможности таланта. Ведь не случайно же советский режиссер П. Васильев, имеющий на своем счету десятки постановок, поставил в Праге, думается мне, лучший свой спектакль. Да и сам театр, прекрасные исполнители центральных ролей, весь дружно слаженный ансамбль блеснули новыми гранями своего творчества, благодарно отзываясь о встрече с представителями театральной Москвы,

Что отличает новую постановку? В ней в полной художественной гармонии соблюдены верность и истории, и эстети-

ческим позициям социалистического искусства. В постановке этой нет и следа педантичной «музейной» реставрации. Она вводит зрителя в накаленную атмосферу далеких, динамично развивавшихся исторических событий с надежным компасом современного прогрессивного мышления, современного мировосприятия.

В пражской постановке трагедии А. К. Толстого талантливо, с большой силой выявляется заложенная в ней шекспировская мощь в изображении напряженного, обостренного столкновения выразительно очерченных характеров. В непримиримом этом столкновении и раскрывается тема спектакля: человек и судьба родины, судьба народа. Она раскрывается и как тема исторического прошлого, и как тема, близкая сознанию и сердцу современника.

Театр на Виноградах, кажется, уже хорошо знакомый по прежним постановкам, узнаешь в «Царе Федоре» словно заново, в его новых художнических проявлениях, в способности так пытливо проникнуть в неведомый и далекий для него мир прошлого.

Героем спектакля стал молодой, щедро одаренный актер Яромир Ганзлик в роли царя Федора. С этой, так глубоко прочувствованной им ролью связано как бы второе, многообещающее рождение его таланта. С первого появления до трагического финала он захватывает зрителя глубинной правдой, драматической силой своего исполнения. Впечатляюще, с тонким артистизмом пережит им горькая трагедия добра – добра обреченного, когда у человека нет сил и воли стать на его защиту, бороться за его утверждение.

Радослав Брзобогаты

Артист Радослав Брзобогаты выводит на сцену Бориса Годунова как

сильный, властный, умный, противоречивый характер, озабоченный и высокими интересами укрепления российской государственности, и низменными страстями непомерного честолюбия.

Таким же энергичным, сильным и непокорным характером наделяет артист Петр Ганичинец и своего Ивана Шуйского. Потому-то столкновение с ним Годунова и достигает столь драматического накала. В столкновении этом движение сюжета сливается с движением мысли героев трагедии.

Напряженная пытливость, зоркая сосредоточенность характеризуют малодейственный у автора образ царицы Ирины, воплощенный Ганой Мацюховой. Превосходным мастером сценической миниатюры предстает Светла Амортова в роли старой сватьги Василисы.

Талантливым участником спектакля стал и художник А. Васильев. Талантливым и скромным, заботливо предоставившим «первую скрипку» не себе, а актеру. Актеру легко дышится в сценической среде, созданной художником. Среда эта исторически достоверна, но в создании ее достоверности сказалось тонкое артистическое чувство художественной меры...

Премьера «Царя Федора» прошла по-праздничному, встретила взволнованный, доброжелательный прием у зрителей. В тот вечер я встречался со многими из них. Что говорили они?..

Министр культуры Милан Клусак отмечал значительность и художественную ценность спектакля, захватившего зрителя от первой картины и до последней. Самый главный, положительный результат совместного творчества, по убеждению актрисы Иржины Шворцовой, – живое творческое

А. Васильев

приобщение мастеров пражской сцены к художественному методу советского театра.

Зденек Ваборжил, секретарь райкома партии в районе Прага-1, признает, что новый спектакль заслуживает высокой оценки. И словно в подтверждение этого добавляет: Мы покажем его активу нашего района в заключение торжественного заседания, посвященного братству наших народов.

– Радуюсь нашему общему успеху, – заключает беседу о «Царе Федоре» директор и режиссер виноградского театра Зденек Мика.

...Прошла порадовавшая всех премьера. Театральный праздник сменили невидимые зрителю будни творчества. Театр на Виноградах живет другими заботами и интересами. Одна из новых постановок – горьковские «Дачники»...

Н. АБАЛКИН.

(Спец. корр. «Правды»), г. Прага

**Четвер,
8 січня**

Мокеєв буде кращий за Абрамова, – якщо збити з нього «слащавість».

Об 11 почали запис. Вийшло. Не просунувся вперед один Прокопович. Хоча ніби й розуміє задум і згодний з ним. Він зразу налаштував усіх на добрий гумор, – раптом витяг з портфеля рожевий райкінський ніс з окулярами й бровами й урочисто настромив на свій, явно менший.

Мокеєв

– Ось, нарешті, знайшов характер! – це дуже серйозно. – Обіцяв через п'ять днів прийти з готовим рішенням – прошу!

Всі почали реготати й міряти носа на себе: сподобалось. Я запропонував зіграти усе партбюро з носами – почали розвивати цю тему,

настрій студійний: і запис вийшов гарний. Далі втомились, і продуктивність була вже не та. Однак все встигли обговорити.

Актори прийняли Мокеєва у свої лави без співчуття Абрамову. Я не помилився – він і їм допік.

Та й сам Абрамов, каже Ганна Абрамівна, сприйняв це призначення як належне. Увечері гратиме «Невільниці» (отже, не такий вже й хворий!), але вранці на мою пробу не прийде. Скаржитесь на серце. Але до лікаря не йде. Якби йому не обернулося на гірше – він справді ослаблений тим, що **п и в**.

Після проби – ВТО, пішов за путівками, що нам їх побіцяв старійшина Торстенсен. Сатановський і Майя – теж їдуть. Варпаховський – розповів, що починає роботу у Завадського; зайнятий у нього Плятт, Іванов, Львов, у другому складі – Линьков. Хотів робити цю виставу із Стенбергом, але розсварилися.

Сатановський і Майя – тигр і пантера. Конфлікт поглиблюється. Вчора Карягін сказав Неллі, що сьогодні його знову викликають у райком з приводу Кузенкова. Не дадуть бідному комсомольцю спокою. На здачу вистави «Испытание» погрожує прийти весь відділ культури міському на чолі з Матвеєвим. Але я гадаю, справа не стільки в загальній проблемі, є щось простіше, дрібніше. Це здалося мені після того, як я вловив раптом, як мстиво й зло говорив Сатановський про Кнебель («Она что, старая дура, не понимаете, что будет играть для Кузенкова роль утки!»).

Не занурючись у проблему, я подзвонив до Марії Йосипівни. Бо телеграма з Барнаулу нічого мені не пояснила. А вона після барнаульської теми перейшла на «Тіні». Сатановському є від чого яріти. У моєму розподілі він грав Клаверова – Кнебель дала її – кому б ви гадали? Правильно, Кузенкову! Отож тепер він буде зацікавлений у випуску вистави... Ну й Муся-Маруся, як каже Майя Менглет! Усе залежить від того, кому яку свічку поставиш. І вона переконую мене, що він зіграє це добре...

Полегшивши собі один бік справи, Кнебель ускладнила інший. Я їй не заздрю: якщо театр – політикес, то зрозуміло, чому виродився повоєнний МХАТ. У її роки вона могла б собі дозволити витрачати час більше плідно. І моральніше. У такій ситуації важко повірити в удачу цієї постановки.

Делікатно висловив Марії Йосипівні свої сумніви, але вона, погодившись, все-таки пояснила, «що я вимужена так была сделать».

Якщо Кузя до травня служитиме на задніх як актор, хто ж пастиме всю отару станіславців? Хто ж ставитиме дві інші планові вистави. Знизять план до двох назв?

За порадою Кнебель телеграфував у Барнаул, нехай цей Китай подзвонить мені завтра о 12-й і пояснить, чого він од мене хоче. М.Й. каже: він хоче запропонувати мені постановку якоїсь італійської п'єси.

Далі вже деталь комічна. Марія Йосипівна каже:

– Вы знаете, я дала ему ваш домашний телефон, но мне сказали, что вам туда звонить нельзя, вы с женой разошлись. Поэтому он дал вам телеграмму на театр.

Час от часу не легче. Живемо в країні міфів і пліток. Звичайно, я не став дізнаватися, якими такими каналами до неї надходить така інформація. Це її хтось або просто розіграв, або не хотів, щоб той Китай мене розшукав. Чи просто у когось язик свербить і треба за будь-яку ціну щось вигадати?

Театральний світ це обожнює. Працюючи в ЦДТ, я одного чудового дня довідався, що, «боясь преследования как украинский националист, Танюк по льду Финского залива бежал в Финляндию, и финской полиции даны мои приметы на предмет моего принудительного возвращения в СССР». Це коли почалися неприємності по тій справі з підписанням листа. А вже розводився я і женився не менше трьох разів за ці десять московських років. Причому говорили про це мені люди солідні – Марецька, Завадський, Зіновій

*Пішки про Нелло й
про фінську зайочку*

Гердт. Навіть, в автокастрофу я потрапляв – двічі: **очевидці** розповідали, що мене відвезли до Скліфософського, і навряд чи виживу...

Втретє у нас зривається із Стенбергом. Мушу його попередити, що ставитиме «Кам. гніздо» Толмазов, і я вже бачив картонний макетик Кулешова у нього на столі. Це підступно щодо Стенберга, але в цьому весь Толмазов, усе потихеньку, під килимом...

Втретє. Уперше – коли я починав ставити з Дороніною та Смоктуновським п'єсу Сарри Брегман про Тургенева й Поліну Віардо (зала імені Чайковського), не пригадую, чого вже там зірвалося. Здається, фінансовий бік не влаштував – усіх трьох. Далі – «Тіні», а потім оце «Гніздо». Стенберг у Чехії, повернеться після 17-го.

Легка на згадці Інна Бірич. Щойно про неї подумав – а вона і дзвонить. Ще раз проговорили, якою має бути стаття Неллі. Але краще б вона все це безпосередньо їй.

А без десяти сім – Рая Фінкель. Вона біля театру Єрмолової, хоче потрапити на Вампілова («Чулимськ»).

Довелось йти окружним шляхом – знайшов удома Якова Губенка, той знайшов когось із адміністраторів – і «палочка-выручалочка» спрацювала.

Чорт зна на що доводиться марнувати час.

Їдемо в Рузу – лишаємо Оксану. Спочатку домовилися з Галею Івановою, що поживе у нас. А в неї вискочив запис на радіо, не зможе. А тут з Єревану дзвонить Льова – буде 10-го, на тиждень, поживе у нас. Само вирішилось.

Люсю Милянчикову хочуть звільнити з ЦК комсомолу (Пастухов), лібералізм в думках і відсутність чіткої лінії. Але Пастухов пішов у відпустку, і ніхто нічого не знає.

Віктор Постоянцев (проза): хоче зустрітися. Завтра, 14.30.

Галя Іванова вважає, що Струковій треба подарувати м'ясорубку. А де вони бувають, ці м'ясорубки?

Ще дзвонив Вартанян Василь Аветович. Каплянян ставить тут «Ричарда III», у вахтангівців. Каплянян хоче бути разом і художник вистави, але попросив Вартаняна виконати за нього чорну роботу (а Вартанян у нього головний художник театру). Ось і пояснюй після того, що у нас немає негрів.

Вартанян переказує вітання від Грачика, запрошує до Єревану й обіцяє прилетіти знову після 18 січня.

Каплянян серйозно пішов з Театру імені Сундукяна, керує Молодіжним, якому цього року виповниться 10, відзначатимуть ювілей. Його викликав секретар ЦК, просив підготуватися. Шукають російську класику (я раджу «Смерть Тарелкіна» Сухово-Кобиліна) і сучасну радянську п'єсу (хай візьмуть «Протокол...»).

Розмова з Леонідом Генріховичем про «Стрес». Зрадів моєму дзвоникові. «Стрес» мали ставити у Театрі Сатири (1969), Покаржевський не дозволив. Домовились, що я пробиватиму цю назву. Він не радить читати п'єсу на трупі, мовляв, незручно починати «з народу», від якого нічого не залежать – спочатку треба переговорити в Управлінні. Бо це вже така в нього традиція: ходять автор по театрах, читає п'єси, а йому їх потім забороняють. Спершу хай театр доб'ється дозволу.

Певний резон. Але й читка на трупі була б поштовхом: трупа тисне на Толмазова, Толмазов тисне на Управління, і так далі...

Отже, говорю з Толмазовим про активізацію питання. А може, самому переговорити з кимсь в Управлінні? З іншого боку, до здачі «Протокола» у мене мало шансів на перемогу.

А в Театрі Станіславського – нові проблеми. Художня рада запропонувала зняти з репертуару «Коварство и любовь» (там неслухняні Менглет і Коренєв), а відновити «Міст» Чхайдзе (там Веселовська!). Між тим обидві вистави давно втратили обличчя. Ліда Савченко, яка подзвонила мені з цього приводу, пояснює це так:

– Неужели не ясно? По-моему, проще простого! Дело не в качестве спектакля, а в том, как он способствует равновесию сил в театре. Если есть «Коварство», да еще с успехом, на гастролях, – вес Коренева предостаточен. Без «Коварства» Коренева в театре нет, его и не заметят. Что ему делать? Идти сниматься в кино. Скатертью дорожка. Начни сниматься – а мы тебе запретим. Ты поскандалишь, заявlenie на стол. Тут мы тебя и уволим, чин-чинарем.

А що ж Художня Рада?

А вона – затвердила. Художня Рада, як усе радянське, служити начальству. А Начальство у них – Кузя й Веселовська, комсомол і партія.

Прийшов нудний номер «Українського театру». 6-1975. Стаття про «творця народно-героїчних образів» Славу Сумського. Дійшов до утвердження, що Славі властиве «філософське узагальнення», – і відклав читання. Філософії за ним не водилося, він типовий український «нутряк», обдарований, темпераментний, але «без філософії». Швидше актор Юри, ніж Курбаса. Героїка, часом з перебором – налиті кров'ю очі. За юнацьких літ був надзвичайної вроди, саме «прем'єр-любовник». Навіть школярка Нелля, НЕ ПРОВІНЦІЙНА ДІВЧИНА З ХЕРСОНА, марила ним як актором.

Та ж можна було б написати про нього правдиво – не на штампах! Ні – все як у передовицях. З нашого брата-акробата правди не витиснеш.

Банальна стаття Сердюка про коми і крапки в акторських фразах. Віддає аматорством. А чоловік же працював з Курбасом! Вони що, так нічого й не збагнули?

Дерябіна – про лялькові театри.

50-річчя театру ім. Революції.

Непогана хіба що стаття про Брехта на Україні.

Пилипчук рецензує Корнійчука (аплодує? фе!). Аутодафе.

*«Укр. театр» №6.
Слава Сумський*

Володя Загоруйко: зняли Ансимова. Проти нього виступили Шмига й група провідних. Наказ «по собственному желанию».

Кого ж тепер туди? А самого Ансимова – може, в театр Станіславського на місце Кузенкова? Це був був найкращий гумор Нового Року.

Аріадна розповіла про це інакше: Ансимов бавився заявами про звільнення, щоб його умовляли. Це набридло – і нарешті, підписали. Перейшов на педагогічну роботу.

Додзвонився до Києва – чи провели вони Оксану. Звичайно ж, тут не могло бути інакше: і не проводжали. Оксана спить, поїде завтра. Мама переконує, що на квитку написано не 8-е, а 9-е. Попросив подивитись уважніше, що й на конверті (я ж сам замовляв квитки!). Справді, на 8-е. Треба купувати нового квитка.

Ні, мої кияни – це нонсенс. Але нічого не вдієш, таке життя.

*****

*“Комсомольская правда”
7 января, 1976 г.*

*«Это было адом»
(про Чіні)*

«ЭТО БЫЛО АДОМ»

Свидетельствует 37 – летняя Шейла КЭССИДИ – английский врач-хирург, проведшая 59 дней в застенках Пиночета. Она подвергалась нечеловеческим истязаниям в «Каса гри-мальди» (Сантьяго), одном из бесчисленных казематов фашистской тайной полиции, названном ею «домом пыток».

Так уж случилось. Простые, отнюдь не профессиональные рисунки Шейлы Кэссиди, обладающие огромной силой человеческого документа, обличающего фашизм, появились в воскресном номере «Санди миррор» одновременно с фотографическими свидетельствами ужасного стихийного бедствия, обрушившегося на Британские острова в первый же день нового года. Ураганный штормовой ветер, временами превышавший скорость 150 километров в час,

круша все на своем пути, пронесся через страну. 24 убитых, сотни раненых, тысячи бездомных, затопленные города, ряды домов с зияющими провалами и, как в дни налетов на Англию гитлеровских бомбардировщиков, перевернутые автобусы, вырванные с корнем вековые деревья. Все эти картины слепой ярости природы, обернувшейся убытком почти в миллиард долларов, зафиксированные бесстрастными объективами, соседствуют с двумя бесхитростными рисунками свидетельницы ужасов пиночетовских застенков. И, видимо, потому, что Шейла Кэссиди фиксирует не слепую, а осознанную, не стихийную, а (да простят мне это определение применительно к пиночетовским палачам) злую волю, целенаправленно убивающую в жертве все живое, сделанные простым пером рисунки в конце концов потрясут больше, чем мастерские снимки ураганных разрушений.

А сам рассказ английского хирурга о пережитом в «доме пыток» леденит кровь.

«Я РАСПРОСТЕРТА на пружинах железной скрипящей кровати. Плечи, запястья, туловище и лодыжки стянуты ремнем и привязаны к раме. Глаза завязаны. И голая. «...Когда я лежала связанная, я вдруг, к своему ужасу, поняла, что мои мучители-садисты прикрепили электроды к моему телу, а затем пустили сильный ток. Боль от электрошока была мучительной». «Последовали и другие ужасы. Во время трех сеансов пытки меня часто и ласково спрашивали, нравится ли это мне. Но тут угрожали изнасилованием, побоями и, наконец, крысами». «Однако для «дома пыток» и это было не самым страшным. Другие женщины-заключенные рассказывали мне о самом жутком – пытке с помощью, эльзасской овчарки. Специально натренированная секретной полицией, она способна совершать сексуальные атаки на женщин, привязанных к постели».

Во время каждого сеанса истязаний электротоком, который на жаргоне палачей именовался «жаровней», Кэссиди прижимали ко рту полотенце, чтобы заглушить ее крики. При этом мучители каждый раз повторяли: «На тебе, на тебе, на тебе!» На глаза ей была надета повязка. Причем Кэссиди предупредили, что, если она попытается снять повязку с глаз и тем самым установит, кто ее пытается, она рискует жизнью.

...В чем же состояло преступление врача, английской подданной, работавшей по контракту в чилийской службе здоровья? В том, что, вызванная телефонным звонком знакомого священника в один из монастырей Сантьяго, она оказала помощь раненому подпольщику, скрывавшемуся от тайной полиции. Однако схватили Шейлу Кэссиди в другом месте, тоже во время посещения пациента по вызову религиозной организации «Колумбийские отцы». Она делала перевязку, когда услышала крики и выстрелы. Сбежав по лестнице, увидела молодую служанку, лежащую с пулевой раной в спине. «Девушка была в ужасном состоянии, – рассказывает Кэссиди, – на улице перед домом шла перестрелка, и я перетащила раненую в глубину коридора. Когда я склонилась над ней, пули начали пролетать прямо над моей головой. Но самое ужасное, что я уже ничем не могла помочь девушке. Через полчаса она скончалась. Стрельба вдруг прекратилась, и несколько вооруженных мужчин с автоматами вломались в дом. Двое стояли внизу, в то время как другие обыскивали верхнее помещение. Один из них потребовал, чтобы я назвала свое имя. Я сказала, что меня зовут Шейла.

Меня заставили сесть в машину, и, когда она тронулась, мужчина туго натянул мне на глаза носовой платок. При этом он несколько раз ударил меня по лицу. А затем сказал, что им все известно о моих связях с партизанами, и я с ужасом поняла, что попала в руки ДИНА – национального разведывательного управления.

По приезде в «Каса гримальди», перед тем как меня стали привязывать к нарам, я старалась объяснить задержавшим, что я англичанка, что все это может привести к международному инциденту. Но они ответили: «Мнение о нас во внешнем мире так плохо, что нам наплевать на международный резонанс». Подвергнув меня пытке электрошоком, они начали допрашивать, где я лечила партизан. Из

их вопросов я поняла, что они были мало осведомлены о том, где и у кого скрываются раненые».

Чтобы не навести палачей на след своих друзей, Шейла Кэссиди стала описывать несуществующий дом, якобы где-то на окраине Сантьяго. Полицейские бросили ее снова в машину и потребовали, чтобы она указала им нужный дом. Понятно, что многочасовые поиски ни к чему не привели.

«И меня снова вернули в камеру пыток. Там меня сначала били по голове и лицу, а потом продолжили пытки током, применяя способы еще более болезненные, чем прежде, причем сила тока постоянно нарастала.

Не выдержав пыток и допросов, я призналась, что лечила раненого в монастыре сестер Нотр-Дама...».

Ее одели, повезли к месту расположения монастыря, после чего в третий раз бросили в камеру пыток. Последовали новые мучения. В том состоянии, до которого женщину довели бесконечные пытки, она стремилась только к одному – не потерять контроля над собой, не выдать те сведения, которые бы подвергли опасности жизнь монахинь и священников, помогавших подпольщикам. И все же на другое утро из нее вытянули имя одного из священников... На этом палачи не остановились. Ее допрашивали еще много раз (до десяти в течение одного дня). На третий день пребывания в «Каса гримальди» ее опять привели в камеру пыток и сказали, что она должна дать показания, и пригрозили, что в случае отказа ей придется «еще хуже». Под диктовку полицейских Кэссиди исписала 7 страниц, внося в них в точности все, что ей приказывали: детали встреч с подпольщиком, имена и адреса священников и монахинь, предоставивших ему убежище. «Меня заставили написать, что эти признания я делаю добровольно, а не по принуждению», – заявила Шейла Кэссиди.

На четвертый день ей вернули ее личные вещи, отобранные при аресте, и она подумала, что ее повезут в английское посольство. Кэссиди запечатали глаза клейкой лентой, вывели в тюремный двор и оставили одну. Вскоре она услышала сильный рев двигателя машины, быстро катившей, как ей казалось, прямо на нее. По рассказам других заключенных она знала, что такое случалось: стоило

человеку обратиться в бегство, как машина догнала его, перемаывала ноги, якобы за попытку скрыться. Но на этот раз машина остановилась возле нее, ее посадили внутрь.

Надежда Шейлы вновь возросла, она подумала, что все-таки они направляются в английское посольство. Но когда ее доставили к месту и сняли повязку, она с ужасом увидела, что ее окружают вооруженные полицейские. Это было специальное помещение для тех выживших политических заключенных, которых интенсивно пытали. Здесь их держали ровно столько времени, чтобы зарубцевались шрамы, нанесенные во время пыток.

СЕЙЧАС, как известно, под давлением мировой общественности и после многократных требований правительства Великобритании клика Пиночета была вынуждена выпустить из тюрьмы Шейлу Кэссиди, незаконно арестованную 1 ноября 1975 года. На пресс-конференции она заявила: «Я рассказала всю свою историю полностью, и здесь не может быть каких-либо сомнений. Все улики, которые я имею на основании своего собственного опыта, и та информация, которую я получила, опрашивая других жертв полицейских пыток в Чили, хранятся в моем досье, которое будет послано в Комиссию ООН по правам человека».

Правительство Великобритании в знак протеста против пыток и издевательств над британской подданной отозвало своего посла из Чили. Комментируя этот важный шаг, получивший как одобрение прогрессивных английских кругов, так и противодействие реакционных сил, газета британских коммунистов «Морнинг стар» пишет:

«Освобождение из заключения доктора Кэссиди и отзыв британского посла – важная победа движения солидарности с чилийскими демократами, и именно этого не желают видеть консервативные члены парламента.

Давление прогрессивных сил теперь должно усиливаться. Ведь сотни политических заключенных, включая Генерального секретаря Компартии Чили Луиса Корвалана, остаются в руках насильников и убийц. Их жизнь под серьезной угрозой.

Правительство должно теперь настаивать на освобождении всех политических заключенных, на восстановлении демократических прав народа Чили.

Но до этого правительство должно довести до конца акции, которые уже предприняты, сделать полным разрыв дипломатических отношений и отменить контракты на поставки военных судов для чилийского режима».

Не приходится удивляться, что даже в Англии, чья подданная, исполнявшая благородный долг врача, подверглась нечеловеческим пыткам, нашлись завуалированные радетели чилийской хунты. Чего стоит, например, написанное в тоне пасторского послания и озаглавленное «Помоги бог чилийцам» обращение к главарям фашистской хунты политического обозревателя «Санди миррор» Вудро Витта. Да, да, той же самой газеты, что предоставила страницы обличительному рассказу Шейлы Кэссиди. Больше того – в том же самом воскресном номере от 4 января. Только на 10 страниц дальше, в глубине номера. Досточтимый мистер Витт пишет: «Чили очень нуждается в поддержке некоммунистического мира. Поэтому она должна немедленно прекратить вести себя, как коммунистическая страна». Вот тебе и на! От попытки погрозить пальчиком «озорнику» Пиночету Вудро Витт переходит к откровенной махровой клевете на социалистические страны.

...Когда передавались эти строки, утренние газеты принесли очередную телеграмму из Сантьяго: «Правительство Чили заявило, что оно отрицает свидетельства доктора Шейлы Кэссиди о том, что она будто бы была подвергнута пыткам в секретной полиции Сантьяго».

Итак, в очередной раз клика Пиночета пытается изворачиваться. Как писала «Морнинг стар», чилийский фашизм умеет выдавать черное за белое. Но сегодня они уже никого не обманут, потому что весь мир видит, что на самом-то деле они – коричневые, фашистской масти.

П. МИХАЛЕВ. (Наш соб. корр.).

Лондон, 6 января

Запропонував акторам зробити прогон І-ї дії, пообіцявши відпустити їх додому, якщо прогон буде вдалий. І вже о 12-й вони були вільні. Завтра зроблю такий же прогон 2-ї дії. А в неділю запрошу членів партбюро й Толмазова, як я їм і пообіцяв.

**9 січня,
п'ятниця**

Актори, коли я оголосив їм цей план, запротестували – якого рожна будемо показувати і кому? «Дураку пол работы не показывают». Мають рацію. Але Толмазова я теж запрошу, хоча й не наполягатиму, якщо відмовиться. Мені треба репетирувати, а не складати іспит. Втім, було б добре мати його в прихильниках.

За всіх умов – втрутитись у виставу я нікому не дозволю.

Вдома – пішло трохи по статті, кілька нових ідей. Якби в Рузі закінчити – відлягло б від серця.

На 8-му вечора – до Євгенії Кузьмівни, день народження. Була вже там Марія Іванівна Комісарова, сестри Дайреджієви, Грінберги (Іосиф Львович подарував свою останню книгу про поезію), Маша, яка їде до себе в Угорщину, і ще одна Маша – з Галею Івановою. Рая Фінкель з Сергійком. Приємний і розмовний вечір, вірші Озерова, який прийшов пізніше, література, анекдоти, політика.

А між тим почуваюся як зігнутий цвях. Три дні ношу в собі грип. Температура. Серце.

Дзвонив до Києва. Звісно, з Оксаною нічого не вийшло. Мама в паніці, квиток пропав (я ж іще вчора **пояснив** – не повірила!), якась комсомольська бригада чергувала, Оксану не взяли, спробують узавтра. Я наказав, щоб не морочили голову – брали нормального квитка, я потім перешлю гроші.

Зорін радісно сприйняв ідею «Стресу», але читати на трупі все таки вважає передчасним. Нехай Толмазов потривожиться й дасть заявку в Управління.

Помер Чжоу-Энь Лай. Здається, рівновагу в Китаї порушено. Адже Мао так само лежить, розбитий паралічем. Китайці пишуть, що в них усе найбільш прогресивне. І параліч теж?

Знайшов м'ясорубку для Струкової, заслуговую на орден – вибігав усю Москву.

*Моя Ень Лай помер.
Сенченко*

Кузьмівна подарувала збірку поезій Рільке. Візьму в Рузу. Василю Васильовичу Кисельову (Мурманськ) дали звання Заслуженого діяча мистецтв. Гарно. Ми починали з ним у Крушельницького, але він мови не знав, перейшов потім до Товстоногова.

Комісарова схожа на мою маму. Ці роки в неї – катастрофічні. Коля Браун сидить, чоловік – Микола Леопольдович Браун – помер. Виглядає дуже погано. Славна жінка, скільки вона добра зробила Україні, її переклади з українських поетів – прекрасні.

А коли я дзвонив до Києва, питав про Оксану, – здалося мені, Микола Маркович знову почав пити. Розмовляв своєрідно...

Знову негаразд у Данському королівстві. Що з ними робити?

Барнаульський Китай зателефонував опівночі, як домовились. Там у них в цей час – п'ята ранку (добре я йому підсиропив?). Запрошує поставити італійську комедію «Корнелія». Буде тут 20-25 січня. Якщо п'єса гарна, можна було б подумати (якби виявився в мене зайвий місяць-два).

Підписав Світличному «Літ. Україну», сьогодні одержав повідомлення, що квитанція до нього дійшла.

У Кузьмівни говорили ми вчора про Сенченка, царство йому небесне (помер в листопаді?), про Олену Станіславівну, про «Червоноградські портрети» молодого ще Івана Юхимовича, які його прославили. Лев Адольфович згадав його фразу з «Літярмарку» про Остапа Вишню – «Вишня розростається мільйонами, про що мріяли його батьки – здійснив син». «Плодюче вишневе плем'я».

Не може такого бути, щоб не лишив Сенченко жодних спогадів, це був істинно український письменник, без показухи; батько найчастіше згадував його «Феська Андибера», – але мені здається, йому просто це словосполучення подобалось – «Хвесько» та ще й «Андибер»... («Вчора» – бо нині вже субота, ніч.)

**Субота,
10 січня**

А після Сенченка перекинулась розмова на Стуса й Світличного, Стус – Рільке. Марія Іванівна дуже ними цікавилась, у неї серце за них усіх болить. Коли я запропонував тост за день народження Василя – це ж він 8 **січня** народився, мій одноліток – всі посерйознішали й у тиші випили. Хай справді нашим **хлопцям** буде там тепліше.

Це – вчора.

Прогон довелося почати без Кочеткова: їхав власним авто, аварія. Невеличка, але достатня для того, щоб запізнитись на 50 хв. Я змушений був запросити до проби Сихру.

Але Кочетков не став розігрувати ображеного, сидів, дивився, щось нотував для себе. А потім підіграв за Торстенсена, коли старого викликали на виставу.

Першою дією я не задоволений (почав з неї), у другій – прокинулись, пішло. Добре!

Після прогону пішов до Толмазова, запросив на завтра. Як я й гадав, він – відмовився. Отже, і вовки **ситі** і **вівці** цілі. У неділю, «вони не можуть», відпочивають. Прекрасно, буде нормальний робочий день.

Хотів закинути кілька слів про «Стрес», але роздумав. До нього на прийом прийшов Сашко Голобородько, з яким ми вчилися колись у Києві. І Толмазов розпушив перед ним хвоста. Від цих Акторів Акторовичів можна вмерти. Голобородько Донжуанив і взагалі демонстрував себе тільки ж так. Актор він непоганий, хіба трохи амбітний. Здається, йому дали якесь звання (він грав у Криму?).

Якщо він візьме Голобородька, навряд чи захоче запрошувати Валерія Івченка. Але Голобородько **більше** годиться на роль Аарне в «Кам'яному гнізді»... Івченко ж мені телефонував – Толмазов кличе його приїхати.

Знайшов мене актор Микола Стрілецький, теж хоче показатися Толмазову. З театру кіноактора. Я репетирував з ним колись епізод з «Цілуй мене, Кет!» Вродливий брюнет, музичний, високий на зріст. Просить сприяння. Здається, не дуже гнучкий психологічно.

Якась стихійна біда. Не кажу вже про Анатолія Капустянського чи, скажімо, про Бережну. Найгірше, що Толмазов **блефує**, – акторських вакансій у театрі НЕМА. А звільняти він хоч би кого не відважиться.

*«Барышня
Струкова»*

А потім була Тетяна Миколаївна Струкова, квіти й жарти, спогади й гумор – царський! Ось про кого слід розповідати, як вона розповідає про Певцова, Комісаржевського (Федора), Станіславського, Мейєрхольда, класичну богему Малого театру, славетних циркачів і клоунів. Вона блискуче згадує, як смертельно злякалась Станіславського: вступаючи підряд у всі театральні училища. Відповзла від нього на карачки за лаштунки (підігрувала комусь у ролі дівки, яка збирає малину – і гайда на чотирьох!). Станіславський тих не взяв, котрі показувалися – запросив «ту, которая уползла на четвереньках». Але «барышня Струкова не пошла».

Вона 1897 року. Самотня. Дали їй квартиру, крихітну, то вона – прописала туди внучату племінницю з правнуком Костею і чоловіком. Кості 3 роки, і він постійно гамселить прабабцю. А вона на його рівні дає йому здачі.

Як же гарно вона розповідає! Опукло, коротко, з величезним почуттям самоіронії. Якби присилувати її написати про це – книгу!

Запрошує її С. Мікаелян зніматися у своєму фільмі, «в главной роли старушки», як написано в телеграмі. Образилась на «старушку» й відмовилась. «В ногах будет валяться – не соглашусь!»

Я неодмінно напишу її портрет.

Пішли від неї трохи раніше, щоб додзвонитись до Києва. З одного боку все ніби гаразд: Оксану посадили у вагон, вранці буде. З іншого – біда: пропав батько. Стало йому подорозі на вокзал погано, зійшов – і поки що додому не повернувся. Мама у паніці.

Справді щось трапилось. На цю годину він за всіх обставин мав би вже бути вдома.

Лист від Джеймса Сторі, отого, котрий повідомив: «Вы меня помните, я писаю на Бердяєва». Рудий такий парубійко з одним зубом попереду. Поет. Надіслав свої вірші. Вітає з Новим роком. Конверт, звичайно ж, розкритий...

Листівка від Євгенії Іванівни Чмихало. «Искусством правят дельцы-Быковцы» – пише вона про те, як хотіла взятися за театральну освіту в Києві, і як нічого з того не вийшло. Її ілюзії колишнього секретаря ЦК ЛКСМУ (з ідеології), здається, розвіялись. Вона сама зіткнулась з усією цією заробітчанською бандою і переконалась, що я мав рацію у тих речах, за які вона мені дорікала...

Купив 4 число «Социологических исследований».

Купив «Испанскую классическую драму» – Балашова.

Приїхав Лев Галстян.

Приїхав Іван Марчук.

Дейч відїхала у Комарово.

Галина Яківна Димшиц просить знайти актора, який прочитав би передмову до книжки «Звенья памяти». Вечір буде 10 лютого у ЦДЛ.

То що ж там з батьком?

**Неділя,
11 січня**

Левко поїхав зустрічати Оксану: добре, що він – я запізнився б на прогон, поїзд прийшов пізніше на 45 хвилин.

Прогон як прогон. Ліпиться. Два акти підряд, потім – професійно обговорили.

Основний недолік – актори забагато сил витрачають на роз'яснення тексту. Їм треба ДУМАТИ до того, коли дійде до них черга висловитись, а не ПОТІМ. Глибше усвідомлювати безвихіддя, закут – і шукати виходу. Кожний хоче взяти на себе кермо корабля.

Вистава буде. Вони вже почали працювати від СЕБЕ, є чимало знахідок, власні ідеї. Запрацювала уява. Хотів від-

пустити їх раніше – не дали: є групова відповідальність. Дискутували навіть у коридорі – потім. І це не ля-ля-ля, а по суті. Вони вже у захваті. Подобається. Навіть тим, у кого – епізоди.

У метро читав Кавабату – і нестямився. Існують же люди, є мистецький пошук, є мистецтво! А ми тут бавимося з невідомо кому потрібними «ідеями»...

Зранку підняв на ноги київських Корнієнків, дядька Павлика з родиною. Знайшли. У Миколи Марковича був серцевий напад, відвезли до лікарні, майже – клінічна смерть. Пульс ледве промацувався. Павло Маркович знайшов його – зараз він уже вдома, минулося. Причина? Випив.

Обійшлося. А якщо знову спробує випити?

Телефонували – Пічхадзе, Махлянкін, Бланк (по виставі). Грали з Левком партію в шахи. Я програв. Вранці о 7-й – їдемо до Рузи.

А тут пропав Іван Марчук. Не прийшов ночувати. І не дзвонить. Я цим дурним малоросам таки намну вуха. А якщо раптом щось сталося? Це можна ж так...

Почуваюся зле. Грип.

Поїздом о 7.36 виїхали до Рузи.

Були ми колись тут з Неллею давно, років п'ять-сім тому, тут проводили семінар з питань дитячих театрів.

Півтори години електричкою і ще хвилин двадцять автобусом ВТО. Бачу тут Аверіна з дружиною, Прокоповича з сином (вражає його витягнутий лоб і підняті вгору брови, як у клоуна, – чи не хворів на менінгіт?). Тут від учора (ось чому не прийшов!) похмурий Толмазов з Юлією Карпівною (похмурий – п'є?), хлопці з ЦДТ, Матана з Майєю, Кругляк із собачкою Шариком, котрого він підібрав десь

**12 січня,
понеділок.**

*Ми з Неллею в Рузі.
Монологи про театр*

на гастролях, подружжя Торстенсенів (читає, хвалився, мою книгу про Крушельницького).

Відвели нас у старий корпус, там – усі кажуть, тепліше, хоча й нема тих вигод, що у новому корпусі.

У лісі спокій. Мороз міцний. Ходили на Москву-ріку.

Колись, відразу по війні, це місце відвели для вивезених з Німеччини «розумних німців»; така собі резервація. Колючий дріт, за яким вони «спокійно працювали». Потім колонія розпалась, і місцину захопило НКВД (чи вже тоді КГБ?). Звели кілька корпусів, будинок відпочинку для свого апарату. А після відомих подій їх стали притискати. Ось на цьому переламі, скориставшись іменем і довголіттям Яблочкіної, ВТО відвоювало Рузу для себе. До старих корпусів прибудували свої. Путівка коштує 5 крб. 50 коп. у день, члени ВТО платять біля 2-х. Ми з Неллею заплатили за три дні 12 крб.

Можна жити.

Годують – на убій, режим – санаторний. Поруч – «Уголек», – буфет, куди актори ходять відвести душу, хильнути чарку коньяку. Офіціанти обожнюють «зірок» – поруч з нами за столом Спартак Мішулін, «Карлсон» і «Пан Директор» з «Кабачка 12-ти стільців» – стежити за цією популярністю – уже вистава...

Під вечір здійнявся вітер. Я знову блукав. Вітер в обличчя. Не той, що вітер історії, «грізний і оновлюючий» – елементарний, свіжий, владний. Нарешті почувашся мужчиною, переможцем вітру.

За наш стіл підсів вельми ввічливий чоловічок. Невідомо хто. 25 разів на день вітається. Каже, працює «в найгіршому театрі». Я пожартував: «Чи бува не у МХАТі?» Попав у точку: він зі МХАТу, але явно з якогось цеху, не актор – акторів я знаю.

З його монологів, які доводиться дослуховувати до кінця:

– Вы здесь впервые? Так я вам объясню, что это за народ. Выступают, а не ходят, высказывают, а не говорят; сплошь и рядом воспитанные, – говорит мне приятель. А я ему: ты посмотри на них, когда они уезжать будут, когда автобус подадут – куда эта их воспитанность денется? Тут не то что даме места не уступят – на голову сядут! Орут, кричат, ссорятся! Или – сходите в кино, это рядом. Мест много, зал никогда не бывает забит, но боже мой, как они дерутся в очереди за билетами! Почему? А потому, что каждый норовит сесть именно в 16-й ряд, тот, кто там сидит – элита. А какая мне разница, где сидеть? Я куда хочешь сяду! В тот же шестнадцатый ряд! У меня кассирша знакомая, она мне всегда оставит место – в 16-м так в 16-ом!

...И еще. Здесь все хотят выдать себя не за то, чем они есть. Биографии меняют на ходу, как выгодно. Вот в прошлый раз за моим столом сидела дама – толстая, вдвоём с приятелем не обнимешь. Стала рассказывать, что ее муж академик. Цену себе набивать. Нет, я за ней не ухаживал, – просто так, чемодан помог донести, в очередь за пальто становился, ну еще там в буфете посидим. А потом открыл словарь, дай, думаю, найду академика. И что? Нет его там. Спрашиваю у нее: как же так? А она отвечает: «Он, знаете, у меня СИДЕЛ, так его в энциклопедию не внесли». А я вижу, что врет – мне доказали, что никакой он не академик – просто членкорр! Вот те и на! А зачем, спрашивается, – дурить людей? Ради чего?

... Почему МХАТ – самый плохой театр? Шутка, конечно. Просто когда у меня спрашивают, где я работаю, я всегда так отвечаю. А то будут сразу просить билеты на спектакли. Купишь им билеты – денег тебе не вернут. А мне, может, эти билеты посложнее достать, чем им, – за те же деньги, кстати. А театр и вправду прохудился – «Нину» смотрели? Вот уж плохой так плохой спектакль – шутовство сплошное.

Плакать надо – а они смеются. Нельзя над жизнью так потешаться – отомстит. И Нина эта самая – я бы с ней и за деньги не захотел быть!..

... А то еще познакомился тут с одной... Она из этого театра, где этот, как его, Броневой. Мюллер! Так она говорит, – приходите, я администратор на Малой Бронной, посажу вас куда хотите. Позвоните – и я посажу. А оказалось, что она никакой не администратор, – простая кассирша! Ну зачем врать-то? А?

... Нет, вы представляете, – я пойду в театр! Да если у меня свободный вечер выпадет, я лучше у иконы посижу!

Ми з Неллею здивовані: на віруючого не схожий. Пояснює:
– Ну, у телевизора, значит...

Увечері дивились Анні Жірардо й Іва Монтана у фільмі «Жить, чтобы жить». Сценарій слабший за актрису. Леллюш повторює себе, бракує того чару, який є в «Чоловікові та жінці». Вводить кадри кінохроніки – вражаючі, але це – окремо. Монтан – постарілий, не завжди впливає, і достовірність часом поверхова. В цілому дивився з цікавістю, я взагалі ввічливий глядач.

Жірардо працює не в модерні, – швидше у традиціях російської літератури кінця XIX ст. Негаласливо, без поспіху, скупю. З нею не хочеться розлучатися. Історія ж сама по собі доволі сентиментальна: зрада, обман, повернення на круги своя – помудрілими...

Діалог із Сатановським, який «шукає контактів». Говорив він дуже самокритично, і я розумію, чим він може привабити людей, які його не знають. Повне – без кокетства – заперечення своїх можливостей і заслуг, об'єктивне бачення ситуації, в яку увійшов театр – і з його ж вини теж.

Звісно, все крутилося навколо Кузенкова. Ляоня вважає, що вже і Яковлева змінила свою думку про Кузенкова – на гірше. На останню декаду січня призначено повторну здачу «Испытания». Виявляється, у фіналі він вирішив переплюнути Єфремова. Той видає у «Сталеварах» справжній чавун, а Кузя вирішив пустити прокатний стан. І у виставі шнурочками витягають з двох боків сцени з-під барабанів: ЛИСТОВУ СТАЛЬ – ялинкову фольгу! І коли рулони цієї склеєної фольги починають розмотуватися (великого формату не дістали, довелося клеїти!) – зала регоче.

Ляхницький – великий теоретик – запросив Буркова й каже:

– Жора, не надо так. Давай кооперироваться. Надо ладить с Кузей.

– Ладить? Зачем?

– Не зачем, а почему. Знаешь, я все-таки думаю, он такой человек, которым МОЖНО УПРАВЛЯТЬ.

Бурков не втерпів:

– Слушай, так это, наверное, Ты им управлял, когда он «Испытание» ставил? То-то я смотрю, здорово придумано!

Дилема: зняти чи не зняти Гаврилова з ролі. Управління наполягає – зняти, завалив. Якщо Кузенков це виконає, вдарить самого себе із страшною силою. Не виконає – Гаврилов провалить виставу, вдарять Кузенкова. Зняти Гаврилова – той збіситься...

Збісився ж головний кузенковський захисник і пропагатор Вася Бочкарьов. Коли дізнався, що його зняли з ролі в «Тінях» і призначили Філозова. А тут ще й з Управління культури повернули його документи на звання з.а. РСФСР. Бочкарьов був переконаний, що, підтримуючи шефа, забезпечить собі цілковитий триумф. Звідси й усі його

В. Бочкарьов

підлоти у Куйбишеві, всі ці підніжки, доноси, провокації, – сподівання на те, що керівництво відзначить його – за те, що він «попереду прогресу».

Помилився. Керівництво його векселів не оплатило. Він збанкрутів. І коли Веселовська на 45хвилин запізнилась на пробу «Ночі ігуани», вибухнув істеричним монологом:

– Меня зарезали в этом театре! Меня обобрали! Выжали как лимон – и вышвырнули вон. стакан-лимон – выйди вон! Выбросили – в мусорное ведро! Я никому не верю! Верю только в бога! Вчера я был в Елоховской церкви – единственное место на земле, где мне хорошо!

Це після того, як він люто домагався, щоб його висунули у депутати районної ради... два роки він був ним. Кричав щиро, і я вірю, що йому боліло. Але – ти цього хотів, Жорж Данден!

Бочкар'єв – типовий радянський чоловік, не пропаде. Тільки-но хто новий прийде на місце Кузенкова – він повторить всі ті ж операції, що зі Львовом-Анохіним, Бобильовим, мною. Він перший кине камінь у свого шефа й з подвоєною енергією служитиме новому, хто б це не був – Ерін, Ненашев, Ансимов чи сам чорт-диявол. Василь Іванович Бочкар'єв – сука і проститутка, і сам себе цим убив. Йому важливо бути в ладах з ЛЮДЬМИ керівними, а не з Мистецтвом як таким. Мені його навіть не шкода, хоча він здібний хлопець. Остаточо ж зіпсує його вроджене русофільство, «Русь есенинская»; вже почалась гра у боженьку, якого він, затятий комсомолец, завжди писав з малої літери. Та й тепер лише дражнить себе, акторськи, входить у нову роль. Це не Валерій Івченко, якого щиро пече Бердяєв, якому болить «бути чи не бути». Це Васек Трубачов і його товариші, абсолютне породження нашої мічурінської доби...

Звище артистичної богеми – Руза – надзвичайно цікаве. По їхніх тутешніх балачках можна писати монографію про актора. Тут вони розслаблюються й подають себе в

цілком інших дзеркалах, між собою: а знають вони один одного добре, навіть навпомацки. Є з десяток-другий справжніх художників – до них, безумовно, занесеш Єфремова, Ульянова, трьох-чотирьох хлопців з Таганки, Волкова, Льову Дурова, Маргариту Терехову, Галю Волчек, Гафта, Льоню Хейфеца, того ж Рому Віктюка з усіма його примхами (а що поробиш?), я не згадав Ахеджакову, Римму Бикову, Жору Буркова... Бачиш, коли – не натовпом мислиш, а поіменно – сам собі заперечуєш – їх значно більше! Та ж когорта стариків – від Ільїнського до Завадського, Георгій Олександрович Товстоногов, Лебедев, Смоктуновський, Михайло Козаков, Інна Чурікова (!). А Сергій Юрський? Нарешті, Армен Джигарханян, Лазарев-Немоляєва, Марина Нейолова, наш Сергій Шакуров. Звісно, Борис Романов, Ліза Нікіщихіна, Юра Гребенщиков, Кочетков Афанасій, Вера Алентова...

Ось бачиш, сам себе й зревівував. Є актори, є, безумовно! Ті ж мої львів'яни – Ступка й Козак, Брилинський, Федір Стригун, Лариса Кадирова. Франківців я не беру до уваги, там лічені одиниці, там потрібен здвиг.

І все-таки я не про них – про той легіон, який поза ними. А люди ж спілкуються більше з ними. Для людей театр є розслаблення, подивився Ширвіндта-Державіна, пореготав над «Барбосом» з Віциним і компанією – і щасливий.

Між тим потрібен і цей легіон, як потрібен океан, щоб були повноводі моря й озера – і я, здається, напишу гімн во славу актора, навіть там, де він балалайка й барабан. Бо й ці інструменти в оркестрі потрібні. Іноді навіть більше, ніж тендітна скрипка й тужлива валторна. Бо різна є музика, і різні слухачі.

Отож я додумую і пишу статтю, але вона все більше починає скидатися на проповідь. Може, мені слід було податися у священники?

Гарна теза – у священники театру...

**Вівторок,
13 січня**

Друкую статтю. Ще 10 сторінок. Але чернетка...

Ходили, дихали, говорили...

Увечері – об 11-й– зійшлись в «Угольок» зустрічати Старий Новий рік. Театр Сатири – у центрі, далі – МХАТ, пушкінці посідали місце за прилавком. Зала набита битком, довелося столики впхнути за стойку, де удень торгувала дебелила буфетниця, невідомо як там розвертаючись. А тепер там сіли Каверін, Прокоповичі, Кочетков і ми з Нелкою. Кочетков весь час говорив – «опускав перпендикуляр» і «пропонував альтернативу» (гумор Каверіна за мотивами кочетковського). Але в цілому Афоня – так вони його всі величають – живий і нестримний чоловік. Ані хвилини не може побути спокійним. Рефлексія, фінти, важкий гумор. Мислить добре, освічений, але – зажатий через постійне неприйняття оточенням. Або так йому ЗДАЄТЬСЯ. Звідси – певна екзальтація, спроба пробитися через кригу. Славний мужик, мені подобається. В ньому навіть його русофільство не дратує: він у ньому щирий. Має сміливість і чемність говорити про це однаково і серед єврейського оточення (актори – більша частина), і серед «Бочкарьових» – не пристосовується; і за це його поважають. В основному ж він **антибюрократичний**, Стенька Разін московського розливу, троцив би і бив, як гайдамака, «усе, що паном звалось». (Я знаю, знаю, що у Шевченка – «ляхом», але мені йдеться саме про пана – в сучасному, радянському сенсі!). Кочетков налаштований на правду, багато **ч и та є**, з ним є що обмірковувати.

У Прокоповичів верховодить, звісно, дружина – Інга Задорожна, у Аверіних – так само. Здається мені, вони зійшлись на антисемітській проблемі (школа Бориса Івановича Равенських). Жінка Аверіна – Валентина Дмитрівна Архангельська. Зовні на амплу простачки, насправді – складніша й розумніша. А Юрій Іванович – це Мсьє де Склероз. Симпатичний, ще хоче й багато може, але вже за-

стигає, кам'яніє. Раніше був гострозбуджуваний – це відчувається. Типовий Малий театр, звідки він і прийшов до пушкінців, здається. Колись був гарний герой-любовник, гарної статури, голос, жест... Він і зараз робить спроби завестися з напівоберта; виходить. Але хід уже холостий. Після четвертої чарки горілки почав умовляти поставити для нього п'єсу Сарду.

– Вся эта наша вшивая современность – никому не нужна. Ну еще если бы за это звездочку дали – я понимаю. Но вы ведь не для этого стараетесь, вам подавай идейное блюдо. Отравились мы идеями, жить по человечески некогда. Хотя бы в театре давайте попробуем. Я тешился на вашем, Лесь Степаныч, «Пурсоньяке» – ну, думаю, хитрый мальчик, как он это все туда нашпиговал – не придерешься! Зло – но ведь весело! Вот так вам и надо держать!

Отак і дізнаєшся про себе дещо збоку – нове...

Потім підсів до нас п'яненький Микола Олімпійович Гриценко. Похмурий. Незадоволений театром, Симоновим, самим собою, життям. Ледве-ледве я його розворушив – розповів, як студентами ми їздили з Києва до Москви дивитись його у князі Мишкіні. На Протасові ми ледве не посварилися, – я сказав, що мені більше подобався в цій ролі Романов, а це його болюче місце... Гриценко, Гриценко, жива театральна легенда; от тільки співається. П'є, кажуть, і наша Ліля (Олімпіївна Гриценко, його сестра), гарна комедійна актриса, яка дограє останні свої сезони. Як тут не розчулитись за тим театральним світом, який я ще застав на видноколі, але сонечко якого вже **зайшло...**

А через хвилину п'ятнадцять Микола Олімпійович повернувся – уже з Лілією Олімпієвною, вона теж веселенька:

– Слушайте, так я не сразу понял, вы и есть Лесь Танюк? Я же всплакнул на ваших «Сказках» – может, первый раз на детском спектакле! Дайте, я вас поцелую!

Після чого Ліля Олімпієвна нагадала йому, що це той самий Танюк, чиїм «Гусиным пером» він тішився так, що і їй

наказав піти подивитись... Микола Олімпійович знову поліз цілуватися:

– Сперантова там отличилась, – просто здорово, я ей сказав, а вона мене – Коля, не издевайтесь! Она у вас правду играла лихо. Слушайте, поставьте что-нибудь у нас, у вахтанговцев! Хотя что это я мелю, у нас Симонов самого себя боится, мы придворный театр!

І знову пив, і знову лаяв – театр, Женю Симонова, життя, самого себе. Так і відвели його на диван – умить заснув...

Розійшлися біля 2-ої ночі. І ще годину говорили вдома у Аверіних – в основному про Равенських.

Я вже **цього не** записуватиму, хоч лишилося в пам'яті кілька сюжетів, які самі просяться на папір. Втомився.

**Середа,
14 січня**

Сьогодні Аверін знову (не так він, як його дружина) відновили атаки на мене – в сенсі майбутнього репертуару, їхніх акторських спромог та ін. Та швидко втомились, до того ж надійшов час (іхній) ПИТИ, і вони пішли у ДІМ КОМПОЗИТОРІВ. Вони наші сусіди, і ларчік відчинявся просто – там продають віскі БЕЗ НАЦІНКИ...

І все.

Вони взяли повний портфель пляшок – прийшли на обід «вельми-вельми»... Через що я був порятований від розмови про перспективи.

Кочетков, який очолив цей не зовсім КУЛЬТ-ПОХІД, сьогодні вже відзначився. Дістав у сусідньому радгоспі коня й почав його «об'їжджати». Кінь виявився «не у формі» (?) – очевидно, вчора зустрів Новий Старий Рік; і на першому ж колі так брякнув Афоню об землю, що той, бідаха, ледве доманджав до їдальні. Але тримався героєм.

Він узагалі смішний хлопець. Як на мене, йому дає втиху дратувати всіх, і на кожную репліку він кидається як бик на тореро. Грають, скажімо, в «міста». Хтось назве місто, на 90% вигадане, скажімо, Кабернот (це коли вже запас вичер-

пано). Афоня як зайдеться – от-от вб'є! Але відразу ж відходить. Сперечальник, як тільки що – «бьемся об заклад – на бутылку коньяку!» Він ще коли ми їхали в автобусі й бавилися тими «городами», програв дві чи три пляшки. Одному – бо заперечував, що є місто Арізона, він доводив – що тільки штат. Другий – бо переконував, що є місто Апшеронськ. Чи може справді є таке – на Апшероні? Сумніваюсь.

Автобус подали шикарий – «Ікарус», для інтуристів. Отут вже Афанасій Іванович радів: «Їду вперше, як француз. Сюди б ще стюардесу й чарочку коньяку...».

За вікном було прекрасно, кружляли маленькі ангели, співали нечутно пісень. Але замість того, щоб милуватися природою, актори бити годину охали й ахали, навіть криком кричали – як добре! яка благодать! яке небо! Який ліс!

Для них це теж тільки гарно написана декорація? Чи тут уже вступає в дію акторське єство – як же це так. Я – і не оціню?

Але швидше за все, це – від мого критиканства, від того, що я дивлюсь на них ніби збоку, оцінюю, а не співживу. Проте цього позбутися важко, це вже висівки режисури як професії...

*Ваксберг –
Вертинський-Сталін*

Розповідь Аркадія Ваксберга про два вірші Вертинського, присвячені Сталіну, про зошит поезій, який нібито подарував йому Вертинський, коли Ваксберг як адвокат брав участь у захисті його авторських прав («Чуть седой, как серебряный тополь, Он стоит, принимая парад...» – ?): датовано приблизно 1945-46 роком. Ваксберг – кладезь таких історій. Розповідаючи, намагається навіть копіювати манеру Вертинського, неусвідомлено. Підтекст історії – навіть Вертинський,

А. Ваксберг

навіть Пастернак – писали незле про Сталіна, всупереч декому сьогодні, історія річ складна, не можна все оцінювати виключно в межах нового знання.

Враження, що він і про себе це хотів сказати, і у нього були якісь «вірші про Сталіна», отож як знайдуть – нехай «поставляться з розумінням».

Чи помиляюсь?

**Четвер,
15 січня.**

Три дні без газет і без радіо – і нічого. Можна жити.

Прийшов на пробу годинною раніше – і добре, що прийшов. Постановочна частина – дохла. Стіл розповзається, все не на марках, конструкція – дохла, все криво і косо. Стільці ще й близько нема, хоч обіцяли – дати на 15 січня.

Стіл зробили такий високий, що акторам незручно, самі голови стирчать. Не стіл, а поміст для рубання голів.

Пиляли, кріпили, зварювали.

З 11 до 12 прогнав І дію і відпустив акторів. Так репетирувати немає сенсу. Зібрав всіх і примусив перемонтовувати.

Спершу сам здерся на колосники, аби переконались, чому не можна до упору зсунути металеві портали (я знімаю з порталів оксамит, вони будуть залізно голі, конструкція). Робітники доводили, що посунути їх можна лише на 50 см. Поліз угору, возився там у пилюці й іржі – можна. Прийдеться відрізати дві труби – зробили халтурно перила для освітлювального містка, за них і чіпляються портали.

Виконали.

Далі рухали конструкції, майстрували стіл, шукали марки. Все записали, – репете, збірка. Повтор – розібрали. Репете – збірка. Кляли мене на чому світ стоїть, але потім подякували: тепер все зрозуміло – і дуже просто! «Тяжело в учении – легко в бою».

На слюсарні роботи запросимо ще одного майстра, наш – не встигне. Та ще й робітники потрібні, аби йому носили.

Далі слухав музику Владлена Махлянкіна. Запис. Цього разу я не у захваті. Можна буде використати хіба як дальнє тло. Стривожений прологом. Чи доб'ємося потрібної міри схвильованості – чи й цього разу погрузнемо у «театральності»? Скупий має бути пролог, симфонічного враження.

Оксана, її уроки. Четверть закінчила **п о г а н о**, з літератури, географії, історії – трійки! Важко збагнути, як це з ЛІТЕРАТУРИ – можна схопити двійку?

Тут же – собаки, цього разу вона привела аж трьох. Якийсь новий цуцик лізе з моїх папок і паперів. Вони вирізають ще й мальованих собак та коней і розвішують їх де прийдеться. Ці мальовані звірі скоро витіснять мене з дому. Спати лягла пізно, біля десятої. Прокидається важко. Французькій – наші уроки – занедбала. Нікуди це не годиться, пане Танюк. Так діло не піде. Від завтра ти берешся й за це. Годі клеїти дурня.

Анатолій Крим хоче приїхати в лютому. Цікавився долею своєї п'єси, якої я – а що робити? – не прочитав. Глікін так само. Ну, йому я пояснив, що нові сторінки гірші; все це й справді НЕ ТЕ.

Нонна оголосила, що читатимуть п'єсу Штермлера. Мабуть, не піду. Зайва витрата часу.

Принесли «Иностранную л-ру», «Знания-сила», «Життя і слово», «Літературну газету».

Комсомольці на чолі з Червовим зробили в театрі настінну газету – «Протокол однієї вистави». Перше число – форма. На повному комсомольському серйозі. Чи вони подуріли, чи вони справді – заклопотані дідусі? Якщо й робити щось такого, то лише у вигляді фарсу, «капустника» – жартома. Надто вже вони академічні.

Зроблю для цієї «газети» МЕНЮ ДЛЯ ПРОКОПОВИЧА. Складу, щоб усе було гостре й з пахощами, – смаження, кавказькі спеції, часник. А в меню вмонтую якісь жарти – по ходу ролі Ісси Сулеймановича.

«Протокол...»
(рецензия)
Кострома

*****

«Северная правда» г. Кострома
13 января 1976.

«ПРОТОКОЛ ОДНОГО ЗАСЕДАНИЯ»

В последние годы на сцене советских театров все чаще идут пьесы, тесно связанные с проблемами экономического и социального характера, которые решает наше общество. Среди них такие пьесы, как «Человек со стороны» И. Дворецкого, «Сталевары» Г. Бокарева. Обе они были поставлены и нашим Костромским драматическим театром им. А. Н. Островского. Ныне на костромской сцене идет спектакль по пьесе А. Гельмана «Протокол одного заседания», затрагивающий острые вопросы рабочей чести; организации труда на стройках, государственного подхода к делу. То есть вопросы, впрямую касающиеся нас, строителей, хотя, думается, и не только нас.

Уже в перерыве между актами ко мне подходили знакомые товарищи и говорили, посмеиваясь: «Неужели у вас так проходят заседания парткома?» ...

Наверное, такое практическое отношение к произведению искусства можно понять. Вероятно, каждый человек, доведись ему прочитать книгу, посмотреть фильм или спектакль о проблемах и людях своей профессии, будет с особым пристрастием воспринимать все высказанное художником, невольно рассуждая по принципу: «Бывает так или не бывает?» Потому и я не могу удержаться от сравнения того, как живут и работают наши строители, наш партком, с тем, как разворачиваются события в спектакле, с тем, как там разговаривают, спорят, решают вопросы.

Конечно, в целом этот спектакль заслуживает самого пристального, заинтересованного внимания. Наибольшее впечатление производят высокая сознательность главного героя спектакля – бригадира Потапова (В. Д. Гостищев), его волнение за судьбу государ-

ственного плана, его честность и принципиальность, его поистине пролетарская закалка. Смотрел я на него, слушал и думал: да, очень высокий уровень понимания жизни и работы у этого рядового человека! Очень высокий! Побольше бы у нас было таких людей! Да и бригада, во главе которой стоит Потапов и от имени которой выступает, производит самое отрадное впечатление. Там чуть ли не все учатся в техникумах, институтах, очень сознательно относятся к делу, ведут довольно сложные и трудоемкие расчеты, связанные с планированием работы треста. Признаюсь, что бригад такого состава и уровня сознательности мне не приходилось встречать, хотя и хотелось бы.

Возможно, драматург и театр упрощают дело, когда так явно противопоставляют Потапова всем остальным, особенно управляющему трестом, заведомо отказав последнему в способности думать по государственному.

В том, как изображено в спектакле заседание парткома, мне увиделась некоторая искусственность и нарочитость. Обычно на наших заседаниях больше деловитости, строгости, общей дисциплинированности. Здесь же не сразу дажеобразишь, что заседает партком крупной стройки. Впечатление такое, что люди собрались просто поговорить. Они сидят, расхаживают, курят, рассуждают, да и секретаря парткома (Е. И. Безмолитвенный) взгляд не сразу выделяет и узнает. Вероятно, так и задумано драматургом и режиссером В. Ф. Шиманским, чтобы секретарь парткома до поры до времени был как бы в тени, обдумывая услышанное, вынашивая свое мнение, которое позднее окажется решающим. И все-таки этот секретарь и по тону речи, и по жестам, по манерам вяловат, недостаточно решителен, мало влиятелен. Зато управляющий трестом (засл. арт. ТАССР Г. Ю. Ригерт), сидящий почему-то рядом с секретарем, ведет себя очень вольно, тут же отдает распоряжение, командует. Лично мне это не по душе, хотя я и допускаю что они возможны. Правда, такое нынче встретишь редко. Отношения складываются и более сложные, и более тонкие. Мне приходилось знать разных руководителей-хозяйственников: одним не хватало такта, человечности, они уповали на приказ, строгий, веский

тон, могли рубить с плеча; другим, наоборот, не мешало бы быть потребовательнее, порешительнее. Тут и характер сказывается, и опыт, и взгляды на жизнь. Но отношения с партийным секретарем, особенно на людях, всегда бывают достаточно деликатными, верными, соответствующими партийным нормам. А если и есть тут конфликт, то он в глубине и так открыто не выразится.

И все-таки театр проблему почувствовал верно, и тут есть над чем подумать руководителям-хозяйственникам (совсем не обязательно только строителям) и секретарям партийных организаций.

Конечно, странно быть зрителем на таком спектакле. Сидишь и ловишь себя на сравнении: «А как у нас?», «Бывает – не бывает?», «Как бы ты сам поступил?»

Скажем, и состав парткома какой-то не типичный, и подбор товарищей не очень-то убедителен. Так и думаешь: вот этого нахрапистого бригадира (С. И. Долгошеев) мы бы в партком не ввели, он только о себе хлопочет, хотя такие типы на стройках, конечно, есть, и артист характер своего героя схватил верно. И начальник планового отдела, которого ярко и убедительно играет Д. А. Кромский, мне был глубоко антипатичен всем строем своей мысли, и опять мне думалось, что такому человеку в парткоме вроде бы не место. Конечно, театр рассчитывал вызвать у зрителя именно такую антипатию и цели этой с успехом добился.

К сожалению, такие люди встречаются до сих пор: ведут они себя вызывающе, считают, что только они единственно правильно понимают и отстаивают интересы партии и государства, и с этой удобной позиции давят на всех остальных, обвиняя их в разных грехах.

Думается мне, что изображенный театром партийный комитет и его секретарь неважно знают положение дел на стройке и настроение людей. Представьте себе: целая бригада, причем передовая, производит сложные расчеты, готовится выступить с ошеломляющим заявлением об отказе от премии, никто из членов парткома об этом не подозревает, и для парткома это заявление действительно оказывается неожиданностью, чрезвычайным происшествием. Впрочем, тут урок есть всем: настроение людей

надо знать, чутко его воспринимать, вовремя реагировать на него.

Я, конечно, не специалист в области театра и даже к театрам себя не отношу, хотя хожу в театр с удовольствием. И потому подробного разбора игры актеров дать не могу. Однако скажу просто: игра всех актеров мне понравилась. Они были убедительны, их герои похожи на подлинных людей, и это уже хорошо. Правда, повторяюсь, некоторых из тех кого они изображают, хотелось бы встречать в жизни почаще. Например, Потапова или экономиста Миленину из планового отдела (Л. З. Свердлова), которая представила рабочим необходимые для их расчетов документы.

Живые образы создали в спектакле В. М. Котикова, заслуженный артист РСФСР Д. Г. Швец, М. Г. Волгин, Ю. П. Конин, В. Е. Поздняков, М. Е. Белкин и др.

Ниже возможностей театра решено оформление спектакля. Оно невыразительное, какое-то скучное, сделано без выдумки.

Вот, кажется, мы и в реальной жизни заседаем достаточно, а тут пришел в театр и опять попал на заседание. И – ничего, не скучно, сидишь и волнуешься. И уходишь после спектакля, задумавшись над тем, как сам работаешь и живешь. Я даже секретарей наших парторганизаций собрал, посоветовал им спектакль посмотреть и над ним поразмышлять. И коллективные выходы строителей на этот спектакль организовать полезно, и мы это сделаем. Если же театр организует обсуждение своей работы с приглашением строителей, то польза всем будет тоже несомненная.

Хорошо, что новый спектакль театра, посвященный XXV съезду КПСС, – граждански активное, страстное произведение о наших днях и наших проблемах. Спектакль побуждает думать, искать наиболее верные и гибкие пути и методы партийной работы, учит отстаивать подлинно государственные, а не корыстные ведомственные интересы,

Г. ЮЖАНИН,
секретарь парткома Костромского
территориального управления строительства.

**П'ятниця,
16 січня
1976** Провів Оксану до школи – говорили, звісно, про собак і коней. А далі йду в крамницю – а там Оксана з Леною купують собакам кіло найдешевшої ковбаси. Нічогенький розмах!

Був у ЦК комсомолу, Огородова пропонує зробити ще один концерт, у Кремлівському палаці з'їздів. Подякував – і відмовився: не до концертів.

«Укр. книга» на Арбаті, забрав СЛОВНИК. Узяв ще кілька книжок, О.Я. просила для неї і для Світличного. Українські (С.-т.б).

Театр: знову почав з конструкцій і заліза. Дем'ян Данилович підрізав стіл, стало зручніше.

Призначено було другу дію. Хворий Мокеев – не прийшов. А за 5 хвилин до початку телефонує Вікландт – теж хвора. Вона й справді вчора грипозно виглядала.

Почали репетицію – грубувато, без органіки. Витратив години дві на те, щоб вони увійшли у звичне русло – і другу дію пройшли.

Не обійшлося й без невеличкого конфлікту з Кочетковим. Я зауважив йому якусь деталь, він – заперечив, – мовляв, «делаю, как умею», «мне ночью приснилось, что было неправильно, и я решил попробовать иначе». Кажу – ви хоча б сни розповідайте, це ж у кожного своє, так вистави не буде. Він щось роздратовано суперечив, і я пожартував (не треба було під таку руку): «НЕ ПИЖОНЬТЕ, делайте нормально!» Він умить схопився за це слово («Со мной так нельзя!»); але після репетиції я підійшов до нього, й «інцидент було вичерпано». Прийшов Махлянкін, він дивиться вперше, йому Кочетков дуже подобається, він його похвалив, той розтаїв – і мені вже легше було налагодити з ним взаємини.

Директор просить показати Управлінню 9-го лютого, аби вони і встигли зіграти до з'їзду хоч би дві вистави. Я погодився – яка різниця, 9-го чи 12-го показувати. А якщо

вони можуть відмінити вихідний 26-го, взагалі проблеми не буде. Головне, аби він, директор, встиг вирішити всі технічні проблеми – до 19-го.

Ліпив Пролог. А коли все прогнав, здалося – трохи задовго. Треба скоротити фонограму й заново накласти на неї музику. Зараз пролог триває 5 хвилин 40 секунд. Треба довести до 3-х. Щоб не помітили, як він скінчився – і як почалася власне п'єса.

Нелля принесла реферативний журнал «Общественные науки за рубежом», № 4; там реферат А. Рильського й Євг. Микитенка – переказ книги Рейтера «Структура и значение драмы,» (ст. 93) – це те, що вони робили на прохання Інни Бірич з моєю та Неллиною редакцією. В цілому справились, – та й корисно їм було пізнати ще й такий аспект. А починали з того, що подали Леві-Строса як Леві-Страуса. Їм довелося багато почитати – нового. Іноді ВАРТО давати людям роботу, в якій вони АНІ КРАПЛІ НЕ КУМЕКАЮТЬ.

Підписки на цей журнал не оформиш, суворий ліміт. А треба було б мати його регулярно!

Дістати книжку «Семиотика и литературоведение» Ч. Сегрэ (англ.) Там є структурно-семиотичний аналіз «Сто років самотності» Маркеса. Сегре виділяє поняття, які відбивають структуру роману і одночасно є системотворчі: так зване «колесо часу», «поле» самотності, символи й метафори в їхньому абстрактному й конкретному наповненні, одушевлена природа, магія, пам'ять тощо.

Вчений встановлює, що інваріантним і субстанціальним для всього змісту твору є психологічний феномен, висловлений словом «самотність». Сюжетно-дійовий ряд розпадається на дві лінії: однією крокує опозиція «людина-дійсність», яка об'єднує персонажів, котрі намагаються втекти від дійсності; по другій шикуються персонажі, які перебувають у злагоді з реальністю. Макондо – дзеркало

мінливої долі, тієї несталості, що її переживає рід Буендія аж геть до повного його вимирання. Самотність стає вивом помсти за пасивність героїв перед лицем соціально-економічних та політичних змін. (ст. 186). (переказ В. С. Лисенка).

«Драматург об'єктивизує себе в своїх героях, но фрагментарно и косвенно» (ст. 21).

«Боль за человека, утратившего свое совершенство» (ст. 50).

Чезаре Сегре – італієць.

*Смій. Гротеск.
Санскри́тська драма*

Томсон Ф. «Гротеск» (англ.) 1972 з серії «Критические идиомы» під ред. Джона Дампа.

«Основным в природе гротеска Томпсон считает амбивалентность – одновременное сосуществование комического, смехотворного и отвратительного, вызывающего чувство ужаса» (с. 5)

«На примере рассказа Кафки «Метаморфоза» доказывает, что гротескный эффект может быть достигнут и в рамках реального, т.е. таким способом повествования, когда о сверхъестественном рассказывается, как о чем-то совершенно ординарном».

«Выясняя природу смеха как реакции на гротеск, Томпсон приходит к заключению, что ни одна из общих теорий смеха – эстетических, философских, психологических – не определяют ее полностью.

Это не обычный смех, не просто реакция на комическое, а смех «защитный», «нервный», при помощи которого стараются избавиться от эмоционального шока! (с. 53-54). Реакцию, возникающую при одновременном восприятии обеих сторон гротеска, Томпсон называет «балансирующей» – это смех, умирающий в горле, переходящий в гримасу».

«Основным психологическим эффектом гротеска Томпсон считает его свойство «Выносить на поверхность **устрашающие** аспекты существования, чтобы обезвредить их, показав их в комическом свете» (с. 55).

Хейлмен Р.Б. «Трагедия и мелодрама на современной сцене». Сити-Лондон, 1973.

Хейлмен Р.Б. «Трагедия и мелодрама». Сити-Лондон, 1968. (теоретическая работа о ренессансной и античной трагедии).

В книге 1973 г. анализирует взгляды Дюрренматта, Камю, О'Нила, А. Миллера, Т. Уильямса; фрагменты о «Короле Лире». Рецензировала М.М. Коренева.

Бхат Г.К. «Трагедия и Санскритская драма». Бомбей, 1974. Англ.

Говинд Кешав Бхат (р. 1914) – зав отделом научных исследований и аспирантуры Института Востоковедения в г. Пуна (Индия), литературовед, писатель и режиссер. Стремится дать ответ на вопрос: почему в санскритской драматургии нет жанра трагедии и почему «трагедия» остается «западным понятием» (ст. 5).

Він вважає, що основа класичної трагедії – «конфликт права с правом. Космические или социальные силы по-своему правы; и также прав герой, сопротивляясь им...». Конфликт завершается торжеством «худшего из прав», но в ходе действия растет осознание высших ценностей жизни, и герой поражает величиим своей души в борьбе с неодолимой силой» (с. 34).

Такого зіткнення двох прав, вважає автор, не було в індійській свідомості і нема його в санскритській драмі. Санскритська драма виросла з придворних музично-танцювальних свят. Використання інтригуючого сюжету, пісні й танцю використано й канонізовано в теорії санскритської драми як засіб перенесення глядачів з побутового, буденного життя у «новый мир радости наслаждения». Видатний коментатор драми Анандавардхана пише, що смерть героя чи героїні «разрушает предмет эстетического восприятия и прекращает эстетическое наслаждение» (ст. 100). Протягом тисячоліть цих аргументів ніхто не заперечував.

Мэк М. «Исследование трех трагедий Шекспира», Лондон, 1973, англ.

Мейнард Мек, американський літературознавець, аналізує «Ричарда III», «Гамлета» й «Макбета» під кутом «проблеми смерті короля»...

Лобро Р. «Мольер». 1973.

Раймон Лобро, викладач, перекладач і театральний критик, бачить основну мету в розкритті значення Мольєра для сучасності. Пропонує для цього «новое прочтение» Мольєра, «подразумевающее поиск в его произведениях тем, актуальных для нашего века. (Три группы персонажей: по Скапену, по Арнольфу и по Альцесту. Детально исследует «Плутни Скапена»).

Бернар Массон (франц.) «Мюссе и «внутренний театр» (Дослідження про «Лорензаччо», т. 1,2. Ліль), 1973.

А ось дещо про автора тієї арабської п'єси, яку ми читали на Худраді.

Вахаб Ф.А. «Современная египетская драма». Антология. 1974

Відомий єгипетський критик Фарук Абдель Вахаб (або Абд ал Нахаб) склав антологію з 4-х п'єс єгипетських драматургів 60-х років і дав їх в перекладі англійською. Перша антологія єгипетської сучасної драми європейською мовою. Вступ – до питання про народний театр, існування якого буцім то *ДОВЕЛА* !?/ мадам Путінцева. Вахаб згадує про дві форми лялькового театру («хаял аззил») і театр маріонеток («Арагоз»).

1935-го року створюють Національний театр, перша п'єса – «Ті, що сплять у печері» («Ахл ал-кахф») Тауфіка аль Хакіма. (Нар. 1898, писав спочатку під впливом старогрецької драми, експериментував). У збірці є його п'єса «Дилема султана» – оце ж і є те, що ми читали... Судочинство наших днів.

Є в антології: Рашад Рушді (нар. 1925 р.), п'єса «Поездка за стеной», 1963, про життя дореволюційного Єгипту; Юсуф Ідріс /1927/, п'єса «Фарфур» (1964. Фарфур – щось на зразок шекспірівського блазня, близький до Арагоза, єгипетського Петрушки); Михал Роман (1925 чи 1927), написав 12 п'єс, тут є «Вновь прибывший» («Аль Рафід»); п'єсу поставили тільки один раз – спротив тогочасному тоталітарному суспільству, яке використовує для утиску особи досягнення технічного прогресу. Рецензія С.А. Шуйського.

Для підписки – індекс 041, «Общ. науки за рубежом», 9 серій – та «Общественные науки в СССР», 7 серій. Серія 7 – літературознавство.

На ніч грав з Левком у шахи. Виграв дві партії.

Телефонував Махлянкін: генерал Стаценко не відмовився від п'єси про кубинську кризу. Хоче зустрітись. В театрі. Але ж там і посидіти ніде. Кабінету я не маю, а в коридорі з генералом не поговориш.

Зголосився Валерій Гур'єв: просить допомоги, чи не міг би я влаштувати якусь постановку, не в Москві. Він з Києва, режисер, без роботи.

23-го прийде на прогон Женя Головатюк. Йому треба ставити десь «Протокол», хоче подивитись на моє рішення. Ставитиме не на Україні – в РСФСР.

Женуть їх усіх з України, як батогом.

У вівторок придуть о півнатретю до театру Петро з Віктором (Літінститут). Майдаченкові мушу взяти статтю – хай переробить, не годиться для «Дружби».

«Крилаті вислови», що їх надрукував книжкою Коптілов – на дві третини не українські. Але добре, що хоч так, для початку.

Сідаю писати статтю для БСЭ – про Гната Юру.

А роботу для «Искусства» не закінчив.

Я часто повертаюсь у щоденнику до того, що вже було, відійшло, минуло.

І таке мені подумалось. Як у романі про «Сто років самотності» – все в мені існує одномоментно. Живі й мертві, далекі й близькі, спогад і реальність, довкілля й Оксанчині мальовані й живі собаки, акторські анекдоти й маски, переглянуті й витіснені фільми й сни – все це нікуди не відходить. Іноді відплив, іноді – приплив, іноді ця куля повертається одним боком, завтра – навпаки; але все існує разом, спільно, в нероз'єднаній цільності, В ОДНІЙ ПЛОТІ.

Очевидно, існують різні варіанти пам'яті. Одна – на зразок побутового звалища, такий

**Неділя,
18 січня**

*Одномоментність
існуючого.
Самотність як коф*

собі смітник спогадів, на якому порпаються безпритульні й знаходять старі речі, поламаних ляльок, ще придатний для вжитку стілець, стару консерву... десь я бачив таке в японському фільмі... Інша пам'ять – калейдоскоп асоціацій, які набігають хвилями, мимовільно; ти тільки посилаєш **сигнал** – і виникає відгук, іноді зовсім не той, якого чекаєш, але він саме й виявляється найпотрібнішим. Я ніколи не мав розслабленого бажання повернутися у якийсь минулий час, знову пережити пережите: мене несло течією далі. Але я постійно відчуваю, що ця океанська хвиля – сполучена з тими джерельцями й криницями, з яких я пив воду, що все це – єдність, і спогади мої, як ті вугрі, неодмінно вертаються у свої Шацькі озера, куди несе їх фатум аж із Саргасового моря й куди вони добираються казна як – під землю? по мокрій траві? Та й асоціації ці – заплутані, як оті саргаси, походження яких так само – таємниця. Якщо я зустріну реального співучня (школа, технікум, інститут), мені нецікаво згадувати конкретику; куди цікавіше відчути, – вдихнути запах, колір, втрачену тоді сутність чи віднайдене щось. Іншими словами, пам'ять для мене – найпотужніший спосіб перейти у творчий стан, відчути зміну пульсу. Тому я й певен, що нікуди в мені ніщо не зникає, осідає десь в мільярдах клітин мозку, бродить там, щоб з'явитися знову на певний виклик – або продрімати, якщо не кличуть. Старе живить сьогоднішнє, але й сьогоднішнє живить старе – під впливом того чи іншого ЕПІЗОДУ раптом згадуєш щось таке, що вже вважалося безнадійно втраченим: його викликала **потреба** творчого перетворення, потреба живлення, пального для фантазії та уяви. Може статися, що той, хто читатиме мої щоденники, виявиться безсилим відрізнути одне від іншого; і нічого страшного, ми всі так живемо, невідомо на якому світі...

Отже, код таланту – **с а м о т н і с т ь**? Що більше ти в себе приймаєш, то самотнішим стаєш. Тут і відповідь на всі

самогубства й ранні відходи з життя людей особливої конституції.

Втіха в тому лише одна, сатанинська: сама інтенсивність знання и переживання – дає насолоду, якої ні з чим не порівняєш. Я ніколи не вживав наркотиків, але читав про це. Ті, що курять «травку» чи щось там нюхають, іноді можуть переміститися в інші астрали. Напевне, це колосальне задоволення. Але це, гадаю, **ніщо** перед наркотиком пам'яті й фантазії. Відчуваєш себе Богом, в якому живе **все** – одно-моментно. Якесь суцільне помазане медом Макондо, куди постійно прямують мої бджоли спогадів.

Оксана захворіла, температура понад 38. Вже вночі **Понеділок, 19 січня** дуже заходилася кашлем, але я думав – обійдеться. За-студилась учора, коли вони з Леною робили собаці буди. На морозі. Позавчора сусіди, виявляється, влаштували скандал – з приводу собачого товариства у коридорі. Діти й вирішили перевести своїх вихованців на вулицю. А за вікном – 28 градусів морозу.

Отже, дав малини, уклав у постіль, аспірин і казки. За-втра до школи не піде. (А вони лишень про це й мріють!).

Був у Махлянкінського генерала. Він зустрів мене й Владлена на сходах Київського вокзалу, і рожевощокій Вася з двома нашивками на руках повіз нас на «Узику» (так він його лагідно називає) в «генеральські будинки» на Мосфільмівській.

Я вже мав з ним одну справу, і тоді вона увінчалася успіхом, а йшлося про речі ризиковані. Стаценко повівся як справжній українець, якому не байдуже до того, що діється на Україні. У нього був випадковий вихід на Шелеста, – і все тоді вийшло добре А могло б окошитися і на мені, і на Махлянкінку, і на ньому.

Я вже про це розповідав.

*Ігор Дем'янович
Стаценко, новий
висток. Куба*

Генерал керує відділом, в якому працює Махлянкін. Вірніше, керував, – здає справи: приходить нове керівництво, і він іде («його уходять») старшим науковим співробітником в Інститут Військової Історії. Людині повезло – приміщення Інституту навпроти його будинку.

58 років. Підтягнутий, сухий, жилавий, енергійний. Стаценко Ігор Дем'янович. Українець. Дружина – Клавдія Дмитрівна. Приємна двокімнатна квартира на другому поверсі, про яку генерал відразу сказав: «Знаєте, нам пропонували трикімнатну... Але жінка сказала – хай йому чорт. Хто її прибиратиме – прислуги нема; дітей нема – вистачить і двох. Я з нею погодився, чи багато солдатіві треба?» (чи все-таки сказав про це, бо – невдоволений?). Кольоровий телевізор, чудова порцеляна, справжній живопис на стінці, бронза, чорна ікра і коньяк – все як у справжнього генерала.

Передісторію нашої зустрічі я вже розповідав – усе почалося з «Пурсо». Далі Махлянкін витяг їх на «Ще не вечір», і Клавдія Дмитрівна воздала мені за цю виставу щедрою мірою: на її думку, це краще з того, що вона бачила, – так хвилює. Очевидно, покладена в основу п'єси історія якимсь чином її зачепила, якась особиста струна (ситуація схожа абощо) – вона багато й цікаво говорила про цю виставу й розповідала про неї, як розповідають люди, які не часто ходять до театру, але вміють **переживати** побачене. Я до вистави ставлюсь з прохолодою, з мого боку там не все вдало, наприклад, той же «Сон». Та й друзі мої актори недобирають. Але вона розповідала так, що мені самому закортіло подивитися знову свого Андре Кутерницького.

Сам Ігор Дем'янович пише вірші, я слухав у Махлянкінна його пісню, музика Владлена, виконує Ольга Воронець, пристойно. Правда, коли він почав мені минулого разу читати свої кубинські твори, я зрозумів, що в літературі він рангом нижче, ніж у військовій справі. Слова не свої, блоки підслухані, багато штампів.

Але це вправління у віршотворенні йому, знати, дороге, і він, розповідаючи про майбутню п'єсу, відразу сказав, – «можна буде взяти мої вірші і вірші Євтушенка». З доповненням: «Женька все таки талант, хоч би що йому там приписували».

Словом, генерал опинився в лазареті, і там його відвідав Махлянкін. Поговорили про вірші, про пісні. Генерал згадав свої кубинські зустрічі – і запропонував Махлянкіну – а чом би нам не написати веселу п'єску про Кубу, щоб танці були й пісні. Про дружбу, про взаємовиручку, про їхні свята, котрих там чотири на кожні три дні.

Махлянкін, вислухавши його, захопився розповіддю генерала про ті дні Карибської кризи, коли ми були на волосину від війни (ракет, Хрущов, Кеннеді), його зустрічі з У Таном – і знову почав підбивати його на цю ризиковану справу. Від карнавальної вистави на площі – до політичного спектаклю у стилі Піскатора. Ігор Дем'янович знову спалахнув надією – і вмить склав цілий сценарій. Під назвою «На межі» («На грани»).

Це – пролог і десять /!/ картин:

«Сцену поділено на три частини. Будемо використовувати «Гімн 26 червня», «Інтернаціонал» та ін. У пролозі – дамо все, що передувало карибській кризі. Від Хосе Марті – до штурма казарм, коли їх з 82-х лишилося 12. Коли Фідель сказав: «Історія нас зрозуміє і виправдає». Ліворуч – СРСР, праворуч – США, посередині – Куба. Ведучі з гітарами – росіянин, кубинець і американець.

Перша картина – СРСР. Засідання Політбюро. Прийняття рішення про визнання Куби. Розмова про можливість агресії з боку США. На тлі кремлівської стіни. Спокійний, діловий тон.

Друга картина – США. Пентагон. Розгубленість у зв'язку з провалом операції на Плайя-Хірон. Карта вторгнення. Планування нової агресії. Американці кажуть, що вони помилилися в Кастро. Не сподівалися, що виходець із родини крупних латифундистів поведе Кубу соціалістичним

шляхом. Гадали – просто прийшла чергова хунта, яку можна купити.

Кабінет Макнамари. Можна використати все, аж до телефона. Розмова з Президентом. Доповідь директору ЦРУ. Доповідь резидента, продажного кубинця.

СРСР. Нічне (термінове) засідання. Політбюро із запрошенням військових. Доповіді МЗС, телеграми. Операція «Іжак». Як виникла ця назва? Клава, вижди, будь-ласка. (Клава слухняно йде до іншої кімнати, хоча, з усього знати, чула цю історію не раз). Хрущов не любив соромитися виразів і сказав: «Ми підкладемо американцям під голу сраку добрячого їжака!»

Епізод п'ятий. Куба. Наших вояків зустрічають Фідель і Рауль. Дати на сцені порт з причалом, кораблі, крани. Розгрузка сільськогосподарських машин і військового знаряддя. Тут можна знову вивести трьох гітаристів. Кубинські дівчата у формі «мілісіанос». Вродливі. Це має бути масова сцена. Свято. Народ озброєний.

Шоста сцена. Бівуак ракетників – наших, на Кубі. Ліс, пальми, намети. Зачохлені ракети. Транспорт. Віра в необхідність «стрибка за океан». Виконати свій інтернаціональний обов'язок. Гумор руського солдата – у стилі діда Щукаря й Васьки Тьоркіна. Наказ «По машинах!»

США. Кабінет Президента. Кеннеді окреслив цей день у календарі чорним олівцем і записав: «чорний день Президента», 26 жовтня, коли ми збили «У-2» ВВС США над Кубою на висоті 22 км. Доповідь ЦРУ та Пентагона. Доповідь преси про паніку, що почалась в Америці. Кеннеді: «Я не керую країною. Країною керує страх». Прохання до У. Тана. Червоний телефон (Хрущов-Кеннеді, прямий).

СРСР. Кабінет у Генштабі чи в Кремлі. Спокій та витримка. Червоний телефон мовчить. Обговорюють деталі операції.

Куба. Місія У Тана. Алексєєв і я зустрічаємося з У Таном. У Тан – Алексєєву: «Ви нам підсунули не генерала, а дипломата...» Алексєєв – У Тану: «У нас усі генерали – дипломати».

Якщо зараз Стаценкові 58, то 13 років тому йому було 45. Вже тоді він був генерал. Зовні – майже кубинець. Чорний, українські вуса, форма кубинського військового...

У Тан подарував йому сигару. Стаценко сказав йому, що не курить, але сигару збереже, бо це щось на зразок «люльки миру». Після розмови з У Таном він іде фотографуватися з цією сигарою в руці, записує свою розмову на папері – і лише після того доповідає начальству, як і що. Начальство лютує. «Але це вже не для п'єси...».

Нарешті, десята картина. Площа революції. Ми прощаємось і, демонтувавши ракети, відпливаємо на «Балтиці». Повернення кубинців з окопів. Пам'ятник Хосе Марті. Свято. Пісні й танці. Всі співають «Інтернаціонал».

Такий коротко проект генерала Стаценко. На цей труд його подвигнув виступ Фіделя Кастро на Першому з'їзді Кубинської комуністичної партії, де той назвав усе таємне своїми іменами. Дешифрував те, про що раніше мовчали. Я дізнався багато нового про ракети, про наші війська; але це, як вважає генерал, військова таємниця...

Далі пан генерал почав розвивати могутній план подальшої атаки на глядача. Він уже продумав, як і кому продати лібрето вистави, він хоче, щоб білетерші були в строях кубинських дівчат у беретах, щоб у буфеті продавали «кубинську каву» за 3 сентаво чашка (ніби між іншим: «Я навчу, як його готувати...»). Кіоск у театрі з кубинськими сувенірами, платівками, майками. Він уже говорив з Тімуром Гайдаром, той писатиме книжку про ті дні. Генерал уже розписав, кого запросити на першу, кого на другу, кого на третю виставу. «Вистава стане для нас пробним каменем» (що?). Гайдар радить піти до Олега Петровича Дарусенка, котрий – зав. відділом ЦК КПРС, щоб той порадив, які речі дозволено до оприлюднення, які – ні. Ще є якийсь генерал-лейтенант Шорніков, комендант Кремля, котрий теж був на Кубі, – порадимося з ним, він горить бажанням з вами зустрітися (?) Або звернемося до Анастаса Івановича Мікояна, він не відмовиться допомогти...

Головне, – вважає генерал – це прийняти рішення. До того, як рішення прийнято, я роздумую довго й «мучительно» (це слово йому не пасує). Але коли рішення прийняте – все! Відступу бути не може! Попереду – перемога!

Він мене просто убив тією своєю безумною енергією. Очі палають, темперамент, іскри летять – вперед!

Даремно я говорив про неможливість «Енциклопедичного підходу». Не можна обійняти безмірне. Треба вибрати один аспект. Для театру цікавий аспект особистісний. Що залежало від однієї окремо взятої людини? – там? Ось ви самі щось могли змінити? Чи вся суть була лише у зіткненні двох систем, двох світових машин?

Всі мої спроби говорити на цю тему були приречені. Генерал, як і всі радянські військові, не дуже обтяжував себе ЗАГАЛЬНИМ поглядом на речі. Жодних комплексів. Звісно ж, Гамлет не міг би керувати такою операцією. Про виставу з героями, які переходять через усю п'єсу, годі було й говорити. Все, що він замислив – плакат, плакат, плакат. Це не може бути предметом розмови для театру. Ну ще там телефільм зняти, навіть кіносеріал – можливо. Але театр потребує зовсім іншого всесвіту. Все, що розповідає Генерал, – в кращому разі сенсація для журналіста. Не більше.

Нарешті, якби й викристалізувалося щось **людське**, індивідуальне, то саме цього й не дали б сказати на такій канві.

А цікаві подробиці були .

Наприклад, він показував фотографії. Любительські. Спека. Чотири напівголих мужики перуть сорочки. Це наші генерали. Жінок з собою не взяли, не можна, прислуги тим паче нема. Оце генерал Гарбуз – він пере ногами: білизну у ванну, залив водою, сам миється – і білизна мокне. Руки в нього поранені – тому ногами.

Або – шеренга босяків. Чорт зна хто в чорт зна чому. Такі групи – коли в армію йдуть, новобранці, вдягаються у найгірше, бо все одно пропаде. Так і ці – сорочки на випуск, штани з полотна – ну просто голота 20-х років. Що це?

Виявляється, це регулярна армійська частина. Вся дивізія Стаценка була відряджена з-під Сум чи з-під Ніжина – на Кубу. Попередили – їхати не у військовій формі, все інше, до нижньої білизни: і – без документів. Кожного могли там вбити, викрасти – і ніхто б за це не відповів: босяки, без документів. Їхали як «сільськогосподарські робітники»: умова – щоб кожний не був представлений від держави, тобто, кожен САМ ПО СОБІ...

Можна це показати? Ні. Живе життя – але не можна.

Або: Фідель був страшенно незадоволений тим, що Хрущов і Кеннеді домовились. Без нього. Туди везли ракети в трюмах, назад – виставляли на борту для фотографування й обрахунку. Наших моряків дратували ці літаки й вертольоти, які фотографували. На близькій дистанції. Один матрос зняв штани й показав в об'єktiv істинне обличчя Росії. Так воно й з'явилося на першій сторінці провідної американської газети – корабель – і в центрі гурт радянських матросів; збільшено – російське обличчя...

Епізод – старик-кубинець лягає під тягач, який вивозить ракету: не встану, кажу, не випущу вас звідси, ви нас зраджуєте – через мій труп. Така собі кубинська Раймонда Д'єн...

Лише тепер, по 13-ти роках, Фідель погодився, що зробили правильно. А тоді почалися чвари, чорний кіт перебіг між СРСР та Кубою.

Коли генерал говорить загальники – нудно. Але раптом блисне щось своє – те, що найбільше лишилося в пам'яті – і тоді слухаєш, тамуючи дихання. В газеті «Нью-Йорк Таймс» на першій сторінці – стаття з гучною назвою: «Куди ви можете втекти за 7 хвилин»? Нижче – карта, – на ній – шмат землі не заштрихований, десь на кордоні з Канадою: сюди радянські ракети не долетять. Біля 50 американських міст могли злетіти в повітря за ці 7 хвилин. Що піднялося у США! Паніка, втеча! 3000 вищих офіцерів Пентагона було відряджено для ліквідації автомобільних пробок у країні – працювали як регулювальники. Істерія...

Раптом – генерал – секретно:

– Рано ми пішли. Помилився Хрущов. Не можна було йти. Рано. Ще б принаймні три дні постояти там!

– А що вирішили б ці три дні?

Мовчить.

Генерал мені сподобався – багато більше, ніж його кошмарна ідея. Яскравий тип. П'єса – порадив звернутися на телебачення. У кінооб'єднання «Екран». Там можна було б запланувати документальний фільм (якщо тему справді розсекречено). Тімур Гайдар написав би сценарій, журналіст він досвідчений. А генерал виступив би у своїй генеральській ролі й розповів би (в кадрі!), особисті враження – це було б цікаво. Можна було б зняти Мікояна, теж виразний тип. Є, звичайно, документалістика про ті події, пошукати... А театр на такі помпезні **постави** не надається. Нема єдиної ДОЛІ, нема ЛЮДИНИ. Часи експресіонізму минули безповоротно. Уже в свій час Піскатор був далеко не авангардистом. Його замінив Юрій Любімов, але там інший нерв, інша проблематика. Там все побудовано на протесті й викритті. В цій же ситуації з Кубою – нема проблеми, нема **приводу**.

І хоч я просто повторив те, що говорив колись, він був розчарований – дуже це не співпало з його настроєм, з його натиском. Вася розвів нас із Махлянкіним по домівках. Я так розумію, продовження буде, чекай нової атаки: у нього енергія атомна. Експансивний він чоловік!

Трохи надто голосний: наслідок фронтової контузії. До речі, під час війни він командував тим саме полком, в якому колись воювали дівчата-зенітниці («А зори здесь тихие»). Я пообіцяв Ігореві Дем'яновичу повести його в театр на Таганку. Нехай вони з дружиною відчують театр емоційно – поки що вони мають розмите уявлення про можливості сцени.

1936 року він вступив до військового училища. До цього – вчився у київському кінотехнікумі. Майже колега.

Телефон 147-91-79. Мосфільмівська, II, корпус I, кв, 94. Від Київського вокзалу (метро) тролейбусом № 34 чи авто-

бусом до зупинки «Мосфільмівська, 13 (або «генеральські будинки»). Праворуч – нові корпуси посольств. Шведське – з трьома коронами. Кубинське.

Це неділя.

А сьогодні монтував «Протокол», світло...

Репетиція скінчилася тим, що я взагалі зняв ПРОЛОГ. У тому вигляді, в якому я його планував – прологу не буде. Технічно театр не готовий. А зробити абияк – ні.

Та й не в техніці одній справа. Є кілька інших причин. По-перше, текст прологу випереджує хід подій, знімає несподіванку, бо ми вже знатимемо, що вони від премії **ВІД-МОВИЛИСЬ**.

По-друге, актори записали текст на плівку брудно й без вогника. По-третє, 6 хвилин сценічних ефектів – багато.

Головне – немає часу все це зробити викінчено; обійдуся.

Тобто – «не уверен – не обганяй».

Почну з того, що відразу після зависи – червоний стіл з «Макбета» і портрет Леніна. А потім зразу заповнюють сцену люди в чорному – виявляється, **робітники**.

Агресивний хід, який я пропонував, був би гарний, якби вдалося зробити його тотальним, якби він СТРИВОЖИВ посправжньому.

А те, що виходило – сурогат.

Читав футурологію.

Дзвонила Інна – чи не дістав би я їй квитки на Смоктуновського («Цар Федір Іоанович»). Але Смоктуновський не грає, буде Марцевич. «Все одно». Добре, але допоможіть і ви мені: дві підписки на реферативну збірку «За рубежом» і «По Союзу». Пообіцяла. Другий примірник піде для українців.

**Вівторок,
20 січня**

Спроба прогону не вдалась. Відминивши Прогон, змушений був правити й міняти початок. О 12-й ледве почав другу дію, але довелось зупиняти, – майже всі забули на сцені те, чого досягли у репетиційній залі.

І лише хвилин за сорок **увійшли** в смак; проте й після того не досягли висоти світоглядної (ні Аверін, ні Прокопович і навіть у Кочеткова не вийшло). «Брали» на темперамент. Підкажеш пристосування – демонструють результат, а для чого тоді все? Якщо відсутній процес, при якому вони того результату досягають. Адже в театрі глядач стежить не за результатом, його цікавить **процес...**

Сердитий, відпустив їх у половині четвертого.

Увечері пішли з Торстенсеном і Кочетковим на «Заседание парткома» у МХАТ. Після вистави оголосили обговорення – секцією глядача ВТО. Це нас і привабило.

Вистава стала, сказати б, «більш жанровою».

Суцільний регіт. Оплески виключно на комедійні шпильки. І хоч на обговоренні всі торочили про робітничий клас, про сміливість МХАТу й Гельмана у вирішенні

«рабочей темы», брехня висіла в залі як хмара від тютюнового диму. Було зрозуміло – вистава не вражає, не хвилює – світоглядно. Позаяк на сцені – «випадок з життя». Так в основному й говорили – «школа, що немає таких парторганізацій, як ця. Тоді ми б інакше будували». Саме «будували» – а не «жили». Оскільки так і є: п'єса у МХАТі – лише про цю будову.

Лаяли Євстигнєєва («таких парторгов не бывает, он переигрывает»). А саме отой його монолог, який вони мають на увазі – і є єдине місце, де вистава виходить на рівень узагальнення. Євстигнєєв «переграє», бо всі

*«Заседание
парткома» у
МХАТі*

інші жакливо недобирають, бовтаються внизу... Він вкладає у свій монолог громадянську пристрасть, а всі інші – живуть спокійно; в кращому разі те, що відбулося, їх **збентежило**. Подія, яка вибила їх із сідла на півтори години – і все. А Євстигнєєв працює глибоко. Наближається до нього й Расцветаєв. Правдива Ханаєва, але Лякіна може схвилювати публіку більше. Зімін достовірніший за Аверіна, але Аверін може бути драматичніший. Чернікова грає хтось невиразний, минулого разу я бачив Кіндінова, теж поганий. Мій Черніков має всі шанси зіграти краще: але Костя Григор'єв хоче зіграти злого й неприємного молодика, жовчного й дріб'язкового, який РАПТОМ розкривається. Але він, бідаха, не розуміє, що в ролі є ОДИН монолог, і якщо не розкритися, не оголитися в цьому монологі, мети не досягнеш. А якщо глядач не зрозуміє, що Черніков – те краще, яке завтра змінить Батарцева, п'єса не матиме завершеності. Так і сталося у МХАТі.

Обговорення було пристрасним, всі хвалили, проте саме тому відчувалась фальш. Типова радянська фальш **установки**. Бо так було **заплановано**.

У їхніх похвалах була ТАКА ДОЗА ввічливості й показухи, що на місці Олега Миколайовича я б не сидів спокійно. Він усе це бачив, але мудро грав у ту ж гру...

Попереду сиділи Ушаков і Женя Новіков. Головні герої...

Звичайно, є певний виграш у ході, що його запропонував Єфремов. Цей виграш – «сокрытие актерской беспомощности». Якщо актор не тягне більшого, він удає, що й не прагнув цього. У нашому рішенні ризику більше. Почнуть з того, до причепляться до портрета. Символ. Несумісне – з приватним випадком. «Зачем так обобщать»?

Я б не хотів такого успіху, як у МХАТі. Треба запрошувати Сашу Гельмана на репетиції, часу лишилося обмаль. Прогони потрібні як хліб.

Завтра.

*Іван Франко про
національне*

«Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими та вселюдськими фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації» (Іван Франко, 1900 року, «Поza межами можливого»).

Мені дуже корисно читати Франка. Думаю, іншим – теж. Його не ввели «в обіг» – типова антиххлацька забудькуватість, невігластво – чи, навпаки, надто гарне знання Франка?

Але чого дивуватися, якщо й Шевченка наші майстри критичного пера перетворили на якогось Кармалюка чи пригодницького Олексу Довбуша? Як українська казка – Шевченко й Франко годяться, а як реальність правди – ні. Як реальність вони небезпечні отим «некерованим підтекстом»...

**Середа,
21 січня**

На водохрещу був мороз, а сьогодні вітер південний. Це, значить, буде грозове літо.

Вчора о другій ночі збудив мене Крюков. Чортове дитя, – звісно, баламутні байки про мій театр Станіславського. Онисько жбурнув заяву про звільнення з театру, поза як Тамару, його дружину, не переводять до основного складу трупи (а вона ж актриса слабенька). Кузенков обіцяв йому – і не зробив. Знаючи, що його не звільнять, міцно сидить у репертуарі – заяву на стіл...

Дурне сало без хліба, – не розуміє, нормальний чоловік звільнив би його за одне те, що він – **поганий** актор. До жодного театру його не візнуть, якщо Жарковський підмагне йому заяву. Але Онисько – член партбюро, з ним так не зроблять, він це знає – і скандалить.

Крюков радий одному: вчора Онисько пречудово (зі злості) грав Яноша в «Чорті». І взагалі став ПРАЦЮВАТИ! Доводить, що він гарний актор. Що ж, іноді струс допомагає. Останніми роками він так облінівся й розжирів (внутрішньо й навіть зовні), що ХУДОЖНИК з нього випарувався...

Варлей, Ломизов, Крашенінніков, Розанова, Симунін – подали заяви про вступ до партії. Ну не ..... твою мати? Молоді люди, добре все розуміють – а от же на тобі! А, може, саме тому, що добре все розуміють? Кузя зібрав їх, вишикував і поставив перед ними задачу: ви – майбутнє, готуйтеся оволодіти цим театром, ось вони й вирішили зліпити такий **блок**... Такої думки Юра.

Наївно... Розанова? Симунін? Дуже слабкі актори, де вже їм виявити своє в НЕТЕАТРАЛЬНИХ справах. А може, тому, що вони погані актори, вони й вийшли на цю дорожку? Сумніваюсь, що вона буде для них короткою... Тут тільки розпочни.

26-го іде «Пурсоньяк». Крюков просить подивитись, для цього каже, й дзвонив, бо грають дуже погано. Особливо Крашенінніков та Симунін.

Моя репетиція була краща. Прогнав виставу, хоч і з зупинками. На деяких шматках ганяв їх – добре, і вони помалу-малу прийшли до норми. В них пізно прокидається потрібний мені ритм. До дванадцятої вони, як правило, психологічно сплять. Або – намагаються сховати свою апатію за вольтажем.

Новий пролог виходить. Але ще хвилину скорочу. Жаркова й Кара-Моско грають свої епізоди погано. Неправдиво.

На сцені був лютий холод, і ми репетирували у шубах. В цьому щось було: тільки-но вбралися у верхній одяг, всім усе стало зрозуміло. Куди руки подіти, як сидіти. Ні, театр цікава річ... Ну, і сценічного ворога відразу визначили – холод, отож було що долати.

Питав Толмазова про Валерія Івченка: каже, що запросив його після 1 лютого. Зателефоную – перевірю: він любить блефувати. Неповажно так говорити про власного шефа, але я вже мав змогу в цьому упевнитись.

Звучить «День Победы» Давида Тухманова. Не я один сентиментальний, не одного мене бере за живе. Дуже

Тухманов

талановитий цей Тухманов. А між тим пісню цю «зарізали» на конкурсі до дня Перемоги, торік – ідеологічно не підійшла (музика!). Не пустили на ЦТ – і квит... І тільки випадок допоміг – у мільціонерів слабша цензура, вставили у

концерт, присвячений Дню міліції, а це пішло в ефір. І все. Після цього вже жоден Лапін не в змозі був нічого зробити. Це все мені Махлянкін розповів.

А якби зробити виставу з Тухмановим? Хоч він передовсім пісенний...

**Четвер,
22 січня**

Бланк не прийшов, світло я ставив сам. Ці його велетенські ліхтарі, за якими він божеволів – ні к чорту. Світять, та не гріють. Або заливають світлом або не видно й вогника. А мені від них потрібен лише декоративний «жовтий циферблат» ліхтаря, як знак, як світлова пляма. Очевидно, доведеться задути скло пилом чи піджовтити, чи зробити матовим...

У прогоні першої дії Афанасій перегравав, знову надрив, і тоді його стає шкода: мучиться чоловік. Той, хто втрачає самоконтроль, мети не досягне. Потапов – партком переконав.

Я відмінив йому ефектний вихід з колосників: він спускався вчора по ефектній пожежній драбині від самої гори – поверхами вниз, він і Толя Жаріков, у руках ліхтарі – вражало. Але саме тому я й зняв: забагато «театральної» ефектності. Та й заважає виходові у чорному смокінгу...

Початок не дуже виходить, тривогу знімають зайві паузи й уповільнені ритми ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ. Бідолаха Прокопович теж йде за цим розрядом: не виходить в нього енергійний вихід.

У першій дії яскравіше вийшов фінальний шмат, де Ісса Сулейманович оголошує, що Потапов – підставна особа. Це почали сприймати активніше – одних шокує необхідність порпатись у брудній білизні, інші вірять, треті – увага. Закрився, як від ляпаса, Черніков....

Бракує тиші й роздуму. Вони рвуться в атаку, як бойові коні. Я б хотів, щоб вони предметніше **усвідомили** розміри лиха...

Другий акт – глухо. Але – дивовижа: краще. Темперамент витратили, втомились – і пішло углуб, **мислять**. Слухають один одного.

Кинулось у вічі, що не вирішений кінець. Потапов **програв**. Його зрадили. Ті, задля кого він старався. Взяли премію. І ті, котрі щойно були його опонентами, СПІВЧУВАЮТЬ йому. Важка й напружена пауза. Це треба поставити. Потапов повільно одягається. Іде до виходу. Вертається, згрібає свої зошити, подивившись перед цим на всіх – очі в очі. Потім переводить погляд на ікону. Німий діалог. Пауза. Далекий гудок – поїзд. Потапов іде. За ним – рвонув Толя. Заревів мотоцикл – і стало тихо. Не може знайти вірного самопочуття Григор'єв. Вбив собі в голову, що йому треба спершу очорнити Чернікова – а потім уже явити його з протилежного боку. Але: чорним Чернікова автор виписав за сюжетом. Це раз. Негативна привабливість і різкість – аж до неприємної обізленості часом – властиві Чернікову як людині – у житті. На сцені ця різкість зростає – у будь-якій ролі. А тут він хоче всього цього ще й додати. Але біда в тому, що він – практика це засвідчила – не зможе потім переконати глядачів, що Черніков – в **цілому** толковий хлопець. Той, який замінить Батарцевих, які **відходять**. Якщо ж такий Черніков, яким грає його Костя. Г.-н ЗАРАЗ, прийде на зміну Батарцевим, публіка співчуватиме Батарцеву й **дуже** сумніватиметься в тому, що майбутнє – світле.

Не виходить і у Прокоповича. У його героя весь час вибухові репліки, він ніби провокує партнерів на емоцію. Айзатулін постійно «кидає» щось образливе для когось. Але

я хочу, щоб це було від щирого серця, а не від склочності чи отруйності вдачі. Прокопович мав би його виправдовувати, а не звинувачувати – як персонажа. Звинуватити – означає зняти з нього елемент ЖЕРТВИ даної структури, тобто звести все до поганого характера. Це дріб'язок...

Завтра прогон у костюмах. Запрошую Неллю, Толмазова, Нуждіна, Іонову, Махлянкіна, Бланка, На 9.30 призначив світло и радіозапис. Бланк просить зателефонувати йому й розбудити у 7.40. То він так довго спить? У мене не виходить, хоч я й лягаю пізно...

Показали кошторис. Біля 6-ти тисяч. Це нормально. «Пурсоньяк» потягнув на 16 тисяч. «Розбійники» – 15. Але то речі костюмні. Весь постановочний фонд театру на рік – сорок тисяч, може, трохи менше.

Дзвонив Леонід Генріхович Зорін. Іде в Ялту на семінар драматургів. Гадаю, треба мені самому піти в Управління з його п'єсою. Толмазов водитиме за ніс. Леонід Генріхович казав, що й Ануров ніби до нього добре ставиться. Приблизно у тих же виразах розповідав про Анурова Шатров. І що ж? Той же Ануров не дозволяв його «Глеба Космачова»...

Плюнув на все і грав з Левком у шахи. Крупно повезло: виграв 4 партії. Якийсь у нього понижений тонус.

Ед. Розенталь робить непогану справу. Він пише ніби критику на адресу хіппі, – але між рядками читаєш апетитні деталі, які збуджують не так ненависть до дітей-квітів, як цікавість. Власне, всю західну естетику ми завжди пізнавали через «критику буржуазних теорій», і тільки. В часі роботи над «Пурсоньяком» я дуже тим цікавився, хоча хвиля вже зійшла, після 1968 паризького року, коли хіппі пішли (як у нас писали!) разом з гошистами, напруга спала. Але мав рацію Вільгельм Райх, доводячи, що революція сексуальна стала революцією політичною. Збаламутивши болото філістерської патріархальності, хіппі поступово вийшли й на по-

літичну арену; хоч починали з категоричного заперечення політики. А між тим цей рух уже на сьогодні дав свою субкультуру, – свої фільми, свій живопис, свою музику...

Я знову хотів би повернутися до цієї фактури, але вже не на комедійному рівні. Не через Мольєра. Радше через Шекспіра...

О пів на восьму я розбудив Бланка; за годину ми були в театрі Я – фонограма й радист, Бланк – світло. Радист плу-тав силу звуку, не відчував вистави. Я переконався, що му-зика Махлянкіна для вступу не годиться. Надто красиво її грають. Розумію, що такою є природа ансамблю Гараняна. Але вони демонструють блискучу техніку, а мені це пах-не «театральністю» (тут – не годиться). Початок вистави – його візитна картка, і тут треба влучити в «яблучко». А я не влучив.

Але якось ми все це подолали. Навіть з ліхтарями ви-йшло. Такі собі «очі всесвіту», які дивляться на нас. Щось є моторошне у цих жовтих котячих очах, вони нетутешні...

Треба зібрати електриків, поговорити, познайомитись. Нехай би вони поворожили, як це може бути У РОЗВИТКУ, що це дасть виставі ЕСТЕТИЧНО.

Іонова й Толмазов дивились. Перша дія була б зовсім не-погана, якби Кочетков знову не переграв. Корріда виникла на сцена не через суть заявленої ним проблеми, а – через його ВДАЧУ, через його грубість щодо членів парткому, яких він, по суті, заперечує своєю неврастенічною поведін-кою. Він так страждає, що його шкода – червоніє, надима-ється, мука хресна. Такий не може перемогти, пристрасті ведуть його невідомо куди, він не веде, його –ведуть. В ньо-му відчувається ЖІНОЧЕ НАЧАЛО – анархія, спалах, невроз, більш. Потапов – мужчина, ЗНАЄ, чого хоче, ВІРІТЬ у це й ВМІЄ ДОМОГТИСЯ – як підтверджує п'єса. ВМІЄ. Кочетков у першій дії зіграв усе навпаки – довів, що не вмів, що межа

**П'ятниця,
23 січня**

його можливості – бахнути в очі членам парткому «правду-матку», а там – Бог дасть. Це категорично невірне.

Але – що ти на це скажеш! – Толмазову саме це й сподобалось, і він розхвалив Афанасія Івановича... все навпаки... ні, вони мені зіпсують і виставу, і актора. Добре хоч Іонова не пішла цим шляхом (може, їй по-людськи Кочетков менше подобається, то була стриманіша?) Я ж лишаюся переконаний, що причина неточного звучання першої дії – у сьогоднішній грі Кочеткова, моєї найбільшої надії.

І, звичайно, не вирішена проблема АНСАМБЛЮ. Вони не піднесли до розуміння того, що всі учасники вистави мають плечем підперти один одного у своєму бажанні знайти вихід. Зійшлися ж тут не вороги, не члени різних фракцій – ОДНОДУМЦІ, єдинопартійці. Бо якщо їх нічого не об'єднає, драма замикається на рівні **цього** парткому, – і тоді це проблема окремого випадку. У МХАТі це вже зіграли, і тут їх нам не перебити. Та хіба про це п'єса? Хіба ВИННІ тільки ці люди? Хіба зніми Батарцева – і буде комунізм і райське життя? Ні. Все значно складніше. ЗА МЕЖАМИ парткому є ДЕЩО, чого вони подолати поки що не можуть – і вони мають об'єднатися, щоб вийти на єдино вірне рішення – взяти вогонь на себе. Якщо ми порівнюємо засідання парткому із засіданням Малого Раднаркому, – то це не просто засідання, на якому шукають винних. То все дурощі! Це засідання, коли вони всі вже В ОБЛОЗІ, коли Антанта оточила їх звідусіль: лише припинивши чвари й суперечки, лише прийшовши до одного спільного рішення, вони зуміють стати тими лікарями, які самі у себе без наркозу вирізали апендицит... Боляче, ризиковано – але необхідно. Мої друзі актори це розуміють, але виконати поки що не можуть. Надто вони пов'язані між собою своїми старими взаємовідносинами – побутово, по життю, щоб зуміти стати одностудентами на сцені. Вікландт, піджавши губи, чекає, доки «этот Кочетков» закінчить свій монолог, позаяк він, на її думку, затягнув. Стрельніков грубить не Потапову, а Кочеткову. Ну

й так далі. Вони погрузили по вуха у своїх радянських прелестях – і лише удають, що можуть зіграти щось зовсім з іншого жанру, скажімо, а ля еллінський театр, **відсторонено**. Ще коли ти їх поставиш на котурни й вбереш у тоги, з ними може статися якесь внутрішнє чудо. Іноді навіть просто вистачить прізвища закордонного автора, незвичних імен персонажів абощо. Тут – складніше: тут треба тривати водночас і на рівні «виробничих» реалій – і одним крилом відчувати **інше** небо. Хід з портретом Леніна лише на перший погляд парадоксальний, але тут я вгадав. Ми всі належимо (сьогодні, зараз, тут, у післяхрущовський енд геронтолічно-брежневський період) саме до такої цивілізації, де діє сама така ікона, а тне інша. «Воодрузи» я туди Христа – це був би дикий кітч, і безрезультативний – суспільство атеїстичне, відбулась підміна ідей, і **легенда** зіпсованої практикою «поганих вождів» кришталево-чистої ідеї – жива. Так, жива, хоч би як ми не переповідали один одному анекдоти про Чапаєва чи там вище. Це існує в нас одномоментно – у суспільстві – ідейний скепсис, іронічне сприйняття будь-яких акцій уряду й партії – і «незыблемая» віра в те, що «а все-таки лучше коммунизма никто ничего не придумал». Відбувається поступове зміщення центру ваги, суспільство все глибше кульгає на одну ногу, тобто на ногу цієї віри, але забери її завтра у нього – і воно тебе розірве на шматки. Воно зареве «благим матом» – «Ограбили!»

Мої актори – плоть від плоті цього суспільства, вони так само накульгують, ходять з тими ж милицями; і на них **діє** портрет Леніна, діє майже чаклунськи. Іноді виникне важка спонтанна пауза, ніби пролетить над сценою чорний крук – і раптом той же Афоня дивиться в очі цьому скорботному солженіцинському (ото ще буде проблема, як побачать!) Леніну... а тоді переводить погляд на інших – і щось відбувається, відбувається щось із серії таїнства театру.

Але вернись на грішну землю. В єврейських анекдотах є рефрен: «И туг пришел Додик и сказал...» Після чого сюжет

корінним чином змінюється. Так от: і тут прийшов Толмазов і сказав:

– Слушайте, ребята, а если все сыграть наоборот? Пойти от обратного! Не тревога начальный аккорд – а праздник? Триумф! Трест занял 3-е место по соревнованию! Трест получил премию! Гуляют, пьют! Марши победные звучат. Узнали о «ч.п.». Прокол? Да нет, сейчас придет Потапов, мы ему нальем чекушку, а чуть что – шапками закидаем! Не будет же человек портить тресту праздник. И только потом это ударило – ВДРУГ – серьезностью проблемы. А?

І почав фантазувати – накритий стіл, флірти, духовий оркестр.

Що я можу сказати на це? Хід – прекрасний, у моєму стилі, родом з карнавалу. Я режисер, який не звик сидіти на двох стільцях, і піди я цим шляхом, то вже роздракони́в би всю цю показуху й мітингову радянщину хіба ж тільки так! Мітинг, промови, оркестр. Оплески. Розанчики у петлицях, хмільні очі, котрі помалу тверезішають.

Але це треба було б писати п'єсу – інакше. Стиль інший. Як у «Над Дніпром» Корнійчука абощо. Якщо зробити початок мляво, він нікому не буде потрібен. А якщо зробити яскраво, – вся інша логіка піде знову на ОКРЕМИЙ ВИПАДОК, ніякого Леніна вгорі не треба, ніякої Антанти й Совнаркому, ніякого тривання в іншій духовності.

Та й не розуміє мій Додік, що я не задаюся метою «зривати маски». Навпаки, я хотів би **виправдати** всіх, зайнятих в цій історії, – щоб прийти до іншої мети, щоб привести публіку до усвідомлення страхітної ПРОБОЇНИ в структурі! Десять років тому, коли я був режисером «Гусячого пера», я б, може, й взявся за цю підказку (і ми б написали з Гельманом іншу п'єсу, в іншому жанрі). Зараз мені хочеться мужньою аскези факту – щоб прийти до трагедійного рішення. До краху ідеї. Не за Розовим, а за Шекспіром. І дорогий мій Борис Нікітич не зіб'є мене. Бо на глибині його

підказу – інше. Карнавальний бік – квіточки; ягідки звелися до побоювань, що вистава ДРАМАТИЧНА. Його цілком влаштовує жанрова природа п'єси.

Але мене «порятував» Прокопович. На повному серйозі, без розіграшу – перелякано – Толмазову:

– Что ж это получится. В год съезда, когда все в напряжении, мы устроим фарс и будем высмеивать строительство? А вы не бойтесь, Борис Никитич, что Лесь Степаныч увлечется вашей идеей и сделает еще одно «Гусиное перо»?

«Борис Никитич был сражен предательским ударом шпаги ближайшего соратника и надолго замолчал», – записав би в романі Булгаков...

Я запропонував обговорити виставу на трупі, показати акторам. Толмазов – заперечив. **Категорично**. Не знаю, чого тут було більше – тривоги за виставу чи страху перед трупою. Почав розмахувати – слід попрацювати, тут зняти, тут додати, тут відрізати, тут пришити.

Толмазов не мав рації. Я сказав йому про це. Суть зараз не в дрібницях. Потрібна інша стадія мобілізації, інше піднесення духу. Виробнича нарада – це добре, це підтягає акторів – дивляться ж свої, треба показати товар якнайкраще. Колективна воля трупи зміцнює на лише виставу, а й віру в те, що в нашій театральній справі можна щось міняти. Толмазов боїться, що мене рознесуть? Я цього не боюсь, настрої не той. Можуть прорізатися якісь ОКРЕМІ тенденції, але Результат колективного перегляду є річ формотворча. Тим паче, коли я в передньому слові попрошу не хвалити нас, а допомогти справі, були прискіпливим...

Вдома з Неллею та Леоном цікаво говорили про виставу. В принципі ми про одне. До речі, Левкова думка про те, що Батарцев мав би ДОВШЕ триматися як ДИРЕКТОР – слухна. Такі люди не здаються, навіть програвши.

Нелля була у Капланяна. Він ставить «Річарда III» у вахтангівців, радився, як і що. Буде тут 20 днів, після чого –

Братіслава, де він теж щось ставитиме. Малий, а завзятий. Мені теж Каплянчик дуже подобається – живий. Завжди купа нових ідей.

На когось він мені дуже схожий. На Чорновола періоду КТМ?

А так! Такий же постійно атакуючий. Тільки Каплян уже спізнав «панське життя», а Славко природній демократ, української випічки. Як наші письменники початку століття. Як той же Грінченко, про якого він тоді писав і про якого так любовно розповідав.

*Най. Кузякіна,
талант як суніть.
Іван Стещенко*

Була Кузякіна, і зачепили ми проблему невідладності таланту. Вона, думається мені, помиляється, коли надто поспішає накласти матрицю «бытие определяет сознание» на Курбаса, їй здається, що він «міг би вижити» («як вижив Таїров чи Немирович-Данченко, як вижив той же Завадський, як виживають сьогодні Товстоногов та Євремів – тому що вони талановито відчують повороти, які робить доба, і – враховують це»).

Як на мене, це безплідний і механістичний підхід. Формула із суцільними невідомими. Ми маємо уявлення про всі ці процеси, – як глядачі з фільму, не знаючи, скільки там було в житті дублів, хто загинув, кого було замордовано плітками, хто на тому нажився абощо. Маємо готовий результат – і проектуємо на наше «розумне» ЯКБИ. Тому часто й балансуємо на межі історичного блефу.

Я нагадав їй, як вона в першій книжці про Куліша – давно! – лаяла Курбаса, який ніби зурочив милого їй автора й повів на манівці націоналізму й формалізму (наша метода – щоб реабілітувати свого героя, треба неодмінно повести його по головах інших, має бути ідеологічний контраст: пошліть!). Вона погодилась, хоч і не сподобалось їй, що я такий пам'ятливий; але ще гостріше заперечила феномен таланту як Богом даної нерозмінної валюти. Для неї це просто один з факторів людської обдарованості, який

видозмінюється (прогресує – її формула) в часі й просторі під впливом **обставин** і соціального життя. Той, який не видозмінюється – гине.

Я спитав: «А як, на Вашу думку, видозмінився Сковорода, відмовившись од світських титулів і посад? Зрадив свій талант?»

Так ми ні до чого й не домовились. Перейшли конкретно на книгу.

А ось мені й підкріплення – від Івана Стешенка. Його стаття «Українське письменство і читач» з ЛНВ, 1913, річник XVI, том IXIII за травень, стор. 320-321; в ролі Кузякіної виступає якийсь Н. Новицький із «Южной зари», співробітник «Дніпрових хвиль».

Ось що пише Іван Стешенко.

«Перш за все – розуміння талану (Л.Т. Очевидно, йдеться все таки про ТАЛАНТ). Талан, що творить світ образів, ідей, почувань, є стихійна сила. Вона виривається з душі творця, не вважаючи на всі перепони. Правда, талант можна вбити, як і все в душі, але доки маються від нього хоч крихти, він буде рватись з душі до втілення в творі.

Талан є стихійна сила, але сього мало. Він є сила специфічної, часом дуже дрібної фарби, відповідно індивідуальності творця. І ся сила панує і виривається з душі насамперед в тих фарбах, що талану належні. Вдумливий, сумний, радий, веселий і тисяча інших прикмет характеризують індивідуальний талант, – і ся індивідуальність єсть його основа, єсть його істота. Зламайте її, пригнітіть її, і нема творчості, бо нема оригінальності, бо нема природної форми духовних сил митця. Розмалюйте всі квітки в одну фарбу – се буде те ж саме.

Людям недосвідченим вказівка на індивідуальність, як душу мистецтва, здається може, чимсь неясним або неважливим, – припускаю. Але хто знайомий з питанням про свободу творчості і її спеціалізацію, мусить пригадати, що свобода творчості – насамперед в вияві свого духа в своїх же індивідуальних формах. Се в творчості альфа і омега. Але сих одних літер мало.

І справді – що таке індивідуальне, оригінальне?

Се насамперед різна комбінацій: **однакового** психофізичного матеріалу: Ріжні квітки, птахи, риби і т.п. – се тільки різне сполучення одного матеріалу – природи. І вже один цей факт нагадує про те, що від оригінального, особливого, дуже близько до колективного, спільного всім заявам.»

Далі він про інше: але потім ще раз повертається до мистецтва як до явища стихії («Процес творчості є в великій мірі несвідомий». Л.Т. Я б сказав – «Підсвідомий»). «Але митець не вітер і не вода, він є людина, істота свідома...» – виводить на мету й на теорію і т.п.

Може, я трохи зачепив Наталю Борисівну, і вона побачила в тім якийсь підтекст. Але я сказав – про Курбаса, а не когось іншого, що гарна поведінка – останній притулок посередності, і якщо хтось не біжить за паровозом, то не тому, що не годен бігати, а тому, що воліє поспішати іншим способом...

Але будь-який талант рано чи пізно заривають у землю.

На цьому дотепі Емілія Кроткого я поставлю сьогодні крапку.

Хилить до сну.

P.S. Кузякіна просить дістати їй перший том Івана Франка «у вас дістати з Києва краще ніж у мене».

Так я дізнався, що обіцяний 50-томник нарешті розпочато. «Наукова думка»!!!

Отож маю дві добрі події – відкриття нового театру в Луцьку і вихід 1 тому Франка. Михальчук був проти і гальмував...

**Субота,
24 січня**

Виявляється, у нас у театрі є ШТАБ по підготовці театру до XXV з'їзду партії. Мене запросили відзвітувати – як з «Протоколом». Я сказав, що підстав хвилюватися нема, ми йдемо у графіку, 60% зроблено, але мої пропозиції до ШТАБУ:

– зробити серйозні монтувальні й світлові репетиції 30, 3 й 4-го, коли театр буде у Єревані;

– 6-го показати виставу на трупі ВИРОБНИЧІЙ НАРАДІ – з неодмінним загальним обговоренням.

Толмазова не було, і ШТАБ прийняв мою пропозицію («Ничто так не будоражит актера, как знание того, что его работу посмотрят коллеги – да еще с правом высказаться в присутствии коллектива!» – сказав Пічхадзе, парторг).

Нуждін вів ШТАБ як Чешков у п'єсі, але заважала йому любов до багатослів'я.

На вівторок я призначив генеральну пробу. Може, запрошу Пожуровського. 6-го буде друга генеральна – отой перегляд на трупі. 9-го увечері здам Художній раді. Гельман пообіцяв приїхати на 9-13-те. Замовили йому готель.

Не забути зняти зайвину «хохмацтва» у Вікландт: ось її саме й тягне на Корнійчука. Костюм не годиться.

Треба вгамувати Початкова у першій дії і зняти з нього причеченість у другій. І відмінити все таки отой його «вирішальний» погляд на портрет Леніна: надто багатозначно, картон.

Безруков – жах, особливо з тим картонним партквитком, якого він вихоплює в рішучу хвилину (сам придумав!). Віталій не розуміє, що кульмінацію повинен зіграти не бутафор, а він, актор.... Не личить йому костюм і галстук, з нього лізе бюрократ. Може, вбрати його у чорний светр? І хай не оголошують спочатку по селектору, що він – парторг Соломахін. Хай би люди в залі не знали його ч и н у.

Костю Григор'єву – чорний костюм, але джинсовий. Спортивний варіант. Забрати в нього ці піжонські чорні окуляри, в СРСР в чорних окулярах ходять тільки голлівудські шпигуни.

Такий у нас народ – не любить тих, «кто в шляпе и в очках».

Зайшов до театру Павло Мовчан: я приніс йому два томи української поезії. У нього був хворий Богданчик, вже одужав.

Рукопис Діни Калиновської знайшовся – він у Галі Боголюбової. Вона, як і обіцяла, дасть його Саші Свободіну. Дзвонив Юр Покальчуцький, питав, чи робитиму я інсценівку за Олесем Гончаром .

Не буду. Це для ТЮГу, і я не знаю, як такі речі грати. Зараз я за це не візьмусь. Гончар чудовий стиліст, але для театру це нереально.

Друкував на ніч фрагменти до статті. Щось забагато тих фрагментів. Може, як театр поїде у Єреван – приведу все до одного знаменника... Дай боже нашому теляті?

....

*Театр . Маса й
напівкультура . Тра*

Театральна вистава – як дерево. Починається воно з насінини (театр – з насінина задуму), живиться з ґрунту (реальний матеріал життя, джерела, документи), а далі іде в ріст, у стовбур. Стовбуром стає режисерська ідея, стержень або стрижень тлумачення, ідея постановки. Нарешті, вистава обростає кроною – це вже листя акторської та іншої майстерності, цілокупність втілення **кореневої** логіки розвитку. Нарешті, гарна вистава дає свої плоди – це те, що сприймає глядач, що він виносить із собою, з чим потім довго живе...

....

Сутність театру не в тому, щоб вирішити проблему. Але театр мусить її ставити, якщо він – студія, лабораторія, майстерня. Відповідають на питання, як правило, ідеологи й пошляки, які завше все знають. Театр окреслює щоразу нові питання, на які немає відповіді. На Гамлетові «бути чи не бути?» жоден мудрець не може дати відповіді. Будь-який варіант її буде банальністю. Інша річ, що ставити проблеми він повинен аргументовано. Ну й головне: ці проблеми не мають бути наукового чи там суто політичного характеру: сфера театру – мораль, етика, філософія. Фактура театральної проблеми неодмінно естетична.

.....

Клопіт і головний біль радянського мистецтва – маса й напівкультура. Розбуджена революцією малокультурна

маса виділила із своїх надр таких же керівників. До сьогодні той же театр бере масою, а не унікальністю яскравих талантів, яких не так уже й багато. Соціальний мурашник театру вирує. Але численність «учасників мистецтва» відтак не є знак витворення шедевру. За кожним шедевром – унікальне ім'я одного, який ніколи не належав до мурашника. А хіба інакше в науці?

.....

Й останнє, здається, на сьогодні. Все краще у своїх виставах я придумав, граючись. Себто не ламаючи голови й не завдаючи собі клопоту висловити певну ідею. Тільки чиновники переконані, що все, що робиться із серйозним видом, є розумне. Між тим серйозне життя – не для мистецтва; мистецтво й пропонує гру. Це не означає легковажити проблему – це означає вивільнити себе, знайти несподіваний кут зору на серйозний предмет, облетіти його на повітряній кулі цікавості. Коли я починаю дуже сильно замислюватися й бачу у дзеркалі в себе на лобі філософські зморшки, я видаюся собі самому кумедним. А я не виняток.

Нові прізвища називає А. Земнова – по дитячому театру.

Публицистические заметки

Режиссер и актер в театре для детей

РЕЖИССЕР И АКТЕР В ТЕАТРЕ ДЛЯ ДЕТЕЙ

В ДЕТСКИХ театрах режиссеры – не только главные, но и очередные, – как правило, долго не удерживаются. Таких, которые работают в одном и том же тюззе больше пяти лет, немного, десятилетиями – просто единицы.

А остальные? Почему все-таки столь часто меняются режиссеры в детских театрах? Конечно, причины в каждом отдельном случае разные, достаточно серьезные и не очень,

творческие и личные. Но чаще всего режиссер покидает театр потому, что у него не сложились отношения с труппой.

Отношения эти в любом театре, а в детском особенно, – бесконфликтными. Актеры сегодня так умны, так эрудированны! Они задают десятки вопросов, спорят, возражают, порой даже дерзят. И режиссер вдруг с ужасом замечает, что репетиционное время уходит на разговоры, а как приостановить затянувшуюся говорильню, не знает. Не знает новичок и другого – с кем из актеров надо общаться предельно деликатно, а кого стоит и одернуть. А времени мало, и дебютант иногда с раздражением думает о том, что хороший ремесленник в данной ситуации был бы куда полезнее, чем он, которого совсем еще недавно учили в институте не идти ни на какие компромиссы, всегда, во всех обстоятельствах оставаться художником!

Так начинается жизнь в театре. Ко всему прочему... Актеры хотят, чтобы режиссер был не только талантлив, но и умен, образован, обаятелен, современен, мил в общении (и суров, когда надо!). И так это трудно... И вновь подчеркиваю, в детском театре, где ко всем прочим добавляются еще и задачи педагогические, где особенный зритель, где не похожий на другие репертуар и где – что греха таить! – увы, не так уж часто люди работают по призванию, потому что решили отдать всю жизнь детям, в детском театре все это еще труднее.

Вспомнился один случай. Режиссеру (не стану называть его имени) предложили поставить спектакль в тюз. Театр оказался посредственным, времени для постановки было отпущено мало. Стоит ли рисковать? Уговорили. И через месяц зрителям был показан спектакль, в котором восхищали не только режиссерская фантазия, темперамент, вкус, но и отличные актерские работы. «Как вам это удалось?» – спросила я постановщика. «Целый месяц я внушал актерам, что они гениальны. В конце концов, они поверили в это».

Одновременно в тот же тюз был приглашен новый главный, человек еще молодой, но имеющий достаточный опыт работы в детских театрах. Через несколько месяцев я встретила его

на одной из конференций: «Как вам работается?» Режиссер стал жаловаться на непрофессиональность актеров, на общее равнодушие. «Ну разве можно поставить что-то интересное с таким коллективом?» И я не удивилась, когда узнала, что, проработав один сезон, главный из театра ушел. Не удивилась, так как уверена: одна из основных причин поспешного бегства – неспособность найти общий язык с актерами.

А между тем актёры (и опять-таки детского театра особенно) нуждаются в любви. Актеру необходимо постоянно чувствовать, что он нужен, что о нем заботятся, его помнят. От этого зависит не только качество спектакля, но и в огромной степени его личная судьба.

Вот несколько историй, как говорится, из жизни.

Прошлый сезон оказался для актера К. на редкость удачным. Новый главный режиссер увидел яркую выразительность в его грубоватом облике, крепкой, приземистой фигуре. И вот после двух лет эпизодов и второстепенных ролей – главная! На обсуждении спектакля актера хвалили – достоверен, значителен, не заигрывает со зрителем! Актер ликовал: значит, могу, значит, не напрасно! Актер готовился к новым свершениям. Однако главный в конце сезона из театра ушел. На смену ему – уже в который раз! – явился другой, с утонченным вкусом, с совсем иными пристрастиями, чем первый. К. показался ему примитивным – разве можно с такими данными работать в театре? На художественном совете был поставлен вопрос о профнепригодности К. И на естественный вопросы: «Как? Почему? Ведь еще совсем недавно...» в ответ вежливая улыбка: «Возможно, но лично я не вижу у вас решительно никаких данных».

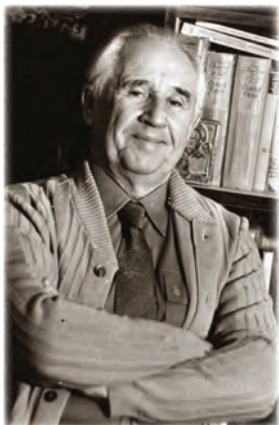

Еще одна судьба. Актриса Д. несколько лет была в театре ведущей «травести», чьи озорные и независимые мальчишки вызвали шумный восторг юных зрителей. Режиссеры сменяли друг друга, однако на судьбе Д. это не отражалось – она по-

прежнему много и успешно играла мальчишек. Изредка и обращалась к постановщикам: «Так хочется сыграть старушку! Какую-нибудь нелепую, смешную!» Но на «причуды» актрисы никто не обращал внимания. И в вдруг... Случилось так, что актрисе по семейным обстоятельствам пришлось из театра уйти. Она была уверена, что ее возьмут в любой тюз – с ее-то репертуаром, с острой потребностью в «травести»! И поначалу руководители многих театров выражали заинтересованность: «Да, конечно, актрисы вашего плана нужны», но затем следовал неизбежный вопрос: «Сколько вам лет?», и интерес сразу пропал: брать в театр тридцатилетнюю актрису, в репертуаре которой, кроме мальчишек, ни одной роли?! Нет, на это никто не решался! А если бы к желанию актрисы в том, первом театре, прислушались?

И последняя история. Ведущая актриса детского театра С. на сцене выглядит восемнадцатилетней. Все ее героини – юные девушки, трогательные в своей незащищенности и простоте, очень похожие одна на другую. Как они обаятельны! Но сколько лет еще С. сможет играть этих милых и обаятельных девочек? Время – вещь жестокая. А ведь никто из режиссеров и не думает о том, что скоро актрисе придется отказать в очередной роли юной героини, предложить эту роль другой, той, что моложе, непосредственнее. Готова ли С. к этому, что она станет делать?

Ю. Киселев

Все эти случаи произошли в театре, где постоянная смена режиссеров – закономерность. А вот если задуматься о тех, кто много лет работает в одном коллективе, оказывается, что они относятся к своим актерам иначе. Может быть именно потому, что верны своему театру, думают о его будущем, а значит и о судьбах актеров, которые работают в нем?

Многие выпускники актерского факультета мечтают попасть в Саратовский тюз. Не только потому, что это один из наиболее один из наиболее профессиональных и творческих коллективов страны. Важно еще и другое – оказаться под наблюдением режиссера, который сумеет уберечь от штампов, не станет эксплуатировать внешние данные, попытается бережно и умело вырастить в театре еще одно дарование. Именно так работает с молодыми актерами опытный педагог и режиссер Ю. Киселев.

А З. Корогодский в Ленинградском тюзе! Я видела здесь актрису Ирину Соколову всего в трех ролях (это совсем немного, если учесть, что занята она более чем в десяти спектаклях). Но и в тех трех, что видела, я не переставала удивляться не только неисчерпаемым возможностям актрисы, но и желанию режиссера эти возможности открывать.

В «Весенних перевертышах» В. Тендрякова Соколова играет подростка Дюшку Тягунова. В одном характере актриса объединила, казалось бы, несоединимое – строгость и поэтичность, нетерпимость и почти болезненную ранимость. Еще никогда не приходилось видеть мне на

И. Соколова

сцене подростка таким сложным и противоречивым. А потом «Свои люди – сочтемся» А. Островского. Тут не сразу догадаешься, что подвижную, по-старушечьи назойливую Аграфену Кондратьевну играет Ирина Соколова. Все было другим – и походка, и голос, и манера общения. И уже совсем невозможно было поверить, что наглый, цинично-спокойный, почти не человек – автомат сеньор Грегорио Чиче в спектакле «Месс-Менд» – все та же Ирина Соколова. Какая невероятная фантазия заставила режиссера увидеть все это – такое разное – в одной и той же актрисе! И только ли в ней?

Какое-то время (не такое уж короткое!) Центральный детский театр оставался беспризорным – не было главного режиссера. Спектакли ставили очередные и приглашенные режиссеры. Судьба постановок оказалась, неравнозначной. «Молодая гвардия» (режиссер П. Хомский) была удостоена премий и дипломов, о спектакле вдумчиво и уважительно писала пресса. «Май не упусти» (пьесу ставил Л. Эйдлин) продержался в репертуаре совсем недолго, однако критики и сегодня не упускают случая, чтобы обвинить режиссера в манерности, дурном вкусе. Были в сезоне 1974/75 гг. и другие премьеры: «Вечера на хуторе близ Диканьки» Н. Гоголя, «Начнем сначала?!» Н. Рудневой, «Альпийская баллада» В. Быкова, «Мы этой памяти верны». Театр работал, и работал упорно! Но вот что любопытно... Как бы ни относились критики к спектаклям: восторженно, нетерпимо, доброжелательно (было всякое!), разговор шел в основном о режиссуре. Об актерах упоминали редко и всякий раз сдержанно. И на это были причины. Значительных актерских работ в спектаклях Центрального детского театра в тот сезон действительно не было. Не потому, что меньше стало талантов – интересных индивидуальностей в этом количестве достаточно. Дело совсем в другом. Вероятно, тут сказался и выбор драматургического материала, и слишком поспешное распределение ролей – ни о каких «неожиданностях» не было и речи, и, конечно (пожалуй это самое существенное), забота режиссеров в первую очередь о себе, о выявлении своих возможностей.

Об актерах как-то забыли...

Новый главный режиссер ЦДТ В. Кузьмин выбрал для первой постановки пьесу М. Горького «Враги». Выбор этой пьесы кажется для детского театра несколько неожиданным. Но я убеждена: Кузьмин остановился на «Врагах» не только потому, что любит и высоко ценит драматургию Максима Горького, ему важно еще и другое – дать актерам возможность серьезно, не торопясь, поработать над образами, которые требуют совсем иного, чем они привыкли в последнее время, качества актерского мастерства. Режиссер мечтает вернуть артистам веру в себя, в свои возможности.

Но только ли в Центральном детском ожидаются перемены к лучшему? Думаю, что не только там – в тюзы за последние два года пришли люди талантливые и незаурядные.

Калью Комиссаров, в прошлом актер и кинорежиссер, возглавил Таллинский тюз. В коллективе сразу почувствовали – с этим, товарищем спокойной жизни не будет! У театра нет помещения? Значит, надо строить! Конечно, самим! Театр увлекался милыми, безобидными пьесами? Хватит! Отныне тюз становится театром острой публицистики, поисков и экспериментов! И это не просто слова. Лучшее доказательство – первый же поставленный Комиссаровым спектакль – «Процесс», где он блистательно и страстно заявил о своей творческой программе.

После стажировки во МХАТе Григорий Боровик стал главным режиссером Белорусского тюза. Он работает более «осторожно»: выявляет возможности актеров, налаживает связи с драматургами, привлекает для постановки спектаклей талантливых режиссеров. Главное для него в этот начальный период – поднять профессиональный уровень театра.

Республиканский театр для детей и юношества Казахстана. Год назад его возглавил Рубен Андреасян. Первым его спектаклем здесь стала «Молодая гвардия». Как заманчиво было хоть в чем-то повторить спектакль ЦДТ! Но Андреасян сумел найти и воплотить на сцене совершенно самостоятельное решение, неожиданное и интересное.

Два года назад главным режиссером Кировского тюза был назначен выпускник ГИТИСа Алексей Бородин, человек не

просто талантливий, творческий, но ще і очень доброжелательний. Его роботи високо оцінені глядачами і критикою, а театр обіцяє стати одним із самих значительних колективів в країні.

Можно назвати і інші імена: Даля Тамулявичуте (Вільнюський молодіжний), Елена Долгіна (Кировський тюз), Леонід Верзуб (Казанський тюз), Александр Мексин (Челябінський тюз). Люди ці ще совсем молоді, но вони знають, ради чого прийшли працювати в дитячий театр, і яким цей театр повинен стати. Хочеться, щоб молоді режиссери не змінили тюзам. Потому що дитячому театру, як ніякому іншому, очень потрібні люди, які сумеють подолати труднощі перших років і виховатимуть в собі якості, необхідні на цьому нелегкому, но так важному участку загального справи комуністического виховання.

А. ЗЕМНОВА.

**Неділя,
25 січня**

Репетиція суто службова, латаю старі панчохи.

Дзвонився із Свободінім, запросив його на 27-е. Покровський не зможе, прийде тільки 6-го. А на 9-е проситься Віра Максимова. Чи не зарано?

Лист від батька. Вирішив, що я хворий (як у тому зіпсованому телефоні – я заїкнувся про це т. Наталі в Ленінград, дзвонив, був застуджений, вона – написала Галі у Чернігів, та – батькові – ну й почалися хвилювання). А тут ще він нам дзвонив, як ми були в Рузі, трапив на Левка, нічого не зрозумів, – і вирішив, що у нас казна що діється. Луцьк не дають.

А ще: пише «автобіографічний роман» «Пригоди Стеценка», мріє про фільм, дійшов до «підриву мосту». Знову заплутається, хто кого підривав і з якого берега...

Левко вилетів додому. А завтра прийде Ярослав Лесюк. З другом. Галочка Іванова пообіцяла взяти друга до них у майстерню, вже легше. А ще ж рвуться Толя Крим і Юрко Покальчук. Якщо до їхнього приїзду не закінчу статтю – пиши пропало.

Успенська з телебачення пропонує нову серію «Наших сусідів» (сценарій Скороходова, здається, то був найкращий з їхніх авторів). У вівторок передадуть в театр сценарій, тракти в лютому. Якщо дурне – не робитиму.

«Сусіди» відіграють свою роль, вони ніби узлагоджують наше комунальне життя. За кордоном почали знімати цілі серіали – з одними героями – побут, любов, елементарні конфлікти, злі переслідувачі й щасливі закохані, батьки й діти... Це знімає напругу в суспільстві, і публіка сидить за телевізорами як прикута. У нас була серія іншого ряду – про Штірліца. А ось на рівні комунального життя – ми ще не дійшли кондиції. «Наші сусіди» якоюсь мірою – спроба такого серіалу. Але вони – солянка, немає улюблених героїв і п'яти-шести акторів, які б УЖЕ сподобались.

Нині – Тетянин день, і нас запросила до себе Тетяна Павлова і Тетяна Миколаївна Струкова. Ми не пішли. Струковій дав телеграму, а Тані просто зателефонував. До речі, забув я привітати Тетяну Олександрівну, дружину Єрмолинського, а вони цей день відзначають урочисто і старомодно. Лише зараз, опівночі, згадав. Ну та не будити ж людей...

Помер Поль Робсон. Про нього пише Пумпянський в «Комс. Правде».

Не можу додзвонитись до Енара Стенберга, дати йому «відбій». Химерний чоловік Толмазов, досі не сказав йому, запросив Кулешова. А раптом Енар, повіривши на слово, уже щось зробив?

Не везе мені зі Стенбергом. У третє не везе. Наче фатум який.

Від запропонованої Капляняном постановки в Єревані треба зразу відмовлятися. Дзвонив ще раз Китай – я відмовився теж.

Струкова: «Я в юные годы вела дневник... Долго вела, а потом сожгла. Поняла, что это все **бранделясы**».

*Тарапунька і
Штепсель. Сюада.
Мова*

Крушельницькій недолюблював «Жору» – себто Георгія Івановича, а простіше – Тарапуньку, Юрія Тимошенка. Його виводило з себе оте «дражніння хохла», яким уславились Штепсель і Тарапунька. Ми на його курсі перебрали цю нелюбов до наших «класиків».

Була в нас зустріч із Тимошенком, – я, Юра Крітенко і «класик». Ми тоді замислили ДУСТ (Державний Український Сатиричний Театр), назву жартома запропонував Світличний, коли ми заговорили про постановку «Клопа» Маяковського, в українській трансформації... Юра вийшов на нього через «тьотю Розіту», дружину Штепселя, Фіми Березіна. Я мав авантюрну ідейку записати в їхньому виконанні модернізовані інтермедії до «Клопа». Пропозиція була підступна: ми хотіли «зіграти» Присипкіна як такого собі київського Голохвостого, мовного покруча, В СТИЛІСТИЦІ Тарапуньки й Штепселя й навіть за їхньою (опосередкованою) участю. Звичайно, з того не могло нічого вийти, ніхто б не дозволив нам пародіювати класиків, та ще й улюбленців Хрущова. Але мені дуже хотілося. І відбулась ця розмова.

Я побачив зовсім іншу людину. Розумний, допитливий, хитрий українець, добре обізнаний в літературі, – навіть Драча читав, розпитував про Дзюбу й Вінграновського. А коли я не втримався і, незважаючи на те, що Юра Крітенко міцно тиснув мені черевиком ногу під столом, спитав, чи не здається йому, що вони своїм дуетом створюють холуйське враження про Україну (розумний росіянин і український «не гавкай!»), Тимошенко навіть не розсердився.

– Я, хлопці, до цього звик, не ви перші нічого не розумієте, де окреме мистецтво, – естрада, клоунада.

Я перепитав:

– Естрада? Чи клоунада?

Він і тут не розсердився, втомлено зітхнув і терпеливо пояснив:

– Естрада – і клоунада. Тут головне – вивести це на сатиру, на удар, на тавро... Якби хто проаналізував, проти чого ми виступаємо, які гострі теми звучать (а нікому іншому не дають такого сказати!), то зрозумів би, що форма, яку ми знайшли – єдино пробивна.

Я сказав щось на той предмет, що тексти їхні і теми – приходять і відходять, а їхні типи залишаються у свідомості як два гвіздки в українську печінку... На слові «печінка» він кинув на мене ду-уже уважний погляд, а потім покликав на допомогу стару українську літературу,

– Я ж теж кінчав наш інститут, і грав у всіх старих п'єсах, бачив і читав. Чому вони вічні – той Шельменко чи той же Голохвастов з Пронею Прокопівною, чому на цьому побудована вся дореволюційна комедія? Тому що цей тип українця є, може, найреальніше в нашій історії.

– І найогидніше. І той комплекс малороса має з вашої подачі пережити Ренесанс?

– Сама так! – він і тепер посміхався, хоч я бачив, що йому хотілося б закінчити розмову. – Якщо ми, українці, самі не будемо сміятися з себе, плакала наша перспектива. Он грузини які фільми знімають, як свого селянина чи там інтелігента шпетять – і що? Це тільки примушує поважати їх дужче...

І тоді я запитав, розуміючи, що після того балачка скінчиться:

– А чому тоді вам не помінятися **функціями**: розумний українець, отакий, як ви зараз, говорить нормальною українською мовою, – і дурний руський Штепсель?

Тарапунька на мить задумався, а я отім відповів – з гурмом:

– Ну це вже, хлопче, буде антисемітизм. А у нас дружба народів...

З того задуму ніц не вийшло; але ми з Юрою Крітенком досі згадуємо про той візит. Театральна «маска» й власне людина, яка її одягає – не тотожні. Луї де Фюнесса теж сприймають специфічно, і Чарлі Чапліна. А в житті вони зовсім інші люди.

Осадок після тієї розмови лишився в мене такий, що Тарапуньці було НЕВЕСЕЛО жити. В ролі. Що він постійно – і зараз над нами всіма сміється. Що це ми для нього – Тарапуньки й Штепселі, і він НАД НАМИ знуцається, з нас кепкує...

Я знімав їх в «Огоньке», він згадав мене – налив собі й мені по келишку шампанського (це було заборонено до зйомки, реквізит! – але це ж Тарапунька!) й сказав:

– Ну, за останнього «хахла»!

Щось він мав на увазі зовсім своє...

Сьогодні я їх майже не чую. І не бачу по телевізору. Чи то видохлися, чи то жанр себе пережив.

Але я й зараз – проти гри на цій одній струні. В тому числі й в українських п'єсах. Бо тільки говорять, що це критика покруча. А пре на вистави публіка, яка радо потішається з українського слова...

Його приклад з грузинами – то інше, там є самоповага. Та й нема в них такої мовної схожості, грузин не змішує двох «діалектів».

Я хотів би зараз поговорити з ним на цю тему, – чи не змінився в нього кут зору, багато ж років минуло. Та й мову на Україні майже вирубали, останній оплот – апарат компартії та профспілка, яким «положено по статусу». Та ще Спілка письменників, яких залишили «на розвод»...

Станіслав Лець вважає, що немає кращого кляпа, ніж офіційно дозволена мова.

На Україні офіційно дозволено російську.

**Понеділок,
26 січня**

День важкий, як усі понеділки. Погрожував приїхати зі Львова Ярко зі своїм приятелем Ігорем – не приїхали, а це завше привід для тривоги чи не трапилося чого!.. Я хотів піти на свого горопашного «Пурсоньяка» але не пішов через того Ярка. А марно – на виставі був Смоктуновський (Бикова запросила) й говорив цікаві речі, які тепер не потраплять до літопису. «Это абсолютно не мой театральный стиль, – сказав він, – но я получил удовольствие, какого не испытывал много лет. Вы затронули такие пружины театра, что берет зависть. Как это нам сегодня нужно – свобода и шутка, дерзость импровизации... Не обижайтесь, если скажу, что некоторые экспромты были ниже пояса, не надо так, не убивайте спектакль пошлостью...». Це – з подачі Буркова, до якого він зайшов, Жора мені щойно дзвонив, радий-радісінський...

День був так званий «вихідний», і репетицій я не мав. Але ходив до слюсарів, зазирнув до електриків, у костюмерну, – словом, хочу підготувати завтрашню генералку. Толмазов відлетів до Єревану сьогодні, Нуждін – завтра...

Працював над статтею. Вона обростає все новими й новими ідеями – потрібне самообмеження. Та ще й клята хвороба – збиваюсь на проповідництво. З мене міг би вийти непоганий місіонер...

Тривожить мене світло у виставі. Пласке, Борис Бланк хлопець кіношний, у нього інше мислення. Театральним світлом він не володіє. А художник по світлу – між іншим, той самий Самойлов, який був корифеєм Камерного театру. Корифейство справа чудова, але його світло – це не 70-ті, у кращому випадку 50-і. Він пропонує натуральну ілюзорність, проекцію й мальовані картинки виробництва. У нього в підпорядкуванні 9 чоловік – колосальний електроцех! Дай їх Боровському, він зробив би з того сцену лялечку. В основному це молоді люди. На середу я назначив з ними розмову. Ми вже говорили з ними. Про

Курбаса й Мейєрхольда, їх це дуже зачепило... Отож нехай розкинуть мізками...

Напочатку я хотів когось на завтра запросити. А тепер вирішив і Свободіна не кликати. А раптом актори будуть не у формі? Хоч я й мав надію, що прихід котрогось із серйозних критиків міг би стати для декого з виконавців чимось на зразок допінгу...

Телефонував Варпаховський. Застерігав. Але я не зрозумів, від чого. Якись ніби мої потайні вороги щось проти мене готують, він про це випадково дізнався – і попереджає. Який у тому попередженні сенс, якщо я не знаю ні ворогів, ні предмету виступу?

Вія репетирує в Театрі Завадського. Він чув, що Кузенков відважився зняти Гаврилова з ролі – і в театрі виникла нова хвиля конфлікту – тепер уже між «костоломами Кузенкова» і ним. Хай воно все горить, розберуться.

Перечитую Бахтіна. Про Рабле.

*«Енеїда» як
раблезіанство.
Бонді про дзеркальце*

Слухайте, а хіба «Енеїда» не раблезіанство? Там тільки й роблять що їдять і тішать плоть. Це є в малюнках Базилевича. Чому досі ніхто не зробив музиклу за «Енеїдою»? В старі часи ставили, але тоді не було такої техніки, тоді не могли піднятися вище «народності»; а це ж світова річ! Якби український театр вирішив» блиснути перед Європою, кращої речі, ніж «Енеїда», годі й шукати.

Але я б не ставив цього в Росії. Це знову вилилося б у «а тепер потанцюємо – а тепер поспіваємо». В Росії глядач провінційний, він налаштований на Україну як на декорацію.

Сергію Михайловичу Бонді дуже сподобався епізод «Свет мой зеркальце, скажи Да всю правда доложи...» з моєї другої казки. Я вирішив це як ідею **двійника**. Перед рамою порожнього дзеркала виникає відбиток цариці, але не натуральний, а в іншому характері (сутність). Іншими слова-

ми, Дзеркало викристалізовує її сутність, вгадує потайну думку. Бонді побачив у цьому продовженні ідеї «магічних дзеркал» із кіфських могил і розпитував мене про них. Ці дзеркальця – тарілочки із загнутими краєчками, в тарілку наливали чисту джерельну воду, і вже через неї вгадували... Як у воду дивився, – кажуть у нас на Україні – тобто так, як я бачив у воді (дзеркалі), – прогностика. Він дуже вірить у магічні дзеркала й шукає слідів по музеях. В Києві він уже був, там найбільша колекція.

А я подумав, що передбачення, або НЕПЕРЕДБАЧЕННЯ, що про нього каже приказка, є свідчення вищості ОБРАЗУ над Реальністю. Для того, щоб фантазія ваша й уява стала делікатнішою, чутливішою, ви мусите себе збудити, налаштувати химеріадою побаченого. У дзеркалі ви побачите лише те, що перед ним поставите. Але якщо ви наллете у магічне дзеркальце води, ви зможете уявити собі там цілком інше, – те, що бачите внутрішнім зором, те, що сховано на фотоплівці вашої уяви, але проявитися не може.

Таким магічним дзеркалом може виступати театр. Він так само подає життя не у формі життя, не віддзеркалює натурально – а деформує в той чи інший спосіб. Ця деформація і створює фантазійне поле співтворчості. Додайте сюди енергію актора, спрямовану на глядача, драматурга, режисера, ваш особистий досвід – і ви зрозумієте, чому для багатьох театр промовистіший за одкровення Мішеля Нострадамуса. Шаманство впливає активніше за раціональні науково підкріплені аргументи. Вони апелюють до фрагментарного мислення й чуття, шаманство перетворює вас на цілісність ТЕМНОГО сприйняття. І вже ваша справа, ЩО саме ви з того візьмете, а ЩО – відкинете.

І добре, що хлопці не прийшли. Був один Женя Головатюк, він тут на стажуванні в Театрі Завадського. Він давно просився на пробу. А вони, сучі діти, зіграли **посередньо**. Кочетков прибрав не лише надмір емоції, але й саму

**Вівторок,
27 січня**

схвильованість, вийшов на сцену без НАДЗАВДАННЯ, без МІСЦІ. До того ж виявилось, що партнери реагували раніше переважно на його збуджену **форму**, а не на факт, з яким до них іде Потапов. Вони не пережили того, про що дізнались, – зімітували. Зовні все як слід, але – без вогню, отже – картон.

В другій дії, вони це подолали, і колесо вже крутилося. Але інерція бездіяльності була на той час такою значною, що все одно у виставі «нічого не вийшло».

А тут ще бідаха завпост пофарбував стільці нітрофарбою, вона встигла висохнути, але, посидівши хвилин десять на такому стільці, актор уже не міг відліпитися від сидіння. Або вставав з діркою на найгіршому місці, або з плямою чорною там же і тоді в центрі стільця лишалась біла пляма. Це дуже псувало мені репетицію, бо після кожного «казусу» чи звичайного переходу актори виймали з кишені газету, розстиляли її в руках і лише після того ризикували сісти на стілець, покритий цією газетою. Запахло раптом ідіотським театром абсурду. Бо – всі актори – з «Правдами» й «Известиями» – виявились раптом волею випадку, приклеєними до стільців. Або – газети на сидницях, теж кадр знаменитий. Прокопович так і пішов через усю сцену – з «Комсомолкою» на дупі...

Нічого не виходить у Кості Григор'єва. Сподівається на автора, якого хоче умовити дописати йому програмну частину монологу. А на біса йому нові тексти, він і старими стріляє, як кулями. Сипле горохом – та й по всьому.

Сценічно багатослівний Безруков. Замість одного жесту – 4, замість півслова – п'ять фраз. Мабуть, Кочетков правий, я неправильно ставлю Безрукову задачу, надто загально.

Кочетков рве думку, він мав би подавати своє **цілісно**, не натискаючи на окремі фрази й слова. Ставка на виразність **кожної фрази** заважає сприйняти його КАРКАСУ ІДЕЮ.

Не виходить з костюмом у Аверкіна. Мушу всунути його у брезентову робу й високі чоботи. Це дає йому певний демократизм. «Професорський» костюм заважає йому діяти – він починає РОЗМІРКОВУВАТИ, не доводить, а повчати.

Додому повернувся годині о сьомій, після ходіння по цехах. Вдома вже сиділи Ярослав та його приятель Ігор. Приїхала Галя, забрала «свого», влаштували хлопців у театр. Ярко став серйозніший й стриманіший. Привіз «Експериментальную психологию» П. Фресса та Ж. Пиаже. Випуск № 5. (Мотивации, эмоции и личность).

.....

Володя Война дав нам колись адресу когось із Тарту. Мушу знайти. Бо тут Петро (математик) приніс 7-й випуск ТРУДОВ ПО ЗНАКОВЫМ СИСТЕМАМ. Відкривається збірка статтею покійного Богатирьова «Знаки в театральном искусстве». Ну а дослідження Лотмана – цього разу про карти й картярську гру в російській літературі – як завжди, блискуче. Ці видання треба збирати.

А я, скориставшись присутністю Галі й хлопців, прочитав їм для проби кілька фрагментів із своєї статті про театр. Кажуть, сподобалось, і дуже. А я, читаючи, ловив себе на тому, що – дірка на дірці. І багато зайвого. Треба простіше й коротше.

До речі, кажуть, у «Прогресі» виходить «Пустое пространство» Пітера Брука. Треба стежити, бо не штука і пропустити. Раніше мало хто цікавився театрознавчою літературою – сьогодні просто якийсь бум. Навіть п'єси закордонні – розкуповують.

Влаштував Ярка з його приятелем на «Брата Альошу» до Ефроса на Малу Бронну. На завтра. А позавтра Галя Іванова поведе їх на Таганку («Вишневый сад»).

До речі, про Ефроса. Галочка Іванова дуже лаяла його книжку. Я ніяк не міг зрозуміти, чому. І дійшов висновку – на її сприйняття тексту накладається особистий досвід контакту з Ефросом у ЦДТ, а він у них не склався. Вона була «в іншій компанії». І тепер все, що вона читає, лише відсилає її у той конфлікт.

А я читати Ефроса тільки почав, потім щось перебило.

.....

В одній німецькій клініці досліджували професійні хвороби злочинців. І дійшли цікавого висновку. З 46 особливо важливих злочинців (убивство, погвалтування, садистське скалічення) 42 мали гандж в мозку – у тій частині, яка відповідає за міру й форму самоконтролю. Виявляється, є спеціальна ділянка в мозку, брак якої веде до аморалізму. Є підозри й на клітинні збої.

Лоботомія – видалення тієї частини мозку, яка є необхідна, щоб чоловік не був ідіотом.

То може надійде час, коли людей з певними ганджами зможуть лікувати, і злочинність піде на спад?

Але відразу напрошується й інший висновок. Теоретично можливий хірургічний варіант перетворення нормальної людини на злочинця. Чи там, скажімо, на солдата...

*Азарт, картки,
Пушкін, Лотман*

Лотманова стаття про азарт і картярство – це ніби фото Місяця з іншого боку, доба через картярство-шулерство. Я читав, що Пушкін одного разу до такої міри загрався (із Загряжським?), що за браком грошей поставив на кін щойно написану, ним частину поеми «Евгеній Онегин»; чи не п'ятий розділ. І азартний Олександр Сергійович **продув** свої вірші!

И отак як я не могу часом одірватися від цих дурних шахів (діють на мене як наркотик!), не міг одірватися від рулетки автор «Игрока», – програвав усе, до останнього імперіала, кидав на стіл десятки тисяч франків...

Цікаво, це чисто слов'янське – чи тільки російське? Хоч який там Пушкін т и п, у нього й азарт ефіопський.

І ще цікаво, що я, котрий так хворобливо не перено- сить програшу в шахах, абсолютно байдужий до карт... Та й у шахи я ніколи не грав на гроші. Гордість, амбіція – ось мій гонорар.

Жахливо реаую, коли програю. Зате коли виграєш, так починаєш себе поважати! Така рівновага розливається по всьому тілу... ніби оновлення організму відбувається. Лікарі пояснять це адреналіном чи ще там чимось. Але відчуття виграшу пояснити не годен ніхто, це треба пережити. Як і програш.

* * *

27.01.76

**Ленинград, Комарово,
Дом творчества писателей,
Е.К. Дейч**

Дорогие друзья.

Здесь в Доме творчества композиторов поставили международный аппарат и я вам несколько раз звонила. Всё неудачно, то не отвечает телефон, то занято, то наконец, подошла Оксана, но от нее я не узнала приедет ли Нелля в Ленинград. Я в Комарово до 6 февраля, потом – дня два в Ленинграде. Смотрела у Товстоногова «Три мешка сорной пшеницы», а вчера – в студии ТЮЗа «Ночь, которую провел Торо в тюрьме». От Андрюши получила подробное письмо. Он вас снял на пленки. Сердечно приветствую, по- стараюсь еще позвонить. Привет Галочке Ивановой.

О третій я зустрівся з електриками. Говорили про ви- ставу, я хотів, щоб вони розв'язали язики самі, але вони і соромились, і косноязыкі, і не мислять театром. Таня, котра керує цехом, та взагалі помішана на «натуральнос- ті»; очевидно, вони вважають, що театр – це копіювання природи, і їхня місія в театрі – якомога вдаліше наблизити

**Середа,
28 січня**

ефекти сценічні до реалій... Проекція, тіні, «дощ», «сніг», «хмари» – далі їхня фантазія не сягає. Два довговолосих хлопчики трохи роззявили роти, коли я заговорив про настроєвий живопис, про пов'язання ритму зі світлом, про дует світла й музики, про форми наближення до абстрактного в театрі. Про Коровіна, у якого «вороб'ї улетели – и только полосочка пыли на картине осталась». Години за півтори вони, здається, зрозуміли, чого я від них хочу – на перший раз хоч би подумати самотужки, пофантазувати (у межах задуму вистави, який я їм розповів). Страшенно були здивовані – досі ніхто з режисерів їм нічого крім «увімкни – вимкни» не говорив. Здається, ми подружимося. Завтра вони спробують пофарбувати білою фарбою скла величезних Борисових ліхтарів, які світять зараз розсіяним світлом. А даси більшу напругу – видно нитку накалу, очам боляче. Я попросив їх зробити скло матовим, хай пофантазують, як. Щоб і фарба не текла від температури, і шар був рівний. Отак на всіх десяти ліхтарях. Мені ці ліхтарі не потрібні для реального (побутового) освітлення актора, для цього існують софіти й інше. Я хотів би мати «очі всесвіту», своєрідні НЛО: ідея – на нас дивляться, за нами стежать, будьмо найкращими, бо життя прозоре.

*Ярко Лесюк, Оксана
Яківна . Стіс . Пльом*

Вдома сів до статті, і Ярко відчайдушно мені заважав. Весь час задавав питання. Абсолютно про все. Він повернувся з ефросового «Брата Альоші» незадоволений. Інсценовано мляво, актори позіхають. Один лише Льова Дуров справив на нього враження, та й він – не повсюдно. І оце так хвалили в пресі? Та й ви говорили, Лесю, що вистава гарна...

Довелося, холера ясна, обговорювати проблему ПРЕМ'ЄРНОЇ ВИСТАВИ, впливів-припливів. Кажу йому, що один і той же дзвін по-різному звучить уранці й увечері, на сонці – і після дощу, в тумані – чи взимку, коли морозець. Починає щось докумекувати.

На жаль, рідкісні вистави живуть довго. Вони для цього, по-перше, мають бути зроблені дуже чітко (в ритмах, музичних формах – бо музика дисциплінує!), акторських приносах, це мають бути режисерські вистави, як-от «Казки Пушкіна. Вистава ж, в якій немає жорстко заданої форми і де зроблено ставку виключно на психологічну поведінку персонажа, дуже від будь-яких факторів залежна. Та й сам сюжет має здатність звучати інакше – як у тому прикладі із дзвоном. Тому я ходжу на свої вистави й намагаюсь вчасно відчутти не тільки виліт кулі з револьверного дула, а й те, куди і як вона влучає. Вистава так само має щоразу різну траєкторію. Стосовно ж «Брата Альоші», виставі шкодить і зайвина актуалізації (хоч поверхова логіка тлумачить це навпаки, в актуалізації – суть... натяки та інше. На мою думку, натяки лише шкрябають свідомість – і це заважає вдарити глядача кувалдою по башці).

Ярко подобається мені все дужче й дужче. Виріс у розумного й трохи сумного хлопця, котрий дивиться на світ складно і з помітною перспективою. (Іноді, правда, кокетує, але то вони всі такі, – знак генерації, бояться, що з них кепкуватимуть). Розпитував про Івана Олексійовича, про Льюню Плюща, про Стуса. Дуже заперечивав, дізнавшись, що Василеві робили операцію. Він знав лікарняні порядки і, звичайно, розуміє, що особливої уваги Стусові не буде приділено... З того, що до мене докочується по Москві, – у Василя відкрилися виразки ще тоді, як його привозили торік до Києва; але попри всі його скарги до лікарні тоді не взяли. Тепер його оперували у Ленінграді. Випадок складний і небезпечний: дві виразки і щось там із прямою кишкою. Вирізали половину шлунку... Юра Живлюк запевняв, що операція пройшла вдало, – попався гарний і совісний хірург, якому Стус просто по-людськи сподобався. Він читав Стусові переклади з Рільке, говорив про мистецтво й був приголомшений тим, як Стус знає нинішній літературний процес, читав всі нові журнали...

Л. Плющ

Новина ж із звільненням Плюща – просто блискуча (тьху-тьхчу, сплуньмо, аби не наврочити!) – таки зробила громадська думку своєю! Його випустили з психушки й дозволити виїхати за кордон. Ляоня у Парижі передав листа до «ЮМАНІТЕ» – з проханням до французьких комуністів втрутитися у справи наших політ'язнів, дав цілий список.

Стан у Плюща просто жахливий, з нього хотіли зробити розумового інваліда, і йому довго тепер приходиться до тям. Проте він у надійних Таниних руках, і я переконаний, скоро ми про нього почуємо. Звичайно, прикро, що «История болезни», складена Танею Ходорович, – та, де вийшла в Амстердамі 1974 – подає його як суто російського дисидента; наші українці так само могли б щось такого про нього зробити. Але наші крайні вважають його марксистом (він, сердега, й сам про це демонстративно заявляє), – і настановлені опонентно, як до Григоренка, як до Сахарова. Ці політичні крайнощі – одвічний знак нашого самоїдства...

.....

Цілий вечір телефонні атаки. Рая Скалій – Київ – питається адреси Сергія Білоконя, який так само у Києві, і я з Москви маю її його розшукувати. Ліда Смирнова скаржиться на кляту самотність у своєму провінційному Кірові. Валерій Івченко рветься з України, де його вже довели до ручки Корнійчуком та Зарудним з Коломійцем – мушу йому подзвонити, коли повернеться з Єревану Толмазов. Водночас на проводі висить Єреван: мої актори. Крім них – Левко Галстян, який «в недоумении», чому Неллі нема цілий вечір вдома. Далі дзвонить з Ленінграду математик Петя, якому теж без Неллі натужно, і він запрошує її

приїхати туди на екскурсію. Коли про це дізнався Льова Галстян, він не зміг не подзвонити ще раз – краще хай Нелля приїде в Єреван, тут і ваш театр, і Капланян. З Барнаула пробився кнебелівський товариш Китай, якому я ще раз пояснив, що ставити вистави у нього не буду. І отак без кінця – «у мене зазвонил телефон – хто говорить? – Слон...»

СЛОН – Соловецкий Лагерь Особого Назначения. Це я вже так, без будь-якого підтексту, а проро.

Але й стаття мені не виходить, збиваюсь на проповідництво. Стрижень намітився – ідея карнавальності. Тягне на мемуари. Ніби рано, пане Танюк?

Аби не було пізно.

ЧЕЛОВЕЧЕСТВО В 2000 году

ВИДНЫЕ ДЕМОГРАФЫ МИРА ОТВЕЧАЮТ НА АНКЕТУ «ЛГ»

Люди, вероятно, всегда интересовались: сколько нас! Не зная точного счета, они, однако, не всегда умели ответить на этот вопрос. С высоты 1975 года, когда на земле родился четырехмиллиардный житель, численность населения ушедших империй кажется до смешного мизерной. В Древней Греции в пору ее расцвета жителей было меньше, чем сейчас в какой-нибудь небольшой области. Самые великие города прошлого не превышали некоторые нынешние областные центры.

Человечеству понадобилась тысяча лет, чтобы удвоить свою численность (к 1000 году нашей эры насчитывалось около 300 миллионов), за последующие 300 лет население утроилось, а за XIX век вновь удвоилось и к началу XX века составило 1 миллиард 617 миллионов. Но самой рекордной была третья четверть нашего бурного столетия – она дала прибавку 1 миллиард 500 миллионов человек.

Ныне интерес к численности населения – уже не простое любопытство. Наука о народонаселении стала служить экономике. На XXIV

съезде КПСС отмечалось, что от того, насколько достоверны перспективные расчеты численности населения, в большой степени будет зависеть точность долгосрочного планирования народного хозяйства, социальных прогнозов, масштаб производства и потребления. Образно говоря, думая о будущем, мы должны знать, на сколько персон накрыть стол.

Не в обиду демографам скажем: их наука не всегда давала точные прогнозы. А их ошибки могут дорого обойтись человечеству.

Наступила четвертая четверть XX века. Какой ее видят демографы! Как изменится численность населения за эти 25 лет! С таким вопросом «ЛГ» обратилась к крупнейшим демографам мира. С их ответами мы знакомим сегодня читателей.

Чьи предсказания окажутся наиболее точными? Об этом пусть судят читатели «Литературной газеты» 2000 года...

Советским демографам «ЛГ» предложила ответить на следующие вопросы:

1. Какова будет численность населения СССР к 2000 году?
2. Сколько будет городов-миллионеров в нашей стране?
3. Численность жителей Москвы, Ленинграда, Киева?
4. Какой процент жителей будут составлять горожане?

М. БЕДНЫЙ, профессор, доктор медицинских наук

1. Население нашей страны к 2000 году составит 308,5 миллиона человек.
2. Всего городов-миллионеров к 2000 году будет 30. На 1 января 1975 года их было 13. Это Баку, Горький, Киев, Ленинград, Минск, Москва, Новосибирск, Свердловськ, Ташкент, Харьков, Куйбышев, Тбилиси, Одеса. На рубеже веков достигнут одного миллиона человек следующие города: Алма-Ата, Воронеж, Саратов, Уфа, Казань, Пермь, Челябинск, Днепропетровск, Донецк, Запорожье, Рига, Ереван, Волгоград, Ростов-на-Дону, Красноярск, Кривой Рог, Караганда.
3. В Москве – 10 миллионов человек (только за период с 1970 года по 1 января 1975 года численность населения Москвы увеличилась на 558 тысяч человек – с 7 миллионов 77 тысяч до 7 миллионов 635 тысяч).

Есть основания предполагать, что в течение каждого пятилетия численность населения будет увеличиваться на полмиллиона.

В Ленинграде – 6 миллионов (1975-й – 4 миллиона 311 тысяч. Темпы абсолютного прироста здесь ниже, чем в Москве).

4. 78–80 процентов будут составлять горожане. Сейчас общая численность сельского населения в стране 100 миллионов. Нет оснований надеяться, что в предстоящую четверть века численность сельского населения абсолютно может возрасти, скорее наоборот – уменьшится до 70 миллионов за счет перемещения сельских жителей в города и преобразования сел в поселки городского типа, то есть сократится (по отношению к прогнозу численности населения страны – 308,5 миллиона) до 20-22 процентов.

В. БОРИСОВ, кандидат экономических наук

1. Численность населения нашей страны к 2000 году, вполне возможно, достигнет круглой цифры – 300 миллионов человек (от 290 до 310 миллионов).
2. В нашей стране к концу XX века, скорее всего, будет 29 городов-миллионеров (а может быть, и 30, если темпы роста населения Львова возрастут).
3. В Москве 10 – 11 миллионов, в Ленинграде – 5,8-6,2 миллиона, в Киеве – 3,2-3,8 миллиона.
4. Городское население; СССР (то есть жители городов и поселков городского типа) к 2000 году составит примерно 75 процентов всего населения страны, а жителей городов – 65 процентов.

Я. ГУЗЕВАТЫЙ, доктор экономических наук

1. Численность населения СССР к 2000 году составит 290-310 миллионов.
2. Количество городов-миллионеров – 25-28
3. Численность жителей Москвы – 9,5-10,5 миллионов, Ленинграда – 5-6 миллионов.
4. доля городского населения – 75-80 процентов.

А. КВАША, кандидат экономических наук

1. Население СССР к 2000 году составит 300–305 миллионов человек.
3. Численность населения Москвы при сохранении современного режима воспроизводства (включая режим миграции) к 2000 году может вырасти до 9 миллионов человек.
4. Численность городского населения может вырасти примерно до 75 процентов к 2000 году.

В. ПЕРЕВЕДЕНЦЕВ, кандидат экономических наук

1. Население СССР к 2000 году составит 300 миллионов человек.
2. Количество городов-миллионеров – 30–32.
3. Численность жителей Москвы – 10 миллионов, Ленинграда – 6 миллионов, Киева – 3 миллиона.
4. Доля городского населения составит 75 процентов.

А. РАКОВ, кандидат экономических наук

1. Думаю, что численность населения СССР в 2000 году составит 300–310 миллионов.
2. К 2000 году число городов-миллионеров будет от трех до четырех десятков.
3. Численность населения Москвы составит 9 миллионов, Ленинграда – 5, Киева – 3 миллиона.
4. Горожане будут составлять 76 процентов, или 244 миллиона человек.

Л. РЫБАКОВСКИЙ, доктор экономических наук

1. Вероятнее всего, нас будет 295–305 миллионов.
2. К этому времени городов-миллионеров может быть 18–20.
3. Численность Москвы, Ленинграда и Киева составит соответственно: 9–11, 5–6 и 4–5 миллионов.
4. Всего городских жителей может оказаться 75–80 процентов.

Ответить более категорично – это означало бы не учесть горький опыт прогнозов прошлого.

Б. ХОРЕВ, доктор географических наук

1. Численность населения СССР будет к 2000 году в пределах 300 миллионов.
2. Количество городов-миллионеров не превысит 30.

3. Численность Москвы – 9 миллионов, Ленинграда – 5, Киева – 2,5 миллиона.
4. Доля городского населения – 75 процентов.

Зарубежным демографам «ЛГ» предложила такие вопросы:

1. Чем будет отличаться демографическая ситуация последней четверти XX века от ситуации предыдущих двадцати пяти лет?
2. Какова будет численность населения планеты в 2000 году?
3. Какой процент жителей будут составлять горожане?
4. Сколько будет на земле городов-миллионеров?

Альфред СОВИ, профессор, руководитель отдела Национального института демографических исследований (ФРАНЦИЯ)

1. Ближайшее двадцатипятилетие ознаменуется снижением рождаемости. В капиталистических странах оно повлечет за собой старение населения и снижение жизнеспособности. Этот процесс уже начался. В слаборазвитых странах рождаемость будет меньше, чем за период 1950–1975 годов, однако прирост населения будет порой превышать 80 процентов за 25 лет. В социалистических странах предвидится определенная стабильность.
2. В 2000 году численность населения нашей планеты достигнет 6–6,5 миллиарда человек. Наиболее вероятной представляется цифра 6 миллиардов 200 миллионов.
3. У меня нет особой точки зрения на этот счет. ООН предполагает, что в 2000 году численность городского населения будет примерно равна численности населения деревень.
4. У меня нет данных о количестве городов, население которых превышает миллион человек. Впрочем, вопрос этот не представляется существенным, ибо понятию «город» в разных странах и даже в разных населенных пунктах придается разное значение.

Миш МАЦУРА, член-корреспондент Сербской академии наук (ЮГОСЛАВИЯ)

1. Я внимательно следил за данными Организации Объединенных Наций о прошлом и будущем, движении населения в мире. Один из вариантов предусматривает численность населения в 2000 году не 14 процентов ниже высокого и на 10 процентов выше низкого уровня. Это границы

эффекта разных гипотез, но можно ожидать, что действительная численность населения в 2000 году будет где-то около среднего варианта.

Согласно этому варианту самая большая продолжительность жизни ожидается в Европе (74,1 года) и в СССР (73,0), затем в Северной Америке (72,5), Океании (71,4) и, наконец, в Восточной Азии (71,2) и Латинской Америке (70,6 года). Там, где условия здравоохранения удовлетворительны уже сейчас, продолжительность жизни будет увеличиваться менее интенсивно.

Мировое положение с рождаемостью будет разнообразно. Три региона – Европа, СССР и Северная Америка будут отличаться умеренной рождаемостью с небольшими колебаниями на уровне между 2,13 и 2,46 ребенка на одну женщину. (Пусть читатель простит демографов за то, что они, оперируя средними цифрами, вынуждены пользоваться десятками и сотнями там, где речь о людях.) В следующих трех областях рождаемость видимо, снизится: в Латинской Америке – с 5,27 до 3,9, в Океании – с 3,44 до 2,95, а в Восточной Азии – с 3,59 до 2,26. В остальных двух областях процесс будет более медленным, так что количество детей на одну женщину уменьшится в Южной Азии с 6,13 до 4,28 а в Африке – с 6,38 до 5,43.

Таким образом, можно ожидать, что в четырех районах с 40 процентами населения мира будет умеренная рождаемость, в двух районах с 10 процентами населения будет относительно средневысокая рождаемость, а два района с 50 процентами мирового населения будут иметь высокую рождаемость и в конце столетия.

2. В сообщении Организации Объединенных Наций указывается, что население мира возрастет с 1975 года по 2000 год с 3 миллиардов 968 миллионов до 6 миллиардов 406 миллионов, то есть почти на два с половиной миллиарда человек. Наибольшая часть этого прироста ожидается в Южной Азии (368 миллионов) и в Латинской Америке (299 миллионов). Население остальных четырех районов, наиболее развитых экономически, возрастет чуть больше чем на 200 миллионов.

За всю свою историю мир не знал такого большого роста населения, какой ожидается в течение последней четверти столетия, хотя и в период с 1950 по 1975 год население выросло гигантски – почти на полтора миллиарда. Но это гораздо меньше, чем ожидается в следующие 25 лет.

Дифференцированный рост населения будет влиять и на высокую концентрацию количества населения в отдельных странах. В 2000 году будет 11 стран с населением свыше 100 миллионов: Китай (1 миллиард 152 миллиона), Индия (1 миллиард 104 миллиона), СССР (321 миллион), Соединенные Штаты Америки (264 миллиона), Индонезия (250 миллионов), Бразилия (213 миллионов), Бангладеш (166 миллионов), Пакистан (159 миллионов), Нигерия (135 миллионов), Мексика (132 миллиона), Япония (132 миллиона).

3. Рост городского населения в мире будет очень внушительным. Предполагается, что с 1975 по 2000 год оно увеличится с 1 миллиарда 548 миллионов до 3 миллиардов 191 миллиона, то есть доля городского населения повысится с 39 до 50 процентов. Ожидается увеличение сельского населения – с 2 миллиардов 439 миллионов до 3 миллиардов 215 миллионов.

4. В 1970 году в мире было свыше 130 городов с населением более миллиона. Предполагаю, что в 2000 году их будет около 330.

Самое большое увеличение числа городов-миллионеров можно ожидать в Азии, с 40 до 112, а самое маленькое – в Австралии, с 2 до 3–4. Больше всего городов-миллионеров придется на Китай, Индию, Индонезию, Японию и Пакистан. Согласно справочнику в 1970 году в Европе было 27 городов-миллионеров, в СССР – 10, в Северной Америке – 34. Предполагается, что в этих районах количество таких городов увеличится на 25.

[.....]

Третій день в хаті бедлам. Дзвоники, люди, суєта.

У Неллі, слава Богу, все гаразд. Їхню збірку взяли до видвицтва. Поки що без зауважень. Трохи заспокоїлась.

Я перечитував ще раз статтю Яна Блонського про театр Гротовського. Думка пружинить, хоч викладає її він і не без кокетства. Дуже хотілося б помацати цей театр руками. Скептик, я ловлю себе на думці, що сприймаю все як перебільшення: момент декларації значніший, ніж сама вистава. Кажуть, Гротовський сьогодні відійшов від практичної діяльності (як режисер). Їздить, проповідує. Книга його – саме така **проповідь**.

**Субота,
31 січня**

У четвер приїхала Оксана Яківна, як завше, без дзвінка. У неї гора планів, і, звичайно, все інше має піти шкереберть. Ця жінка могла б бути командувачем цілих армій. Об'єму і знань – таких, як у Конура, – в неї нема, наука її була таборова, але характер у неї національний, для мене вона з того тіста, що й Франко, Стус, Міхновський, Донцов, Чорновіл. Найцікавіше, що вона **спрагла** до знань, і часом бачиш її увечері за читанням **такої** книги, яка ніби їй і на дух не потрібна! Наприклад, за тим же Бахтіним чи за психологією Піаже. Тим вона й **жива** людина, що постійно хоче **знати**.

Непримиренна. Я розповідав їй про свою постановку – різко заперечувала саму **потребу** таких вистав. Ну там ставити Шекспіра чи Лесю Українку, чи когось із нових – розумію. А що можна сказати якоюсь **протокольною** п'єсою, та ще й з життя партбюро? Суперечки не було – я просто вивів на **задум**, і вона трохи здала назад. Але взяла з мене слово, що я поведу її як не на виставу, то на репетицію, – «я ж така, знаєте, Лесю, – сама руками не візьму, пальцями не помацаю – не вірю...».

Ми всі такі.

Серед списку, який Льоня Плющ передав до ФКП, є й Олесь Сергієнко. Отож ми написали тутешньому кореспондентові «Юманіте» детальне пояснення, хто він такий, цей Сергієнко, і в чому його звинувачують. Сьогодні я цей текст йому віддав....

Пішов у люди і той, що ми його робили наприкінці року. Вона датувала його 5-м січнем.

Тепер у неї план – послати листа на наш з'їзд. /?/ Потім – на з'їзд ФКП. І, нарешті, особисто звернутися до Жоржа Марше.

І все це – зараз, негайно, вчора.

Найскладніше в цій ситуації Неллі: у неї просто від усього цього стрес. Побутово важко все забезпечити – постіль, їжа, бесіда. У неї гарячі дні із збіркою, на секторі обгово-

рюють план-проспект її монографії, в лютому кінчається строк подачі статті в «Театр» з футурології театру; в таких умовах і рядка не зробиш. А ще у нас на плечах книга про Курбаса! – хоч вовком вий!...

Варто мені засісти на десять хвилин за свою СТАТТЮ «Запрошення до свята», як я відкладаю її. На такому тлі не зосередитися і не налаштуєшся на ДОБРО, ЖАРТ. Хіба тут поговориш про Мольєра чи «Вдову полковника»? Тоталітарна Оксана Яківна веде свою партію тромбона – життя є життя, і від того нікуди не подінешся. І я примудрююся нанизувати одне на інше – писати про комедію на тлі Стуса й Плюща.

Ні, я не потрапив у ситуацію Гелі Гея, який не міг сказати «ні» і, вийшовши купити риби, силою обставин перетворився на гарматне м'ясо. Між іншим, я б поставив «Что тот солдат, что этот» цілком інакше! (привідця всіх бід Гелі Гея – його фантазійність, а не відсутність соціальної волі. Я зробив би з нього **експериментатора** – це теж тема!). Я не вийшов купити побутової риби, і ніхто мене не силує іти в політику. Я – ми – живемо отак – за власним вибором: на лезі волі й обов'язку. Не можна дбати про все людство, не помічаючи однієї окремо взятої людини. Всі вони мені душею рідні – і той малий Ярको, про майбутнє якого маю тривогу, і, безумовно, талановита Ірочка Волицька (до театру талановита!), і Оксана Яківна із своїм Олесем, який менше дбає про неї, ніж вона про нього (ще один розворот цієї драми!).

Розворот серйозний: діти, виховані у **відриві** від батьків, несуть в собі протест життєвої недоласканості, їх ніби пориває до спротиву. Валік Мороз, Тарас Чорновіл, син Льоні Грабовського, історія Оксани Мешко, Дмитро Стусовий. З маленьких штрихів складається велика картина. Убивство Алли Горської поставило крапку на конфліктному Лесиковому сприйнятті матері й батька: почалось усвідомлення **цілісного** явища... А що робиться у Антоненка-Давидовича? Ні, штука не в тій банальній здо-

гаді, що природа, мовляв, відпочиває на дітях геніїв. Що яскравіший батько, що самостійніша в таланті матір, – то більша драма в їхньої дитини, більший розрив між тим, що є, і між тим, що вона відчуває постійно через дзеркало оточення. Може, найважче дітям тих, чії батьки пішли в табори: сирітство обізлює, настановляє проти світу, виробляє месницький інстинкт, а це теж комплекс... Можна тільки собі уявити жахливе життя Юрка Шухевича... чи тисяч дітей «врагов народа»... через це перейшов **цілий народ!** – а ми хочемо, щоб він щасливо всміхався й плескав у долоні...

Стан карної системи в державі – показник її здоров'я. Ми вкрай хвора держава, у нас не судять – шикують, у нас не карають адекватно за вчинений злочин, а – знущаються й нищать індивідуальність, доводять до тваринного стану, вбивають в людині людину. Боже, як зле це нам колись відіб'ється! Мало хто це сьогодні розуміє.

Але й залишити театр, перейшовши цілком на життя політичне, – не можу. Я теж відчуваю, що це була б зрада, гріх, забивання гвіздків мікроскопом. Не можна піддаватись на товпові і тут. Розов має рацію в «Ситуації»: если мы, добиваясь справедливости начинаем ЗВЕРЕТЬ в этой борьбе, к чертовой матери такую справедливость...

Словом, почався у мене «сезон дощів», і рятунком стало тільки те, що актори мої від'їхали в Єреван. Отож нерви поки що витримують. Хоч і зірвався я у п'ятницю на світловій...

А сьогодні ще прилетів з Дакару Неллін приятель з дитячих літ Валентин Парасенко. Моряк. Страшенно образився, що ми хочемо його епохальний приїзд відзначити «на ходу». Звичайно, хлопчина він славний («моряк вразвалочку сошел на берег...»), вдома майже не буває, йому хочеться по-людськи посидіти в колі приємних йому людей і без поспіху поговорити «о том, о сем»... Завтра він їде з Калінінград, просить провести. З'явилися вони до нас утрюх, він і двоє дівчат, дружина Галя та її подруга,

яку звать Ізольда Малова, каже, переїхала до Москви з Ленінграду, живе в Столешниковому провулку. Ночувати їх у нас я не міг лишити – фізично ніде. Ярко, Оксана Яківна, нас троє.

Передали сценарій «Наших сусідів», дуже слабо. На екран може піти лише в тому разі, якщо знайти актрису на головну роль – дівчинка 18-років, така собі сучасна Соня Мармеладова, Ісус Христос із ЖЕКУ. Література – на печерному рівні: Скороходов, він якось пропонував мені свою п'єсу», препогану...

Вододя Загоруйко пропонує на головні ролі Коренєву з «Современника» і Стаса Садальського. Якби вона погодилась – це вихід. Під неї можна було б уже й текст переписати, і повороти дійові знайти у сценарії. Зробити не ВЕСЕЛЕНЬКИЙ ПЕЙЗАЖ, як у автора, а – сумну розповідь про САМОТНІСТЬ та про її ПОДОЛАННЯ. Піти зворотним ходом, знявши будь-яку естрадність, хохмацтво, репризність. На дві ролі жіночі запрошу Георгіївську з МХАТу й нашу Ольгу Артурівну Вікландт.

Але якщо художник передачі все той же Солових, відмовлюсь. Я з ним тричі вже працював, він дерев'яний; але йому цю серію довірили, і він її веде (псує).

Допитувалась Розалія Давидівна /вахтангівці/, чи погоджусь. Вона має свій інтерес – запропонувати **своїх** акторів. Не знаю. **Тільки** гарна обсада дасть змогу поставити сюжет ЗА МОТИВАМИ Скороходова, всупереч йому, а не за його «драматургією», якої як кіт наплакав. І який там у них на студії бовдур бере такі, з дозволу сказати, п і є с и?!

Листівка від Євгенії Кузьмівни. Лист – від Гриця Булаха. Вона – не могла до нас додзвонитися – зайнято й зайнято: авжеж! До нас не проб'єшся. Вся Москва на дроті й половина України. Сорок хвилин говорила Таня Павлова

*Варнаховський – Кнебель.
Лист. Яр. Булаха.
Т. Я. В'юн*

(це її постійний режим), потім хвилин на десять заняв лінію Капланян (приїхав), далі пробивалася соціологія, Неллін сектор, далі театри, пушкінський і станіславський. До того ж усі наші друзі мають тенденцію висловити ВСЕ, ЩО НАБОЛІЛО, і перервати їх у такому випадку було б свято-татством...

Євг. Кузьмівна запрошує Неллю в Ленінград, і я б не заперечував, якби вона вирвалась. Задля зміни ритму – і від клопотів. У крайньому разі відпущу в Єреван – там тепліше, й Галстян буде радий. А тут, удома, режим **неможливий**.

Та й я мушу терміново зробити з О.Я. все, про що домовились. Тут треба кувати залізо, доки гаряче. Отож кузня працює без вихідних.

Розмова з Варпаховським: не прийде на пробу, лягає в лікарню, глаукома. Розповів про театр Станіславського. Кнебель почала роботу над «Тінями». «А чтобы не сказали, что она поступила дурно, НЕ отказавшись, она всем объясняет, что спасает Танюка и договорилась, что он поставит в Барнауле у Китая (это что, страна или режиссер?!) итальянскую комедию. Вы что, правда там уже начали работу?»

Варпах: «...после того, как отказались Эфрос, Плучек, Волчек и Львов-Анохин, Марья Осиповна поступила, считаем мы, НЕКОЛЕГИАЛЬНО. Режиссеры должны быть солидарны...»

І далі:

«Это она меня уже **вторично** подводит. Первый раз – когда я ушел из театра имени Ермоловой. Никто тогда не соглашался его возглавить. А она – пошла. Объяснила – что художественным консультантом... Сейчас все это повторяется. Неприятно...»

Мені здається, Варпаховецький /рибочка!/ трохи забув, що «Тени» мав ставити не він, а я. Але зрозуміло одне: якщо забув, то, значить, прийняв ситуацію близько до серця, переживає по-справньому. І я дуже йому за це вдячний. Тобто,

є не самі лише Кнебелі для радянської мебелі, є й загартовані тюрмами Варпаховські.

Приклад солідарності для нас, молодих...

В театрі поки що репетирує не Кнебель – Наташа Зверєва. Кнебель у ролі спостерігача. Її привозять і увозять на спеціально виділеній Міністерством культури /!/ «Волзі».

Кузенберг молодець!

Роль Бобирєва вона дала Аліку Філозову. Це варіант дещо химерний. Я переконаний, що кращий Бобирів у цьому театрі – Вася Бочкарьов, незважаючи на всю проституційність його натури. Очевидно, вона якось інакше розуміє Щедрина і ЦЮ ТЕМУ. І вже ні в якому разі не по-кузенковськи, який наполягав на тракторці «простой как мычание»: Клаверов и К° – жиди, которые вкрутили «русского мужика Бобырева». Он в их «кодло» попал – и пропал. И стал таким же... Вся русская интеллигенция так постепенно «объевреивается», сучье вымя, демократы поганые!»

Цитати – з акторських дзвінків, Варпах тут ні до чого. Він чоловік делікатний.

Ну, Кузенков і його «філософія» – це треба винести за дужки. За дужки театру – разом із тим же Кузенковим. Смирнова каже:

«Спектакль мы примем, – но если бы вы знали, какое это уродливое зрелище!» .

Лист Гриця Булаха – на звороті.

Давно не писав до Галі в Чернігів. Погано.

* * *

Дорогі Лесь, Неля, Оксаночка!

Вітаємо Вас з Новим роком.

Мої мандри закінчилися. 18 січня відбувся вечір Григорових новел, який потім ще довго продовжувався в майстерні одного

художника, разом з автором до далеко після сходу сонця наступного дня.

Були у «третьому відділі», читали розповіді з життя, згадували, Лесь, тебе і Нелю і очі в Гриця світилися якоюсь довгою радістю і взагалі в цей вечір (мені здалось) він був щасливий, ніж в будь-який інший день. Гриць буде радий познайомитися з Вами при найпершій і найменшій можливості. Вечір був прийнятний глядачами досить гаряче, багато людей прийшло за куліси в кімнату і довго не розходилися, тихо-тихо гомоніли, не висловлюючи ніяких бурхливих емоцій і слів. Стояла якась тиша і тільки тоді, в залі, після кожної новели довго не вмовкали. Я не думаю, що прочитав досить добре, бо невдоволеність у мене була велика моїм виконанням, бо як на зло, я дуже захворів в Угорщині і навіть там останніх 3 дні не приймав участі в концертах, голос шипів, як у гусака. І 18-го звичайно я не мав доброго голосу проте на вечір погодився, бо в інакшому разі, цей вечір мав не відбутися. Сталося так і або зараз, або невідомо коли, а вірніше – ніколи.

Лесь, я був на прийомі.

Ти **далекоглядний чоловік**.

Можна навіть не описувати, бо все як ти казав – справдилося!

Я зараз вільна людина і тому єдине, чим займаюсь це – «Тартюф» гоню матеріал аж спотикаюсь. Скоро потелефоную до тебе і ми поговоримо детальніше про все, про зустріч теж.

Але мені тепер потрібно ще паралельно вчити «Течію» зроблю на один відділ, а другий іще когось, не обрав другого автора.

З приводу цих питань я можу в любую хвилину тепер порадитися зі своїм **шефом**...

Словом, роботи попереду чимало. Я днями буду телефонувати до тебе і спитаю тебе про напрямки моїх дій.

Лесь, на цьому буду закінчувати свого незграбного листа. Хочу висловити подяку Нелі за співавторство по створенню поетичного «шедевра» для моїх виступів. Бажаю всім Вам доброго здоров'я, Оксанці ще й успіхів у навчанні. До побачення.

Гриць

---

31 января, в этот день:

& В 1879 году родился Борис Савинков, легендарный эсер-террорист.

& В 1976 году над Техасом увидели летящего... птеродактиля! А ведь этот современник динозавров считается вымершим бог знает сколько тысячелетий назад!

ГАЛИНА ІВАНІВНА В'ЮН

У четвер 28-го грудня 1972 року несподівано відійшла від нас у вічність всіма шанована, відома громадянка міста Чикаго пані Галина І. В'юн. Ще так недавно всі ми були присутні на урочистостях христин нового, 77-го відділу Союзу Українок ім. Алли Горської. Цими урочистостями з великим піднесенням та енергією керувала голова цього нового відділу пані Г. І. В'юн. Це ж завдяки її невтомній праці та організаційним здібностям був створений цей відділ. Тяжко повірити, що цієї енергійної, розумної і прекрасної душі людини вже нема з нами.

Галина Ів. В'юн (уроджена Гришко) народилася 25-го жовтня 1912 року в м. Дубно на Волині. На початку 1-ої світової війни сім'я переїхала до Яготина, кол. Полтавщина, а тепер Київщина, місце народження батьків. Галина Іванівна вчилася в педагогічному технікумі, який не змогла закінчити, бо її виключено – як дочку петлюрівського офіцера. Батька заарештовано і заслано в 1938-му році, і він ніколи не повернувся назад до своєї родини. Після деякої перерви та настирливих шукань Галіні Іванівні вдалося, хоч і з великими труднощами, закінчити педагогічну освіту заочно, приховуючи свій соціальний стан. Пізніше, одружившись зі своїм земляком Яковом В'юном, Г. І. переїхала спочатку до Харкова, а потім до Полтави, де й працювала бухгалтером. З приходом німців вона включається в громадську роботу: була однією з організаторів, а також головою

Українського Червоного Хреста, помагала військово-полоненим та репресованим українцям.

Опинившись на еміграції в 1943-му році, Покійна продовжувала працювати у Львові та Мюнхені як член Червоного Хреста та інших громадських організацій в Європі. Переїхавши до Америки і не зважаючи на тяжкі умови праці на фабриці, Г. І. продовжує свою Громадську діяльність та всіляко допомагає своїм землякам у здобутті афідавітів для переїзду до США з Європи.

Протягом двох років Г. І. виконує обов'язки голови ДОБРУС-у, бере активну участь у збірці коштів на видання відомої «Білої книги» англійською мовою. Увесь час активно працює в різних громадсько-політичних організаціях та в організованому житті нашої церкви на вигнанні. Але загрозлива недуга серця відриває її від улюбленої праці. З жалем вона припиняє свою активну діяльність на громадській ниві.

Після майже 10-річної перерви Галина Іванівна не витримує: з усією енергією, яка ще лишилася в її кволому тілі, береться вона, сильна духом, за організацію *нового відділу Союзу Українок*.

Вона хоче, щоб у відділ увійшли жінки, які ще не були організовані. І мрія її здійснюється: в липні м-ці 1972 року цей новий, 77-й відділ СУА організовано, а 10-го грудня того ж 1972-го року відбулися урочисті христини нового відділу з участю голови округової ради СУА пані Люби Шандри.

В особі чудового, талановитого організатора і керівника нового відділу Союзу Українок ми втратили прекрасну, дуже дорогу нам людину. З якою любов'ю говорила вона про завдання нового відділу СУА і просила всіх бути завжди у згоді і дружньо працювати для добра українців і всієї України.

Галина Іванівна була великою патріоткою, яка горіла палкою любов'ю до свого Краю.

Похорон обслуговувало похоронне заведення Музики і сина, де в п'ятницю ввечорі 29-го грудня 1972-го року була відправлена панахида отц. деканом Білецьким з великою участю друзів і знайомих, з участю й прапором 77-го відділу СУА.

З усіх боків мені постійно нагадують про «Казки Пушкіна», називаючи їхній успіх феноменальним. Все частіше замислююся над природою цього успіху. Вистава йде багато років, йде часто, незважаючи на перманентні викиди спротиву з певного боку; змінюються виконавці, бувають спроби відділити мене від мого витвору, закордонні інтриги й багато іншого – дерево щосезону квітне, набирає сили, живе – тепер уже самостійним життям, від мене незалежним. Силкуюсь визначити сам феномен «Казок» (як вистави, виносячи Пушкіна за лужки, – адже були й інші інсценівки цих казок, успішні, проте – не до порівняння...).

Дитячий театр, вистава для дітей, успіх у дівчорі...

Все це не те і на так.

Стилево все народилося ніби само собою, без жодних зусиль. Десь на глибині душі бриніли в мені мамині мелодії, десь я був лютий на ідіотів, які зарізали мені бурлескного «Шельменка» в Одесі («балаган»? «вертеп»? «Не пущать!»). Поталанило з Осокіним, який взяв наспівані мною мелодії-ритми (народжені ритмікою пушкінського вірша) й поклав їх на складну оркестровку. – Осокін, якого шмагали свого часу вкупі з Прокоф'євим і Шостаковичем за «сумбур вместо музики».

Струкова із своєю реакцією на першу нашу пробу-спів:

– Как глупо – и как здорово!..

І сльоза на очах,

А Тетяна Миколаївна – актриса старої проби, працювала з Мейєрхольдом, Комісаржевським, палітра – від ексцентрики до трагізму, «Пікова дама» у фільмі з Смоктуновським, якого посилала під час зйомок як хлопчика, за чаєм, – бо, каже, не зразу утямила, що це той самий Смоктуновський...

Мабуть, штука все-таки в тому, що я не був фахівцем дитячого театру й ставив не для дітей. Ставив – **про себе**, про своє українське коріння, про карнавальність бурсацького (ті ж скоморохи) театру, про Пушкіна в його хуліганському зрізі; ставив, уже досхочу наслухавшись Шнітке з його Леверкюнами й Малером.

Авжеж, педагогіка, дитяча література – все це, мабуть, існує на світі. Через те воно і має обмежений характер і вплив, що – дидактизує

мету, спрощує засобі впливу, автор літератури для дітей ніби підлаштовується під дитину – йому здається, він знає її краще, ніж вона сама себе.

Звідси – вся ота мізерія михалковщини, алексінщини, макаренко-корчагінських акцій а ля Гаша Печніков, революціонерія. Я спробував було дати пародію на цю революціонерію на вінегреті Гайдара з хунвейбінщиною – вчасно закрили, Шахові і хотілося, і кололося...

Не було, нема й не може бути спеціальної «літератури для дітей!»

Ані «Робінзон Крузо», ані «Янки при дворі короля Артура», ані байки про Тома Сойєра та Гека Фінна не писалися для дітей. Не для дітей написано було «Маленького принца» Сент-Екзюпері, не для дітей – химерія, де все навиворіт – «Аліса у Країні Чудес». Так само як не для дітей – Хармс; не кажучи вже про казки Шварца. А якби Свіфтові сказали, що його «Гуллівер» – казка для дітей, він, мабуть, наклав би на себе руки.

В чому ж причина успіху цих шедеврів у дітей?

Вони написані так добре, яскраво й виразно – на такому найвищому рівні таланту й фантазійності, – що їх могли читати всі, навіть діти.

Моя «Казка про рибака і рибку» – так само для дорослих, це філософська симфонія, – і діти найглибшим своїм інстинктом осягають саме цю соціально-етичну дивовижу, – те, що їм вдається видобути з моря пригод і перевтілень – як корінь квадратний з невідомого їм числа.

Мені заперечать – а як же тоді «Мойдодыр», як тоді весь Корній Чуковський, як тоді «Дядя Стьопа» Михалкова?

Їх порівнювати не можна. Корній Чуковський – талановитий відблиск європейства (багато перекладав), але європейства, начисто позбавленого «дитячих установок» з серії міфів про дітей, які мали місце за вікторіанської доби; це радше **вправи й тренаж**, ніж відкриття нового знання, дитина вчиться на цих **вправах** висловлюватись, закріплює

мову. Те ж робить і «дядя Стьопа», але вже пісно, на радянський лад, на рівні «виховання зразкового будівника комунізму». Переконалий, якби «Дядю Стопу» не друкували «за вказівкою партії» мільйонними накладами, він не має би такої популярності. Аргумент – мізерна кількість перекладів іншими мовами...

Ну та не хочу лізти в проблеми соціуму, доволі такі школярські, бо вони не лише наші – безліч такої літератури є в ГДР, в Болгарії, Польщі, трохи менше – на Заході, але теж достатньо. Кожна система прагне саморепродукування – звідси й «література для дітей».

Я не раз думав при демонстративну жорстокість казок Перро, Гіньйоли старої Європи були частиною її релігійної моралі, інерцією середньовічних страхіть, – і реакцією на підприємний авантюризм нової напівеліти. В поезії це дало розквіт романтизму, вистреливши Гофманом. До нашого коша це добрело хіба у вигляді барокової української химерії, обізвавшись Гоголем (на якому, за Белінським, не вплинув Захід, бо він його не знав).

У російській літературі казки здебільше були сатирами (взьмімо того ж Салтикова-Щедріна чи Лескова), хоч був один дивовижний виняток – «Конек-Горбунок» Петра Єршова. Випадок унікальний. 1834 року до Москви з Тобольська приїхав на науку 19-річний юнак. Сибірські ночі довгі, праця важка, й по селах дуже шанували тих, хто вмів «баять байки» – казкарів вважали сільською аристократією. Тобто, інакше кажучи, це теж були казки «не для дітей» – для тих, хто полював, рубав ліс, корчував пеньки, ловив рибу – казкарів брали на промисел, а там слухачі відпочивали «від трудів праведних», слухаючи байки.

Так от, 19-річний Єршов прочитав казки Пушкіна – і раптом ні сіло ні впало написав «дурашливу сказку» – віршами і непоганими, а ля казки Пушкіна... Це був його єдиний шедевр, більше він за життя нічого не написав... перетворившись на пересічного чиновника, директора Тобольської гімназії...

Для мене це не лише оригінальний витвір Єршова – це раптовий викид самого Сибіру, маніфестація «іншого життя», зой про чудо, про явлення Іванушки, який талановито «придурюється» (як і весь народ), а потім долає всіх своїх недругів.

Казка – правічна, з казок – вся Біблія, всі епоси.

Лоне де Вера пише у «Філомені»:

«За доби менш ученої за нашу, але коли люди знали більше, ніж ми, романі носили назву казок».

Бо їх **розказували**, ширили усно, з уст в уста, і кожний новий розповідач додавав щось від себе, як це робили переписувачі старих манускриптів і літописів. Дії в цих **казках** (сказаннях, сагах) завжди домінували над емоціями, виняткове – над буденністю, подорож – над домосідством, нове – над старим, етика – над психологією і вигадка – над філістерською реалістичністю...

Пригадує – у Комісаржевської: «Потому что по жизни иной, по какой – я не знаю, – тоскую...»

Потреба іншого світу, іншого життя. Перевтілення. Перетворення. Преображення.

Казка – як жага вирватись із несвободи до свободи, на вільний простір добра й правди. Казка – це перевірки «Я» випробуваннями, гарт; витримав гарт, склав **іспити** – доля тобі допоможе, не склав – відпадеш убік... тобто перестанеш бути героєм. Провалом іспиту є брехня, недотримання слова, лукавий вчинок про людське око. Казка навчає спостережливості й винахідливості.

Вагомий потяг – до переміни місць, жага подорожі й пізнання. Сміливець той, хто відважиться залишити «тепленьке місце», буденність «гнізда» й податися в мандри кудись **далеко**, де через усі ці випробування може відбутись або становлення особистості – або ця особистість може згаснути й закам'яніти. Що там, «за горами; за долами», – невідомо, але саме ця невідомість розпалює жагу мандрів. Виклик

цій невідомості і є головний чинник становлення особистості.

Звідки ця туга за мандрами, ця тоскність «звичного дому», цей неспокій? Власне, це і є метафора життя, як його метафорою є полювання, ловля риби, розбудова власної оселі, – «гнізда», з якого лелеки потім неодмінно летять на Спаса у вирій, в далекі краї... Без такого круговороту природа неповна, обмін новим і незнаним є комунікативність. Авжеж, пізнати цю гармонію можна лише через подолання власного страху й ностальгії; без подорожі не зрозумієш до кінця сутності власного дому, без зальотів і пригод не збагнеш сутності родинного щастя етцетера...

Чому дитина втікає з дому?

Бо це **норма** розвитку. Дитина росте в домі, де вона поки що не господар, де життя тече за певними законами, яки такі ж незаперечні, як закони природи. Вона має залишити цей «отчий дім», аби потім, пізнавши світ, повернутися сюди в новій якості **господаря** й

«по хазяйски расположиться у очага, в котором пылает огонь, зажженный от угольев, добытых им из жерла вулкана. Странствовать по белу свету – значит подвергать себя различным опасностям, понимая, что рискуешь потерять дорогу, сбиться с пути. Тот, кто ни разу в жизни не оказывался в таком положении, уподобится тюфяку в своем доме, не знающему тревог и побед, столь, необходимых опор спокойной повседневной жизни...» (Фернандо Саватер).

Вічний Бунт молодих у Миколи Куліша – саме про цю жагу протесту проти усталеності. Будь-яке домашнє вогнище – це знахідка в пошуках чи перемога в боротьбі. Але для дитини це чужа знахідка, чужа перемога. Дитина самою своєю суттю повинна противитись апатичній буденності. Нікому не дано будувати своє життя і життя своїх дітей за зразком і подобою героїчного засновника роду; велична незворушність – вивід важких трудів і відчайдушної відваги. І стан, досягнутий кмітливим розумом у боротьбі з

чудовиськами й стихіями, підно́стть першопро́хідця; а нащадків, які йдуть протореним шляхом, це лише принижує повторенням. Мораль: мало бути просто спадкоємцем, все заповідане треба **завоювати**, втратити – й з тріумфом повернути.

Про це – мій «Пітер Пен» і пірати, з якими не вийшло до кінця як з «Казками Пушкіна», бо там я працював не самодин – у парі з Некрасовою, яка хоча й не втручалась у **власну постановку**, а була чимось на зразок репетитора, але репетиторствувала на старий лад, в стилі «театру для дітей». Мені забракло в цій виставі **тотальної** форми у витворенні **іншої** реальності, її загадковість швидко розшифровувалась (цим грішила й інсценівка Заходера, який таки звик «сюсюкати» й поспішив з деякими деталями реального побуту, хоч його дотепність на обговоренні вистави мене не раз виручала.)

Заходер не Толкієн і не Льюїс Керрол і не Астрід Лінгрен, він увесь коренно в радянській педагогіці, отож мені не вдалось її до кінця і подолати, хоч за виставу мені не соромно, в ній є свій щем і своя фантастична реальність. Та й актори розійшлися в ній не на жарт – якби не моя історія зі звільненням з театру, не акторський страх перед Шахом і парткомом – все могло б бути інакше. Ну але для цілковитого «інакше» слід бути головним режисером театру й вибудовувати його за тобою особисто створеною моделлю...

Якщо в казці про Пітера Пена основне середовище – небо, в якому можуть літати «Пропашіє мальчишки» і море, де вони змагаються з піратами, то в «Казку про Мертву Царівну» я ввів як цілком живий персонаж – Ліс.

Ось що пише про ліс для європейця Фернандо Саватер, молодий іспанський письменник і філософ, професор етики Університету Басконії в Сан-Себастьяні, автор 15 філософських робіт й одного роману – про казковий ліс:

«Что касается сказок, то я лично могу говорить лишь о тех из них, в окружении которых прошло мое детство в Европе. В них на первом плане всегда был лес, густой и страшный. Для тех, кто читает /или слушает/ сказку про Красную Шапочку, Мальчика-с-Пальчика, Ганселя и Грету, слово «лес» означает нечто более загадочное и страшное, нежели просто местность, где растут деревья. Лес – это там, где живет Волк и бродил Людоед. В лесу нет путей и дорог, а если и есть, то они обязательно ведут в самую чащу, где притаилась страшная ведьма, которая ест людей; там легко заблудиться и погибнуть, там всегда темно и страшно, а колючие заросли преграждают дорогу усталому путнику. Спаситься можно, лишь подружившись с маленькими обитателями леса (птичками, белками, зайцами и т.п.), которые общими усилиями помогают детям выбраться оттуда и сообщают о случившемся родителям...».

Я так живописно лякав своїх акторів розповідями про ліс, що Женя Новіков склав навіть віршика для «капустника», перші два рядки якого були:

Не ходите, дети, в лес,

Там живет ужасный Лесь...

В «Казці про Мертву Царівну» ліс був – актори-дерева, які рухались, брали Королевича чи Царівну в «полон», блимали залякуючи дуплами-очима – танок привидів і монстрів, але – на межі авантюри й страху, щоб не перебрати... Не лише діти, а й їх дорослі матері переживали за героїв вистави – справді тамували: дихання, а коли «ліс» розступався й випускав із своїх обіймів Царівну, аплодували від полегшення...

Чар казки наповнює дитяче серце вірою в те, що не все неминуче є неминучим і що в житті немає нічого неможливого. Отож майбутня поведінка мого глядача залежатиме від того, який він зробить вибір – пасивне підкорення обставинам чи активний спротив («вічний бунт»). А цей вибір залежатиме від того, наскільки вимисел і фантазія змогли навчити його доброти й сміливості; істинного громадянина дає лише самостояння й самоорганізація, виплекані в ньому гартом випробувань і ризиків.

З іншого ряду:

Дістати: «Образи Робінзона Крузо» Сен-Жон Перса.

Ярослава Павличко

Там
під каштанами на лавочці
тривожно плавав вітер.
І була мертва тиша,
і ще було стареньке піаніно,
і стіни – вічні свідки смерті.
Та він не чув, як дихала Земля
стражданнями, обманом, суєтою.
І вдруге воскресала з вірою святою
із глибини загибель і проклять.

«Прощай, Земля! Прощай і здрастуй, Земле!

Я народився на твоїм чолі.

Я тіло твоє туфлями паризькими
сходив упоперек і вздовж.

Когось любив, ненавидів, обманював,
і торжество розлук я ніс в людському серці.

Я віддаю тобі і руки, й очі,
і розум, спопелілий у безсмерті,
і вічну ніжність плачу та кохання,
й тобі набридлу велелюдну малість...»

Стояла тиша ультрафіолетова,
і раптом стіни задрижали реквіємом,
і по-старечому здригнулись плечі в піаніно,
і вікна умивав світанок ранній.

Прощалися...

БАЛАДА ПРО КОГОСЬ

А хтось залишив йому промені сонця
і промені смутку дівочого.
Як день приїжджав, то калинове сонце
стріляло з рогатки в ночі,
залишив...
Пливе на вітрах байдужість,
не звідав... твоя чи моя, чи кленів,
а, може, землі проліскова байдужість,
а, може, доріг зорепадна байдужість,
не звідав...
І тільки у серці два великі:
одне – під ногами, а друге – вгорі,
а ранком сади прилітають і кличуть
в оману, в симфонію, в тінь...
І тіні ідуть нескінченно-скінчені,
як вчені, поети, митці...
...Осідланий червень
за хатою
батько тримав у руці.

Львів, Головпоштамт, до запитання

Леся Тиглій

Не шукай
і не клич мене більше.
Корабель
свого смутку причаль.
Знайдеш ти
собі подругу іншу,
Я ж знайду
собі іншу печаль.

МОВЧИ

Я стою і слухаю...
Слухаю, як ти мовчиш.
А як ти чудово мовчиш!
Ніжні слова твого мовчання
Беруть серце в теплі
рожеві долоні.

І пестять, пестять.
А ти входиш до мене в очі,
Вносиш на плечі сонце щастя.
І слова стають зайвими.
Тож, любий, мовчи.
Я слухаю!

Світлана Хміль

Над спокоєм вулиць
 кленів зелена вода,
 хлюпає листя
 прозорою тишею.
 Дерева зігнулись
 у сонних осінніх садах,
 дозрілі яблука
 на вітах колишуть.
 І гірко пахне
 перше листя,
                   пожовкле,
                                   опале,
 тривожним смутком
 дихає
                   спокій
                                   сонця...

І давніх спогадів
 птахи наполохані
 б'ють крильми печально.

Київ, вул. Виборзька 80/17, кв.72

Валентина Отрощенко

ХЛІБ

Лежить у тиші тубдиспансерній
 старий пожовклий тракторист,
 і крізь вікно прозоропанцирне
 вслухається в сосновий ліс.

А на лиці восково-сірому
приліг навічно теплий пил.
Що він його в тумані сивому
із рання до смеркання пив.
Згадав себе нівроку парубком
з широким розмахом плеча,
в руці згинав підкови парами,
не думав сили позичать...

Тепер лежить худий і сивий
у маренні безсонних скиб...
Куди пішла, куди дівалась сила,
лишився – хліб.

Київ-101, вул. Ломоносова, 33 гурт. КДУ № 5

Надія Кір'ян

Без мене буде дихать Україна,
А я без України – задихнусь.

Л. Скірта

Боюсь цих слів красивих і нещирих,
Мов лагідності приспаного звіра.
Боюсь, коли клянуться у любові
За ситий хліб, за хусточки шовкові.

Чи просто в захваті /лиш від свого портрету
І благородства, і авторитету/.
Що ж свій народ любити нині модно,
І вигідно, і благородно,

Та й легко так бува прожить у світі,
Коли любить, як вигідно любити.
Я ж бачу / та і Ви, мабуть, не гірше /,
Що мова рідна Вам лише у віршах,

А Україні бути чи не бути, –
Від цього Вам повік не задихнутись.
Ви знаєте... І не мені Вас вчити...
То що ж... любіть, як вигідно любити.

Я. Павличко

БЕЗСМЕРТЯ

Як треба вмерти, то бійся – вири
У вирі революцій та повстань,
Бо є життя, є мій народ титан.
В народі мого волелюбні крила.

Є цілий світ. І світ вітрів, шукань.
І блискавиці голубої смерті.
Тобі мільйон разів судилося вмерти.
Та з вуст твоїх не чув я нарікань.

На траєкторіях надії, доброти
Горіти полум'ям і в далечинь іти,
Благословивши розум, руки,
Каштани темні, полинову правду...

НАД КНИЖКОЮ Ф. БУРЛАКА «ОСТАП ВЕРЕСАЙ»

В сивих мареннях бродить сліпий кобзар
Із світами в сліпих очах.
І чекає на когось
Сліпий кобзар
І чекає на когось
Печаль.
І дороги закурені в мареннях,

Давнина...
Давнина...
Далина.
Все забуте в дитинстві
І приспана болем далина.
І приспана.
І борода сиві.
І глухе рокотання століть
Десь там щось виростає сиволом
На українській землі...
Десь і плач...
Десь і крик...
Десь труну забивають
Зойком, жалем терновим...
А десь горе вином запивають...
В сивих мареннях бродить сліпий кобзар...

ШТРИХ СКУЛЬПТОРА

Його ліпили з вогню,
Вогню України...
Підстреленим птахом
Впало тоді надвечір'я...
коли...
його ліпили...
з... вогню...
ВОГНЮ УКРАЇНИ.

* * *

Горе любить покірні натури
І не має ясних горизонтів.
А – сильніші насіння зажури
Розбивають об ґрати і мури.

ІЗ ЗАЙМЕННИКОВИХ СОНЕТІВ

Сонет ТИ

Не треба плакати, хай плачуть вороги,
Коли життя звернуло на крутежі,
Тобі любов і все святе належить,
І слава, врода, честь козача,
І меч козацький всяке зло косити
І кілометри боротьби, світань...
Якщо впадеш на землю батьком або сином,
То ні хвилину не лежи, а встань,
бо мусим книгу долі написати,
І не спіткнувшись донести до хати,
щоби і тут заграло щедре літо,
а не морози корчилились в кутках...
Все, що було, – спливе, немов ріка,
все непотрібне – викорчує літо.

Балада про ночі

Казали: ночі прибрели опівночі
І стали натовпом біля твого вікна
А під вербою з'їхались літа
І їм вторили голосисті півні.
А було тихо... Й тиші не було.
І з тиші виростили білі ружі і не було тебе.
Твое життя було
Й твоя любов повішена на ружах.
І колихались ночі під вікном:
зелені,
сині,
голубі,
і чорні...
Крізь шибку виростав чекання човен

у далі неосяжно – чорні...
Казали: ночі так хотіли спати
На блискавицях,
райдугах,
громах.
Просили натрусити м'яти,
Української рясної м'яти
І проспівати рідного «Котка».

ОПТИМІСТИЧНО – ІНТИМНЕ

Вишневій пам'яті поїздів

Мабуть вічно судилось нам бути
Серед віхоли смутку, прощань...
І летіти Україною в думи,
У її затоплені думи.
Кожен день поїзди відлітають
Із вокзалів сердець, почуттів.
Дорослішають люди – літа...
Сняться їм бездоріжжя круті...
Кожен день поїзди прилітають
На вокзали сердець, почуттів...
Ти приходиш, як марево, тінь,
Потім губишся знову в літах...
Я самотня, до болю самотня
Гладжу смуткові білі лапи.
Чи втопитись в зажурі моря?..
Чи зрости на шляхах травами?..
Чи калиною в лузі цвісти...
Бути ранком і днем,
Бути вечором, ніччю
Серед віхоли смутку, прощань...

ТИША

За тишею гніздиться
тиша,
приспана дзвоном тиш.
По вулиці пробіжить
хтось.
Місяць з-за рогу:
«Тихше !..»
Зорі.
Двоє.
Ніч колишеться.

Я ПИШУ ТОБІ ЛИСТ

Щасливий той хто вірить у повернення журавлів

Я пишу тобі лист..
А за вікнами –
осінь
бродить грушами в жовтім тумані.
І чиїсь поцілунки
по весняному пахнуть,
Сміх дівочий
на травах –
росами..
Я пишу тобі лист..
Ти про це не відаєш.
і тривоги
ростуть Еверестом рядків..
Я тебе так чекала зранку,
синього ранку – позаранку..
Вишивала
дівочі мрії
і гадала:

прийде –
не прийде...
Я тебе так чекала зранку...
А вгорі
журавлине небо
журавлині розхлюпує хвилі,
і пливуть
літаки журавлині,
а я – сама...
На столі
білий клаптик муки
приворожує тишу..
Адресую:
– Лети щасливий!
А я тебе так чекала
під ясеном,
під калиною...
Чекала тебе,
виглядала...
слала думи по долинах...
Журавлі принесуть конверт,
а в конверті –
осінь.
І на пальцях твоїх:
Я
і
ОСІНЬ...
Я ПИШУ ТОБІ ЛИСТ...

* * *

І була зневіра.
І сум журавлиний.
Залишені кимсь сподівання.
І гомін опришків.

Світання.
І шерех старих презабутих цимбалів.
В історії гомону, влад.
І всім зустрічалося різне.
Чекаючи,
Люте,
спалене.
І кожен ходив по-різному.
І кожен чекав по-різному.
І кожен любив по-різному.
І все втікало по-різному.
І все виростало у хвищі законів,
Датоване смертю, життям.
І тільки безсмертя гойдалось на кронах
Гуцульського роду –
Його майбуття.

* * *

Із вуст,
Із серця,
з-під пера
буремно хлинув
«Заповіт»
І марення...
Крислату грушу
підпирають –
ті спогади –
окраєць літ...
І хата,
дим,
гірка солома.
і крик самотній
сироти.

В сльозах
розмелена солоність
й, кохана Україно,
Ти.

ІСТОРИЧНА ДУМА

Народилося сонце в Слов'янії
на Івана, та, гей, на Купала.
Наші предки в Дніпрі скупали,
Щоби сонце ніколи не в'яло.
Посадили на сонці калину,
як воно зацвіло жовтим вітром.
Ой навіщо садити калину
з лепетанням жовтого вітру?
Жовтий вітер – Вітчизни розлука.
Жовтий вітер – загублена доля.
І держава впаде, як під греками Троя.
Посадили калину, а вирости дні...
Чорний день,
білий день і багрянний...
Чорний день – печеніги і гуни.
Білий день – то козацька воля.
А той третій, отой багрянний –
Українська чумацька доля.
І злітались зозулі із всіх епох
І синів проводжали етапом.
А їх діти зростали не хрещені правдою
І сміялися глупо над батьківським прахом.

* * *

Ось так би злитись з солов'їним щебетом
І упиватись вишневим ямбом
Ігратись так:
Іти до сонця,

сонце –
хай до нас.
Іти до нив,
а ниви –
теж до нас...
І упиватися,
бо вже зозуля сива
і дні, і долі, і віки
відлічує.
Іти до сонця...

* * *

Не було тебе довго, а мені відлітати час.
І зимою розпачливо било кохання твоє...
Не було тебе довго. Шаленіли печальні екстази
Мого дикого смутку...

І тоді я була Ярославною з тихим жалем,
бо кому же потрібний мій жаль голосний?
Над моєю Україною гуси про вірність ячали,
А про долю віків заячать молоді ясени...

Впаде небо на плечі волошками або турботами.
(Що із того?.. Волошки зв'януть на буйних вітрах
І пропаде краса, чи загубиться в плескоті грому...
Хай турботами впаде. Турботи – найвища краса).

І забудеться все. Тільки жаль отой тихий-претихий
Вслід ходитиме плаєм, то плачем гуцульських трембіт...
Ти не прийдеш сюди
і тільки чекання музейно
Берегтиме від зла і дівочість,
і біль...

П. Антокольский

Ми все лауреаты премий,
врученных в честь его,
спокойно шедшие сквозь время,
которое мертво.

Мы все его однополчане,
молчавшие, когда
росла из нашего молчанья
народная беда.

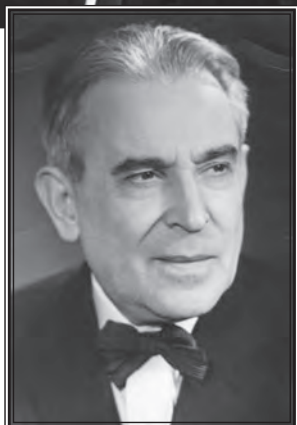
Таившиеся друг от друга,
не спавшие ночей,

когда из нашего же круга
он сделал палачей.

Мы – сеятели вечных, добрых,
разумных аксиом –
за кровь, дубинки, темень допров
ответственность несем.

Пусть всех нас переметит правнук
презрением своим,
всех одинаково, как равных, –
мы срама не таим.

Да, очевидность этих истин
поистине проста,
и не мертвец нам ненавистен,
а наша немота.

лютий

1976

1976
лютий

Зошит №63-64

Тиждень пішов, як дощ у пісок. Хоча я й примудрився попрацювати над статтею – після всіх писань для О. Я., всупереч навалі гостей та ін.

**5 лютого
1976 року**

Сьогодні – більш-менш вільний вечір. Нелля вранці відлетіла до Єревану. Хай хоч трохи відпочине від такого режиму, як у нас. Вчора в неї був майже істеричний приступ. Розплакалась на секторі – після розмови з Карягиним. Обговорювали її план-проспект; напевне, сказали щось образливе – не по суті – тонально... Ну й усе разом дало такий стрес; вона всі дні була на «взводі».

Ярко завів моду – до двох ночі обговорюють з Неллею філософські проблеми – вона захоплюється! – вранці їй до інституту, а він читає до 6-ої ранку, а потім спить до першої дня. А трохи Нелля сяде до своїх паперів – Оксана Яківна: «А як би, Нелечко, Ви сказали отаку думку? А як це перекласти російською?» І лише встигай відповідати... А після того починаються дискусії на тему російсько-українських зв'язків і навпаки.

Отож Нелля в Єревані. До вівторка.

У неділю вранці приїхала Ліда Смирнова з Кірова. Вирішували її проблеми з можливим переїздом. Здається, її можуть запросити в «Театральную жизнь». Але Ліда страждає, що має справу з ТАКИМ ЖУРНАЛОМ. Дуреля, хай іде туди, їй там нічого не загрожує – у всіх ситуаціях можна лишитися самою собою. Але з

*Юрослав Лесюк,
Оксана Яківна,
Ліда Смирнова*

Кірова їй треба втікати. Там вона скінчиться. Я вже зараз відчуваю в ній цей надлом, оте провінційне «не верю, что можно что-то изменить в своей судьбе». Натура вона обдарована, а нові перешкоди лише підхльоснули б її.

Ярко захопився театрами. Побував на Таганці, сьогодні потрапив на «Тіля» в Ленком. Але ще не вернувся звідти. Втім, намагається допомагати по дому, ходить до крамниці, – отож нападаю я на нього надто гостро. Дещо він таки робить.

О. Я. – у справі. Ми з нею списали кілограми паперів: заяви, скарги, прохання, звернення – здається, до всіх, нікого не обминули. Довго возилися з листом до «Юманіте»: варіанти. Бо я ніяк не міг пов'язати Олесья з **партійними** справами французів. Його інакомислення лише при великій фантазії можна пов'язати з міжпартійними взаєминами, лише при ДУЖЕ великій. А так може статися, щ одна кегля виб'є другу: лист до З'їзду (нашого) міг би вплинути лише в разі, якби не було листа до З'їзду ФКП. Виникне та суперечність, про яку вона не думає.

Почувається вона гірше. Був сердечний напад у Києві. Такий режим їй уже не під силу. Я намагався допомогти – викликав таксі, підвозив до прокуратури чи там до приймальні ЦК; але вона вважає, що то панські штучки, намагається сама. Крім того, вона відразу на все шумно реагує. Надрукували в «Лит. газете» матеріали про якусь жінку, яка повісилась після того, як від неї пішов Галич – в паризькому готелі! – та інші учасники «русского вечера» – і О. Я. умить: «Негідники! Яке ваше собаче діло!» І вже цілий вечір летить шкереберть...

Розміркувавши, починає здавати назад – і знаходить аргументи, які свідчать про неабиякий її розум; але це потім, коли трохи втомиться... Якби не несло її такою хвилею емоцій, їй легше було б домогтися більшого...

Але я такої думки, що ця нетерпимість і цей темперамент і подовжують їй життя. Нервова оголеність як породжен-

ня умов життя, яке вкратило у неї 10 років, а потім «всього-навсього» вибачились за «помилку»... Вибачились, щоб потім знову взяти її під приціл.

Телефонував мені генерал Стаценко – і потрапив на Оксану Яківну. Звісно, вона заговорила з ним українською, він – відповів теж українською, позаяк – киянин. «То ви мене розумієте?» – питає вона. «Розумію, – каже, бо теж із Хахляндії!» – жартує як солдат. Але тут йому й дісталось! Не хотів би я опинитися на його місці! О. Я. так його шпетила, що він був уже й не радий. Почала йому говорити, що Хахляндії не знає, а знає одну Україну – соборну! – і невідомо до яких тем дійшла. Згодом генерал мені передзвонив і ніби весело переказував розмову «з моєю мамою», – але я відчув тінь непорозуміння. Вона колись договориться. Добре, що потрапила хоч на солдафона, та українця...

До речі, Ігор Дем'янович сказав, що Махлянкін кладуть у госпіталь. Високий тиск, голова йде обертом, носова кровотеча. Не може працювати.

Першого проводжали з Неллею та Лідою Валентина Парасенка. Довелося спершу «посидіти» вдома в Ізольді – Валентин не може без трьох пляшок коньяку («А как же иначе?»). Сусідою в них виявився старенький гітарист («Просто Жора-музикант, Толмазов мене помнит, я учил его в спектакле играть на гитаре»), якому вчора виповнилося 70. Згадували – Охлопкова, Бабанову. Бачив він і наш «Мир без меня»; хоч як дивно, але виставу пам'ятає і навіть **цитує**. Раптом розповів те, чого я не знав: Охлупін, Лазарев і ще хтось почали в театрі кампанію, щоб мене запросили в штат, і мали розмову з щойно призначеним Андрієм Гончаровим, той категорично відмовився: «Он не нашей **религии**». Колись треба буде поговорити з хлопцями, хотілося б знати, що він у це вкладає... Стосовно ж тієї нашої з Володею Загоруєм вистави, то в її емоційність мені не вірилося, мені здавалося, там забагато емоційного крику, акторського – вони звикли працювати з Охлопко-

вим; а ось людина пам'ятає, двічі ходив дивитись. Заднім числом добре було б відновити в пам'яті факт цієї вистави, проаналізувати...

Той моряк Валентин домовляється з нами про спільний відпочинок улітку, йому раз плюнути дістати путівки в Болгарію на Золотий Берег. Ха, він думає, ми живемо тут як буржуї – купив та й поїхав ніжитись! За які такі шиші? Це вони там у своїх міжнародних рейсах мають **прибуток**, та й ставки в них не рівня театральним. Не вийде. Скінчиться все поїздкою на безплатний Світязь. Але я не проти й такого варіанту.

До речі, про Світязь. Телефонувала Лариса, що Геннадій Петрович виїхав у відрядження до Москви, повинен зайти до нас. Так ось: негайно хай летить назад. У нього помер батько в селі під Луцьком. На 84-му році життя.

Геннадій Петрович тоді не обізвався, а приїхав тільки вчора – вже повернувшись, поховавши батька. Згадали ми з ним нашу поїздку на Світязь, Луцьк, наші гонки на «Антилопі-Гну»... Гарний чоловік. Але страшенно сконфужений був, коли Оксана Яківна почала закидати йому незнання української мови. Він же директор обласної філармонії!.. Знати-то він знає, але розмовляє українською як усі, хто служив на флоті (Дзюба мав рацію, коли писав про русифікаторську роль служби в армії!). Суржиком. На Волині він людина корисна, – в тому сенсі, що підняв народні ансамблі, з концертами виїздить у найбільшу глибинку, і взагалі веде його не комерційний інтерес, а це серед директорів не часто. Але для Оксани Яківни мовний бар'єр – головний. А коли вже вона почала розпитувати бідаху (очевидно, з партквитком! – я не знаю, але всі директори неодмінно члени партії), чи не знає він на Волині такого-то уповноваженого КГБ, який з нею повівся колись так-то й так-то, – він відчув себе не у своїй тарілці. Втім, вона й сама зрозуміла, що того не слід було говорити, різні люди й різне знання життя, – і, посидівши з нами, пішла спати.

Скориставшись з нагоди, домовився з Геннадієм Петровичем, що він пов'яжеться з дирекцією Луцького театру й питає Наумова, чи не запросив би той на виставу безробітного Едуарда Бутенка? Тут дзвонила його Валерія й жалілася, що Едик буквально у трансі: «Нікому я на Україні не потрібен – хоч бери й стріляйся...». Його естрадний чин йому давно обрид, він хоче кудись у театр на справжню режисуру, варіантів – жодного. Місцева міністерська мафія цупко тримає все в руках, будь-який непередбачений «чужак» – небезпека. А ще й «чужак» з Москви, від Танюка – то вже занадто. А ще й з таким гострим язиком, як у Бутенка. Геннадій пообіцяв. Правда, при цьому сватав до Луцька мене – зробив би я там «Протокол», нове приміщення, чужака трупа. Ні, досить з мене «Протокола» одного, дай Бог цей подужати. А в Луцьку треба ставити Лесю Українку чи Миколу Куліша. Щоб уже остаточно їх перелякати – втнув би я там «Мину Мазайла», ото було б сміху! Попало б у самісіньку точку!

З лікарні дзвонив Вадим Перельмутер, просив для дітей квитки на «Короля Матіуша». Я вже домовився. А книгу Бахтіна він мені не дістав – хоч обіцяв твердо.

У вівторок вранці проби не було, я сів за статтю – й зрушилося. Я пишу важко, і щоб налаштуватися, мені треба чимало чернеткового часу та зосередженості. Це певний ритуал. І ось після годинної чи більше «зарядки» – пишеться. І тоді вже я друкую без варіантів, думається легко, текст сам лягає на папір.

Але де візьмеш стільки часу в нашому моторошному поспіху?

Дзвонив Хачик Дадамян. Просив консультації з питань, пов'язаних з ГІПРОТЕАТРОМ. Вони надіслали йому на рецензію тематичний план своїх наукових праць на 1976–1980 рр. Щось на зразок проспектів дисертацій. І ми з ним трохи **поламали** плани ГІПРОТЕАТРУ. В цілому вони хо-

чуть виконувати не свою справу. Чхають на ТЕХНОЛОГІЮ (нову! – у світі все так швидко міняється!) й переходять на загально естетичні (в радянському сенсі) проблеми. На критику «буржуазних теорій» (є й без них кому критикувати, спочатку доженіть!). Пишуть про чисту режисуру, про сценічні вирішення вистав. На такі теми слід виходити краще з Інститутом Історії Мистецтв, якщо вже вони прагнуть ТЕОРІЇ. П'ять тем після нашої розмови Хачик «відводить».

У середу вранці – Солових з «Наших сусідів» – запросив у Будинок Дружби, там у нього в залі президії – виставка. Я хотів подивитись, який він – коли не телевізійний. Кремль, Москва, храм Василя Блаженного. Цікаво, стилізація під «мирискусників», але відштовхує надмір парадності. Фасади. Куди краще виглядають його ризькі дворики – там фарби людяніші, все м'якше. Немає кремлівської «експортності»... Іншими словами, тяжіє до національних особливостей, проте бере натуру дещо туристично. Виставка – його і дружини; не підписують, хто з них що робив. Про жінку – сказав, що перша її виставка, «она мне помогает» і все.

Сіли ми з ним за той сценарій. Придумав я «такий собі ЖЕК» (героїня у нас дівчина нетипова, і ЖЕК у неї з художнім ухилом). У старому підвалі, арочні вікна, в центрі безглузда колона. Для праці – один стіл в кутку, жодного ідіотського плакату, що їх пропонував Солових з поваги до традиційного гумору радянської комуналки. Дівчина влаштувала виставку «Люди и природа», отож вона – серед чортів і відьом з коріння, джини, попільниці й підсвічники, чудернацький подих лісу та хвої, скульптури з шишок, пеньків та гілок. Тут у неї музика; і фінальна сцена – танго серед всієї цієї фантазмагорії. На стінах, на колоні, під стелею – висить, сохне фарба. Це можна добре зняти – тло, монтаж, ритм.

Солових захопився, але збивав мене з МІРИ. Він не проти «корячок», але коли їх «дві-три». Дивак-чоловік, дві-три – норма. А тут йдеться взагалі перенести **цілком** усе

в ірреальність. Суть якраз у тому, що ЖЕК – у джунглях, а не в тому, що на стінці нормального ЖЕКу висять дві-три вбогі штучки...

Сам він фантазійно нічого не додасть. Та й почав скаржитись, що на цю передачу декорації – виключно з підбору. Я захотів одну сцену з набридлої всім кухні перенести у кімнату в старому будинку, з книжками й старою меблею – «нельзя, не передусмотрено».

Втім, про все це я мав би писати вже у минулому часі. Коренева й Садацький прочитали сценарій і відмовились. Отож відпало питання й для мене, голе заробітчанство – не мій шлях. Зателефонував до Успенської і сказав, що наш альянс не відбудеться. Розмова не з приємних, і скінчилась тим, що Успенська почала мені погрожувати (ну й ну!), що я взагалі на телебаченні працювати не буду, – «вам сюда отныне путь будет закрыт». Звичайно ж, я висловив їй не цей рахунок своєї міркування, в яких, крім моєї точки зору, була ще й фраза про те, що я щасливий буду не мати справи з людьми, переконаними в тому, що такий сценарій можна показувати в ефір на 10 мільйонів глядачів (вона мене тими мільйонами заганяла в кут)...

Нічим я їх не зарізавав, сценарій тримав не більше як тричотири дні, знайдуть іншого режисера, котрому потрібні тільки 400 ре гонорару, отож землетрусу не буде, життя йтиме своїм штибом. Але я не можу братися за таке – на їхніх умовах. Соромно буде ставити в титрах своє прізвище. Вони ж самі потім спишуть на мене. Нащо, мовляв, брався, якщо бачив увесь гандж сценарію?

Але це нонсенс! Успенська буде мені погрожувати!

(Подумки – оберемок нецензурної лайки).

3-го ставив світло й репетирував з Жарковою перший монолог. Страх яка нездала актриса. Тільки й того, що приятелька Толмазова. Не можу винести, що вистава ЧЕРЕЗ НЕЇ

*Я відмовився від
«Наших сусідів»*

починається з брехні. Хоч убий, нездатна мовити слова у простоті.

Домовилися з Нуждіним, що б-го показую виставу на трупі. Виробничі збори. Після перегляду – обговорення.

Але – сьогодні Толмазов дзвінком з Єревану відмінив показ. Відмінив рішення ШТАБУ, відмінив рішення місцевому, рішення, яке театр записував, коли приймали оці соціалістичні зобов'язання – все туфта в цій системі, геть усе! Чого Толмазов боїться? Гадаю некерованої, не прогнозованої реакції НЕ НА СВОЮ КОРИСТЬ. Директор бігав і вибачався, розводив руками. Починається! Мені тільки ще бракувало цього лазарету амбіцій. Якби Толмазов хоч трохи розкинув розумом, він переконався б, що, крім користі, це театрові нічого б не дало. Захвалювати чи переоцінювати виставу трупа не буде – вистава ще НЕ В ТАКОМУ СТАНІ, аби справити **враження**. Отож нас покритикують. Але й не до такої міри, аби рознести все на шмаття. Нехай би актори підтяглися – перед відповідальністю.

Але то їхня справа.

Актори не прилетіли до репетиції, і я прогнав першу дію з Ігорем Сихрою, – сам репетирував за всіх, крім Вікландт, Прокопича й Аверіна, які вже біля мене. Кочетков травмований, нога; я його й не кликав, хай відлежить. Завтра генеральна, це важливіше.

А тут ще й травма (і теж нога) у Бурова; на його місце треба терміново вводити Успенського.

Підписував сьогодні якийсь нагородний лист на Толмазова. На прохання директора. Виявляється, він воював. Має медаль «За оборону Москви» й орден «Трудового Знамені». 1912 року народження. Мені здавалося, він молодшого віку. До речі, так я й не зрозумів, що то за нагородний лист, на що саме його представляють.

Повернулася – о першій ночі – зі своїх мандрів Оксана Яківна. Хвора, втомлена, бліда. І стало мені її дуже жаль.

Вона схожа на стару-стару вовчицю: той же загнаний погляд, та ж безпритульність, та ж потреба у доброму слові.

І говорили ми з нею добрячих дві години... Проблема в неї ще із Дзвінкою, – це дружина Олесева, Звенислава... Женуть вони її з хати, сучі діти... сором дикий... Розумію, що характер у Оксани Яківни важкий, натура тотальна... але мали б повагу до пережитого нею. І до того, чим вона живе зараз!

Ніна Караванська поїхала на побачення. А там карантин. Отож можуть їй не дозволити. Оксана Яківна зворушена, як доглядає Ніну та родина, в якій вона зупинилась у Москві. Прописку Ніні дозволено тільки в Тарусі. Вони її проводжали, купили квитки. А Ніна почувається і поводить трохи дивно, – «як лунатик». Забуває, плутає час, наслідок цих чотирьох років.

Ніна передала нам з Неллею вітання. Нам є що з нею згадати – починаючи від Одеси. Вона про ті наші одеські пригоди розповіла в подробицях Оксані Яківні, і Оксана Яківна здивувалась, чого ж я їй цього не розповідав. Як закривали виставу, одну й другу, як мордували нас із Аллою Горською, як приїздив туди Василь Симоненко, і Ніна вперше відкрила для себе його вірші; і нарешті, про той замах, коли я ледве вижив...

*Оксана Яківна,
Ніна К-ка*

Святослав і Ніна Караванські

«То ви ще он коли були героєм!» – протяжливо сказала Оксана Яківна. Ми відклали ці мемуари колись на потім, і говорили про Олеся, про Київ. У неї ідея-фікс – що ми з Неллею житимемо у неї на Верболозній, повернемося до Києва, «і всі наші хлопці будуть біля нас», «і всі наші жінки...».

Сумна вона й втомлена, і сон її не бере. Та й мені не спалося.

...

Наступного дня телефонував Толмазову, запросив на генералку. Так мені порадив Нуждін. Всі мене вчать тактиці. Найцікавіше, що я – вчусь. І ось наслідок науки – телефоную, а всі образи – в кишеню. Справа юбер аллес... Чи треба так?

Чорт його зна. Оксана Яківна каже – треба.

*Фільм про Китай:
розетфіль*

НИ ЗВОН ЛИТАВР, НИ СВИСТ КНУТА...

— **М**и просили оставить нам детей, не ввозить их... Мы стояли на площади, ждали ответа. Тут начали стрелять из пулеметов – прямо в нас, в нас... Многие были убиты сразу же, некоторые ранены, стонали, ползли... все в крови... И дети, дети совсем маленькие. Как теперь жить? Какой кары они заслуживают?

Они сами заманили нас на смерть. Они хотели бы, чтобы все мы умерли. Дикие звери. Убийцы.

Мы смотрим документальный фильм о современном Китае.

Лицо женщины на экране состарено горем. Ее скорбные слова сродни тем, что донесла до нас документальная хроника военных лет. Мы слышали их из уст вьетнамских, чилийских матерей... Свидетельства варварства, жестокости.

Из маоистского Китая уходят уйгуры. Женщина на экране рассказывает о трагедии этого пятимиллионного народа, одного из древнейших в Азии. Обманутые, преданные, лишенные родины, которую маоисты превратили в колонию Китая, его военный полигон. Отчаявшиеся и изголодавшиеся, они уходят к братьям-уйгурам, живущим на советской земле.

Телевизионный фильм, с документальной беспощадностью разоблачающий преступления маоистов против уйгурского народа, тибетцев, против всего 800-миллионного китайского народа, отрезанного от мира невидимой стеной страха, так и назван авторами – «За стеной страха».

Бескомпромиссная правда документа приобретает убийственную силу и меткость.

Советско-китайская граница. Когда-то ее называли границей дружбы. Теперь это объект непрекращающихся маоистских провокаций. Мы присутствуем на допросе китайского агента, явившегося к нам с повинной.

Нервно сжаты скулы, отрывисты слова признания. (Ничто в этих кадрах, как, собственно, и во всем фильме, сознательно не сглажено, нигде ни капли фальши). Последний вопрос: хотел бы он вернуться обратно? «Нет-нет», – китаец отчаянно качает головой. – «Нет!» Все близкие родственники его в Китае погибли недавно во время наводнения, поэтому он не боится говорить открыто.

Лица других жертв маоистского произвола, вынужденных искать убежища в нашей стране, на экране сознательно затемнены. Эти люди пожелали остаться неназванными – в Китае живут их родные... Бывшие университетские студенты, превращенные в хунвэйбинов, коммунист, рабочий, актриса, солдат. Вслушайтесь, сколько безысходности в рассказе недавних хунвэйбинов, насильно высланных из города в сельские районы:

– Мы отказались от родителей. Через газеты мы обратились к ним с такими словами: «Вы поражены заразой ревизионизма, и мы будем ниспровергать вас...». В деревнях,

куда нас сослали, мы были не нужны. Понимаете, никому не нужны! Там своих рук хоть отбавляй. Ну и ртов тоже! Рабочей силы сколько угодно, а продовольствия очень мало. Крестьяне смеялись над нашей неумелостью, в глаза называли нас дармоедами... Нас выгнали из города, но и деревня нас не приняла... Тогда-то мы и решили бежать. Наверное, мы никогда больше не вернемся в Китай.

— Китайская молодежь... Поколение, духовно ограбленное маоистами. У них отняли возможность учиться, нормально работать, жить, – звучит голос диктора. – Их лишили даже права молчать: громогласные славословия Мао стали в Китае государственной повинностью.

Исступленно славословят толпы одинаково одетых людей в дни праздничных манифестаций. Исступленно бьет в литавры официальная пресса. «Великая победа революционной линии председателя Мао», «Молодые весенние побеги, набирающие рост в социалистическом саду» – в последнее время пресса без устали трубит о так называемых «новых социалистических явлениях» в Китае.

«Многочисленные народные массы, непосредственно участвовавшие в великой культурной революции, преисполнены чувства огромной радости в отношении созданных ими самими новых социалистических явлений... Взять хотя бы такое дело, как отправка образованной молодежи в сельскую местность и горные районы...» – пишет в одном из последних номеров журнал «Хун-ци».

Но ни звоном литавр, ни свистом кнута, ни массовым оболваниванием новых поколений маоистам не скрыть правду, просачивающуюся за китайскую стену.

Правда эта становится беспощадным обвинением жестокости, двурушничеству, коварству маоистских правителей, пытающихся воздвигнуть глухую стену страха, которая должна, по их замыслу, пройти через ум и душу китайского народа,

И. ХУЗЕМИ.

Дзвонив Леонід Вікторович і прискіпливо розпитував про генералку. Хтось йому уже похвалив.

**П'ятниця,
6 лютого**

Але найбільш уражена була Оксана Яківна. Каже, й не підозрювала, що може бути таке.

– Яке?

– Антирадянське...

– ?

– Уперше таке чую. Я, правда, в театри не ходжу, але думала... Ну, раз написано «Заседание парткома», так буде засіданіє парткома. А тут таке!..

– Яке?

– Антирадянське. За таке вас просто повісити треба. Це ж не про стройку! Це ж про всю країну! А цей, як його, ваш Батарцев, старий... Він що, спеціально грає Брежнєва?

Признатися, я нічого такого за Аверіним не помічав.

Й Оксана Яківна почала пояснювати, що виставу знімуть: ось побачите. Ну не може бути, щоб таке проскочило... Це ви себе не тіште.

Отже, вона прочитала щось цілком інше, не те, що в п'єсі... Я б хотів мати таких глядачів, як вона.

Іонова почувалася ні в сих, ні в тих. Похвалила, але стримано. А коли Толмазов спитав про режисуру, вона промовчала, а потім сказала кілька загальників про **задум**, про сміливість трупи, про новий етап театру... Я так гадаю, їй все-таки не хочеться згоджуватися з Аріадною, вона й собі самій не признається, що – помилялась (по відношенню до мене). Але я гадаю, все владнається. Вони поступово звикнуть о того, що на речі слід дивитися прямо і бачити їх такими, які вони є. Мені здалось, вистава справила на неї враження, але «без начальственного мненія» вона не хоче потрапити в халепу...

Між тим зіграли вони раптом справді гарно. Що вже там на них вплинуло, чи присутність критиків (я видав Оксану Яківну за найголовнішого критика з України, пише

*Оксана Яківна про
«Троцькізм...»*

в «Правду» – чорт зна що намолов!), чи просто надійшов інший етап, – зіграли якнайкраще, «без сучка, без задоринки».

Можуть.

Але я бачу ще багато проколів. І по ритмах, і була награна емоція, і Прокопович «жанру вав». Виручив Афанасій, – повів всіх на заклання, під ніж: грав так, ніби це остання його вистава...

Толмазов, я бачу, переляканий...

Але не буду про виставу, бо я її ще переживаю

Варпаховський знову й знову – про Кузенкова. Варпах у лікарні, та голос у нього бадьорий. Такий інтерес до життя – знак великого апетиту до нього. Шкодує, що довелось припинити роботу в Театрі Моск. Ради. Плятт сам репетирує, – каже він. Обіцяє виписатися за три дні й хоче прийти на здачу Управлінню II-го.

Нелліні колеги по сектору – Дадамян, Інна, Хренов – всі просяться на перегляд у понеділок. Відмовляю, бо хочу дещо доробити, тепер я вже чітко бачу, без чого вистава може обійтись. І це передовсім **жанрові** акторські знахідки: треба скупю й суворо. Треба правити Прокоповича, погано працює Володя Григор'єв, ще страшенно нервує на сцені Безруков, дуже не по-моєму з музикою та шумами. Я не підозрював, що Безруков – така розстріпана баба – в сенсі почуттів. Весь час спалахи – не можу, не вийде, це не моя роль! (А може, це треба в ньому привітати, – в тому сенсі, що, значить, ХОЧЕ зіграти по-справжньому?).

Робили з Оксаною Яківною її писанину: ой, як цього багато! Убисься можна! Але куди від того подінешся, це і є життя. Отак, за тими заявами й схована його сутність; це, як Конституція, є справа прямої дії. Можна говорити багато співчутливих слів, але без такої конкретної (банально!) заяви чи протесту – людини не порятуєш... Я тільки дисципліную себе, щоб робити ці речі швидко, не розтікаючись мислю по дереву...

Вона дуже мені дякувала.

Після вистави прийшов Ярко. Бідаха, пообіцяв вислати додому у Львів апельсини й лимони, але вже, звісно, витратився. Тепер доведеться робити це мені.

Додзвонився Валерій Івченко. Буде в понеділок, говоритиме з Толмазовим.

А ще я возився з клятим готелем для Гельмана. Мій театр дохий, місць нема – з'їзд буде за два тижні, отож усе «в броню». Брехня, звісно, який там з'їзд – просто було рішення, як завше у таких випадках, «зайвого люду» до Москви не пускати. Директор – знайшовся: зателефонував до готелю й сказав, – запишіть місце, фамілія – Гельман, приїжджає в Москву по розпорядженню ЦК партії!

Говорив він це без тіні усмішки. Але допомогло! Адміністратор за десять хвилин віддзвонила:

– Если ваш Гельман позвонит, скажите ему, он может в понедельник ехать в гостиницу «Россия», такой-то номер...

Отак!

Ірина Макаршина телефонувала, – знову я її підводжу із статтею? А я не підводжу! Підрахував – моїх чернеток – сторінок 75–80, три авторські аркуші! Тепер половину викинути й почати все спочатку. Але хоч би знати, якою буде книга В ЦІЛОМУ...

Сьогодні, на певній відстані – я вже зрозумів, що вистава у мене вийде. Якщо, звісно, не справдяться лихі передчуття Оксани Яківни. Ми сьогодні говорили з нею про чудо театру, – способом **тлумачення** можна вивернути п'єсу як кожууха, дати цілком інше прочитання... вона не вірила, була переконана, що я перебільшую. Бо перше ніж взяти її на перегляд, я посадив її за п'єсу. І вона каже, прочитала її, щось було цікаве, щось ні – але щоб таке!..

**Субота,
7 лютого**

І я вже не перепитував, як учора – «Яке?»
Бо знав відповідь.

Їздив до ощадкаси брати гроші для Ярослава. А ввечері прийшла Макаршина, і я читав їй статтю. Та користі мені це не дало: Іра лише хвалила, жодної зауваги – а я сподівався, що вона зробить за мене мою роботу, скаже, як редактор, за рахунок чого скоротити. Не сказала.

Очевидно, слід буде зняти всі особисті моменти. Зараз на першому плані – сповідальність, на другому – режисура. Ірина переконана, мені треба робити з цього монографію...

Головне – вона мене не пришвидшує. Здам виставу й сяду всерйоз. Все перепишу. А може, показати ще й Віслову? Чи цей теж нічого путнього не скаже?

Читав на ніч «Камерони» Роберта Крайтона. Спочатку це видалося мені середньоарифметичним між Золя й Бальзаком, хоч і без сили тих подробиць, які перевантажують французів і послаблюють їхню фантазію; але потім увійшов у смак...

У Києві говорять про якусь статтю Павличка, де він звинувачує українську літературу в хуторянстві. І всі на нього накинулись. За що? Він має рацію – цього добра у нас навалом. Український письменник пішов у спілку густо...

Подзвонив до пані Орісі – так, без причин. Дізнатись, як їй живеться. Підійшла до телефону, дуже зраділа. І щось у мені сколихнулося старе – закортіло приїхати... А чом би й ні? Здам виставу – й махну на берег Дніпра, походжу по київських вулицях. Засидівся у Москві.

Марина Орлова – просить допомогти їй переїхати на нову квартиру. Всі просяться на перегляд вистави – уже рознеслася чутка, що добре. Куди вони женуться – вистава ще сира!

...

Варпаховський – про Мішу Каліка, якого довели до еміграції. Останнім каменем стала заборона його сценарію «Януш Корчак», – звичайно ж, через негласний антисемітизм (причин можна було вигадати більше, але Калік чудово розумів головну). Проте Леонід Вікторович уточнив:

– Никакой он не Миша, он – Мойша. С детства его этим именем дразнили – Мойша, Моська... Вы же знаете, как у нас умеют. А в школе он узнал свое истинное имя – Моисей! И ему рассказали о библейском Моисее, який звільнив народ іудейський і вивів його через Чермне море у Сінай, – притча про сорок років блукання...

(Ось бачиш, відволікся на телефон – і вже мимоволі перейшов на українську... все таки подумки я перекладаю, коли друкую російською... кумедно?)

– Это вошло ему в душу, и он решил, что его место – на родине, там... Вот что значит одно единственное слово, – имя!

Був сьогодні у мене Толя Шекера, мій старий приятель по часах КТМ, балетмейстер. У Києві в нього проблеми, поновлює стару свою постановку – «Лілею»; і Київ розділився. Повис над ним меч Дамоклів, тема все та ж – Шевченко – український націоналізм. Отак наші братчики й нищать – національну музику, національний балет, національну драму: а потім ми дивуємося, що не можемо витримати конкуренції з Большим або чому всі наші солісти перекочовують до Москви й Ленінграду. Він кінчав ГИТИС у Москві, і першу його виставу у Львові я привітав – ясно було, що хлопець новий, талант, з характером... Що це було? «Стежка грому». Зовсім новий рисунок.

М. Каліка

*Варпаховський
про М. Каліка*

Т. Шекера

*Анатолій Шекера.
Валерій Івченко*

P. S.

Толя повіз до Києва мій лист, адресований Василеві Большаку. Вони намітили там на 6 квітня III з'їзд кінематографістів. Боюсь, усе переводиться на суєслов'є і «натхненний рішенням з'їзду КПРС...». Написав Большакові про українських акторів.

Неділя, 8 лютого

Нелля прилетить у вівторок. Зустріти не можу – генералка на труппі, потім обговорення. Я таки переконав Толмазова й Нуждіна, що це **треба** зробити: лишилося тільки умовити місцевком. Тобто Ільчука, який ніби вже одужав...

Сидів за статтею. Годин п'ять.

Від'їздив Ярослав – з цієї нагоди завітала до нас Галочка Іванова, пили шампанське й взагалі поводитися легковажно. Оксана Яківна трохи відійшла від своїх жахів...

Приїхала Кузьмівна, простуджена, але темперамент гарячий: відразу три тисячі нових справ і проблем. Дві з половиною з них, як завжди, хоче повісити на мене. Ну, раз вона у Москві, тут відтепер буде порядок. Я би взагалі таким жінкам як Євгенія Кузьмівна, як Оксана Яківна, як Нелля – дав би владу; ми швидко відчули б різницю між ними і деякими мужчинами...

Дочитав «Камерони». Гарні долі. Це навіть театральню. Якась особлива опуклість. Дійове письмо.

Ніби й не було дня. Легаю спати втомлений – але шампанське ще не віддзвеніло. Завтра зранку – серйозна репетиція. Приїде Саша Гельман. Їду зустрічати – його й Таню Калецьку. Добре, що мені по дорозі – Ленінградський вокзал.

Ніяк не знайду костюм Безрукову.

Ніяк не вплину на Прокоповича, щоб грав НЕ ТАК. (Не так, як він грав Гімлера у «17-ти мгноvenиях весны»). А щоб зіграв людину, яка справді страждає! Що тут придумати, яку технологію впливу? Кажуть, не можна прикинутися розумним. Це зробити легше, ніж прикинутися совісним... Але ж мусить він це зіграти, мусить, чорти забори!

Бланк поспішає і хоче привести на виставу Карасика й ще декого із своїх кінодрузів. Поспішає. Ще нема вистави – в моєму сенсі! Рано!

С.К. 9.IV.76

Ціло «виробничий
і есч». Офіційно

СТУПЕНИ «ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ТЕМЫ»

В Отчетном докладе XXV съезду КПСС отмечается все более весомый вклад в общепартийное, общенародное дело строительства коммунистического общества нашей творческой интеллигенции. В созданных в минувшем пятилетии произведениях все чаще, а главное – глубже, находит отклик то основное, существенное, чем живет страна, что стало частью личных судеб советских людей.

«Возьмите, к примеру, то, что ранее сухогато называли «производственной темой», – сказал Генеральный секретарь ЦК КПСС товарищ Л. И. Брежнев. – Ныне эта тема обрела подлинно художественную форму. Вместе с литературными или сценическими героями мы переживаем, волнуемся за успех сталеваров или директора текстильной фабрики, инженера или партийного работника. И даже такой, казалось бы, частный случай, как вопрос о премии для бригады строителей, приобретает широкое общественное звучание, становится предметом горячих дискуссий».

Получившая особенно широкий общественный резонанс на сценах наших театров, «производственная» тема набирает силы, обогащается новыми произведениями, поднимающими волнующие проблемы общества развитого социализма, отображающими процесс формирования духовного облика советского человека – активного строителя коммунизма.

Видно, что-то и в самом деле происходит с человеческой душой в пору научно-технической революции, если такой чувствительнейший инструмент художественного познания современности, каким является театр, не оставляет своим вниманием

производственную сферу, неотступно исследуя нравственные основы поведения человека в процессе общественного труда. Тема эта вышла на передний план, по праву заняв в нынешнем сезоне, ознаменованном XXV съездом КПСС, одно из главных мест.

С тех пор как театр вплотную подступил к «производственной теме», мы в нашем восприятии ее на сцене прошли ряд ступеней, вернее, театр провел нас по ним, обуреваемый стремлением докопаться «до сути вещей». Мы были потрясены неистовостью Чешкова, фигурой которого утверждалась как веление времени необходимость, точнее, общественная потребность нового подхода в руководстве общественным производством. Но когда первое впечатление прошло, стала очевидной однобокость и воинствующей программы драматурга, и его позиции. Его герой мог сколько угодно изобличать в рутине свое окружение – и быть правым, но дело в конечном счете делается живыми людьми, от этого просто никуда не уйти. И вопрос, как работать с ними, – из первых.

Именно поэтому мы с таким удовлетворением встретили мхатовских сталеваров, человеческие слабости которых не помешали им дать наглядный урок доброты инженеру Лагутину, доведшему до логического конца методы достижения производственного успеха, в которых не нашлось места «нормальному» человеческому чувству. Принципиальный характер спектакля МХАТа состоял в том, что он вносил важную поправку в осмысление темы. В его несколько жестковатом свете стала наглядной и рациональная правота «чешковщины» перед делом, и ее же неправота в глубинных посылах. Потому что правота, преследующая одни производственные цели, оборачивается неизбежно неправотой, если человек, как хорошо сказано в одной совсем недавней пьесе на эту же тему, исключен из системы руководства как личность.

Последующие произведения «производственной» тематики брали в основном частные моменты процесса коренной ломки форм и методов управления, места человека в системе руководства, доводя разработку темы в иных случаях до весьма оригинальных поворотов.

Так, недавний спектакль Театра имени Вл. Маяковского «Проводы» по новой пьесе И. Дворецкого воссоздает своеобраз-

ную романтику труда снабженцев в условиях Заполярья, ставя вопросы честности и порядочности как категории абсолютно профессиональные. Ощутима «камерность» звучания темы и в совсем «свежих» премьерях московских театров – «Испытание» по пьесе автора «Сталеваров» Г. Бокарева в Театре имени Станиславского и «День приезда – день отъезда» В. Черных в Театре имени Моссовета. Последние два спектакля даже сюжетно близки, в них действие развивается вокруг приезда на завод ученых, в одном случае для внедрения электронной системы управления прокатным станом, во втором – для разработки научно обоснованных рекомендаций руководства производственным процессом. Сюда следует отнести еще один спектакль по пьесе А. Гельмана «Премия», привлечшей внимание десятков наших театров публицистическим напором, непримиримостью гражданской позиции главного героя, – в Театре имени А. С. Пушкина (постановщик Л. Танюк) с А. Кочетковым в роли Потапова, нашедшим свой угол зрения на характер и поведение героя в той исключительной ситуации, в которой развивается действие.

Общим для всех этих спектаклей является обостренное внимание к нравственной стороне дела, того самого привычного дела, которым человек занят повседневно, отдавая ему большую часть времени и сил души или же не отдавая, исполняя свои обязанности по привычке, с ровностью автомата, однажды настроенного на одни и те же операции. Вот почему, какие бы стороны жизни ни попадали в поле зрения театра, какие бы проблемы ни затрагивались им, формирование гражданской позиции, повышение общественной активности советского человека выступает здесь как неизменный лейтмотив, как пафос произведений этого рода. Общественная значимость их уже в том, что негласной деляческой установке, будто человек есть продолжение дела, они противопоставляют истинно гуманистическую точку зрения на человека и дело, утверждая концепцию непреходящей ценности человеческой личности, ее неподверженности инфляции и в условиях НТР. Потому-то проблема методов работы с людьми, душевных затрат, которыми достигается результат, стала едва ли не ведущей в художественной проблематике «производственных» пьес и спектаклей.

Вот то же «Испытание» в театре имени Станиславского. Чем спектакль (постановщик В. Кузенков) несомненно интересен, так это мыслью о пагубности для самого человека инертности, «негорения» своим делом, о необратимости нравственных потерь, если ты всего лишь при нем, видя в нем способ удобно устроиться в жизни. В играемом В. Анисько Денисе Ряшенцеве схвачен тип распространенного служителя науки, когда она любима прямо пропорционально количеству благ, получаемых благодаря ей, и обратно пропорционально хлопотам и «сушению мозгов», с нею сопряженных. Внешне, да и в манере поведения, это в высшей степени симпатичный человек: Денис доброжелателен, легок в общении, даже в меру настойчив, что касается своих обязанностей. К тому же он – само обаяние. Несколько чопорную, мило старомодную Елизавету Прокофьевну (К. Шинкина) очарует приятно спетым романсом, а неискушенную в модных веяниях века, воспринимаемых слишком уж на веру, с полудетской категоричностью, лаборантку Катю (Н. Варлей) едва не покорит напористостью в любовных ухаживаниях. Актер и не думает, как кажется, развенчивать своего героя, но наблюдения Дениса – Анисько, невольно задумаешься, можно ли быть по-настоящему душевным человеком, нравственным человеком, если главный жизненный принцип – подальше от хлопот: сделай, что от тебя требуют, а там хоть трава не расти. И суть даже не в том, что этот рубаха-парень может походя оскорбить влюбленного в Катю Игоря (В. Крашенинников) или просто так брякнуть, что одаривающий знакомых дам цветами пенсионер Викентий Семенович (Н. Салант) вовсе не получает их от благодарных, помнящих его поклонниц, а покупает у цветочниц, как и не в прочих житейских мелочах. Суть именно в поразительной нравственной глухоте героя, в жизненной позиции, благодаря которой подобные «мелочи» в принципе становятся возможными. И где уж тут равнодушие к людям, а где – к делу, разграничить трудно: то и другое в натуре человека.

В спектакле Театра имени Моссовета исследуется с большей основательностью явление обратного порядка: невосполнимость потерь в деле при той самой системе руководства, из которой

человек исключен как личность. (Кстати, сама эта очень точная формула – из этого спектакля). Проблема эта сконцентрирована вокруг фигуры нового начальника подготовительного цеха – самого слабого участка всего производства – Прокопенко. Его можно было бы принять как еще одну вариацию все того же Чешкова, если бы не дурная «типажность» подобных фигур на производстве, не их узнаваемость для каждого, кому приходится иметь с ними дело. Индивидуально они разные, совершенно непохожие, функционально – все на одно лицо.

Волевой, напористый Прокопенко (В. Бутенко) и не скрывает, что видит в своем назначении ступеньку в последующем движении по служебной лестнице, ибо «хотел бы приносить больше пользы» – и это могло бы вызвать даже симпатию, не тянись от его пульта управления нескончаемая цепочка административных мер. Других методов в работе с людьми он в искреннем стремлении вывести участок из прорыва и не ведает. Надо сказать, что постановщики Ю. Завадский и П. Хомский подают это чрезвычайно внушительно: вознесенный вверх, в лучах света, прикипевший к селектору Прокопенко весь в упоении властью – не управления, нет, – командования людьми, позволяя обходиться с ними с крайней бесцеремонностью. Где уж ему понять, что вздыбленный крутыми мерами, страхом наказания за малейшую оплошность (естественную в атмосфере нервозности) цех исподволь заваливается при видимости сдвигов. Потому что обезличены люди, лишены инициативы – крайняя форма равнодушия к ним, – а как успеть одному, будь ты хоть семь пядей, как охватить и вникнуть во все...

Теперь, когда наши театры в настойчивом стремлении освоить «производственную» тематику овладели в массе своей способностью впечатляюще воспроизводить на сцене не только внешние черты, но и атмосферу «деловой» жизни, вопрос об эстетике, о средствах выразительности приобретает особую остроту. Это вопрос глубины проникновения в материал, предложенный драматургом, образной яркости и эмоциональной силы происходящего на сцене.

Несомненно, что «массовое» появление на подмостках сталеваров и снабженцев, автомобилестроителей и ученых, строителей

и сельских механизаторов, партийных работников и текстильщиц потребовало от театра нашего новых красок, взятых из самой жизни, и это обогатило его выразительный арсенал, подняло художественный потенциал. Естественно, что развитие темы на театре шло в направлении максимального приближения к материалу действительности, наблюдаемому нередко непосредственно на производстве, но при буквальном следовании «логике факта» тут таилась и опасность чрезмерной заземленности, грозившей скукой в зале, «похожести», переходящей в самоцель.

Принципиальная удача спектакля Малого театра «Мезозойская история» М. Ибрагимбекова как раз и состоит в стремлении постановщика Б. Равенских раздвинуть границы художественной выразительности «производственной» тематики. Действие выведено в нем на ту ступень сценической условности, поэтической метафоры, которая своей емкостью и выразительностью открывает театру беспредельные возможности образно-художественного преломления действительности.

Когда говорят о Равенских-романтике, каким он предстает в некоторых своих последних работах, обыкновенно «забывают» о «Власти тьмы» – спектакле, явившемся заметнейшей вехой в развитии советского театра. «Мезозойская история» тоже несет в своей поэтике явные романтические ноты, черты романтической окрыленности, но при всей условности, завышенной патетике сценического языка это глубоко реалистическое осмысление материала жизни. Больше того, реализм нового спектакля Б. Равенских окрашен в густые тона, отличается жестким и бескомпромиссным анализом поступков и мотивов поведения героев, их жизненных принципов. И вместе с тем сами герои даны в мягком свете их человеческой индивидуальности, даже те, кто из них не пользуется у автора симпатией, не выдерживает испытаний жизни или искушений ее. Вот такой будто бы парадокс явил нам постановщик «Мезозойской», но тут нет никакого противоречия, как нет и намека на снисходительность, тут все – в высоте критериев измерения душевного содержания героев: оставаясь в понимании автора людьми (не монстры же – живые люди!), не все они «тянут» на ту

высоту нравственного содержания, с которой рассматриваются их поступки.

Несомненно, такой подход в обрисовке персонажей спектакля во многом обусловлен характером драматургического материала, которым располагал постановщик. Пьеса М. Ибрагимбекова наименее, пожалуй, «производственная», в границах – весьма нечетких – «производственной» тематики. Сюда мы относим драматургию, характеризующуюся стремлением авторов разобраться во взаимосвязи таких важнейших сторон духовного бытия человека, как нравственная и деловая, выявить глубинный подтекст их взаимообусловленности в поведении современника, поставить на службу обществу резервы его души, потому что это и есть норма для нашего общества. Как прекрасно сказано в Отчетном докладе товарища Л. И. Брежнева XXV съезду партии, «ничто так не повышает личность, как активная жизненная позиция, сознательное отношение к общественному долгу, когда единство слова и дела становится повседневной нормой поведения». Раскрытие этого важнейшего принципа нашей советской жизни и составляет самую суть произведений «производственной» тематики.

Отличительным признаком ее является вынесение действия на производственную площадку, вторжение непосредственно в трудовой процесс. Отсюда и вытекает главная трудность: сложную связь взаимоотношений людей в процессе труда непросто постигнуть в диалектическом единстве профессиональных и нравственных требований, действие нередко [...][Обрыв]

Холодно – бр-р! О сьомій ранку зателефонував і відразу ж приїхав Валерій Івченко. З аеродрому. На побачення до Толмазова. Вигляд замучений; але прийняв душ і прибадьорився. А вже коли Оксана Яківна завела з ним розмову про те, як це він, актор українського театру, та ще й маючи таких друзів як Танюк і Корнієнко («а це значить, що ви за Куліша й Курбаса, а не за Гната Юру!» – це вже наша школа), – та перейшли в російський театр?!, –

**Понеділок,
9 лютого**

Генералка
«Протокола»

Івченко стрепенувся й став самим собою – активним, темпераментним, гострим...

З Оксаною Яківною вони спільної мови не знайшли.

Але пристрасті тривали недовго, позаяк ми з Валерієм поспішали на Ленінградський вокзал – зустріти Сашу й Таню. Толмазов призначив Валерію побачення на 18.30. А о 19-й я показую «Протокол» Художній Раді. Валерій завтра летить у Миколаїв.

Відвезли Таню до готелю, – і на пробу. Взяв я другу дію, найгостріші епізоди. Щоб не розсиджувалися на переживальстві. Щоб динамічно йшли до фіналу. Так воно й вишло – увечері вони зіграли саме другу дію – багато краще. А в першій – відпочивали.

Сашкові враження: на нього навіть ці епізоди дуже вплинули. Безруков не сподобався (істеричний). Обідаючи в «Росії», обговорили стратегію і тактику наших виступів на Худ. Раді. Я попросив Сашу зробити мені зауваження, що неправильно поводяться Вікландт і Прокопович. Річ у тім, що до моїх підказів вони поступово звикли – нехай і Сашко їм повторив би аналогічне. Тоді легше було б умовити Вікландт відмовитись від комікування. Це жарить виставу. До речі, що за ідіотська ідея – просидіти всю виставу у касці будівельниці? Обличчя не видно, одна хустка: це ж буде Корнійчук. А Прокопович – на зразок того Васьки, який «слухає та їсть». Все одно грає **чиновника**. Я пропоную хід і простіший, і складніший за результатом. Зіграти Іссу імпульсивним, страждаючим, – не раціональним! Нехай нам стане його **школа**! Адже п'єса – не про гарних і поганих людей – «о заблудженнях!».

Я й не сподівався, що генерала так усіх шарахне. Якщо після першої дії настрої був зрозуміло доброзичливий, але не більше, то друга дія прозвучала як цілком інша п'єса. Гельман сам був здивований і озирався по сторонах. Толмазов дивився на нього **перелякано**. Вся трійця з Управління воліла не розкривати рота, чекала, як інші.

Худрада була збуджена, я наполіг, щоб запросили всіх виконавців. Тональність – кажуть, вперше за останні роки. Відчуваю, вистава зачепила їх за живе. Як на мене, немає ще найголовнішого, – ЄДНОСТІ ПАРТКОМУ як малої групи. Вони поки що НЕ ГРУПА, яка розламується і стає ІНШОЮ; загальна біда їх НЕ ОБ'ЄДНАЛА. Мені бракує того трагізму, який міг би справді виникнути, якби це відбувалося правдиве засідання Раднаркому, у Петрограді, **обложеному** зусібіч ворогами. Вороги – а тут ще й внутрішні чвари. І Потапов для них страшний, бо за ним, – не їхня, а Вища правда. Усвідомлення цієї вищої правди геть ліквідує СТАРИЙ ПАРТКОМ – і творить новий; шлях до нового народження – через самозаперечення. Цього поки що я в належній мірі не домігся.

Але люди реагують по-своєму.

БУБНОВ: Спектакль масштабний, як би про всю страну; тут и есть опасность, могут понять не так, как следует. Если бы парторг Безруков был сильнее, все выправилось бы. А то сейчас побеждает не партия, а народ.

ІЛЬЧУК – порівняв з фільмом. «Там – проще, Потапов – смешной, на вождя не тянет; тут режиссер замахнулся на сердцевину. Я бы хотел большей глубины чисто человеческих нюансов. Характеры не все созрели, сказались темпы выпуска. А вот Григорьев – победил: отказался от внешнего рисунка, на котором так настаивал – и сыграл по-человечески.

ПИЧХАДЗЕ: Не могу говорить, я взволнован и пьесой, и спектаклем. Но вот что опасно: только один Потапов воспринимается в спектакле Танюка как человек честный, как прогрессивист. А все остальные тянут назад. Но идея «надо перестраиваться» есть у всех! Остальные мало страдают от своих заблуждений, отчего из ошибки я не воспринимаю как трагические...

КУЗУБ, завпост, списав всі гріхи на поїздку в Єреван. Має рацію, несподівані гастролі вибили нас із графіку. Але жодного впливу на **суть** вистави це не мало.

ХМЕЛЕВСЬКИЙ, молодий асистент режисера – самі знаки оклику. «Зашел в зал на минутку – уходит не хотелось!». Радий, що грали стриманіше і тихіш, ніж 27-го. Але він помиляється, не виставу слід «успокаивать» – виконавців піднесли на ІНШУ НОТУ, всіх. Сподобалися Володимирі Вячеславичу Хмелевському Торстенсен, Кочетков, Безруков, Лякіна. «Опасение»: «не будет ли давить Управление культуры, что слишком трагедийный спектакль?» Він радив би портрет Леніна зняти, «слишком далекие ассоциации».

АНТОНЮК – негативно про шуми (має рацію). Грішать «негативізмом» Мокеєв, Прокопович і Стрельніков. «Они по нашему спектаклю разрушители, а не созидатели...».

Ще одне – вона:

– Лесь Степанович, одного не понимаю. Куда делся из спектакля юмор? Когда вы читали пьесу на трупке, мы все ХОХОТАЛИ! Безумно смешно было – по хорошему смешно! А сейчас – ничего подобного. Плакать хочется».

Це для неї мінус.

На всі ці речі я нічого не відповів. Сумний гумор в тому, що я прочитав п'єсу саме так, а не інакше. Себто прочитав їм на трупі **ТАК, як її не можна, не треба ставити**. Бо якби я прочитав її тоді так, як **ПОСТАВИВ** зараз, вони б не взяли її в репертуар. Емоційно вони **БУЛИ НЕ ГОТОВІ** сприйняти в цьому сюжеті **ОСОБИСТУ ДРАМУ** кожного з них: себе тривожити вони не мали наміру. Але ставити так – означало грати те, що грають у **МХАТі** – надзвичайність приватного випадку, – це нецікаво для повтору. Інша річ, що якісь врізки гумору у моїй виставі **будуть** (для світлотіні, як блазні у Шекспіра). Але виключно там, де вони відтіняють трагедійну основу, де служать лапками й дужками для драматичної ситуації...

Антонюк говорила про костюми, лаяла Безрукова (зайвина моторики), відзначила «ряженість» Вікландт (я таки зміню її вбрання, ну хоче вона бути «пролетаркою»), вбила собі в голову, що кранівниця Мотрошилова – саме такий

«народний тип»... Білий піджак Прокоповича так само її бентежить. Чортів гетьман хоче вирізнитися з «чорних», а воно трохи смішно, бо офіціантить його... Його треба будь-що збити із самопочуття «денді» – швидше хай би він був такий холерик як Суворов... Котрому начхати на те, як він вбраний і яка в нього зараз зачіска...

Старенький таїровець Віктор Іванович Мошков сприйняв виставу «как сражение».

НУЖДІНУ здається, всі в І-й дії вкрай неповажно розмовляють з Потаповим. І лише після приходу Діни Павлівни партком починається всерйоз. Отож і виходить, що вони злі й роздратовані. «Не хотел бы я попасть на такой партком! Измочалят – и не задумаются!»

ГОВОРУХО виступив гостро й темпераментно. Близько до мого задуму. Про те, що всі мають бути у виставі на межі інфаркту. Вони цілком і повністю віддаються тому, за що б'ються – про це п'єса. Так, він має рацію, все таємне раптом стало для них явним – і! – спалахнуло багаття! А багатьом ще бракує відчуття, що ПІСЛЯ парткому кожний з них почне нове життя. Має рацію Олексій і в тому, що кожен повинен «РВАТЬСЯ В БОЙ СО СВОЕЙ ПРАВДОЙ!» Поки що він читає це тільки в Потапові і у Чернікова.

Прекрасно говорив старий Бобров. Так пристрасно – що це був ще один партком, ще одна вистава. «Тушить темперамент? – заперечував він Хмелевському. – Да ничего подобного! Я не хочу тут слезу проливать! Здесь кровь! Тут дело на крови!» Він так розійшовся у монолозі, що його довго не могли заспокоїти. («Безруков одет как кутёнок – а это должен быть трагический персонаж!»).

Бобров – старий таїровський театр, колись це був красень-мужчина, темпераментний, на нього ходила вся Москва. Він і зараз симпатичний особливою духовною вродою, відчувається **порода**. Я йому, може, найбільше вірю – він не може сформулювати свого враження **розумно**, але за ним – правда почуття...

СКОПИНА продовжила в тій же тональності. Говорила про виставу – «на такому матеріалі, но режиссеру удалося довести это до уровня Пушкина и Шекспира. И я завидую моим друзьям-актерам; оказывается, и в советской пьесе, я имею в виду производственной, – можно играть так глубоко и страстно!» Вона вважає, що «театр за последние 10 лет не выпускал такого спектакля – по правде актерского пребывания на сцене, по силе духа, по страсти – и личной, и государственной». «Для меня главное тут – мышление человека о своем бытии!» Мала вона і зауваження: дратує білий піджак у Прокоповича, це правда, і шуми на початку – «не те...». «Все должны лучше слушать, а не только говорить. Накапливать, а не просто взрываться от себя. А Батарцев передрамматизировал самое начало, – (це правда!) – он должен только прийти к этому, а не начинать с этого».

Все вона підмітила точно.

КОНАШЕВСЬКА з Управління сиділа на двох стільцях. Вистава і «превосходно сделана» – и «сыровата». Задум – і «грандиозный» – и «рискованный». Ансамбль – «великолепный» – и – «нет единства в диалогах». Треба «точнее», «выразительнее», «выпуклее». Управління у своєму репертуарі. Все це не було б цікаво, якби наприкінці Конашевська не сказала, що «спектакль вызывает недовольство желанием ревизии ОБРАЗА НАШЕЙ ЖИЗНИ», «пусть меня Лесь Степанович извинит, но у него это уже тенденция. Я видела «Гусиное перо» – там тоже частный случай был доведен до кошмарного обобщения, школа как государство. Я видела ваш спектакль в Театре Маяковского, «Мир без меня», по пьесе Эддиса – там тоже была попытка излишнего обобщения. С какой целью это все делается? Я бы хотела понять...».

Тут у суперечку вв'язався Кочетков і став допитуватися – то що ж робити? Куди йти? Назад «к частному случаю»? Извините, нас не к этому приобщали наши учителя, Станис-

лавский и Немирович-Данченко (ах ти ж моя рибочка!)». «Слушаешь вас и не поймешь – мы в ТЕАТРЕ ПУШКИНА – или в ДЕТСКОМ САДУ? Диаметрально противоположные оценки! Да, мы пока не залезли на Эверест! Но мы еще в походе! И нас не свернуть! Поймите вы, – усредненная позиция театра Пушкина вредна для Москвы!».

ГЕЛЬМАНА слухали уважніше за всіх. Він почав з того, що «оформление диктует стиль и смысл». «Стол – великолепен, он требует не мхатовской игры. Спектакль решен через укрупнение до символа. Режиссерски это абсолютно непохоже на все, что я видел в других театрах. Это работа настоящего мастера. Потапову я доверяю во всем, это просто здорово, как актер играет. Это пахнет открытием, не только для Москвы!».

Не подобається йому Володя Григор'єв. Претензії до деякого з акторів, «неверно говорят, исчезает точность ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК. Есть определенный лексический строй, который нельзя нарушать. Это вредит масштабности решения, символикe спектакля».

Про Безрукова: «Вам сейчас ЛЕГКО на парткоме. Это – невозможно. Я не верю, что вы пострадаете в результате, что будете наказаны, прежде всего, своей совестью». Безруков слухав і крутився на стільці, він з тих акторів, які заваження на адресу техніки гри чи іншого сприймають як критику його індивідуальності.

А суть лише в тому, що у Віталія немає ПЕРЕКОНАНОСТІ. Він допитливий, але це допитливість розгубленої людини. Він не владний змінити хід подій. А за виставою – без цього не можна.

Гельман переконував Аверіна зняти його перуку (жах, звичайно – зняти! Це знову ж таки ілюстрація до все тієї ж проблеми акторських комплексів). Євстигнєєв теж намагався грати у перуці, – розповідає Саша, і нелегко було умовити його не робити цього. Зняв – виграв. Аверін такого ж плану, йому теж хочеться виглядати «покрасивше».

Вікландт образилась на Гельмана, він сказав, що вона грає не «крановщицу, а продавщицу».

Потім аналізував виставу я, ідесь о першій ночі Художня рада скінчилась.

Спати лягли багато пізніше. В кухню увійти вже не можна було, там відпочивала Оксана Яківна на розкладачці (кухні вона віддає перевагу, бо там можна відкрити квартиру – а мороз біля 30 градусів). Повечеряли ми холодними котлетами з маковим пирогом, що його загорнула Валерію Івченкові його Марина – і довго ще говорили про Київ, про театри і про нас у цьому житті...

“Правда”, 9.02.76

«Нью-Йорк таймс» о положении в Китае

НЬЮ-ЙОРК, 8. (ТАСС). В связи с сообщениями из Пекина со ссылками на представителя МИД Китая о том, что член Политбюро ЦК КПК, министр общественной безопасности Хуа Го-фэн назначен исполняющим обязанности премьера Государственного совета КНР, «Нью-Йорк таймс» отмечает, что эта новость поставила под сомнение все предыдущие предположения о будущем Китая в период после смерти Чжоу Энь-лая.

Назначение Хуа Го-фэна, пишет газета, является наиболее неожиданным развитием событий на китайской сцене за многие годы. Наблюдатели отмечают, что Дэн Сяо-пин, который был фактическим главой китайского правительства в последние месяцы болезни Чжоу Энь-лая и который, как казалось ранее, будет назначен его преемником, не появлялся публично со времени похорон премьер-министра 15 января. Неизбежно должно возникнуть подозрение, что тщательно составленные Чжоу Энь-лаем планы по руководству китайским правительством после его кончины сорвались и что другие лица и другие силы сейчас взяли верх в Пекине.

Эти подозрения, продолжает «Нью-Йорк таймс», усиливаются многочисленными признаками ожесточенной скрытой политической борьбы в высших сферах китайского руководства в прошлом месяце.

После смерти Чжоу Энь-лая пекинская печать обрушилась на анонимных «реакционеров». Одновременно в течение ряда дней все китайские руководители совсем перестали появляться на людях, и их имена исчезли со страниц официальной печати.

Газета привлекает внимание к тому факту, что к иностранным делегациям на высоком уровне, которые должны были посетить Пекин в этом месяце, обратились с просьбой отменить свои визиты на том основании, что китайские руководители «очень заняты». Кроме этого, дипломатов в Пекине также попросили отложить по этой же официальной причине их намеченные встречи с китайскими руководителями.

Эти факты согласуются с мнением, отмечает «Нью-Йорк таймс», что после смерти Чжоу Энь-лая в Пекине идет яростная политическая борьба и что сейчас восходит звезда новой группировки, руководителем или представителем которой является Хуа Го-фэн.

Напоминая о приглашении Пекином Р. Никсона посетить Китай, газета пишет, что вместе с подчеркнутой политикой «открытых дверей» в отношении бывшего президента США китайцы, по-видимому, явно дают понять, что они отнюдь не удовлетворены медленными темпами, которыми развиваются китайско-американские отношения, в особенности в контексте советско-американской разрядки. Сопоставление, которое они молчаливо делают между осторожным подходом президента Дж. Форда и переломом в китайско-американских отношениях, достигнутым Р. Никсоном несколько лет назад, лишь подчеркивает этот момент.

9.02.76 г. «Правда»

*Китай.
Компас*
Вокруг света

Где изобретен компас?

МЕХИКО, 8 (Соб. корр. «Правды»). В Сан-Лоренсо (штат Веракрус) археологи, занимавшиеся раскопками в зоне ольмекской культуры, нашли в 1967 году обработанный кусочек железняка, представляющий часть небольшой призмы. В длину он был размером 34 миллиметра. Вдоль центральной части находки шло полуцилиндрическое углубление шириной в 2 миллиметра. По мнению ученых, этот предмет был не позднее 1000 года до нашей эры. Изучив его, американский ученый

Коз предположил, что речь идет о примитивном компасе. Коз положил находку на кусочек коры и опустил в воду. Блестящий камешек был постоянно направлен в одну сторону.

Последующие исследования показали, что призма ориентируется на магнитный полюс земли с ошибкой в 35 градусов. Если к сломанному изделию добавить его отсутствующую половину, то ошибки почти не будет. А это значит, что ольмеки на несколько столетий раньше китайцев изобрели компас. Археологи предполагают, что ольмеки пользовались компасом при строительстве своих зданий и дворцов и для астрономических исследований. Чтобы гипотеза стала фактом, ученым необходимо найти целый компас или недостающий кусочек от найденного. Поэтому они обратились к обладателям частных археологических коллекций и музеям мира с призывом поискать изделия из железяка в своих экспонатах.

Л. Максименко

**Вівторок,
10 лютого**

Оксана Яківна ще раз переповіла мені вранці свої страхи з приводу закриття моєї вистави (?). Провівши Оксану малу до школи, я сів друкувати враження від учорашньої Художньої Ради.

Зateleфонував Леонід Вікторович Варпаховський.

Спочатку про виставу, розпитував (я відчуваю; – він уже все знає). А потім сказав, що в нього до мене справа. Він просить мене взятися за редактору його книги, яка виходить у видавництві ВТО. Ця пропозиція була для мене несподівана, і, чого гріха таїти, приємна. Я знав, що він пише книгу, якісь фрагменти з неї він мені переказував, але це прохання заскочило мене зненацька. Чому саме я, а не, скажімо, Саша Свободін чи хтось із критиків? Той же Рудницький Костя?

Звичайно, я б хотів знайти на це час, якщо зможу щось зробити слушного. Він пише, скажімо, про Мейєрхольда, а я б не сказав, що спеціаліст з цього питання...

Зворушений я цією пропозицією.

*Варпаховський:
книжка*

Продовжив Варпах розмовою про художника: він хоче ставити у Ленінграді «Катерину Измайлову» Шостаковича, чи не порадив би я – з ким? питав мене про Ставцеву, і я всіляко її рекомендував.

Об 11-й генералку не почали, – костюми та ін. І добре – встиг прийти Поюровський.

Вистава йому, каже, **дуже** сподобалась. Безруков не тягне. Зауважень дрібних купа, але не поговорили – я мусив іти на свою «виробничу нараду».

Вів її Бубнов. Народ розпалився. По-перше, збуджував сам факт того, що їхньою думкою хтось таки цікавиться. Ася Кулешова так та просто розплакалась: вона виступила так пристрасно, що дивитись на неї було задоволення. Я одержав найвищу насолоду – від того, що **вистава** довела її до такого виступу. («Есть откровение!» «Танюк открыл в театре новых актеров!»). Саме вона така гаряча – її б у таку виставу! Але нема ролі...

Надзвичайно симпатична жіночка! До речі, вона, здається, дружина Діми Гаврилова. Ніколи б не повірив!..

Трупа виступила в кращій своїй якості. Майже всі твердили що це «лучше, чем во МХАТе», половина лаяла Прокоповича (Ася Кулешова – ні; вона вважає, що він кращий за усіх!), аналізували, радили...

Дружина Прокоповича Інга Трохимівна ЗАДОРОЖНА – виступила на захист чоловіка. Виявляється, за їхньою рідинною концепцією, Ісса Сулейманович виходить на сцену «громадный, сытый и жирный» («в философском смысле, разумеется!»), а йде геть – «разбитый и маленький».

Отут головна помилка. Вона тричі в десяти своїх фразах сказала про гроші. («Много денег получает, начальник, хорошо живет»). Меркантильно мислить пані Прокоповичева... Відціля – жанризм. Порочною є сама **ідея**.

Виступав і я.

Слухали мене, як на шкільному уроці (коли люблять предмет!) і були дуже, здається, здивовані, що я ні слова не

сказав про свою виставу й про те, як оцінюю те чи інше акторське виконання.

Я почав з ролі мистецтва як провідника й перейшов на проблему акторського тривання, сутності акторського мистецтва, торкаючись вистави хіба далекими асоціаціями. Але дав їм зрозуміти, що задоволений **напрямом** роботи, задоволений тим, що театр зумів втілити певний **задум**, не просто проілюструвати відому п'єсу, а подати її в іншому жанрі. І пояснив, що цілий ряд репетицій були просто **вправами** на нову акторську мову, пробами не так нової естетики, як нового методу роботи... Дуже добре, що актори цього не відчували, що для них це була конкретна робота над п'єсою-виставою (Кочетков помахав рукою з місця – «Мы прекрасно это понимали, нам нравилось!» – означав цей жест)...

А друга частина виступу була – політичний маніфест; проблема ідеї та ритуалу...

Здалося мені, спільну мову ми знайшли...

Після мене робив підсумок Толмазов: чудово. Він, звичайно, кинув щось про заумні «постановки вопросов», але це прозвучало беззлобно. Головне – уперше заговорив про виставу З ПОЗИЦІЇ МОГО ЗАДУМУ! «Красный стол парткома – поле битвы, залитое кровью», «я бы в этом оформлении поставил сверхмодерный спектакль по Шекспиру», «для нас, закисших в быту, приход такого режиссера находка». І про акторів говорив дуже точно.

Тепер я розумію, що ТОЛМАЗОВ УСВІДОМЛЮЄ, чого я хочу. А, бачиш, спочатку грав на іншій струні.

Добре, що я домігся «виробничої наради». Правда, у своєму виступі я сказав, що «Борис Никитич, дирекция и партбюро оказались правы, настояв на совещании...» Тактик...

Між тим у глибині зали сидів якийсь неприємний тип (Толмазов мені сказав, що він «от профсоюза, напротился», – а я, грішний, абсолютно переконаний, що він від Галини

Борисівни...), який старанно записував усе в блокнотик. І тільки питав у Аугшкапа, який сидів поруч – прізвища тих, котрі виступали. Те, що це був не журналіст, голову даю на відруб.

Потім цей «профспілковий лідер» пішов з Толмазовим і Нуждіним до Толмазова у кабінет, і вони туди не пустили навіть Пічхадзе, який було поткнувся – і тут же вийшов з червоним обличчям.

Після чого Толмазов зателефонував мені увечері додому й сказав, що «к спектаклю будут претензии, и вы должны подготовить Гельмана, чтобы он нас защитил...»

Цікава фраза.

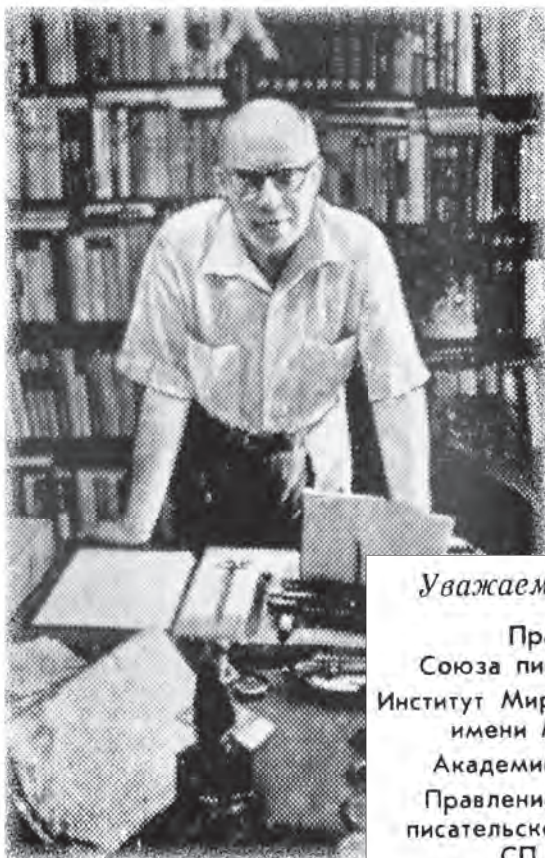
Вечір у Димшиця в ЦДЛ

Після тієї наради я ледве встиг додому, – й відразу на вечір Димшиця у ЦДЛ. Мав прорепетирувати, що читатиму на вечері; не встиг: схопив Неллю – вона, хвалити Бога, прилетіла! – і туди. Отож репетирував виступ – подумки – у метро...

Вечір вів Барабаш, худенький і стрункий як юнак. Нікого не запросив у президію, сидів сам-один, а за ним – з десяток порожніх стільців (мала зала ЦДЛ), трибуна й портрет Димшиця. Розпочав усе Віталій Михайлович Озеров, далі прочитали телеграму від Ернста Буша. Сергій Юткевич із знаком Героя на піджаку розповів про Олександра Львовича у Берлінській Академії Наук, далі зачитав його відгук на свій сценарій про Маяковського; закінчив гумором, що «нет Дымшица без огня».

Юткевич постарів, дуже. У нього гарна культура спілкування із залом. І Барабаш розумно говорив з публікою – жодного разу не підніс тону, без напруги, довірлива інтонація.

Якби ще він так і писав, як говорить. В його писаннях давно сидить високий начальник. А між тим це, безумовно, талановитий чоловік, якого ангажемент уже почав псувати.

Уважаемый товарищ!

Правление
Союза писателей СССР,
Институт Мировой литературы
имени М. Горького
Академии наук СССР,
Правление Московской
писательской организации
СП РСФСР

и

Центральный Дом литераторов
им. А. А. Фадеева

приглашают Вас

во вторник, 10 февраля 1976 г.
на вечер памяти

писателя-литературоведа
**Александра Львовича
ДЫМШИЦА**

Председатель вечера —
Ю. Я. БАРАБАЦ

Розрядку вніс Георгій Гуліа, який розповів епізод з редагуванням роману Ельмара Гріна. Димшиць розповів Гуліа, як якийсь редактор змушений був «виправляти» Гріна для радянського читача. Ось він і виходив із скрути: для цензури викреслював окремі слова з рукопису – відразу ж вписував їх поверх рядка ВЛАСНИМ ПОЧЕРКОМ, ті ж тексти... Звісно, Гуліа зробив з цього новелу для газети, – і зала сміялася з того, з якою легкістю наші фейлетоністи видають чужі анекдоти за власну творчість; а бідолаха Гуліа думав, що той сміх – результат його талановитої оповіді... Втім, той дотепний редактор міг виявитися самим Димшицем.

Звучав запис його голосу, він читав вірші Алейнікова про «Смажену рибку...».

Виступали – Молдавський Дмитро Миронович; я запам'ятав останню фразу з Димшицевого листа до Молдавського: «А все же, надеюсь, я вытяну. Мирозозрение – серьезная база...». Виходячи з палати, Молдавський сказав йому: «До свиданья!», а той йому відповів: «Спокойной ночи!» Молдавський вирішив, що це йому здалося, і він знову повторив: «До свиданья!» І Димшиць знову відповів: «Нет, спокойной ночи...».

Виступали німці – багато й різні. Найнудніший був радник посольства Герхардт чи то Гербель чи Кербель. Читали телеграму від Віталія Закруткіна з Ростовської області. Терміново виїхав кудись Левон МКРТЧЯН – його виступ прочитав Альберт Оганян, з яким ми потім познайомились (138-89-56).

Останнім Юрій Якович оголосив мене, і після кількох фраз про Д-ца я прочитав фінальний розділ з його «Звеньев памяти» («Я счастлив!»). Слухали добре, і цим вечір завершився. Барабаш розглядав мене дуже уважно, подякував за виступ, і з його вигляду я зрозумів, що він – до певної міри «в недоумении». Він знає про МЕНЕ З ІНШОГО БОКУ.

Але й це ще не все.

У глибині тепер уже малої зали ЦДЛ я побачив неждано-негадано, виступаючи, все того ж «профспілкового лідера!..» Побачив і збився з тексту... Бо зустрівся з ним поглядом... Та відразу ж опанував себе і закінчив «без сучка – без задоринки». І вже стежив, чи не повториться та ж історія – чи не підуть вони разом із Барабашем «до начальственного кабінету» – «підводити підсумки»?

Не пішли. Профспілковий лідер швиденько зник – «по-англійськи».

*Марія Іванівна
Огурцов*

А ми пішли пити каву. Євгенія Кузьмівна, Галя Іванова, Марія Іванівна Комісарова, Нелля, Павло Мовчан і цей новий Оганесян. Я сидів з Марією Іванівною, і вона розповідала мені про сина. Навесні він має вийти з табору, і вона домагається, щоб йому дозволили жити поблизу Ленінграду. Багато гірких і таких знайомих мені подробиць – побачення, передачі, посилки, садизм... Розповіла про «огурцовское дело».

Ігор Огурцов – з православних росіян, створив групу в Ленінграді, 1964 року, це були студенти університету і кілька викладачів. Назва була пишна – «Всероссийский социал-христианский союз освобождения народа». Їх судили уже коли я був у ЦДТ, 1967 року. Огурцову дали 15 років. По суті ж йшлося про групу проповідників певної етики, яка не визнавала більшовизму й обстоювала «соціалізм з християнським обличчям». Вони читали Бердяєва, Соловйова, Шестова, у них був культ Достоєвського, вони мріяли про державу на чолі з православною церквою (уявляю собі!).

Марія Іванівна вважає, що Огурцов – марксист. Ні. Навпаки.

Вона каже, взяли тоді в Ленінграді чоловіка з 30.

Огурцов уже ніби вийшов, без роботи.

Влітку вийшов з ув'язнення Леонід Бородин, один з найбільших друзів Огурцова. Він відразу ж по звільненню виступив з ревізією «програми ВСХСОН; Мар'я Іванівна про це не знає. Чорновіл активно заперечував ставку «групи Огурцова» на російській націоналізм («оскорблене чувство національного достоїнства» – писав Огурцов; в масштабі Союзу ідея приречених, позаяк Союз – багатонаціональний...)

Абсолютно точно.

Не знає Марія Іванівна, хто їх усіх видав. А це вже було в друку. Всіх їх застав **Олександр Гідоні**.

А ще ж був журнал «Вече» і Володимир Осипов...

Марія Іванівна зовні дуже нагадує маму... Після смерті Миколи Леопольдовича Брауна вона лишилась зовсім одна. Якщо Колі з нею не буде, вона не виживе... Доля не пощадила її на старості років. Яким повернеться звідти Коля? Йому не так просто буде акліматизуватися...

А вже опівночі захопилися ми з Неллею розмовою про майбутнє театру. Навколо її статті. Вона вигадала гарну форму «Листи здалеку». Сім листів – сім вистав 2007 року. Фестиваль чи Конгрес МІТу. Реконструкція, критика тощо. Принагідно – все інше (соціально-громадське, національне, філософське, моральне).

Лист від Ліди Смирнової. Приїде – в суботу.

Буде Герета у Москві, проїздом: заїде.

А чортова Ліда хоче подарувати Оксані собаку. Боюсь, із таким поповненням у родині ми не справимося...

Нелля вважає, що акції мої в Москві – незважаючи ні на що – ростуть. Якщо все сам Варпаховський дає мені редагувати свою книгу, це щось значить.

*Київські рефлексії.
О. Я.*

Нелля повернулася з Єревану – і, здається відпочила. Настрій гарний. До того ж і морози кинули, сонечко вилізло, а для Неллі це найголовніше. Вона швидко входить «у штопор» і так само швидко з нього виходить. На вечорі в неї не було відбою від прихильників – в тому числі вірмени. Але пильний Павло Мовчан швидко всіх спровадив.

А мені раптом захотілося до Києва. Згадав, як ми колись говорили з пані Орисею – про все. І здолала нудьга, сум, – «тоска». Давно не було нічого схожого. До речі, сьогодні поїхала Оксана Яківна (переконана, що наді мною щось нависло, бо я зробив «неможливу у наш час виставу»), а я не проводжав її – через вечір Димшиця. Тривожно – але не через виставу – за неї, за її Олеся, за ту Дзвінку, яка чорт зна як поводитьсь.

Але ці її листи до Жоржа Марше й команди – наївні. Не думаю, що вона сама вірить у їхню доцільність. Це вже стає ритуалом, і я боюсь, вона втрачає реальне відчуття **часу**.

Єдине, що вона робить послідовно – веде протестну логіку, правозахисну (іноді навіть на шкоду конкретно Олесеві). Бо – узагальнює. Хоч іноді в розмовах її політичні сентенції – не те. У політиці Степан Руданський не пройде.

Драматична постать, з усіма її крайнощами. Ну та без крайнощів її давно б зламали.

А на місці Панаса Заливахи я б написав її Портрет. Не якийсь там стилізований з геометрією, а справжній портрет – довженківський, правдивий. Це худорляве обличчя, сиве волосся, простенькі окуляри. Ця, як правило, українська блузочка (в якій вона неодмінно ходить до всіх прокурорів і медичинських шефів!), з китичками; трохи скептичний вираз губ... Темперамент... Ця початкова безапеляційність у фразах (коли вона говорить у присутності **чужих**; ця спроба зрозуміти, піти на компроміс – якщо між **своїми**, ця АБСОЛЮТНА нетерпимість до зради, до плазування!). Тіло тендітне – дух колосальний: чорт зна звідки воно береться?! Ці її постійні поради – дихати кисневим

коктейлем, їсти капусту, спати з відчиненою квартиркою, **рухатись**. Ця її потреба наступу, а не оборони. Це ж у неї я позичив свою фразу про бігуна на довгу дистанцію... Це її небажання ставити виключно тверезий розрахунок...

Давно вже ловлю себе на цьому спостереженні: і Світличний, і Стус, і Чорновіл, і Валентин Мороз, і пані Орія Стешенко, і Лукаш Микола, і Алла Горська, і Людочка Семикіна, і Заливаха, – це аж ніяк не люди розрахунку. Тому їх і люблять, що у найвідповідальнішу мить свого життя останнє слово промовляє в них не РОЗРАХУНОК, а все та ж Світла ідея віри й надії; не хочу називати це романтизмом, бо це все-таки не він. Це щось більше, глибше, це – пристрасть і жага перемоги, це відчуття НЕМОЖЛИВОСТІ програшу української ідеї. Це те, що вело Лесю й Шевченка, без чого неможливий Франко, без чого я не сприймаю Драча (навіть після того, як він схибив). А хіба книга Дзюби не була отаким безумством? Хіба він не розумів, кому і який кидає виклик?

– Прокидайтеся, Лесю, бо Україну проспимо!

У цьому вона вся.

А з Дзвінкою вона обіцяла порозумітися. Дай Бог.

І проблема тепер в одному: як поєднати Оксану Яківну – з Гротовським? Все воно в мені – одномоментно, і якщо не зможе поєднатися – конфлікт, гризота, криза. Так само має поєднатися в мені Огурцов і Марія Іванівна Коміссарова з її прекрасними українськими перекладами: Огурцов живе і в Театрі Пушкіна, в тому ж Кочеткові й Безрукові, який закоханий в Єсеніна...

Це ми сьогодні (не всі!) Леніна сприймаємо **амбівалентно**. А тоді, в шістдесятих, всі – від Вінграновського й Драча до Симоненка – дивились на нього як мої парткомівці з Гельмана на цей портрет на заднику. Як на останній припулок віри.

Оце вірші не чиїсь – Василя Симоненка:

*Василь Симоненко
— і форога, «що
Ленін заповів»*

Де я не буду, що робить не стану,
Куди на цьому світі не заб'юсь,
Одній людині, одному титану
Завжди і скрізь від серця поклонюсь.

Куди б мене дороги не манили
І хто б мене звернути не хотів,
У мене хватить розуму і сили
Іти по тій, що Ленін заповів.

За поетичністю вірш не найкращий у Василя, але він типово шістдесятницький. Сьогодні ми реагуємо на це не подіячому, з присмаком прагматизму... Хіба моя концепція вистави не прагматична? Я всього-навсього виходжу з конкретики ДОБИ, маси ... їй...

* * *

*Лист від
Л. Смирнової*

Лист від Ліди Смирнової:

Здравствуй Нелл, дорогая.

Надеюсь, что у тебя все нормально.

Мило мы, конечно, с тобой говорим, когда встречаемся.

Однако мне почему-то чертовски грустно, не от наших разговоров, а безотносительно. Время предательски истекает и становится страшно, что растрачена по мелочам его самая хорошая часть.

Ну, да ладно.

Чертовски было бы мило с твоей стороны черкнуть мне пару, нет не пару, а десять раз по паре, двадцать раз по паре строк.

Кстати, напиши мне, позволишь ли ты подарить Оксане живую собаку. Фокстерьера. У моих знакомых рождаются в марте щенята, чистопородные. У них всегда прелестные щенята. А фокстерьер собака дисциплинирован-

ная, дома не пакостит. Мне ужасно хочется подарить Оксане собаку. Что ни говори, а игрушка это не то. И потом я действительно хочу ей подарить настоящую собаку. А у фокстерьера характер не хамский. Они ласковые, верные и сдержанные псы. То что надо. Я бы и себе приобрела, но, боюсь, что моей собаке придется плохо тогда, а я ее очень люблю.

У нас мороз около сорока. Холод дикий, но лучше, чем что-то промежуточное.

Хорошо бы ты написала о Ереване. Об Арсене, само собой, но что о нем можно написать. Пока живет и курит – все можно считать в норме. Напиши об Арсене и Ереване или о Ереване и о мальчике. Мальчик – это все он же – А.

Настроение у меня злое. Здесь меня злят неимоверно. Хотелось бы поговорить о наших общих друзьях, страшно много забавного.

Прерывают меня, ну да ладно. Увидимся или созвонимся. Я в субботу собираюсь быть в Москве, но мне совестно отнимать у тебя время, так как и без меня у тебя салон работает без выходных.

А ты все-таки напиши, это страшно приятно.

Всем привет и обязательно напиши про собаку.

Всех целую. А.

**Середа,
11 лютого**

Ні, в театрі що не день – то новина...

О 9-й я вже був на сцені, правив світло, робив шумову фонограму й підбирав деталі костюмів. Актори прийшли, як і належить – старіші, таїровської закваски – о 10-й, а мольдь за півгодини...

Отут воно й трапилося. Зайшовши за чверть одинадцяті до вбиральні Безрукова, я застав його похмурим, а перед ним – недопиту на третину пляшку коньяку. Хлопець нервовий – і вирішив себе «підбадьорити»:

*Безруков написав
ї яний. Зроча
Управління*

я ахнув, побачивши його в стані... не висловиш. Першої миті я не зрозумів і з розгону почав щось казати йому про другу дію, – а він мені раптом каже: «Лесь Щепанюч, вшьо будь-сде... Не вылнуйтесь...». Встає – перед режисером – і падає...

Ось тобі й генеральна проба, та ще й перед Управлінням. (Про інше – потім).

Довелося недуже ласкаво підняти його з горизонтального стану й надавати по щоках. Трохи відійшов і, не розуміючи, де він і що з ним, крутив білками очей як Отелло. Я закрив двері на ключ, потяг його до раковини, підставив голову під холодну воду: і хвилин за п'ять він уже був «майже в порядку». Я навіть примусив його проговорити монолог: сповільнено, з трудом, – але вимовив весь текст...

Що робити? Відмінити виставу? Але загальна тональність була така, що цього не слід. Толмазов і директор уже знали про ЧП і, боячись Шкодін, передали через Ганну Абрамівну, щоб ПРО ЦЕ ГОВОРИТИ... Але театр уже гудів, і добро хотів у Безрукова – багато.

Почали виставу.

Слава Богу, Шкодін прийшов із запізненням і не міг не від кого одержати інформацію. Він нічого й не помітив. Лише спитав, – у Толмазова, – що таке сьогодні з парторгом – захрип? Ніби зірвав голос. Ні, відповів Толмазов (о, ці театральні штучки, учись Танюче!), – він хворий, у нього 38,9 градуса, і МИ САМІ ДАЛИ ЙОМУ РЮМКУ КОНЬЯКУ, щоб не відміняти здачу.

– Герой! – сказав Шкодін, і більше про парторга не говорили.

І ось що сталося. **РАПТОМ** всі почали грати **так**, як ніколи не грали! Всі актори, відчувши «пробоїну», почали її закривати. У виставі виникла та **єдність** лінії, якої так бракувало «засіданню парткому», доки вони говорили про **чуже**, літературне. А тут справа торкнулася їхнього театру, їхнього реноме, скандалу, закриття вистави і – головне – могли б

вигнати Безрукова! Це ж вистава до з'їзду партії! Безруков грає ПАРТОРГА! Треба рятувати **ситуацію**.

І вони зробили це геніально. Стали плечем до плеча, дисципліна, очі рішучі, все спрямовано на надзадачу, кожна фраза горить, всі один одного **чують** – блискучий показ! Навіть Прокопович піддався загальному настроєві, грав нервово й **з болем**. Як на мене, вистава одержала інший ухил – не Потапов був небезпекою для парткому, а бездіяльний і навіть ХВОРИЙ секретар, всі «працювали» на нього. І народився той ансамбль, якого ми не могли домогтися природнім чином.

Театр – дивовижна річ!

Вони виконували певну місію, вони рятували людину, з якої постійно кепкували, але яку – любили, бо він, Безруков – свій, а «с кем не бывает?!».

І під цим прапором геть забулося те, що висіло переді мною дамокловим мечем. Річ у тім, що Нуждін **наказав** завпосту НЕ ВІШАТИ на здачу портрет Леніна... Бо одержав таке розпорядження (саме так!) від отого «профспілкового» куратора, – я гадаю, від нього, бо хто ж іще? А може вже хтось і настукав у райком, і вітер пішов звідти?

Я приїхав, коли вони відмовились вішати. Пояснили, що так сказав Нуждін, і зі мною погоджено.

Я страшенно розсердився, але вирішив піти шляхом Давида Боровського. Пояснив робітникам, що справді, це була моя ідея – зняти, але я зараз піду пораджусь із директором і – вирішимо. Пішов, походив, а потім кажу монтувальникам: Ні, вирішили, що все-таки повісимо, я з Нуждіним домовився. А щоб не вередували, дав обом хлопцям на півлітру й пояснив, щоб вішали не зараз, – спустили з колосників тільки після другого дзвінка, я сам прийду на сцену, дам знак.

Так вони й зробили. Історія з Безруковим перекрила «портрет», і Нуждін, який так і не прийшов на початок, а сидів на телефонах, застав уже виставу у повному блиску.

А позаяк Шкодін на цей рахунок не сказав ні слова, все лишилося як було...

Але ж якась сволота вирішила мене «підправити»!

Публіка була гарно вражена виставою, і обговорення призначили на завтра, на 11-ту на Неглинній. Я йшов додому з Цирнюк і Гельманом. І, здається, втратив пильність. Гельман мені потім поясним, що Цирнюк – прихильниця мхатівської вистави, мій **ОПОНЕНТ**, вона нервує, що тут виходить **інакше**, і з Гельманом у них уже була люта суперечка («Доведет вас Танюк, що снимут спектакль – вам тільки этого не хватало... Леся хлебом не корми, подай ему протест, эти его диссидентские штучки ему еще покажут»). Гельман вважає, що вона не сприятиме успіхові вистави.

Але я тоді цього не знав. Ми йшли і дорогою ділилися враженнями. Вона почала говорити про Безрукова у найвищих ступенях (традиційний штамп, він же у Равенських був Павка Корчагін по амплу). А коли Гельман його все-таки лайнув – зняла ці епітети. І почала розпитувати – він хворий був? Казали, в нього температура? Ну я й не став вигадувати, у простоті душевній розповів усе, як було...

Правда, наприкінці діалогу вона ПЕРША сказала, що їй до цього нема діла, вона нікому не розповість: «У нас с вами, Лесь Степаныч, об этом разговора не было, правда, Саша?» Оця фраза й налаштувала мене тривожно, щось у ній видалося мені навмисним. Ніби алібі собі готує...

Але я дурний, нічого не поробиш. Як казала Сперантова в «Гусином пере», – «Учитесь властвовать собой...». Не вчуся...

Проте все це не значить, що я змінив думку про виставу. Вони можуть, можуть грати так, як я хочу! Аверін грав і сильно, і драматично, – помолодшав років на десять! Гарні тихі сцени. Виникає істинно драматична постать. Кочетков – тримав ритм, не було жодного перебору. Вікландт змінила і трактовку, і костюм – на ходу – і почала грати жінку су-

вору, депутатського типу, із старих ідейних більшовичок: і була ще одна драма... Віриш, це розумно і масштабно.

Саші Гельману треба було зайти у МХАТ, і ми зайшли. Поговорили в літ. частині про нові п'єси, Кеслер обіцяв мені час від часу показувати все, що їм приносять. Я запросив його на виставу. Зазирнув Кіндінов: «Говорят, в театре Пушкина убили Дантеса? Что же вы с нами делаете, друзья?». Але сам не вірить, що наша вистава – це серйозно, по очах бачу...

А Шкодін, йдучи з театру, почувався задоволеним, жартував, вітав мене з дебютом і не скалозубив. Я думаю, вистава й справді «в потрібному напрямку». Навіть стриманий Саша Гельман у розмові з мхатівцями не приховав свого здивування, що п'єсу його можна прочитати **так**.

Далі ми посиділи з ним і виробили тактику – як поводитись на обговоренні. Я попросив його зробити мені кілька зауважень. По-перше, щоб я переробив початок (текстово). По-друге, щоб ввів отой монолог по селектору, де говориться про будівництво двох будинків і про те, що Батарцев **надурив** приймальну комісію (тобто все лишилося постарому!). Я це вставлю перед голосуванням... Цього тексту немає у цензурованому ваапівському варіанті, і я хочу, щоб ініціатива йшла від автора, щоб мені потім не кололи очей, що я іду «всупереч авторській волі». А початок – краще, щоб теж він виправив, і я зніму сцену з Кара-Моско і з Жарковою, і з Васильєвим. Тільки нехай вони знають, що зняли їхні епізоди не тому, що вони «не справились», – просто автор змінив п'єсу. Вони й справді не такі вже винні, це все-таки проблема Гельманова...

Вдома – Євгенія Кузьмівна, яка все знає першою, повідомила, що в театрі Станіславського взяли режисером на моє місце – Петю Штейна. (А в нас на виставі був Кругляк сьогодні – і нічого про це ще не знав – профорг, голова місцевкому! Отакі у нас демократичні порядки). Наказ між тим уже є. Як на мене, це не гірший варіант. Сподіваюсь, і тато

Штейн буде зацікавлений, щоб у театрі Станіславського був віднині гарний репертуар...

Ще одна приємна новина – Грінберг написав гарну рецензію на книгу Елі Соловей про Луговського, і тепер книгу схвалено до друку. Гарно! Треба подякувати Йосифові Львовичу – і за Луговського, і за Елю...

Оксана – і собаки

Був ще такий епізод з Оксаною. Принесла вона додому книгу «Твой друг» – про собак. Збірку. Коли їй дали Дугіни, ми їй досі не повернули. Оксана дала мені прочитати вірш Асадова про руду дворнягу, яку кинув господар і яка загинула, побігши за поїздом. Сумні вірші, прості й сентиментальні. Доки Оксана стелила собі ліжко, я перебіг вірш очима – входить вона. «Прочитай!» – каже. А я саме зашивав їй чоботи, розпоролися, – і кажу: «Не могу, почитай ти мені – вголос...». А вона: «Не могу». «Чому?» – не розумію. Затялась – не могу та й все. Почав допитуватись – нарешті, пояснила: «Розумієш, не могу, бо заплачу...». Я її пригорнув, поцілував, посиділи ми з нею удвох, і довго говорили. Про різне. Про життя, про людей, про собак, про те, чи відчують людину рослини й дерева, про сліпого Едуарда Асадова, про війну, в якій йому випало очі. А потім вона на моє прохання прочитала вголос ці вірші. І справді – не змогла до кінця, розплакалась... Дуже вона мене схвилювала – такою я її не часто бачу.

І подумав я, що ми з Неллею невірні чинимо, не дозволяючи Оксані завести справжнього собаку. Так, вона водить їх у дім багато – різних, але СВОГО, але ЄДИНОГО ДРУГА, якого виховуєш з теплої грудочки і без якого потім не можеш – НЕМА. І коли Нелля прийшла, а Оксана спала, ми заговорили з нею і про це.

Ми заведемо собаку. Але не фокстер'єра, як пропонує Ліда. Фокс – не з нашого дому. Треба купити породистого цуцика, але – вівчарку. Тільки вівчарку. І хай Оксана з нею

возиться. Хоч, звісно, весь клопіт ляже на наші плечі. Найскладніше з відпусткою. Куди з нею поїдеш?

Але, гадаю, це слід зробити. Бо може так трапитись, що мала виросте – і в неї так і не буде того, про що вона мріяла все життя. Вона буде чогось **позбавлена** – саме того, що було для неї найбільш хвилююче, найзавітніше...

Так не можна. Я поговорю з Оксаною.

Але – собака з'явиться в домі після літа. Хоч би одне літо Оксана – з її легенями й горлом – має провести на морі. Спробую домовитись через ВТО.

А з вересня собака буде в нашому домі. Розумію, що декому з гостей буде складніше, але Оксана повинна знати, що це і її дім, що вона так само має тут ПРАВО на дещо. Їй уже дванадцять років (через два місяці), і дитинство от-от скінчиться...

Гарна у нас мала. Дуже схожа на Неллю – по суті.

І знову гризота: чи можлива взагалі театральна «система»? Чи було те, що створив Станіславський, «системою»? Чи мав «систему» Курбас? А що тоді говорити про «систему Крега»?

І чому ідеї «системного підходу» нема, скажімо, в музиці, чи в малярстві? Система – як найкоротший шлях до самого себе, до створення **знаків** власного досвіду? Адже тренінг і муштра – анітрохи не «система». Мих. Чехов – абсолютно не система. І яка система – Вахтангов? Система свята?

В тому, напевне, і полягає суть і таємниця театру, що він протипоказаний повторності, що він – мить щастя, неповторна мить. Тут постійно все починають СПОЧАТКУ, або ...

Все інше – просто ремісництво, набивання руки (хочеш оволодіти малюнком – набий руку, зроби не сто, а сто тисяч шкіців).

*Чи можлива
«театральна
система»?*

**Четвер,
12 лютого
1976
року.**

*Помер Леонід
Варпаховський*

Помер Леонід Вікторович

Варпаховський. У лікарні. Інфаркт. Несподівано й безглуздо. Лише вчора чи позавчора я з ним говорив, тон був бадьорий, сотні планів. Книжка, вистава у Ленінграді, вистава у Завадського, поїздка у Німеччину. Ні, він зрозумів якусь фразу, що «вот-де Дуся не верит, жалуюсь ей на здоровье, говорю – долго не

протяну, а она злится: какой ты, говорит, мнительный стал в последнее время!..».

Мені про це сказали в театрі. Неллі – подзвонила Марина Боровська, дружина Давида.

Здається, йому не було й 70-ти. Він сидів з 1937-го, здається, по 1953-й. А як вийшов, працював у Тбілісі.

Я познайомився з Л. В. у Києві, коли він ставив там у Російській драмі «На дне». Ні, раніше – ми в нього грали у масовці, коли він з Давидом Боровським ставив у франківців «Оптимистическую трагедию». Потім нас звів разом Коля Шейко – коли готували вечір Мейєрхольда і потім – вечір Курбаса у Жовтневому палаці. У театрі Станіславського він усе це згадав. Епопея з Кузенковим нас зблизила...

Складна доля буде в Ані. Як на мене, вона не дуже обдарована актриса, і їй не подарують, що вона грала головні ролі. Бідаха, вона й не підозрює, як тепер розмовлятиме з нею Жарковський, або той же Кузенков. Свою минулу приниженість вони захочуть відшкодувати на ній... Не встиг Варпах ввести її в театр серйозно (пізня дитина, він за нею душі не чув)... Не навчив її працювати самостійно. Вона ж велася з батьком як капризне дитя, вередувала, і в родині слухали тільки її.

Відходять останні мейєрхольдівці. Хвалити Бога, він хоч би книгу свою закінчив... Якою тепер буде її доля?

Не хочеться переказувати обговорення вистави в Управлінні. Іонова перед обговоренням сказала мені й Толмазову, що хтось доніс Шкодіну про Безрукова. Шкодін сказав – на обговоренні проблеми Безрукова не зачіпати, але – звільнити його з театру, мотиви – ті, що я говорив вище: з'їзд, парторг, ідеологічна диверсія.

Потім прийшла Цирнюк і почала обурювати тим, що на обговорення запросили акторів – прийшли Аверін, Кочетков, Лякіна, Мокеєв.

Але на обговоренні лунали самі лише компліменти. Цирнюк хіба сказала, що «ничего нового не сыграл для себя Прокопович, но спектакль он не компрометирует» (?!), пробувала робити зауваження Аверіну, але не вийшло – і теж закінчила компліментами. Шкодін теж брякнув розочку, що «третья серия «Семнадцати мгновений весны» неудачна» – це на адресу Прокоповича-Гімmlера. Мене похвалив у витриманому дусі – «если доведете до конца все, спектакль в виду необычности решения будет заслуживать самого пристального внимания» (нічого собі фразочка, чи не так?). Словом, все почалося й скінчилося схваленням, і на цьому поставили крапку.

Ну а після крапки, коли всі пішли, й Шкодін лишив тільки Толмазова, Нуждіна й мене, Шкодін сказав:

– Я хочу, чтоб вы знали об одной неприятности. Спектакль НЕ РАЗРЕШЕН к показу и в СЪЕЗДОВСКУЮ АФИШУ НЕ ПОПАЛ.

– Почему?

Він пояснив це двома моментами: «идеологическая диверсия Безрукова, которая чуть не стоила кресла Толмазову», і «накладка с портретом Ленина, которая чуть не стоила кресла директору театра, получившему РАСПОРЯЖЕНИЕ, он знает какое...»

Ось тобі й триумф.

«Идеологическая диверсия Безрукова»

В чергу з Безруковим було призначено Аугшкапа, але він не репетирував. Я відразу ж – тут – перепризначив на цю роль Бубнова, і примусив Толмазова негайно дати на це згоду. У театрі викликав Бубнова й призначив йому генеральну – НА ЗАВТРА. О другій зібрав усіх акторів, усе розповів, роздав нові тексти й почав робити правки (пролог, епілог, замінив Володю Григор'єва на Мягченкова з другого складу, звільнив від участі у виставі Васильєва, Кара-Моско, Терьохіна, Жаркову... Та головне – Бубнов. Так, це значно традиційніше, він парторг, яких купа на кожному кроці, але що робити? Шкодін прийде у вівторок, і задум з молодим парторгом для нього вже ризикований (його слова). Не можна давати йому можливості завалити виставу вдруге. А портрет я не зніму.

Гадаю, ставлення до мене особисто зіграло в рішенні Шкодїна не останню роль: з двох-трьох реплік Іонової та Цирнюк я в цьому переконався. Шкода, але нічого не поробиш: все одно Шкодїну доведеться виставу прийняти.

Та чи не поспішив я з призначенням повторної здачі на 17-е?

Толмазов мене підганяє, йому потрібна сцена для «Гнізда» – а чого поспішаю я? Бубнов – основний мій клопіт: він любить пограти, голос Жана Габена (він його дублює в кіно), псевдозначність.

А Безруков?

Я у виступі сказав кілька слів на його захист – про те, що сталося це через невпевненість у своїх силах, що його, навпаки, треба підтримати – і ціни йому не буде, просто не витримали нерви, а вже про «ідеологічну диверсію» говорити – чорт зна що! Репетирував він пречудово (не зовсім, але я мусив так сказати!), і справа честі театру – добитися, щоб Безруков переміг. Але все це я сказав не на обговоренні, де теми не виникло зовсім, – а коли ми були вчотирьох: четвертий – Пічхадзе, парторг театру...

Так ось: Пічхадзе зразу здався: нічого не можу зробити, я – за звільнення. Ідіоти! Якщо його звільнять, хто в те-

атрі гратиме Карла Моора, Павку Корчагіна, головну роль у комедії Шатрова? Дурневі ж зрозуміло, що ніхто його не звільнить: все це виключно страхання, варіант **зупинки** вистави, щоб її не показати з'їздові... Ну й підсиropив мені Безруков?

Я запропоную на місцевкомі варіант: нехай переведуть його на кілька місяців у робітники сцени, як це роблять вахтанговці. А гратиме на разових. Він хлопець непоганий, це не щось злісне – просто зірвався. Перенапружився.

І це я його довів до такого перенапруження.

Прийшов лист від Льоні Фінкеля.

А Боря Бланк втішив:

– Понимаешь, Лесь, если они так боятся показать спектакль съезду, значит, он у нас **удался!** Черт с ним, со съездом. Нормальные люди придут потом, – я тебе гарантирую, что о нем заговорят. Никто не верил, что третьим экраном, в Театре Пушкина – можно сделать хорошо – после Ефремова и Товстоногова!

А вот ведь вышло! И вся эта их возня лишний раз убеждает: мы на правильном пути!

Та воно так. Але на тому шляху стоїть шлагбаум.

І за Безрукова тривожно.

Але актори – з огляду на небезпеку – підтягнулись. Так, чого доброго, вони перетворяться з шайки-лійки – на **ТЕАТР**.

(Сообща сокурснику.)

Дорогой тов. Корниенко Н.!

В этом году исполнится 15 лет окончания нами киевского университета.

В субботу 27 марта 1976 года в помещении университета (бульвар Т. Г. Шевченко) в 16.00 дня, состоится встреча выпускников историко-философского факультета, выпуска 1961 года.

Приходи на встречу.

Оргкомитет.

* * *

*Лист від
Л. Фінкеля***Лист від Л. Фінкеля:
8 февраля 1976 года**

Милые Танюки, добрый день!

Как дышится Вам в морозном воздухе? Что Вас согревает? Беда, что вы водку не пьете. Сильно помогает при низкой температуре. По слухам...

Я только что приехал из Рязани. Ездил в Константиново. Старался кое-чего понять понял ли? Бог весть. Желание это уже полдела. Был уверен, что на обратном пути заеду к Вам, но как сказала одна из славных представительниц Литинститута, все мы не столько невезучие, сколько бестолковые. От того премемерзко заболел и был вынужден миновать дорогу моему сердцу столицу. Есть от чего запить...

Ну вот. Работаю над Наталли¹. И даже кое-что двинулось вперед, несмотря на неудовольствие некоторых моих друзей. Я их убеждаю, что мне просто захотелось побыть в обществе красивой женщины. А при зарплате главного инженера, снять каюту на «Адмирале Нахимове» для этой цели – полная утопия. Не верят, гады. Последние полгода в этом смысле – было сплошное наказание. Мне и самому стало казаться, что не тот объект я избрал. С каждым днем я все больше разочаровывался в своей героине, несмотря на новейшие материалы, которые, честно говоря, меня мало убеждали. Но вот теперь я кажется нашел ту ниточку, которая тщательно от меня скрывалась и которую (тьфу, тьфу, тьфу!) не заметили как мне кажется другие. Передо мной вдруг открылось движение ее души (если за временем и прочими техническими деталями. Честное слово, братцы, будет роман. Сегодня я как-то остро это почувствовал. Собственной потому и пишу Вам. Знаю, что Нелля в числе тех, кто меня поддерживают – вот для нее в первую очередь это сочинение.

Ужасно смутило меня, как отметили юбилей Щедрина. Я бы даже сказал – никак. Ведь нельзя же считать юбилейный вечер в

---

¹ Идетсья про Наталі Гончарову, дружину А. С. Пушкіна

Большом театре за торжество. Я думаю, насколько приблизился читатель к Щедрину в результате юбилея. Вопрос основательно смущает меня и поныне...

Милый Лесь! Как продвигается твой спектакль? У нас на днях состоялась премьера пьесы А. Гельмана (поставил Опанасенко). Я еще не видел, то Толя мне сказал, что прекрасно поставлен. Насколько мне известно, Опанасенко очень интересуется, когда будет спектакль у тебя. Его очень хвалят и потому мне очень хочется, чтобы Твой спектакль оказался много лучше. У меня ощущение, словно бы это дело моей чести. Я посмотрю, обязательно напишу Тебе подробнее. Пожалуйста, сделай мне одолжение, спектакль, повторяю, обязательно должен быть интереснее. Если можешь, пришли мне программку...

Ну вот так, ребята. Что-то нужное и важное для себя я Вам сегодня сказал. Не знаю только насколько понятно...

Спасибо Вам за билеты для моих. Они остались очень довольны. То же – Гале Ивановой. Я надеюсь она обязательно будет у нас в этом году.

Целую Вас Ваш Лёня.

13.02.1976 г.

«Сов. культура»

*В. Вульф
«Несостоявшаяся
премьера»*

НЕСОСТОЯВШАЯСЯ ПРЕМЬЕРА

Трудно сложилась судьба последней пьесы Т. Уильямса «Батарейное клеймо – красный дьявол» («The Red devil battery sign»), написанной в 1975 году. В июне в Бостоне ее прекратили играть, хотя она предназначалась автором для бродвейской сцены, с предварительным показом в Вашингтоне. «Неблагожелательные отзывы и закулисное обсуждение привели к отмене ее постановки, по крайней мере в настоящее время. Если пьесу не удалось поставить Т. Уильямсу, другим и пробовать не стоит; жизнь сейчас настолько трудна, что амери-

канцы идут в театры только тогда, когда есть возможность посмеяться», – заметил журнал «Юнайтед Стейтс ньюс энд уорлд рипорт».

В интервью, данном газете «Интернэшнл геральд трибюн», драматург заявил: «Дэвид Мэррик (режиссер и продюсер) сделал мне великую «любезность», прикрыв спектакль в Бостоне. Он бесспорно позволил бы его, если бы я написал сексуальную пьесу и назвал ее броским женским именем... «Батарейное клеймо – красный дьявол» – моя первая политическая пьеса и, думаю, принадлежит к четырем лучшим, которые я когда-либо написал».

«Величайший драматург страны» (как именует Т. Уильямса американская пресса) болезненно отнесся к неудаче. «Я думаю, это моя последняя пьеса», – заявил он, приехав в Вену в сентябре 1975 года, готовясь к премьере «Батарейного клейма – красный дьявол» в Венском английском театре. Пьеса в Бостоне, по мнению Т. Уильямса, не была принята, поскольку ее сочли «чрезмерно острой». Автора упрекали в вольном обращении с фактами американской истории периода после убийства президента Кеннеди.

Только в начале 1976 года австрийская пресса принесла сообщения о том, что столь ожидаемый Теннесси Уильямсом вечер премьеры наступил. Спектакль поставил Франц Шафранек, ученик Брехта. В гуле, шедшем из зрительного зала, бурные аплодисменты смешались с протестующими возгласами. Хроникеры на все лады обсуждают пьесу, отвергнутую соотечественниками автора.

«Батарейное клеймо – красный дьявол» – насквозь зашифрованное произведение, и его символика весьма сложна. Действие разворачивается вокруг любовной истории, поначалу трогательной, слегка экстравагантной, но, как обычно у автора, печальной и готовой к трагической развязке. За ее пределами обозначается крайне взрывная ситуация, символизирующая сегодняшнюю «американскую трагедию».

Т. Уильямс утверждает, что гангстеризм стал фактором американской политики. Именно в нем причина превращения героя

в неполноценное существо, а хрупкой героини – в лик «матери Майнхофф» американского образца. Герой – рослый парень, мексиканец, певец ночного клуба. Героиня – вдова мультимиллионера – заперта членами его концерна в номере роскошного отеля в Далласе. Концерн изготавливает батареи, которые носят клеймо «красный дьявол». Ожесточенная до предела в итоге сложных перипетий, героиня возглавляет группу молодых экстремистов и клянется уничтожить до основания ненавистный мир, построив на его месте новый, полный покоя и мирной жизни.

Критика упрекает Т. Уильямса в том, что он воспел гимн терроризму, строя утопии на руинах тех разрушений, которые он пропагандирует. Но «секрет» его драмы как раз в ином – в стремлении оградить мир от ненависти и насилия.

Политическая подоплека последней пьесы Т. Уильямса идет вразрез с официальной идеологией США. Истеблишмент желает сохранить в искусстве «незыблемые принципы» американского миропорядка. В сегодняшней Америке сценические площадки в основном отданы развлекательным, бездумным зрелищам: мюзиклам и шоу. (Мюзиклы «Хэлла» Долли» и «Жизнь с отцом» прошли за последние годы более трех тысяч раз). Серьезная драматургия, наоборот, трудно пробивает себе путь; она обязательно должна вписываться в общий поток официальных установок и ориентаций. Отклонения наказуемы. Наглядный тому пример – история с «Батарейным клеймом».

Добившись европейской премьеры в Вене и оправившись от потрясения, Т. Уильямс не теряет надежду, что пьеса пойдет и на Бродвее, но осуществится ли его желание – покажет будущее.

Писать Т. Уильямс начал в 14 лет. Первым его опубликованным произведением был небольшой рассказ в одном из летних номеров журнала «Волшебные сказки» (1928 г.). Первая пьеса, поставленная профессиональным театром – «Битва ангелов», – была закончена автором в 1939 году. После прогона в том же Бостоне спектакль сняли. В эссе «Как я выжил» Т. Уильямс вспоминает: «Пьеса чересчур «опередила» свое время. Критика и полицейская цензура усмотрели в спектакле нечто вроде бубонной чумы, внезапно обнаружившейся в их городе, точнее –

театральный ее эквивалент». Вначале драматургу предложили переработать пьесу, а затем театр и вовсе отказался от нее. В те годы Т. Уильямс работал много и интенсивно: писал рассказы, пьесы, эссе, рецензии. Признание пришло лишь много лет спустя – после постановки пьесы «Стеклянный зверинец», а мировая слава – сенсационная и триумфальная – с драмой «Трамвай "Желание"», обошедшей сценические подмостки многих стран. Т. Уильямс удивительно точно схватил в этой пьесе драму смятенного человека, порожденную всем укладом жизни в буржуазном обществе.

Мир драматурга – это мир хрупкой красоты и ледящего ужаса, утраченных надежд и поэтических видений. В человеке, утверждает драматург, таятся бездны хрупкой внутренней деликатности, гибнущей в схватке с жестокой американской повседневностью. Он видит, как действительность варварски видоизменяет людей, сталкивая их, способствуя их деградации. Духовная, нравственная, эмоциональная человеческая ограниченность пугает писателя. Он убежден, что культурные ценности, гуманистическое мышление, нравственность обречены на гибель в мире «стопроцентных американцев». Именно их регламентированный интеллект создает нравственную среду для фашистской идеологии.

Знакомство с драматургией Т. Уильямса в нашей стране началось на рубеже 60-х годов: «Иностранная литература» впервые напечатала пьесу Теннесси Уильямса «Орфей спускается в ад». При всей разногласии суждений о пьесе в критике утвердилось мнение, что «после Юджина О'Нила не появился драматург, равный Уильямсу по мощи таланта, по силе трагического прозрения».

В 1967 году издательство «Искусство» выпустило сборник «Стеклянный зверинец» и еще девять пьес». Бытующая в американской писательской среде поговорка – Т. Уильямс – драматург номер один – уже не вызывает сомнений. Сегодня Уильямса играют во всем мире; на советской сцене ставятся «Трамвай "Желание"», «Орфей спускается в ад», «Стеклянный зверинец», реже «Ночь игуаны». МХАТ, поставив «Сладкоголосую птицу

юности», как бы открыл дорогу неизвестным пьесам Т. Уильямса, расширив горизонты нашего знакомства с его творчеством.

Последние годы Т. Уильямса – это цепь прозрений и срывов, смешение вдохновенной истинности и двусмыслицы. Ища выхода из мучительных противоречий последних лет, драматург по-прежнему верен своей главной теме – «всепоглощающего интереса к людям и их делам». Вот что нужно писателю, говорит Т. Уильямс в своей эссеистике. С эссеистикой Т. Уильямса нас последовательно познакомили журналы «Иностранная литература» и «Театр». «Перевод» жизненного опыта на язык драматургии и прозы, как правило, вполне удается художнику. Именно потому его пьесы, удачные или менее удавшиеся, не сходят со сценических подмостков уже три десятилетия подряд. «Жестокие драмы» Т. Уильямса имеют глубокий социальный и нравственный смысл. Ничто не может остановить Т. Уильямса в его постоянных поисках добра и человечности. Ими пронизаны страницы его «Мемуаров», вышедших в свет в конце 1975 г.

Театр и лучшие страницы прозы Т. Уильямса бросают вызов буржуазному укладу жизни с его бездуховностью и обезличенностью.

Не разделяя пристрастия драматурга к темным сторонам человеческой жизни и психики, мы с интересом и восхищением относимся к его творчеству, настойчиво пробивающему мысль, что «великое и единственное достоинство человека состоит в том, что он волен сам выбирать себе идеалы и жить, не поступаясь ими».

В 70-х годах в Соединенных Штатах в эпоху резкой активизации идейных течений, апологетически настроенных по отношению к существующей социальной системе, творчество драматурга выглядит крайне одиноко и обособленно. Исконный американский традиционализм возродил на сценических площадках Бродвея, «офф-Бродвея» и «офф-офф-Бродвея» «скромный реализм» 50-х годов и развлекательные зрелища. Отсюда нападки на политическую драматургию, отсюда трудности для молодых пробиться на подмостки, отсюда сложности с последней пьесой Уильямса «Батарейное клеймо – красный дьявол».

Виталий ВУЛЬФ

**П'ятниця,
13 лютого**

Довго й складно репетирував з Бубновим, змінив початок, з Кочетковим зробили інший варіант перших сцен. Сцену хотіли вранці забрати, ремонтувати якісь динаміки – не дав, хай це роблять уночі. Потім прийшли прибирати залу – до вистави, мовляв, не встигнуть: вигнав. Потім директор привів на оглядини якихось інженерів та архітекторів. Я вигнав і цих. А далі Нурдін прийшов з головою місцевкому – просити, щоб я закінчив не о 3-й, а о 2-й, бо на 2-гу вони призначили засідання місцевкому по Безрукову. Я не дозволив, у різкій формі: довелося їм переносити ці «проблеми» на суботу. Воно й краще, хай люди подумують... Але що це за театр, де все головніше – крім репетиції на сцені НАПЕРЕДОДНІ ПРЕМ'ЄРИ.

Бубнов не встигає, доведеться якісь строки міняти...

Розмова з Людмилою Всеволодовною в костюмерній. Все-таки зупинимось на урочистих чорних костюмах...

...

Відкидаючи дрібниці, висловлюю найсуттєвіше: мені хочеться підштовхнути дійсність до розвитку, до модифікації, наблизити її до майбутнього. Ця дійсність поки що обмежується фрагментом, тобто моїми акторами, які взяли гарний слід, хоч і збиваються з нього в силу моральної нетренованості, невміння тримати ціль. Але якщо це залишиться тільки внутрішньою справою одного окремо взятого театру, бідолашна дійсність і не дізнається, які в нас були на неї види.

Проте в театрі я все робив тільки ДЛЯ ЦЬОГО, кожного разу інакше. Робив, скептично усвідомлюючи мізерність своїх зусиль; хоч деякі борозни вистави мої все-таки прокладали.

...

Мені передали, що мене шукає Плятт. Я знайшов його телефон, дзвонив, але ніхто не взяв трубки.

...

З ВТО – запрошують на семінар драматургів і перекладачів з мов народів СРСР, – на березень – у Рузу. Я б – з охотою, – якби випустив до того часу «Протокол...». Готують великий фестиваль драматургії народів СРСР, може, ще цього року. Великі маневри...

Виступав по радіо Завадський і вразив мене однією фразою. Він взагалі багатослівний, а тут цілком відійшов убік. Говорив щось такого про необхідність ідеології, без якої театр і вистава не можуть бути великими. А потім – раптом вивів ідеологію на цукерку. «Вы кладете кусочек сахара в стакан с чаем: сахар растворяется, он уже как бы перестал существовать, но чай стал сладким».

Я розумію, що він мав на увазі. Але вийшло не просто дуже гастрономічно; вийшла двозначність.

Прилетіла з Кірова Лідія Смирнова, але до нас ще не потрапила. Завтра буде. Зате заглянули на Черкізівську Ярослав Павуляк і тернопільський Бальзак Ігор Герета. Привіз мені мої фото, які я йому дарував – і копії з них – я замовляв і для себе, і для Б. Б². у Нью-Йорк. Віддав йому й оригінали журнальних статей – не всі, але достатньо, з умовою, що він поверне мені ксерокопії. Він просить, щоб я організував йому листа до Тернополя (обком партії) з проханням відкрити музей Курбаса у Старому Скалаті. (Ми вже це один раз робили?)

Гортати наші курбасівські архіви, читали, обговорювали, – Герета каже, не думав, що їх може бути так багато, матеріалів. Ми їх датували та ін.

Дуже хвилююсь за те, як зіграє Бубнов. Чи не буде він товстошкірим. Треба, щоб глядач йому симпатизував і вірив! А товстошкірому носорогові – хто повірить?

А ще сьогодні ми з Неллею вперше за зиму стали на лижі й годинку каталися на нашому «Локомотиві». Дивовижно

**Субота,
14 лютого**

---

² Б. Б. - Богдан Бойчук

*Композиція "Троица" -
то єсть... До Бога далеко...*

Л. Смирнова

гарно! Втомились, та задоволені. Хоч би раз у три дні отак!

Телефонував додому до Ані Варпаховської – ніхто не підходив до трубки.

А Плятта я знайшов. Він – подякував мені, що я обізвався – і з місця в кар'єр:

– Дорогой Лесь, вы знаете, нас постигло большое горе. В последние дни Леонид Викторович очень хорошо и часто говорил о вас. Вот мы и подумали, чтобы вы доделали его спектакль – у нас...

І ще щось про це. Звичайно, я відповів, що глибоко вдячний, але поговоримо потім, коли простимося з Леонідом Вікторовичем... Треба зустрітись і все обговорити...

Домовились, що він дзвонитиме.

**Неділя,
15 лютого**

Репзал – проба як проба. Засів на перших сценах. Годині о третій скінчив, і ще півгодини сидів з Прокоповичем, який так і не зрозумів, здається, чого я від нього хочу... Вдома сів за статтю, але прийшла Ліда Смирнова, довелося згорнути. Ліда розповідала кіровські новини (ТЮГ одержав премію імені комсомолу). Виглядає чарівно, настрій – чемоданний, ось-ось вийде в неї з переїздом до Москви. Проблема за обміном квартири.

Я б хотів їх усіх зібрати – всіх моїх друзів і приятелів – і жити разом, «товариство на вірі», як Молодий Театр Курбаса...

Кузьмівна запрошувала на завтра.

...

Я таки мусив би бути стриманішим. Тепер Шкодін повторює на кожному кутку, що Танюк ображає критиків. Я сказав: що критика – це коли дурні судять про розумних, фразу я прочитав десь у Толстого. Але Шкодін неточний: я мав на увазі не стільки критиків, скільки – критикуючих чиновників з його Управління. Неодмінно скажу йому про його помилку.

...

Якби я працював у Вільному театрі, я запросив би оформити «Протокол...» не Борю Бланка, якого я люблю. А Вадима Сідур, у Підвалі якого я колись був... Дуже давно. Хоч ні, я був там і пізніше, у березні 1974 року – з ідеєю пам'ятника Іллі Габаю. Сідур – це рештки нашої цивілізації, держава каструль, дроту, цементу, гнутого заліза і старих гільз. Речі тут як у сюрреалістичних фільмах – «не по делу». «Протокол», занурений у таку стихію, міг би стати сюрреалістичним сюжетом...

Сідур

Він тоді був шокований, дізнавшись, що я пишу щоденники. «И я туда попаду»? – допитувався він. «Да уж наверное...» – сказав я. Він подивився на мене з повагою...

Чомусь я згадую той його підвал – не вперше. Відразу як прочитав Гельмана. Це несумісне, але саме тому – так треба було б поставити. Як не цю п'єсу, то іншу. Головне – радянську, з сучасним сюжетом, раціональну.

Він тоді сказав: «Я не диссидент. Я по-своєму офіційний художник!» Я посміхнувся, це виглядало на глибоку іронію. Але в тому була своя іржава правда.

**Понеділок,
16 лютого**

В основному відповідав на телефонні дзвінки й писав статтю. Зробив майже половину, уже в пристойній (?) редакції. Третій або четвертій. Нелля зранку – в басейн – плавати, і пропала до вечора (зустрілися з Танею Павловою, і це надовго).

Вечір – у Євгенії Кузьмівни. Рильський і Микитенко. Була Леоніла Іванівна Міщенко з Львівського університету (не забути подарувати їй Крега – дуже просила!). Читала свої останні вірші Марія Іванівна Комісарова. Сумні, не дуже викінчені технічно, але читала вона їх захоплено. І з такою вірою у НЕОБХІДНІСТЬ саме цих віршів, що вони не могли не сподобатись. Лев Адольфович Озеров їх аналізував, порівнював – як завжди, розумно й граціозно, і зауваги його не були образливі, хоч і сказав він, що віршам бракує істинного драматизму. Для Марії Іванівни день сьогоднішній – весна надії, наприкінці квітня має вийти з ув'язнення Коля, вона жива тільки ним. Вірші розумні, з вірою у весну, у завтра, у подолання лиха. Галю Іванову Є. К. не запросила, і Галочка дуже образилась...

*Жорж Марше
і «диктатура
пролетаріату»*

Озеров розповідав про Лілю Брік, і все, що він говорив про неї та Маяковського, більше відповідало б описові його ставлення до СВІТЛАНИ... Він непомітно проектував одне на інше, сам про те, звичайно, не підозрюючи...

Жорж Марше та французький з'їзд – теми, які сьогодні хвилюють інтелігенцію. Особливо – проблема відмови ФКП від такого поняття як «диктатура пролетаріату». Від поняття відмовляються? Чи їх бентежить наповнення терміну, смислове навантаження? Кажуть, це тому,

що слово «диктатура» заплямоване Гітлером та Мусоліні, Франко й Піночетом. Але я гадаю, це **наша** версія. Шукав ці дні «Юманіте» – ні, відповідають, не було газети з викладом його виступу. І це вже мені не подобається. Наскільки я розумію, Марше взагалі підняв кілька проблем, які не в компетенції його партії, – це прерогатива інших компартій...

То чи приїде Жорж Марше на наш з'їзд?

Напевне, ні. Всі його виступи на захист Плюща та ін. явно свідчать про іншу позицію. Навряд чи це є для нього лише спроба завоювати політичний капітал, як пишуть у нас.

Пішла по Європі тріщина, льоди зрушились...

Мищенко – викладач, читає театральний курс в університеті (це крім літератури). Дисертація в неї була про Лесю Українку.

Повернулися ми пізно, годині о другій ночі. Але мушу сісти за ці свої сторінки: вівторок вже проба, в середу – здаю, отож нічого не встигну.

Думаю про те, Що саме мені ставити після Гельмана. За «рознарядкою» вимагають російську класичну п'єсу. Островський? Булгаков? Толстой? Сухово-Кобилін? Салтиков-Щедрін?

Власне, два останні автори мене давно цікавлять. Хоч як би ставив Гельмана, для мене це все одно – серіал «портрети Росії», моя аналітика на тему російської історії, її ролі у світі й у моралі (філософії). І сатиричний аспект, може, найдійовіший сьогодні, він збуджує асоціативну хвилю, проєктує на нас, на сьогоднішня.

Росія, як і Схід (Індія, Китай), – драма закритості, драма відгородження (зворотний бік цього – проповідь російського месіанства). Китай мав Китайський мур, Індію захистили Гімалаї – і вони збереглися у своїй неприступності: але безнадійно відстали – у порівнянні з протічною водою й протягами Європи. Щоб не розчинитися в силі інших енергій, ці держави мусили взяти на озброєння культ деспота, культ війська, культ єдиної

*Росія – Союз –
азиатщина*

релігії, підпорядкованої армії та державі («За веру, царя і Атечество!») й усіляко глушити своїх Чаадаєвих, Пушкіних, Бердяєвих; Петро Перший пішов саме цим шляхом, і Сталін – так само. Домінанта держави над індивідуальністю, держава – все, людина – ніщо (навіть високий боярин іменував себе Алексашкою, Федькою і «холопом» – царя). По-суті декабристи чи не єдині це відчували – холопи їх не підтримали (**народ**; бо народу в повному розумінні не існувало, була ОРДА). Нащадник імперії монголів, Росія досі йде цим шляхом; тому вона стоїть у світі окремо, як певний феномен. То й же Жорж Марше чи італійці добре відчують цю приреченість російської герметичності; і відмовляються від пролетарського АБСОЛЮТУ, шукають «власного шляху». Як на мене, нічого в них не вийде, вони просто потраплять у суворі лещата, де їх битимуть з обох боків – сили індустріальної потуги, капіталізм як такий – і величезна російська (радянська) маса, яка має за собою не лише нафту й атомні ракети, а й одну з найпривабливіших ідей – «рівності, братства, свободи». А що ця ідея давно стала декорацією найгіршого деспотизму – того вони **на власній шкірі** ще не відчували. Хоч я знаю і людей, які відбули по п'ятнадцять-двадцять років у сталінських таборах, – а вийшовши, все одно пишуть у захваті про «ідеальний комунізм», який нібито можливий, але «в гарному виконанні»... Серед них я зустрічав і французів, і двох поляків, і болгарина, і чеха... Зрештою, всі оті середньоєвропейські вожді соціалізму, кожен з яких перейшов через Берію і Сталіна, – вони ж досі НЕ БАЧАТЬ ПОЛЯ. Втім, може й бачать, але не мають іншого виходу – і воліють принаймні вірити в теорію малих справ, сподіваючись, що ІСТОРИЮ самотужки винесе на інший берег демократії.

Такого не буває.

Союз, безумовно, модифікується. На національних «окраїнах» зростає багато допитливих людей, і не всіх їх годна підкосити новітня людокосарка. Пишуть у стіл, вий-

шов на «широкий на́ берег крутой» самвидав. (Хоч, відверто кажучи, самвидав не дав глибокої мистецької якості, не дав геніальної повісті чи роману, все більше кавалерія публіцистики, **газета**; очевидно, сам факт оприлюднення, навіть самвидавного, ще стримує талант. Інша річ – писання у стилі, відсутність розрахунку на негайного читача, на сьогоднішнє розуміння: тут є **історичні** речі, унікальна література...).

Отож і театр постійно робить свою справу, – «кріт історії глибоко риє». Театр чи не першим виводить на сцену **людину всупереч державі** (спочатку на зарубіжних прикладах, «разоблачая ИХ нравы», а далі й зазіхаючи на «Святую святых»). Моя мрія – поставити колись «Царя Феодора Іоанновича» – ніби ще нездійсненна: це міг би зіграти тільки Валерій Івченко... але його нема зі мною. Я двічі виходив на цю п'єсу з посередніми акторами, і радості від того не одержав. Та й були це декламаторські вистави, ТЕАТР в тотальному розумінні впливу там не був задіяний... а такі п'єси треба ставити вольово, зібравши все в один кулак...

Азіатчина сидить в нас і зараз, в кожному мікроелементі життя: під цим кутом зору я можу проаналізувати всі свої мандри з театру до театру, і довести, що вони – **системні**, що це нормативний пошук мною НЕАЗІАТСЬКОГО шляху, що я дію і чиню в кожному випадку як нормальний за вихованням європейець... що саме тому загинули і Курбас, і Мейєрхольд, і Таїров, і Ахметелі, і Станіславський, зрештою, якщо бути чесним, – що вони європейці, і деспотична азіатчина їх з'їла.

Україна порівняно з Росією – трохи в кращому вигляді (бо вона ніколи не підлягала Азії повністю, тут були й німецькі, чеські, польські впливи; та й одну козаччину взяти!); але й у гіршому, бо не має такої інтелектуальної потуги, як **велика Росія**. До того ж нищить її закономірний процес централізації, все пливе до Москви, тут – казан найвищої температури...

Треба відкривати всі шлюзи, тисячократно множити зв'язки із усіма зарубіжними пресовими агенціями, купувати, продавати й брати в позику не десятки, а сотні й тисячі фільмів. Треба видавати нові журнали, відкривати перекладацькі факультети, виховувати багатомовну обслугу в наших ресторанах, музейних комплексах, театрах. Потрібні закордонні гастролі Таганки, Товстоногова, Ефроса – в обмін на закордонних візитерів. Я думаю, рано чи пізно «виїзники» й «отказники» свого доб'ються, їх випускатимуть в Ізраїль **множинно**, і це теж плюс. Возз'єднання родин, можливість листуватися українцям із своїми родичами в Канаді чи Штатах. Все це помалу-малу може перейти з кількості у якість, – і надасть динамізму державі, зробить її тим, що соціологи визначили сьогодні як «відкриту систему».

Помиляються ті, котрі сповідують ідею «злопахательську», – «що гірше – то краще». Такі ідеї неодмінно ведуть до революцій, справа не у владі. Влада є похідне від суспільства, від народу, від стану нації. Звісно, вийт у селі великий чоловік, але списувати все на вийта – ні в гріш не ставити село. Треба міняти соціальну картину села – тоді й село змінить вийта.

Ось у якому сенсі я сиджу над російською історією, над темою «Росія – Європа». І відчуваю, що тут у Москві (і Ленінграді) піднесли голову «слав'янофіли». Прикро, що в них знаходяться **друзі** з українців; той же Борис Олійник, наприклад. Банально все зводиться до примітиву: слав'янофіли звинувачують «західників» у жидомасонстві й під тим соусом хотіли б «Великої Росії». А «західники» бояться деспотичного ординства і сприймають Росію як форпост «татарви» й «монгольщини»...

«Запад есть Запад, Восток есть Восток, и вместе им не сойтись»: Кіплінг. Отже – зійшлися: на Україні. І тут, у Москві...

* * *

№ 185

Буча, 14. 02. 76

Лист від Леоніда
Череватенка*Неля і Лесь!*

Сергій в кількох словах розповів мені, що у вас коїться. Я так утямив, що Неля квітне і пахкотить, а Танюк не дуже. Сподіваюсь, тобі поведеться в новому театрі. А втім, очевидно, це не головне. Аби працювалося добре. Мабуть, ви знаєте, що тут відбувається, тож не буду розводитись багато. Працювати дуже важко, але всі надіються на краще. Побачимо. «Канал» прорили, я написав заяву, щоб зняли з титрів моє прізвище, і з цього приводу тягнеться малоприємна вистава – третій місяць. Який буде фінал – невідомо. Тимчасом я прорвався у «Всесвіт».

Лесь, маю до тебе прохання. Звісно, безсовісне, зважаючи на твою зайнятість і бурхливий темперамент. Але в даному разі потрібні твої інтимні зв'язки з «Дружбою народів». Ідеться про статейку, присвячену Первомайському. Історія з нею не дуже мені зрозуміла. То вони її загубили, то вони мовчали, тобто мовчать дотепер. Чи не міг би ти в'яснити в приватній бесіді (по телефону, ясна річ), в чому причина і які можливі наслідки? Я хотів би це надрукувати – і спробую надрукувати – якщо не в Москві, то в Києві. Але час іде.

Я влітку так само копав скіфів – дуже вдало. От де мені по-справжньому щастить. Але про скіфів говорити треба довго і голосно.

Як там поживає Оксана? Здається, вона так і не дочекається братіка.

На все найкраще.

Леонід Череватенко

Здравствуй, Неллочка.

Вы там уже, очевидно, решили, что я тут совсем загнулась.

Ерунда.

К нам в город пришла очень робкая, но трогательная весна. Она погладила меня по головке и я ожила. К тому же, мне подарили две, нет, три – замечательные книги, в том числе – Мандельштама (28 г. издания) и полное собрание Эдмона Ростана (14 год).

К тому же, шеф болеет и мне приходится работать, по меньшей мере, за четверых, и совершенно неотложные личные творческие работы, которые надо сделать в пожарном порядке.

Я светлая, пустая и усталая, а голова работает, как никогда, хорошо.

Господи, как я скучаю по вас.

1. По Оксашке. 2. По тебе, Лесю и Леве (сделай комбинацию из сочетаний и все будет верно). Даже по Вашим безродным псам.

Мне очень хочется к Вам, но в Москву неохота, боюсь расплескать рабочее настроение.

Мой сын отправляется на юг. Он, как птица перелетная, только летом летит на юг, а не на север.

Нелл, про тапочки я не забыла, конечно же, пришлю.

Какое интересное время было, Нелл. Я вернулась из далекого далека. Теперь сама удивляюсь, что смогла вернуться из такого дальнего путешествия.

* * *

Далеко-далеко, за морем
Стоит золотая стена.

*В стене той – волшебная дверца,
За дверцей большая страна.*

*Ключом золотым отпирают
Заветную дверцу в стене,
Но где отыскать этот ключик
Никто не рассказывал мне...*

Помнишь эту песенку?

Может быть и лучше, пока ключик не найден, интереснее. Нелл, я ужасно глупая, но, кажется, в хорошей рабочей форме. Парадокс. Носишь ли ты мою «вязанку». Если не нравится, свяжу другую... Ладно, ладно, детки, дайте только срок, будет вам и белка, будет и свисток...

Целую всех.

17.02.76

«Сов. культура»

*«Сионистский
шабаш в
Брюсселе»*

ЧЕМУ СЛУЖИТ СИОНИСТСКИЙ ШАБАШ В БРЮССЕЛЕ

ГЕНЕРАЛЬНАЯ Ассамблея ООН пригвоздила к позорному столбу сионизм, квалифицировав его как разновидность расизма. Это было сделано подавляющим большинством голосов мирового сообщества наций, в полном, согласии с Уставом ООН, после свободной дискуссии и при самой демократической процедуре. Тем не менее сионисты подвергли ООН шантажу и нападкам.

В Вашингтоне сионистское лобби требует организовать экономическую блокаду Организации Объединенных Наций. Та же рука, что пишет призывы к правительству США «не давать больше ни цента ООН», видна в лозунге «ООН – гоу хоум», что повесили сионисты на иерусалимском почтамте. В Тель-Авиве улицу Объединенных Наций демонстративно переименовали в «Улицу сионизма»,

школьников заставляют скандировать на площадях «Мы – сионисты!». А в Америке кое-кто нацепил жетоны «Ай эм зайонист», изготовленные по рекомендации Голды Меир. Среди этих людей оказались и общественно-политические деятели, которых американцы считали защитниками своих национальных интересов.

Сегодня из всех контролируемых сионистами органов массовой информации льется поток яростной брани в адрес всех, кто называет вещи своими собственными именами. Но в первую очередь разворачивается бешеная травля сторонников разрядки, демократических организаций, стран социалистического содружества.

Не столь давно международный сионизм публично выступил с новой антисоветской акцией. В Брюсселе 17–19 февраля созывается так называемый «международный конгресс в защиту евреев в недемократических государствах». Под этим термином подразумевается прежде всего Советский Союз, где евреи якобы «лишены возможности выехать в Израиль».

Но, несмотря на фальшивые письма от «родственников», несмотря на радиопропаганду и неприглядные попытки склонить людей к «переселению», желающих становится все меньше и меньше. Сегодня это – мизерное число, падающее из месяца в месяц.

Почему же сионистская пропаганда теряет клиентуру?

Лишь потому, что сионизм с каждым днем открывается миру во всей своей отвратительной наготе, как самое грязное и циничное орудие мировой империалистической реакции.

Широкая мировая общественность не раз содрогалась от преступлений сионистских расистов на Ближнем Востоке.

Кровавая бойня в палестинской деревне Дейр Ясин стала в один ряд с такими преступлениями, как Сонгми во Вьетнаме.

Еще раньше, летом 1972 года, христианские храмы в США и других странах мира звонили в колокола в знак протеста против надругательства сионистов в Бираме, где израильские полицейские выволокли из церкви за бороду старика священника, тяжело ранили девушку, пытавшуюся его защитить, осквернили храм и вышвырнули из него Евангелие.

Невозможно забыть ужасный снимок, обошедший мировую печать: расплющенный в лепешку автомобиль с семерыми ли-

ванцами. Он вез раненых во время бомбардировки мирного населения израильской авиацией. Машину остановил танковый патруль израильтян. У восьмилетней девочки не оказалось удостоверения личности (!), и шестидесятитонный «центурион» раздавил всех.

В тюрьмах и концлагерях израильские сионисты подвергают заключенных чудовищным пыткам, известны случаи стерилизации и кастрации.

Никаких нет сомнений в том, что политическая практика сионистского государства изобилует расистскими преступлениями. Эти преступления имеют, помимо прочих, свои идеологические корни. Согласно основной концепции, которую вдалбливают каждому «истинному сионисту», мир должен принадлежать поклонникам всемогущего бога Яхве.

Вот как объясняет это израильский учебник: «Евреи – элита человечества, и созданы они специально для того, чтобы прославлять Создателя. Отсюда следует, что они могут иметь рабов и что рабы должны быть неевреями». (Оглашено в Генеральной Ассамблее ООН, документ А/8335/10256).

Оголтелый шовинизм, презрение к другим народам, культ исключительности сеет среди юношества и молодежи, с позволения сказать, «художественная» сионистская литература.

Книги, проникнутые расистским духом и ненавистью к гоям-арабам, можно найти во всех библиотеках и книжных лавках. Особо рекламируются пытки и насилия в произведениях Мотэ Гура, генерал-лейтенанта и начальника штаба израильской армии.

Дух насилия и расизма культивирует сионистская литература словами Меира Хар-Циона.

В своих дневниках и многочисленных интервью он пишет о том, что был не только убийцей, но наслаждался убийством: Хар-Цион попросил своего командира позволить ему зарезать безоружного арабского пастуха. С садистским удовольствием «герой» описывает, как другой головорез держал араба, когда сам он вонзил нож и «кровь брызнула из раны».

«Разве люди, чей национальный герой – Меир Хар-Цион, заслуживают иного названия, чем нацисты? – спрашивает профессор Исраэль Шахак в своей книге «Расизм государства Израиль»,

возглавляющий лигу защиты прав человека в Израиле. – Дали бы мы иное определение людям, чей герой наслаждается, убивая человека ножом и видя, как брызжет его кровь?»

Уже в начале пятидесятих годов во всех школах Израила были введены специальные уроки «еврейского самосознания». На этих уроках в умы детей внедряются расистские представления о принадлежности к «избранной нации», фальсифицируется история.

Те, кто поддался сионистской пропаганде и уехал в Израиль, с ужасом увидели его истинную сущность. В Израиле царит безработица. Свыше 40 процентов иммигрантов из западных стран за последние пять лет бежали из «страны обетованной», не найдя в ней ничего, кроме несчастий. Экономический кризис вытолкнул квалифицированных специалистов из сферы производства, обрек их на голодную жизнь. «Крушение иллюзий» – так оценивают эти люди свое «переселение» в столицу сионизма. «Выманив тысячи людей из их родной страны, сионисты продолжают лживую пропаганду с целью поймать в свои сети все новые и новые жертвы, как они поймали нас», – заявили недавно два бывших советских гражданина, теперь проживающих в Нью-Йорке.

На примере государства Израиль, которое в «Декларации независимости» и других документах провозгласило сионизм господствующей доктриной в стране, человечество имеет возможность увидеть, насколько антигуманны цели, методы, идеология и политика сионизма. Сионисты и их организации действуют в десятках стран мира, в Америке их больше, чем в самом Израиле. Эта деятельность, как правило, организуется тайно и протекает под соответствующим пропагандистским камуфляжем. Невзирая на это, общественному мнению не раз становились известны расистские концепции, которые лидеры сионизма проповедовали исключительно для «внутреннего потребления» – для посвященных и единомышленников.

На сионистском «конгрессе» в Базеле раввин Гастер, к примеру, сказал: «Я торжественно заявляю, что мы выше всех наций мира, ни одна не может быть сравнима с нами».

«Евреи, несомненно, представляют собой наиболее чистую расу из всех цивилизованных наций мира», – развивает ту же мысль Наум Соколов в своей «Истории сионизма».

В дни, когда весь мир встает на путь сотрудничества, когда разрядка превращается в принцип международных отношений, вызывает удивление позиция страны, позволившей на своей территории проводить сборища сионистов, осужденных Организацией Объединенных Наций, общественным мнением всего мира.

Брюссельский сионистский шабаш вновь обращает внимание человечества на зловещие аналогии между основополагающими идеями сионизма и теми, что вдохновляли гитлеровских нацистов.

Б. Антонов,
кандидат исторических наук.

Сьогодні прощалися з Леонідом Вікторовичем. Дуже багато людей, в основному стара генерація... Я не зміг бути довго, – не можна відмінити прогон, бо завтра здаємо Управління. Отак нас і нищить морально радянська суєта, в якій переплутані цінності основні – з другорядними. Всі театри Москви мусили б відмінити сьогодні репетиції! У Толмазова очі на лоб полізли: «Да вы что? Если бы он еще у нас работал!..».

**Вівторок,
17 лютого**

Господи, який банальний цей світ! Але я вистави не відминив: отак воно й відбувається. Це я до питання про власний вибір...

Прогон – зібраний, вдалося дещо. Степан Кузьмич респектабельний і надто зловживає «оксамитним» своїм голосом. Звичайно ж, у МОЛОДОМУ ПАРТОРЗІ було ІНШЕ рішення. Від Батарцева до Соломахіна (Безрукова) – була чимала дистанція. Тепер вони схожі, Парторг і Керуючий справами...

Валерій Івченко буде 20-21, покаже сцену з «Ночі без звезд», монолог Гамлета й фрагмент з Шукшина. Розповів, що Сміян, можливо піде ректором в театральний інститут на місце покійного Корнієнка. І тоді висунуть на головного режисера Театру імені Франка – Сергія Данченка? Його

зараз подали на Шевченківську премію за «Прапорonosці»; вистава слабенька, але й премія тепер така ж.. За Сергія та заньківчан я радий, але велика дорога починається з одного (першого) кроку. Якби їх висунули на премію за «Маклену Грасу», я був би радий більше.

Ніна Миронівна одержала додому телефон, і я їх дзвонив. Запрошувала в гості – у перших числах березня. Всі у них здорові, а вона на той час повернеться з відрядження до Дніпропетровська й Харкова. Зої Дерябіній 21 лютого 50, і слід би її привітати.

До першої ночі говорили з Аріадною Арсенівною Смирновою. Вона хвора, на роботу не ходить, на перегляд не прийде. Дуже стривожена історією з Безруковим («Это пытаются вам приписать...»). Але найбільше розповіла про Театр Станіславського, який останнім часом випав з поля моєї уваги.

Про «Испытание»: був повний провал, вони з Цирнюк сіли удвох і написали, як слід переробити виставу й п'єсу. Поєпізодно. Перекомпонували – початок на кінець, прояснили сюжет; тільки після цих правок публіка почала щось розуміти. Витягли «проблему»: «оказывается, НТР не убивает личность». Ара сміється – свіженька проблема! Але що було робити, як нічого іншого у цій «п'єсі» «отродясь не было».

*Станіславці –
і хлистівщина*

У станіславців «хлистівщина» набула некерованого розміру. Третина Художньої ради запротестувала проти того, щоб «Испытание» перетворювати на «бий інтелігента в шляпе и в очках» («співають» «Шумел камыш», чорносотенні «жарти», – і це виконують артисти, вчителі, інженери – і «только рабочий класс с его простонародной прямоотой и непьющей (?) наглостью» наводить порядок). Кузенков поприводив якихось своїх комсомольців, чиновників з управлінь профспілки – в основному, не сподобалось все це і їм... Шкоді сказав, що виставу не прийняли, 70 зауважень – відклали.

Між тим Кузенков зробив показ «Двох веронців» – це було в січні. Жарковський, Козлов, Сатановський – заявили, що вистава не готова й репетирується «не туди», молодих акторів «кузенковщина» (? ого!) калічить.

Після того Кузенков зібрав молодих і пояснив їм, що «старики» їх не приймають, «боятися-зздять», так жити не можна – треба молодим брати владу і підтримувати його, такого ж, як і вони. Якщо вони, молоді, його не підтримають, він складає свої повноваження.

Вражені пануючою несправедливістю (образили – і кого? Беззахисного художника Кузенкова?!) – Варлей, Симунін, Ломизов зажадали комсомольських зборів. Перед тим Варлей пішла до ЦК комсомолу і в міськком партії і, використавши свої можливості (дівча вродливе, розумне, практичне й хитре, – хоч подейкують, пише непогані вірші і взагалі не така простенька, як подає себе), домоглась залаштункової підтримки для Кузенкова. На зборах Варлей і Веселовська (заст. секретаря партбюро) говорили про «несправедливість», про те, що «художника губять» і вимагали рішення на захист головного режисера. «Народ безмолвствовав», і тільки якась дівчинка з костюмерного цеху висловила подив – «спектакли он ставит один другого хуже, как же тут молчать и поддакивать?» Дівчинку відразу ж затюкали, незважаючи на її пролетарське походження й приналежність, на яких так наполягав Кузенков... Наївний електрик Вітя, кого дразнять за його зріст «Обмылком», теж спробував зауважити, що «зрителі-то чертыхаются и вообще не идут на «Живой труп», спектакли Кузенкова для них – большое «Испытание», не говоря уже про «Обелиск», который он себе хотел поставить, а вышла братская могила». Але його виставили зі зборів «за нарушение дисциплины» – «вздумал шутки шутить!» Словом, збори винесли рішення підтримати Кузенкова у його конфлікті (виявляється!) «з дирекцією». Ось куди цілили Нікрохунвейбіни: я попереджав Жарковського, Кузенкову НЕОБХІДНІ вороги, на яких

можна списувати власні проколи. Перетворившись у такий спосіб на «Конфуція», Жарковський і ті, чії «собачі голови» почали відчувати на собі ризик бути відтягненими «задля чистоти лінії», затривожились. Та було пізно. За десять днів після комсомольських відбулися партійні збори, на яких все той же комсомольський актив відважно кинувся в атаку «на старі кадри». Партбюро спалахнуло синім полум'ям; зацитує Аріадну Арсенівну:

– Как разъяренный вепрь, Кузенков кинулся на Жарковского и обвинил его в том, что тот «съел Львов-Анохина, Бобылева, и – держитесь, Лесь, не упадите со стула! – одного из талантливейших режиссеров Москвы – Танюка!» Говорил неистово, дрожа от негодования за погранную несправедливость! Жарковский, да, «специализируется на расправах, ссорит меня с мировым общественным мнением» (???) и с Управлением культуры... А затем вдруг обрушился на Шкодина, тот, мол, и долдон, и дурак, и не имеет права занимать столь ответственный пост, и все его чиновники – «душители-губители»! Каково?

І розповіла, що партбюро притихло («Ай Моська, знать, она сильна!»).

Нікому в голову не прийшло, що це звичайна кон'юнктура. Кузя осмілів після того, як дізнався, що Шкодін в немилості у Покаржевського, котрий здалеку досі керує Управлінням, і у Анурова, котрий скаржиться, що йому не дають самостійно працювати. Шкодін таки боїться за своє крісло (тому й не захотів показувати з'їздові «Протокол...» – «как бы чего не вышло...», і успіх, і неуспіх однаково могли б списати на його недогляд). Ще влітку, звільняючи мене, Кузенков спирався на свою дружбу з Шкодіним, а тепер хоче зробити з нього східці до кар'єри.

Звичайно ж, мусив проголосити відповідний монолог Жарковський, не менш пристрасний: Львова він не знімав, бо прийшов до театру, коли доля Анохіна була вирішена, Бобильова він справді запросив до театру, але він з ним

і сьогодні в гарних взаєминах, з Бобильовим, ну а щодо Танюка...

– Нет, тут не я главным зачинщиком был, да и вы сюда влипли как кур в ошип, тут было дело посерьезнее, когда-нибудь можно будет и осветить... И вам, Владимир Николаевич, стыдно забывать, где – монастырь, а где – имущество, и кто **бегал** по Танюку в разные инстанции; а если подзабыли, пусть вам Веселовская подскажет, у нее память отличная...

Для мене у цій їхній чварі – нічого нового, вони в цій історії – два чоботи пара.

А далі: Шкодін, дізнавшись про такий відчайдушний «афронт» Кузенкова, піджав хвоста й дав йому на якийсь час спокій (!)

Чим скінчилося партбюро? Рішенням: звернутись до «вышестоящих» організацій, щоб вони допомогли налагодити взаємини між головним режисером і директором. У підтексті це означало: «або я, або директор».

Ти цього хотів, Жорж Данден. Влітку я мав розмову про це з Михайлом Аркадієвичем – він мені не вірив. Тепер має змогу переконатися сам.

Управління дало догану Кузенкову за те, що він не запрошує до штату молодь (гуляють дві режисерські вакансії). Кузенков пояснив, що веде переговори з Мокіним, Петром Штейном та Владимировим (учень Гончарова). Мокіну він справді пропонував ставити після мого конфлікту «Тіні», той дізнався про всю передісторію і відмовився (?). Владимірова ніхто не запрошував, бо він ніби слабкий режисер. Петю Штейна посилено рекомендує театрам папа-Штейн, обіцяючи щороку давати по новій гарній (?) п'єсі. Так Штейна вже запрошували до Театру Завадського й до пушкінців. Кузенков подивився вистави Штейна й сказав: не візьмемо ні за які гроші. Після ситуації з партбюро передумав; потрібен міцний тил, він згоден взяти Штейна, ставити п'єсу Тоболяка і «Двох веронців». Шкодін на

«Веронців» не згодився: нехай продовжують ваші молоді генії, почали – мусять кінчати. Жарковський запропонував Еріна, але Кузя відбив варіант (Ерін міг би згодом претендувати на головного). Тоді домовились, що ставитиме Тоболяка Варпаховський, – але вже в якості **головного режисера театру** Станіславського. «А поскільки трупа хотела вас, ви могли би при Варпаховском вернуться». Кузенкову запропонували в цій розкладці місце чергового. Але Варпаховський ліг до лікарні – і ось...

...

Не знаю, хто такий Б. Антонов, але його стаття в «С. культ.» відверто антисемітська і служить розпалюванню національної ворожнечі. Але це друкують, в органі ЦК – і це, отже, **курс?**

Кузенкови міцніші духом, ніж Варпаховські. Культура завжди програвала перед агресією. Звичайно ж, агресорів забували, їхні імена стиралися, а Мейєрхольд і Курбас лишалися в історії. Варпаховський був нормальний чоловік, гарного смаку, режисер психологічного театру, доброї школи; **нашого полку** стало менше... Найбільша драма в тому, що суспільство, **люди** – вибирали не Варпаховських, а Кузенкових. Я розумію, що Кузенкових нав'язують, а Варпаховські делікатні. Та це лише свідчить про неделікатність самого суспільства. Мені Кузенкова не можна нав'язати, я **нутром** його не сприймаю, ми з ним **різної** крові. Опір, спротив – якщо цього немає, метал стає папером. «Паситесь, мирные народы... вам нужен... бич...»?

А замість Шкодїна в силу почав входити Селезньов. Його висуває Ануров. І Шкодїн – це вже з анекдоту! – каже Жарковському:

– Вы что, Миша, не можете против него статью организовать? В газете?

– Не могу, Миша, – відповів сумно Жарковський...
Невеселі сюжети.

Увечері ще прийшла Марина Орлова. Особисті справи-проблеми. Тут потрібні були Нелліні поради, не мої.

А в пам'яті в мене поминальний обід за Варпаховським...

Ростислав Янович сказав, що подзвонить мені – сам.

Нелля з Павловою, Галя Іванова, Євгенія Кузьмівна, Грінберги – дивились здачу. Прийшов Валентин Басс. Йосиф Львович порівнював з МХАТом і фільмом – на нашу користь.

*Середа,
18 лютого
1976 року*

В цілому враження таке, як я хотів. Когось приголомшує сам хід, хтось починає переконувати мене, що я переписав п'єсу, «без этого ничего бы не вышло» (Таня Павлова). Нелля зауважила аритмію, відсутність єдиного подиху. Емоційно вони трохи фальшують, «брешуть один одному». Вистава прозвучала з новим фіналом і новим початком – суворіше, чітко. Звичайно, Бубнов – гірший (як проблема!), але мені здається, спустили історію з Безруковим на гальмах...

Я втішений основним: сьогодні підтвердилось, що актори на вірному шляху, знають, що грають – і накопичують досвід. Отож напрям роботи гарний.

Кочетков, Григор'єв (Костя), Аверін, Лякіна – першим номером. Виправляється Прокопович. Мокеєв, якщо не плутатиме текст, зіграє добре. А Безрукова я поверну, і він гратиме. Добре, що сидить у залі й дивиться. Саме йому треба побачити виставу ЗБОКУ, відчуті її задум, перейнятися ним.

А темне відчуття незавершеності – мене навіть тішить.

Шкодін запросив на завтра на 11-ту: нічого надто кепського ця балачка не віщує, але чіплятиметься до дрібниць.

Уже потрібен **глядач**, актори без публіки можуть перегоріти. Сьогодні вони грають БЕЗ МЕТИ, самі для себе – і я не можу вимагати від них МАКСИМУМУ. Так, це хвилює, так, вистава вийшла, так, роботи непогані – все справді

так. Але – нема ПОТРЯСІННЯ – для мене. Це може вирішити тільки публіка.

Шкодін через те й тягне, щоб ми ДО З'ЇЗДУ вистави не зіграли. Його відлякує гострота рішення. Він не знає, як до цього поставиться КЕРІВНИЦТВО.

Толмазов уже не хоче завтра йти в Управління («ваш спектакль, Лесь Степанович – ви и отдувайтесь»). А я піду й домагатимусь, що дозволили зіграти заміною в суботу.

Не дадуть?

Мова у російських театрах. Тіфенбах

Ще один підсумок можу сьогодні зробити.

У московських акторів мало розвинутий мовний апарат. Ні, я не вступаю в дискусію з «шептальним реалізмом», який приписують Ефросу, я не ревізую «школы СОВРЕМЕННОГО», який віддав нині кращих своїх «школярів» МХАТУ. Я навіть не сперечаюсь з Гончаровим, у виставах якого вчорашні охлопковці поки що говорять виразно. Але **мова** в сучасних російських театрах є занедбана. Навіть у сповідальних монологах російський актор грішить жанризмом, «правдёнкой». Я тільки сьогодні, після фактичного закінчення роботи, можу сказати, що проводив експеримент і в цій площині (у площині **риторики**). Мене цікавив вищий шар висловлення, НЕ ПОБУТОВИЙ. Коли людина говорить не тільки з людиною, – з історією. І сама це усвідомлює. Це в жодному разі не котурни й не декламація: не плутати! І не українські «моноспіви» а ля Наталя Михайлівна Ужвій. Однак театрові необхідна романтична традиція, піднесеність, вища фаза тривання – «на високому», як у Курбаса.

По суті, мої репетиції (а потім фонозаписи!) були саме такою пробою іншого акторського мовлення. Я жорстоко й тиранічно вчив Аверіна (класика!) **дихати**. Я **натаскував** на дві голови талановитішого за мене Кочеткова на певний ритм монологів. Тільки тому, що мені вдалося переконати змінити головну манеру, Костя Григор'єв має успіх.

Він навіть став привабливий у цій новій манері вислову!

Вправи мої починалися з того, що я шукав, як вони можуть довіритись власній натурі, власній організації – дихання, періоди, сила звуку. Проблема в тому, що 90 % акторів, навіть найкращих, уже виробили для себе СВІЙ СТИЛЬ поведінки, свій нагреш, свої штампи – і танцюють від них, а не від пічки. Отож я мусив спершу **зруйнувати** віру в ці штампи – у Торстенсена, у Безрукова, у Лякіної (тут було найскладніше, але вона справді дуже обдарована, бере на люту!). Не вдалося мені це з Вікландт, тут я просто поміняв систему координат (штампів): відмінив «пролетарку» і порадив звичний для неї штамп «комісарші». Лише після цього «пішло». Нарешті, ми вибудували ансамбль **голосово**, це мало бути співзвучно, в одній тональності з шумами, у певному ритмі...

Фінальне досягнення: тепер вони витримують такий ритм на всю дистанцію вистави, ніхто не хрипає, як це було на початку, всі – правдиві – й умовно налаштовані на щось більше, ніж правда: вистава для кожного сповідальна. Толмазов це зауважив – коли хвалив, сказав, що «впервые вы заговорили своими настоящими голосами, оказалось такое богатство тембров, что понимаешь – это Театр Пушкина!».

Випадає Жан Габен – Бубнов: у нього поки що голос окремо – смисл окремо. Занадто старанно інтонує (хвороба всіх, звиклих до дубляжу).

Артикуляція у них стала чіткіша, це відчувається.

Ще один секрет. Оскільки вистава розмовна, і сила голосу для актора не остання річ, я порадив їм підперезуватися під час вистави широкими поясами (щоб тримали діафрагму). Спершу вони сприйняли це в багнети: зайвий клопіт, не можна буде нагнутись. Зараз дехто мені признався, що вони носять МОЇ ПОЯСИ (а я їх замовив спеціально!) і на інші вистави, і це їх підтягує... Так робили, читав я, італійські співаки, такий метод вживають і в Пекінській опері.

В наступних виставах я неодмінно продовжу ці голосові експерименти (початок був у «Казках Пушкіна»). Це мене завжди цікавило – пов'язання голосу (сили голосу) з рухом.

* * *

Лист з Луцька від батька:

Здоровенькі були наша шановна Нелюся, синочок Лесік і маленьке курчатко Оксаночка. Всім вам шлемо привіт з Луцька, вітаємо з наступанням весни, бо в нас все розтає, сонечко пече, водичка дзюркоче, струмками йде. На душі нам з Дем'янівною радісно стає, бо весна радість, поцілунки нам свої несе.

Я б може ще не писав би. Та ось таки сьогодні з 17 на 18-те, дорога моя невісточка, приснилось, що я з тобою так цілувався апетитно, що навіть язичками торкались один до одного. Що твої губки бантиком склалися в трубку, і так ніжно ми голубили один одного, ну й так далі... Свій сон я розказав Олександрі Дем'янівній. А вона і сказала мені, що може ти там захворіла, або тобі там щось трапилось? Всяко буває в житті. Тому все, все напиши і розкажи чому мені приснився такий просто чудовий сон, якого я ніколи не ждав на старості літ.

Я з Шурою Дем'янівною почуваємо себе задовільно. Грипок наш клятий наче проходить і нам стає краще. Може вже здихаємось від нього, а тож цілу зиму по черзі мучив нас. Через нього я вже давно був у Колі і не знаю, який його там стан здоров'я. На днях десь поїду до нього, якщо їх лікарня не на карантині. В мене роботи вистачає. По 7-8 годин пишу свій твір. написав поки що 250 сторінок. Думаю якщо прикласти до нього більш зусиль, якщо ви з Льончиком допоможете мені в цьому, то думаю, що твір буде досить хорошиий для читачів, для телестудії. Його обов'язково надрукують, бо я сам як писав, то плакав. На очах виступали сльози. Окремі епізоди читав Шурі Дем'янівні. Її теж сильно подобались.

Звичайно всього я до квітня місяця не напишу. Тому більшу половину я залишаю на наступну зиму. Чи це буде повість, чи це буде роман у двох, а може в трьох частинах, факт той я мушу його закінчити. Навіть коли б його, скажімо, не надрукували, то я передрукую на машинці і через перепльоту зроблю дві книги. Ось я і не знаю, чи зараз мені його друкувати на машинці, чи після вашої корективки. Адже ви обоє чудові критики, свої діти. Думаю, що й вам би було приємно, коли б його надрукували. Гонорар ми б поділили пополам. Навіть можна було б видати його під двома чи трьома прізвищами.

А допишу до 1924 чи 1925 року. За ті роки, коли я був у Радянській Армії, починаючи від пастуха гусей, корів, дитячі роки, школа, навчання і всі митарства, безпритульність і т. д.

Цікавих сценок тут буде багато: на 4-5 серій. Ви мені пробаєте за безпокойство, но я прошу напишіть мені зараз, що далі мені робити, бо перша частина твору майже готова, написана від руки. Як вислать вам? А після вашої корективки я б чистіше переписав і дав Івгі Тимофіївні – машиністці, вона мені надрукувала.

Привіт від Шури Дем'янівної, цілуем вас усіх.

18/II – 1976 року.

С. Танюк

Обговорення почала Іонова. Спершу були похвальні слова на адресу останньої редакції вистави. Відзначила, що «с Бубновым спектакль ничего не теряет, хотя это – новое решение». Менше їй сподобався вчора Аверін. Формально грав. Найменше – Успенський: згоден, він слабкий актор. Викладає в ГИТИСі, доцент, і чоловік розумний – актор же слабкий. Але – активний діяч партійного бюро, а це своя проблематика й своя інтрига. Знаю, чим би це скінчилося, якби я спробував його відсторонити: але наперед буду обережніший і ролей відповідаль-

Четвер,
19 лютого

Обговорення
«Третього»

них не даватиму. Та навіть і маленьких – не тягне. Іонова порадила «вдохнуть темперамент» в Торстенсена, що теж безглуздо – він все одно награватиме, стара школа, а якщо примусиш його «задрать штаны, бежать за комсомолом», награватиме ще дужче. Навпаки, він має бути спокійний, – тоді Торстенсен правдивий, і цього ВЖЕ вистачить. Не зрозуміла вона й нового ходу у Прокоповича: та й в цілому не дуже глибоко вона розібралась, деякі її тези – як кожух з чужого плеча. Наполягає – забрати текст по селектору й відновити в правах антракт...

Виступ найбільш раціональний і доброзичливий, хоч і нудний – «для порядку». Нетворчий підхід. Мені більше подобається, коли обговорення розпочинає Аріадна – у неї і темперамент, і самостійна позиція: всі тоді виходять на небайдужу ноту. А ця нікого «не заводить».

Після неї виступив хлопчина з чорною бородою з Мінкультури – прізвища не знаю, з молодих.

Виявляється, вони вчора обговорили виставу у себе в Міністерстві: їх звіди було шість. І дійшли висновку, що моя вистава подобається їм більше ніж мхатівська, про що й доповів цей бородань, чим дуже «озадачив» і Шкодін, й Іонову... Він доволі детально проаналізував задум, рішення, мав і зауваження, але цікаво порівнював акторські роботи – на нашу користь.

Отак. Від союзного міністерства, яке є куратором МХА-Ту, я не дуже чекав на похвалу. Вийшло навпаки. Лякіна цікавіше, ніж Ханаєва, Аверін – масштабніший, ніж Зімін. Робота Кочеткова – «значительнее работы Олега Николаевича». Цікаво, що Шкодін двічі намагався цього бороданя «закруглити», але той уперто гнув своє – і договорив до кінця...

У роботі Єфремова – більше тактики й хитрощів, ловкацтва – тоді як Афанасій Кочетков іде від схвильованості проблемою, його палить «попіл Клааса». Відзначив він і «удачно найденный портрет», і оформлення; але заува-

жив, що музиці притаманна деяка естрадність (а так!). Запропонував грати без антракту. У фіналі виступу – тактовно привітав Управління культури з вдалою прем'єрою, подякував за допомогу і за взаєморозуміння. Тактик і стратег. Як же його прізвище? Виставу сприйняв емоційно, це відчувається.

Мицькова з Управління – як завжди, ні про що, та й по-дурному. «Они хочут свою образованность показать..». Хвалили, проте так по-ідіотськи, що краще б ляла.

Точно в такій же стилістиці трималась ще одна дама з управління з репертуарного відділу, як же її...

Згадав – Конашевська.

Текст по селектору зніму: він виводить виставу на пародійність, опускає в побутову драму.

Подумати щодо антракту.

Я – попросив дозволити зіграти нам в суботу.

Шкодін – робив підсумок. Ні, цього разу говорив розумно, зауваження – ділові, хвалив теж аргументовано. Але зіграти заміною НЕ ДОЗВОЛИВ (я так зрозумів, має на цей рахунок ВКАЗІВКУ). Потім Іонова в коридорі підтвердила, що так, має: МХАТ нервує, що до з'їзду зіграємо ми – теж – і просив (комедія!) Шкодїна, щоб ми грали тільки після з'їзду. Шкодін пообіцяв їм дозволити мені тільки денні громадські перегляди. (Двічі вранці – 25 і 27-го, у середу й п'ятницю).

(Якщо вірити, що причина саме така. Мені здається, МХАТ – тільки громовідвід, аби було на кого посилатися...)

Читав і конспектував Фрейда. «По ту сторону принципа удовольствия». Чому? Не можу пояснити...

Далі – друкував статтю, але – недовго. Не той настрій.

20.02.76

«Правда»

*«О свободах
подлинных и
мнимых»*

О СВОБОДАХ ПОДЛИННЫХ И МНИМЫХ

В Отчетном докладе ЦК КПСС XXIV съезду партии товарищ Л. И. Брежнев отмечал: «Вопросы демократии, как известно, находятся ныне в центре идеологической и политической борьбы между миром социализма и миром капитализма». Истекшие годы подтвердили правильность этой мысли.

В современном мире проблемы содержания и форм государственной власти, объема и существа реальных прав человека живо волнуют умы людей. Ибо все новые и новые миллионы приобщаются к активной политической жизни.

В динамично развивающихся странах социализма дальнейшее совершенствование демократии – один из важнейших факторов успешного продвижения вперед и в материальной, и в социальной, и в культурной областях. В буржуазном же обществе, переживающем всеохватывающий глубокий кризис, остро стоит вопрос и о защите прав, завоеванных в ходе длительной борьбы рабочего класса, трудящихся, и о завоевании подлинной демократии.

Хорошо известно, что буржуазия шла к власти под лозунгом свободы личности, который, как потом выяснилось, означал прежде всего свободу частной собственности на средства производства, т. е. свободу эксплуатации чужого труда. Когда на политическую арену вышел рабочий класс, он выдвинул идею свободы для масс, для самих людей труда. Буржуазия, особенно в эпоху империализма, ответила на это ограничением и подавлением всяких свобод.

Пролетариат шел к власти тоже под лозунгом свободы, прежде всего свободы от эксплуатации, от социального и национального гнета. Что касается индивидуальной свободы, то социалистическая революция обеспечила ее, предоставив и гарантировав сво-

боду народу, трудящимся массам; она открыла путь к всестороннему развитию личности, причем для всех, а не для какой-то узкой «элиты».

«Свобода, нечего говорить, для всякой революции, социалистической ли или демократической, – подчеркивал В. И. Ленин, – это есть лозунг, который очень и очень существен. А наша программа заявляет: свобода, если она противоречит освобождению труда от гнета капитала, есть обман» (Полн. собр. Соч., т. 38, стр. 346). Это была уже не только в теории, а и в жизни принципиально новая постановка вопроса о свободе. Был брошен исторический вызов буржуазной демократии, которую апологеты капитализма объявили «вечной» и «общечеловеческой».

Возникновение социалистической демократии было встречено в штыки всеми силами старого мира. Для борьбы против нее была создана и действует целенаправленно организуемая, щедро финансируемая, ни перед чем не останавливающаяся система лжи и клеветы.

Антисоветчики – с помощью замалчивания, подтасовок, фальсификаций, передержек – стремятся представить социализм народам своих стран в извращенном виде, стараются «отвадить», как говорил Ленин, от всякого желания задуматься, для кого и зачем существует социалистический строй, какова социалистическая демократия на самом деле.

Так продолжалось на протяжении десятилетий. В последнее время антисоветская кампания усилилась и приобрела некоторые новые черты. Причины этого очевидны. Потребовалось отвлечь внимание общественности, народов капиталистических стран от неприглядной картины, которую являет собой буржуазное общество, особенно в обстановке охватившего его сейчас глубочайшего экономического кризиса, новых социальных и политических потрясений. Определенные, довольно влиятельные силы задались целью с помощью новой антисоветской кампании скомпрометировать процесс международной разрядки, заблокировать ее развитие, начав очередной тур «психологической войны». Пытаясь противодействовать росту авторитета Советского Союза на мировой арене и понимая, что в нашей стране нет реальных анти-

социалистических сил, враги социализма вознамерились нанести ему ущерб, используя кучку так называемых «диссидентов».

Жаль, что многие на Западе не могут послушать, о чем и как вещают на русском языке и языках других народов Советского Союза и Восточной Европы, например, радиостанции «Свобода» и «Свободная Европа» из Мюнхена, да и другие, государственные радиостанции. Во-первых, западные радиослушатели с удивлением узнали бы, как благополучно, безбедно и беззаботно живут они сами, даже несмотря на жесточайший экономический кризис. Во-вторых, они убедились бы, сколько нелепостей и дикой злобы обрушивают все эти «радиоголоса» на социалистические страны.

Свою духовную нищету наши идеологические противники прикрывают дешевыми сенсациями. Они тщательно обходят такие стороны демократии, как освобождение от эксплуатации и власти капитала, участие трудящихся в государственных делах, «в управлении производством. Они упорно замалчивают суть общественно - политического строя, который обеспечивает подлинное народовластие, уверенность в будущем, гарантирует возможность приобщения к высоким духовным ценностям, накопленным человеческой цивилизацией. А ведь без этого в наше время разговор о демократии вообще беспредметен. Вот почему, прежде чем заняться антисоветскими мифами западной пропаганды, стоит вновь пояснить некоторые истины – о происхождении, природе и содержании советской демократии.

II

Подход нашей партии к проблемам демократии определен Лениным, развившим и обогатившим взгляды основоположников научного коммунизма. Государственное руководство обществом со стороны рабочего класса, самого передового класса современности, как неоднократно подчеркивал Ленин, устанавливается в интересах большинства и вместе с большинством.

Победа социалистической революции в России означала, что впервые в истории человечества власть не на словах, а на деле стали осуществлять самые широкие слои населения – трудящиеся массы.

На пути молодой Страны Советов стояли гигантские трудности; приходилось преодолевать ожесточенное сопротивление контрреволюционных сил, натиск иностранной военной интервенции, послевоенную хозяйственную разруху. Враги путем прямого насилия хотели ликвидировать тот общественный строй, который избрал сам народ. В ответ на это рабоче-крестьянская власть вынуждена была тоже применить насилие. Но и в этой обстановке диктатура пролетариата убедительно демонстрировала, как говорил Ленин, свою «главную сущность»: как демократия гигантского большинства населения она решала прежде всего созидательные, организаторские и воспитательные задачи.

Всестороннее расширение и углубление демократии, максимальная активизация масс, их участие в управлении государством были необходимой предпосылкой создания социалистического общества. Укрепление и развитие социалистических общественных отношений в свою очередь создавало все больший простор развитию демократии нового типа.

Десятилетия социалистического и коммунистического строительства подтвердили правоту и жизненность ленинского учения о демократии. В Советском Союзе сделано гигантски много для развития народовластия. В результате полной и окончательной победы социализма в СССР государство диктатуры пролетариата переросло в общенародное государство, которое выражает интересы и волю всего общества. Этому способствовала новая общеполитическая обстановка в стране, создавшаяся благодаря преодолению последствий культа личности. КПСС, приняв самые решительные меры, искоренила имевшие место нарушения законности. Реализация решений XXIII–XXIV съездов КПСС обеспечила значительное повышение роли и усиление участия масс и в разработке политики, и в контроле за ее проведением в жизнь.

Каковы главные моменты, характеризующие социалистическую демократию?

Это – свобода от власти капитала, от эксплуатации человека человеком. Это – свобода людей от использования их в истребительных агрессивных войнах, введущихся в интересах империализма. Это – свобода от социального и национального гнета, от

расовой дискриминации. Это – такие надежно гарантированные основные права человека, как право на труд, на образование, на социальное обеспечение, на бесплатную медицинскую помощь, на отдых.

Это – высокая политическая активность, высокий уровень образованности и культуры народных масс, что дает возможность трудящимся все более компетентно, действенно и ответственно участвовать в управлении всеми делами общества. Это – свобода слова, свобода печати, которыми широко пользуются советские граждане.

Это – стройная система государственных и общественных организаций, координируемых и направляемых общепризнанным политическим авангардом общества Коммунистической партией, которая, являясь партией рабочего класса, выражает коренные интересы всех классов, всех наций и народностей нашей страны, обеспечивает использование механизма народной власти в созидательных, конструктивных целях – на благо человека.

Именно социализм впервые в истории человечества не только провозгласил, но и реально обеспечил избавление трудящихся от угрозы нищеты, неуклонное повышение их жизненного уровня. Одно лишь сравнение – полное отсутствие безработицы в социалистическом содружестве и 17 миллионов безработных только в наиболее развитых капиталистических странах – очевиднее любых слов демонстрирует противоположность между демократией социализма и демократией буржуазного строя. Правильно говорится, что самые совершенные законы – те, которые действуют. В буржуазном законодательстве есть немало «биллей о правах», «поправок к конституциям», трактующих о правах человека, и т. д. Но каково читать эти билли, поправки и кодексы, дарующие «народу» чуть ли не «неограниченные свободы», тем миллионам людей, которые лишены возможности трудиться, зарабатывать себе на жизнь?

Никто не может отрицать очевидное – неуклонный подъем благосостояния советских людей, который КПСС считает главной задачей экономического развития страны. Все это питает чувство уверенности в завтрашнем дне, ставшее органической чертой

советского образа жизни, дает свободу от страха оказаться без средств к существованию, достойному человека.

Наряду с непрерывно повышающимся уровнем материальной обеспеченности трудящихся система социалистического народовластия создает все более благоприятные условия и предпосылки для духовного обогащения широчайших масс, для свободного и всестороннего развития личности. В этом плане преимущества социализма перед любым иным обществом очевидны. Здесь развитой социализм уже создал такие условия, которые просто немислимы в странах капитала.

Одним из наиболее ярких и бесспорных подтверждений истинно свободного характера социалистического строя служит его мораль. Запрет, который она налагает на культ насилия, жестокости, расового превосходства, пропаганду войны, национализма, – это тоже проявление народовластия и вместе с тем подлинного гуманизма социалистического общества. Гражданское воспитание детей и молодежи, литература и искусство, вся общественная атмосфера пронизаны у нас уважением к человеку, его достоинству, к его праву строить жизнь по собственному выбору в рамках общества, которое впервые в истории предоставляет эту возможность всем людям труда, всему народу.

Социалистическая демократия находится в постоянном развитии. Опираясь на общественную собственность на средства производства, которая и дает главную свободу – свободу от эксплуатации, она представляет собой разветвленный механизм различного рода общественно-политических институтов. Важнейший из них – Советы депутатов трудящихся. В них избрано 2,2 млн депутатов, а более 31 миллиона человек активно участвует в работе различных органов общественной самодеятельности при Советах. При этом во время каждых выборов Советов их состав обновляется более чем наполовину, миллионы трудящихся проходят школу государственного управления. В отличие от буржуазных парламентов избиратели в нашей стране имеют право отозвать депутата и практически используют это право, что обеспечивает их постоянный контроль за деятельностью своих представителей.

Более 100 миллионов граждан объединяют профсоюзы, а без их участия в СССР не решается ни один жизненный вопрос, касающийся трудящихся.

Все более важным звеном советской демократии становятся органы народного контроля, в которых активно работают около 9 миллионов советских людей – рабочих, колхозников, служащих. Они ведут большую работу, способствуя точному выполнению государственных планов, правильному расходованию народных средств, борются с бюрократами и стяжателями, вскрывают факты недобросовестного отношения к нуждам и запросам трудящихся.

Интересы различных групп интеллигенции представляют творческие союзы – писателей, композиторов, художников, архитекторов, кинематографистов, журналистов и т. д. Они свободно обсуждают и решают вопросы, относящиеся к их деятельности, которая затрагивает проблемы общественной жизни, труда и духовного развития советского народа. Деятели советской культуры свободны от власти денежного мешка, от диктата монополий, определяющих в конечном счете и все «духовное производство» в мире капитала.

Советская печать и другие средства массовой информации служат не только инструментом выражения общественного мнения и информирования населения, но и орудием действенной, конструктивной критики, обеспечивающей прямое влияние масс на деятельность государственных органов и общественных организаций. Ярким примером здесь может служить поистине всенародное обсуждение проекта ЦК КПСС к XXV съезду партии «Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976–1980 годы». Трудящиеся обращаются в газеты, на радио, телевидение по самым различным поводам: выражают свое мнение по тем или иным вопросам внешней и внутренней политики, вносят предложения, критикуют недостатки. Они видят в деятельности печати социалистического государства одно из важных проявлений народовластия. Принципом социалистической демократии, закрепленным законодательно, является обязанность всех государственных учреждений, каждого руководящего работника публично отвечать на критику в печати, сообщать о мерах, принятых по ее выступлениям.

Система советской демократии, таким образом, отличается многообразием форм и действенностью. Она намного превосходит любую буржуазно-демократическую систему как с точки зрения представительства всего народа, специфических интересов различных социальных слоев и групп, так и с точки зрения форм выражения этих интересов, как по масштабам участия масс в выработке и принятии решений, так и по степени общественной активности в ходе их реализации.

III

Если вернуться к развернутой ныне на Западе кампании клеветы на нашу демократию, то станет понятнее, почему антисоветчики не хотят говорить о ней правду, оценить ее историческое место и значение. Поступать так для них значило бы ставить себя и свою, буржуазную демократию в весьма невыгодное положение. Вот почему вопрос о реальных свободах и правах человека труда в социалистическом обществе, то есть о том, в чем кровно заинтересованы десятки миллионов людей, народ в целом, фактически подменяется этими господами вопросом о свободе для отдельных лиц вредить социализму, о предоставлении им права заниматься подрывной деятельностью против советского строя, – обычно по указке извне.

Буржуазные средства массовой информации развернули крикливую пропагандистскую шумиху, навязчиво повторяя ряд фальшивых стереотипов. К ним относятся: домыслы о преследовании в СССР и других социалистических странах людей за убеждения; о недопущении советскими властями браков наших граждан с иностранцами; о препятствиях, якобы чинимых выезду в Израиль граждан еврейской национальности для воссоединения семей; об отсутствии свободы совести в СССР.

Все это буквально денно и нощно воспроизводится гигантской буржуазной пропагандистской машиной. Каково же истинное положение дел? На это стоит ответить. Но не потому, разумеется, что мы рассчитываем переубедить тех, кто профессионально занимается клеветой и сочинением злобных мифов о социализме. Когда антикоммунистическая пресса берет на себя роль миссионера,

проповедника человечности, свободы и демократии, безошибочно можно говорить: это не бескорыстно. Ведь речь идет о платных профессионалах антикоммунизма, которые, не смущаясь тем, что происходит вокруг, в их собственных странах, читают нравоучения социалистическому обществу.

Впрочем, то, что они поступают именно так, а не иначе, не удивительно. Это скорее логично, если учесть классовую заинтересованность тех, кому они служат.

Могло бы удивить другое, – что на их удочку попадают некоторые из тех, кто выступает за социализм, но думает, что сумеет построить общество равенства и справедливости с помощью «критических» подсказок классового противника. Есть, разумеется, в капиталистических странах и просто наивные люди – их, к сожалению, немало, – которые верят пропагандистским мифам, невольно оказываясь в идейном плену у врагов социализма из-за своей неосведомленности, незнания реального положения дел в нашей стране. Они представляют себе нашу жизнь, в частности, по состряпанным недобросовестными «очевидцами» фильмам и статьям и порой принимают за чистую монету рассказы, буквально высосанные из пальца.

Так как же обстоит дело в действительности? В Советском Союзе есть отдельные люди, высказывающие суждения, противоречащие коммунистической идеологии, встречаются и откровенные антисоветчики, противники социализма. Некоторые из них попадают на скамью подсудимых. Но не за свои взгляды, а за действия, противоречащие законам. Среди заключенных есть активные участники фашистских карательных экспедиций во время войны вроде Дубенко и М. Островского, которых западная пропаганда тоже изображает как «борцов за свободу». Судебной ответственности подлежат и действия, квалифицируемые судом в соответствии с законами либо как направленные на подрыв или ослабление существующей в нашей стране социально-политической системы, либо распространение заведомо ложных измышлений, порочащих советский государственный и общественный строй, т.е. действия, предусмотренные уголовным кодексом РСФСР и соответствующими статьями уголовного кодекса других союзных республик.

Необходимо иметь в виду, что в условиях постоянных массированных идеологических диверсий, предпринимаемых против Советского государства с первых дней его существования, оно должно было разработать ряд защитных мер. Наш закон исходит из того, что так же, как наказуема клевета, порочащая доброе имя одного человека, наказуема и клевета в отношении всего общества – социальная диффамация. В свое время Ленин подчеркнул общественную опасность «бомб лжи», направленных против Советской власти, и необходимость их своевременного обезвреживания. По мере укрепления социалистического строя советское право неизменно смягчало суровость наказания за это.

Клеветническими являются утверждения, будто в Советском Союзе «инакомыслящих» заключают в «специальные психиатрические больницы». В СССР, как и повсюду, возникает иногда необходимость изолировать тех душевнобольных, дальнейшее пребывание которых на свободе могло бы оказаться опасным для общества. Помещение в психиатрическую больницу на принудительное лечение лиц, совершивших преступление, возможно только по решению суда, который выносит его на основании заключения врачебной комиссии экспертов. Лечат душевнобольного преступника точно так же, как и всех, страдающих душевными болезнями, и не задерживают в больнице дольше, чем того требует состояние здоровья.

Советская медицина гарантирует, что лечению подвергаются только лица с психическими расстройствами. Но она не может гарантировать, что среди них не окажется так называемых инакомыслящих. Уместно напомнить и о том, что ряд лиц, в свое время находившихся в СССР на лечении в психиатрических клиниках и изображающихся буржуазной пропагандой в виде «жертв советского режима», после выезда за границу вновь оказался в таких же больницах. Теперь на Западе все признали сумасшедшим небезызвестного Тарсиса, вокруг которого в свое время была поднята такая же шумиха, какая сейчас – вокруг антисоветчика Плюща.

Иностранные разведки и службы «психологической войны» прилагают все усилия, чтобы отыскать отщепенцев, которых можно

было бы представить как некую «оппозицию», якобы существующую в Советском Союзе. На самом же деле судебные процессы, проводившиеся над лицами, уличенными в антигосударственных и антиобщественных действиях, документально доказали, что эти люди пользовались поддержкой не внутри советского общества, а исключительно со стороны антисоветских империалистических центров, которые их финансировали, снабжали инструкциями, материалами, снаряжением. Это подтверждается и тем фактом, что, когда такие люди оказываются за рубежом, они быстро раскрывают свое подлинное лицо и уже открыто выступают против социалистического строя.

Откровенно циничны признания Солженицына, который прямо заявляет, что всегда считал «своим главным врагом» Ленина и лишь до поры до времени, пока находился в СССР, таился. Теперь Солженицын, сбросив маску, признает, что им всегда руководила ненависть к советскому строю, к коммунизму.

О подлинном облике людей, именуемых на Западе «инакомыслящими», со всей очевидностью свидетельствует тот факт, что, оказавшись за рубежом, они поступают на службу в антисоветские центры, контролируемые империалистическими секретными службами. Так, Галич, Коржавин, Шария подвизаются в радиоцентре «Свобода» – одном из главных органов подрывной деятельности против СССР и других социалистических стран, а Штейн – в антисоветском издательстве «Посев», – все они содержатся на средства иностранной разведки.

Характерно и то, что все так называемые «идеи» диссидентов – прямое заимствование из буржуазной антикоммунистической и антисоветской пропаганды. В их взглядах нет ничего своего, все «импортировано», а потом вновь подхвачено буржуазными журналистами, службами «психологической войны» и выдается за «мнение внутренней оппозиции» в СССР.

В последнее время все активнее используется новый вариант маскировки лиц, пытающихся вести у нас антигосударственную деятельность. Их все чаще изображают «борцами за свободу религии». В действительности свободе совести, вероисповедания в Советском Союзе, гарантированной Конституцией, ничего не

угрожает. Об этом неоднократно заявляли авторитетные представители всех религий, исповедуемых в нашей стране.

В декабре 1975 года патриарх Московский и всея Руси Пимен сказал, отвечая на вопросы журналистов: «Я должен со всей ответственностью заявить, что в Советском Союзе нет ни одного случая, чтобы кого-либо привлекли к судебной ответственности или держали в заключении за его религиозные убеждения. Больше того, советское законодательство и не предусматривает наказания за «религиозные убеждения». Верить или не верить – личное дело каждого в СССР».

Социализм впервые решил проблему совести. Если в Российской империи православие находилось в привилегированном положении, то в СССР равноправны все религиозные организации: русская православная церковь, католическая, мусульманская, буддистская, грузинская православная, армянская, иудейская, евангелическо-лютеранская, евангельские христиане-баптисты и другие.

Разумеется в нашей стране запрещена организация таких групп, деятельность которых, проводимая под видом исполнения религиозных обрядов, в действительности сопряжена с причинением вреда здоровью граждан, либо с побуждением их к отказу от исполнения гражданских обязанностей.

Особенно охотно на Западе занимаются спекуляциями по вопросу о браках советских граждан с иностранцами и о выезде из СССР, расписывая препоны, будто бы чинимые советскими властями.

У православному календарі від сьогодні починається **П'ятниця, 20 лютого** тиждень про митника й фарисея – підготовка до Велико-го Посту. А в євреїв сьогодні свято Пурім – веселе й роз-гультне.

Приїхав Івченко, завтра показується Толмазову та Худраді. Репетирував з Лякіною.

Кузьмівна запрошує до себе: приїхала Ірина Анато-лівна, розповідатиме про Париж (завтра).

Політична погода

Сказала Оксана, шукали мене з ЦК комсомолу. Концерт?

Сьогодні мені сказали, що питання на з'їзді стоятиме гостро. Ніби Брежнев залишається почесним секретарем, а керуватиме – Кириленко. Або – Щербицький. Тобто буде Генсек, а при ньому – Перший Секретар. Так само і з Косигіним. З Політбюро виводять Полянського: це було б непогано. Коли я побачив Полянського, який виступав перед виборцями, мені так стало жаль тих бідолашних виборців...

І – ніби вийде на пенсію Суслов. «Свежо предание, но верится с трудом...»

На мою думку, все це тільки чутки. Триває процес стабілізації, а це не веде до жодних змін. Ну, витиснуть когось там одного, на його місце прийде інший – і вся революція. Всі вони давно у критичному віці, але зміни собі не підготували. Сьогодні вони виступають ЄДИНИМ ФРОНТОМ: навряд чи з причини розходжень між компартіями Заходу наші підуть на якусь реорганізацію всередині держави. Нічого не зміниться. Зараз нема виходу – можна йти лише на «розрядку», лише на «американізацію», лише на конфлікт з Китаєм, лише на згладжування гострих кутів між партіями соцкраїн. Диктує погоду міжнародна ситуація – тут все просто і ясно. Тому, гадаю, з'їзд покотиться як по накатаній лижні, і все залишиться «ПОПРЕЖНЕМУ», тобто – ПО БРЕЖНЕВУ». Може, це й добре, бо ніщо так не є небезпечно, як екстремізм людей напівосвічених. Від цих, старих, принаймні ясно, чого чекати... Напівосвічених – як той же Полянський – з його біологічною ненавистю до живого слова, я вже не кажу про науку...

*Ернст
Неізнаний*

Починаю сваритися навіть з найкращими російськими інтелігентами. Ось і зараз я здивований тим, чому система все-таки відкидає (заперечує!) Ернста Неізнаного. Параджановський характер бухтіння? Постійні особисті проблеми? Після того, як його популяризував Хрущов, і

завершилося це пам'ятником Хрущову на могилі, за твердої підтримки Косигіна, – він перестав бути «персоною нон грата», і йому дали спокій: живи як знаєш, роби, що хочеш, ми тебе не помічаємо. Але тепер мені розповіли, що він виїздить. Максимов вважає його «своїм» – прихильником російської могуті, так би мовити, російської імперської ідеї, яку «зіпсували більшовики» (чим? Та саме «інтернаціоналізмом»).

Е. Невісний

Колосальна постать – і легендарно драматична. На війні був лейтенантом, – і посмертно нагородили його орденом Червоної Зірки: а він вижив. Хрущов, дізнавшись про таку попередню долю «блядського формаліста», відійшов від лизухи, й Ернста лишили в спокої. Але масштабністю своїх геозадумів він саме більшовицький скульптор, як Дієго Рівера, як Бородай, як Вучетич. Вони – влада й він – цілком могли б порозумітися. То, може, для наших кремлівських мудрагелів все-таки не так чітко світиться «звезда России», як про це говорять? І комуністична ідея для них вагоміша, ніж гасло «Россія юбер аллес»?

Були ми недавно в одному товаристві, доволі вузькому, щоб уточнювати. Розмова важлива, вкрай потрібна – на ці теми. Дізнавшись, що я ставлю «Премію», він мене розніс. І Єфремова розніс. І по Товстоногову пройшовся. «Это все те же попытки – поиски изумруда в куче говна: вы все убеждены, что надо писать «положительного героя» – и он станет образцом для подражания! Что Гитлер, что Сулов – давили на психику только так: положительными примерами. Для художника все, что он делает – только его личное дело, а если хочешь быть политиком – иди в политику. У Любимова другое – он валит».

Що тут було казати. Я майже погодився. Але ж його персональний монументалізм теж із цього ряду! І коли він заговорив про «добрыя старыя времена», про російське месіанство, я дійшов висновку, що у них тут в голові суцільна перлова каша.

Хоча, можливо, скульптор – це епос? Це масштаб? Це історія?

Але їхня байдужість до НЕРОСІЙСЬОГО їх колись підведе.

...

У Києві відбувся свій, XXV з'їзд. Ватченко залишився у Політбюро, Грушецький так само, Федорчук – про які зміни можна говорити? Кандидат у Політбюро – Маланчук! Всесоюзний з'їзд почнеться у вівторок, а скінчиться, оголосили, – 5 березня.

Але все діється так секретно, що ніхто ні за що не годен поручитися. Якись мікропроцеси все-таки йдуть...

З'їзд у Києві

*Український
вечір в ЦДЛ*

Євгенія Кузьмівна витягла нас на вечір української поезії в Центральний Дім Літераторів. Нуднішого вечора я давно не переживав. Проте зрадів – зустрівся там з Драчем. Іван хворий, – ангіна, бадьориться. Висунули його й Павличка на премію Шевченка. Добрий знак.

Шамота й К° – проти. Драчу дати можуть, Павличкові – не світить – після його публікації в «Л. У.», де він доволі роздратовано сказав про провінціалізм української літератури. Оті ж провінціали й образились. Наші «землячки з цинковими гудзиками» дійшли аж до Москви, просити підмоги у «старшого брата» – на примирненя Павличка. Він уже й не радий, що бовкнув, а вони досі одійти не можуть. Та ще ж він не назвав прізвищ: то кожен приймає на власний рахунок. Всі то ті Козаченки, Чалий з компанією, невдахи-поети...

В. Драч

Підійшов до мене Віталій Коротич, намагався «навести контакти»: вітання, мовляв, від Раї Скалій, вона просила, щоб він привіз їй від нас Раїну дисертацію (?). Вигляд в нього трохи прибитий. Чого? Не інакше як вчинив якусь капость... Очі у Коротича завидючі. Побачив Драча у гучному колі – Євгенія Кузьмівна, хлопці, ми з Неллею, – підійшов: «Я так вам усім заздрю! Побували б ви в моїй шкурі – там!..».

Чия б казала, а чия б мовчала. Мій любий Віталій Коротич так швидко змінює «шкуру», що ніхто з ним не годен конкурувати. Він більше дипломат, ніж поет, – я про те, як він тут виступив, на цьому вечорі. Читав слабенькі вірші, але в такій «потрібній» рамці – хоч на стіну вішай! Тільки в перекладі Юнни Моріц він звучав добре. Вона його не стільки редагує й перекладає, скільки – **вигадує**. Здібний був чоловік, і так себе пустив на ніщо...

Підійшов Дмитро Павличко. Розцілювалися. Постарів. Що око скляне – відразу й непомітне... Але чувається, що все це його болюче вдарило.

Був Борис Олійник – статечний, з гумором. Я сказав йому, що він після ООН погладшав. Ми не бачилися років з п'ять. Я привітав його з нагородою – він добре сказав в «Л. Г.», що ця премія не лише йому – всім шістдесятникам. За це я йому подякував, згадавши, хто вони, шістдесятники, і де зараз...

Читав вірші:

Бач, я собі думаю – ще вівторок,
А воно вже, хлопці, четвер...

В. Коротич

Д. Павличко

Б. Олійник

Гарні вірші. Всі читали «з патосом», а він лише один виступив з лірикою тихою і без фейєрверків (передз'їздівських!). А проте крапку в його деяких віршах слід було б ставити раніше, – надто довго топчеться по одній думці...

Вів вечір Луконін, немилосердно плутаючи прізвища всіх своїх «найближчих друзів». Доповідав Новиченко: пре-по-га-но! Колись у Києві я чув його як поважного метра, шанованого й не пустобреха. Зараз він вівся як отой попик, що обцілював усіх і називав «видатним українським поетом» пересічного Бровченка (той потім вийшов, читав свої вірші – і підтвердив моє визначення: але був у нього рядочок, скажу я вам – «І серпомолотно веди!»).

Карпенко читав гарні переклади з Драчевого «Ножа в сонці». Коротич зосереджено викладав прохання «сліпого лірника» («Переведіть мене через майдан!»), Віктор Кочевський мужньо кричав щось «насчет дуба Кожедуба» – та ні, не жарт, – був у нього насправду такий рядок!. Добре – Павличко, середньо – Лубківський, зовсім погано – Леонід Вишеславський. На рівні Тарапуньки – Іванович, гуморист з Одеси...

По всьому тому «рідна Україна» пішла до столу. По третій чарці заспівали українських пісень. Все як слід. Хоч і більше скидалося на передвиборчу кампанію, аніж на вечір національної поезії в «логове врага». Не можу порівняти з литовськими чи грузинськими вечорами – там є стиль, самоповага, **рівень**. Та й народ туди приходив інший, навіть інакше вбраний...

Ми цим похвалитися не можемо. Малорос – він з усіх боків малорос... навіть письменники його не модифікують.

Як їх усіх скрутило!..

АКТРИСА

*О. Куркина про
М. Нейшлову*

ПОЛЬЗУЯСЬ преимуществом газетчика – узнавать о событии до публикации, – я позвонила одной из любимых своих актрис не утром, когда вышла газета с фамилиями новых лауреатов, а накануне поздно вечером.

- Марина, поздравляю...
- С чем?
- А Вы ничего не знаете?
- Нет...
- С премией Ленинского комсомола.
- За что?

Зная актрису, я не знала человека. Это искреннее «за что» очень понравилось. Далее мы разговаривали утром.

– Почему Вы стали актрисой?

– Взрослые смотрели снисходительно: все мальчики мечтают стать летчиками, все девочки – актрисами. Но я-то смотрела иначе. Сколько я себя помню, я знала, что хочу, что должна быть актрисой.

– Ваши родители имеют отношение к театру?

– Ни малейшего. И никто в роду тоже, если не считать двоюродной прабабки Мичуриной-Самойловой. Окончив школу, я отправилась поступать в институт театра, музыки и кинематографии (я жила в Ленинграде). Сто человек на место! Поступила.

Моими учителями стали Василий Васильевич Меркурьев и Ирина Всеволодовна Мейерхольд. По окончании института меня взяли в штат «Ленфильма». Все отговаривали: что ты делаешь? а простой? а незанятость? Простой – вещь ужасная для киноактера, это кольцо, за-

колдованный круг: ты в простое, потому что тебя не снимают, но тебя и не снимают, потому что ты в простое. Я снималась – мне повезло. Но по-настоящему мне повезло, когда Илья Авербах взял меня в фильм «Монолог»...

– *Это моя любимая Ваша роль...*

— Моя тоже. Есть роли, про которые ты, читая сценарий, угадываешь сразу: ты должна это играть, это твое. То есть таких ролей почти нет, их крайне мало, но Нина в «Монологе» была тем самым, моим. Словами это объяснить почти невозможно, но чувство столь сильно, что забыть о роли, исключить ее из себя уже невозможно. Я совершенно заболела тогда. Не представляла, что со мной будет, если не буду это играть. Моя первая роль в кино была в «Старой-старой сказке», я не могу ее забыть, как нельзя забыть все первое в жизни. Но это было, как я теперь понимаю, органично, непосредственно, и не более того...

Да, она органична и достоверна. С этим, кажется, она родилась. Когда сегодня она выходит на сцену «Современника» в роли девочки, обожженной войной («Вечно живые»), и в роли молодой женщины, войной пораненной («Из записок Лопатина»), и в роли юного существа, открывающего для себя впервые в жизни, что есть любовь («Валентин и Валентина»), и в роли еще более юного существа, узнающего, что в жизни есть несправедливость, грубость, невежество («Четыре капли»), и в роли озорного существа, то и дело меняющего обличье, а с ним, сдается, и характер («Двенадцатая ночь»), – всякий раз вас озаряет догадка: вы знаете ее героиню, вы встречали ее на улице, она ваша знакомая, она, может быть, из вашей семьи. Всякий раз перед вами материал, затканый живыми свойствами человеческой природы, тонкими и глубокими реакциями. Неёлова так умеет вести себя на сцене, что внутреннее состояние ее женщин и девочек делается почти прозрачным, и это при всегда непростом, всегда неоднозначном внешнем рисунке поведения. Вы понимаете их боль и надежду, их правду, и это будит такой сильный отзвук в вашей душе, который и есть награда Актрисе, награда Театру.

– *Какого рода пьесы и сценарии о современной жизни Вам нравятся?*

– Сейчас читаю огромное количество сценариев – и страдаю. Подавляющая масса серых, безликих, плохих, которые так отличаются от хороших! Дело не в темах – искусство, как известно, может выражать что угодно, и все может стать его темой. Дело, по-видимому, в трактовке. Первый порок – половинчатость. Половинчатость чувств, отношений, поступков. Горя, радости – всего на половину, на треть, вообще на какую-то часть. А для меня существует чувство или состояние человеческого духа, возведенное в высокую степень, когда конфликт обнажен, а не затушеван. Тогда есть что играть, чем жить.

– *И нервные затраты?..*

– ...Огромные!

Статика – состояние, незнаемое ею. И потому, когда она появляется на экране или на сцене, вы уже не можете оторвать от нее взгляда. Сделать это – значит пропустить еще одно едва уловимое или, напротив, резкое изменение – настроения, состояния, характера. Изменения, из которых состоит вся Неёлова. Движение – вот главное слово для определения ее особенностей как актрисы. Мгновения покоя или остановки есть, но они возникают, как сильнейший контраст тому, что только что было сплошной диалектикой. И когда это лицо и эта фигура застывают – это как крик, как эмоциональный удар: остановитесь, посмотрите, что произошло с человеком!

– *Самый счастливый день в Вашей жизни?*

– Вы знаете, у меня такой скверный характер, что я ужасно переживаю неудачи. Знаю людей, которые в самые дурные минуты, в минуты самых жестоких неудач говорят себе: а все-таки было что-то хорошее. Или: ничего, это пройдет, все опять будет хорошо. Меня очень привлекает это оптимистическое начало.

Но сама я не умею быть счастливой тогда, когда счастлива. Может быть, потом, в воспоминании... Скажем, «Современник», театр, о котором я и мечтать не могла, к которому подойти боялась, – и вдруг я работаю там, и шесть ролей за сезон! А я все равно мучаюсь неумением, несовершенством. Очень счастливый день был, когда я впервые вышла на театральную сцену – в театре Моссовета, в спектакле, который потом, к сожалению, не вышел. Я работа-

ла в нем с Анатолием Васильевичем Эфросом. Это было счастье. Но я тоже мучилась: ничего не получается, играю плохо...

– Если Вы понимаете, что дело не в объективно складывающихся обстоятельствах, а в особенностях Вашей натуры, с этим можно бороться...

– Вы думаете?

– Я уверена. Потому что это относится к науке властвовать собой, а этому можно научиться.

Нам легче. Мы смотрим на Марину Неёлову со стороны. Мы увидели ее в «Монологе» и поняли все. Для нас она состоялась сразу. Она сыграла детство – это чрезвычайно трудно сделать актеру или актрисе, которым больше шестнадцати, а тем более двадцати. Трудно, чтобы без фальши. Игра в инфантильность – угроза с одной стороны, подмена детских реакций взрослыми – с другой. Марина прошла по острию, не солгав ни в одном движении, ни в одной ноте. И все-таки сделать это, наверное, могли бы и другие. Она сыграла прощание с детством. Драматическое прощание. Переход в качественно иное состояние – состояние взрослого несчастливого человека, и это после счастья-то! Краски ложились контрастно и гармонично – портрет был создан незаурядным, вдохновенным художником.

После «Молога» она владела разным драматическим материалом – не всегда лучшим, иногда худшим. Накал актерского темперамента, острота поиска «вне» и «внутри» оставались прежними. Дано ли ей это от природы? Воспитано ли в процессе работы?

В эти руки можно отдать самую сложную, самую удивительную роль нашей современницы. Впрочем, и не современницы тоже. Неёлова справится. Нас ждут наши собственные слезы, наше волнение и радость от встречи с ее новой героиней.

О. КУЧКИНА

**Субота,
21 лютого**

Між тим Толмазов пішов на сцену з «Гніздом», мій приклад швидкого випуску вистави його підстібнув, обіцяє перевершити. Темпи – бадьорі, прямо тобі п'ятирічка якості. Але зробити два громадських покази «Протокола» він згодний.

Правда, відразу ж зробив маленьке паскудство: за його порадою Нуждін відправив 500 квитків на 25-е касиром МТЗК, московських театральних кас. Середа, робочий день, на чорта їм ці парткоми – ніхто не прийде, буде порожня зала, а нікого іншого не запросиш – квитків нема. Щоб цього не сталося й на 27-е, я забрав учора весь комплект квитків (850) і взяв у свої руки організацію перегляду. У театрі – жодного адміністратора (обидва хворі), сам директор «ні за що не ручається», і якщо я не зроблю – програю. Отож я замовив оголошення для ГИТИСа. Для театральних училищ: дзвонитиму в деканати. Віддам у театри.

Івченко – показався, як на мене, не найкраще, але всім сподобався. Крім Нонни Юрівни та Говорухи. Нонна вважає, у нього не найвродливіші **ноги**, а для Льоші в нього – «отрицательное обаяние». Інші активно підтримали ідею прийому Валерія Івченка до театру.

Показувалась того вечора й Лариса Бережна з мого колишнього театру, несподівано для мене. ДУЖЕ погано. Хоч, я зрозумів, Толмазову вона подобається (може, вся проблема знову у ногах?), і він спробує дати їй дебют.

Справила враження пташки, бабки, метелика. Дурненька й гарненька; але на ті ролі, на які вона себе готує – нездатна. Інженю. Швидше ми взяли б Мішу Янушкевича, який їй підігравав (вона показала сцену з «Ни на что не похожей юности»); але для Толмазова у Янушкевича «еврейское лицо».

До речі, я телефонував Єрмолинському – телефон мовчить.

Мовчить телефон і в пані Орісі, третій день ніхто не підходить. Чи не захворіла? Білокінь каже, вона у Києві.

З Оксаною Яківною все в порядку, по повній програмі.

Може, вибрати день-другий – і гайнути до Києва? Старим би відвіз якісь гроші, щось подарував би пані Орісі... Все-таки вона там сама-одна.

*«Комс. правда»
— «Я не Михаил
Кольцов...»*

18. 02 «Комсомольська правда»

Ну, і як вам подобається повість невідомого автора під псевдонімом «Я НЕ МИХАИЛ КОЛЬЦОВ»? Вона багато про що свідчить щодо нашого «смутного времени», і не лише у рубриці «ИХ ПРАВЫ». Є щось безцеремонно-незручне в самій публікації, в самому оприлюдненні діянь такого роду. «Комсомолка» зафіксувала, сама, може, того не усвідомлюючи, ще один зріз нашої свідомості. Це і є 70-ті роки; характерними такі публікації стали саме для цього десятиріччя.

Раніше все-таки дбали про репутацію газети. Та й автори були кращої думки про себе й про автопортрет на тлі доби.

*****

«Комсомольская правда» 18, 19, 20, 21 февраля 1976 года

«С МЕНЯ ХВАТИТ...»

Я конечно, не Михаил Кольцов. Я старший редактор в радиокomiteе моей любимой красавицы Одессы. Добрых два десятка лет я готовлю свои передачи. Когда они выходят в эфир, я всегда их слушаю, хотя каждое слово уже знаю наизусть. И не дома слушаю, а иду куда-нибудь на пристань или в другое людное место. Мне интересно, что скажут люди. И пусть меня за это не строго судят. Ведь даже Твардовский в зените своей славы писал о том, как, стоя у киоска в очереди за газетой, где напечатаны его стихи, он улыбался и с гордостью и трепетом ждал, что скажут люди. Но я не Твардовский, мне до него, как от земли до неба, значит, тем более простительно.

Так вот, моя работа приносила мне радость. И все у меня шло хорошо. Ну, разве можно не радоваться сыну, который получил первое место во всей Одессе и области на конкурсе математиков, в котором участвовало человек шестьсот? Очень трудолюбивый парень – начал работать в математической лаборатории,

поступил на вечерний факультет мехмата в университете. После окончания пошел в армию, где его способности в математике, дисциплина и трудолюбие создали ему большой авторитет. Об этом писал мне его командир. А после армии? Лаборант, техник, инженер, старший инженер и, наконец, руководитель производственной группы на вычислительном центре. А ведь ему только двадцать шесть.

За свою дочь-школьницу тоже краснеть не приходится. Я не слежу за тем, как и когда она делает уроки. Я только подписываю ее табель, где редко встретишь четверку – одни пятерки.

Вместе со мной жили родители жёны, и все друг другу помогали. Мы никогда не ссорились, а это немало в жизни. Я очень любил отца, мать и младшую сестренку. Но отец погиб на фронте, а мать и сестру замучили фашисты в гетто. Но что поделаешь? Война – это война, а фашисты – это фашисты. В дружной и большой семье мне легче было переносить печальные часы воспоминаний, когда они лезли в голову.

Так я и жил, главным образом своей работой, и, казалось, ничего больше мне не надо.

На очередное задание – дать репортаж с выставки прикладного искусства – я шел спокойно, ни о чем другом не думая. Обычная, рядовая передача. Так мне казалось. Откуда я мог знать, чем это кончится...

Выставкой одного из ПТУ руководил преподаватель А. Шифрин. Как и я, человек общительный, он оказал мне большую помощь в подборе материала. Совершенно заслуженно в репортаже я сказал добрые слова и в его адрес. Он благодарил меня, мы быстро сошлись и, уже прощаясь, перешли на «ты». Потом еще несколько раз встречались, уже без всякого дела, а просто по-дружески.

Откровенно говоря, я рад был этой дружбе, потому что человек он серьезный, остроумный, готовый бескорыстно оказать товарищу любую услугу. Он был неплохим резчиком по дереву и дарил меня различными безделушками, которые мастерил сам или его ученики. Особенно порадовал меня красивый кулон, вырезанный из дерева и изображающий маленький микрофон и авторучку. Это ведь орудия моего труда.

Я видел, что он добрый и честный человек, мне хотелось как-то отблагодарить его, а как это сделать – не знал. А благодарить его стоило. Если, скажем, нам случилось посидеть часок в кафе и я просил у официантки счет, оказывалось, что он успел уже расплатиться, когда я на минутку выходил или сам он отлучался, заведя за дальним столиком своих друзей.

На мои упреки искренне обижался, просил не считать его мелочным и не забывать, что он достаточно хорошо зарабатывает на резьбе по дереву, а у меня все-таки большая семья.

Мне всегда было с ним интересно, поэтому мы часто встречались. Он не пропускал ни одной моей передачи, восторгался ими, подробно разбирал их. И, что греха таить, его слова были мне приятны.

Только однажды разговор Авы мне не понравился. Мы сидели в «Приморском», и оркестр заиграл «Фрейлихс». Эту веселую еврейскую мелодию я очень люблю, охотно слушал ее, тихонько отбивая такт ногой. А Ава стал задумчив и, как бы самому себе, начал говорить, как хорошо бы всем евреям собраться вместе, единой семьей на одной земле, где шла бы тихая, безмятежная жизнь, и мирно паслись бы в полях под безоблачным небом овечки, где не было бы богатых и бедных, и земля бы казалась родной, какой для многих уже стал Израиль.

Он говорил, как бы думая вслух, а я все больше поражался его наивности. Пусть не обижаются на меня овечки, но они мне глубоко безразличны, я не думаю о них, даже когда ем шашлык. Что касается Израйля, то о его агрессии, о том, как там «нет бедных и богатых», я знаю больше, чем другие, и даже больше, чем знает ООН. Я читал письма трех бывших одесситов. Они шлют из Израйля своим родственникам душераздирающие письма о том, как рвут на себе волосы, вспоминая роковой час, когда решили покинуть Родину. Да и без того я не променял бы свою Родину, свою родную Одессу ни на какие мифические страны, ни на какие богатства и овечки.

Именно так я хотел сказать Аве, но музыка заиграла громче, забил барабан. Ава, человек непьющий из-за болезни, все же налил себе каплю из моей рюмки, кивком приглашая и меня выпить. Мы

выпили, а барабан продолжал грохотать, и говорить было трудно. И пока мы молча закусывали, мой пыл поостыл и я решил не говорить ему резких слов и не ссориться с ним – мало ли чего может сболтнуть человек не подумав. Наивность – это не порок, а недостаток, мудрый дедушка поучал ребенка: «Если ты хочешь иметь друзей без недостатков, значит, ты не будешь иметь друзей».

Когда затихла музыка, я не стал упрекать Аву, спросил только, почему же он не едет к овечкам.

Моей иронии Ава не понял. Он почему-то развеселился, хлопнув меня по плечу, сказал: «Молодец» – и заказал еще коньяку.

Тот вечер мы хорошо провели. Это было вроде моих проводов, так как через день я уходил в рейс по Дунаю. Такие рейсы я совершал один раз в год. О них у нас и шел дальше разговор. Я рассказал, что, пока туристы осматривают всякие достопримечательности в дунайских странах, я делаю свои репортажи, беру интервью начальников пароходств и портов и у других людей.

Обычно перед рейсом мои друзья и знакомые просят привезти какие-нибудь сувениры. Одни коллекционируют спичечные этикетки, другие – брелочки для ключей, третьи – открывалки для металлических пробок. Люди помешались на коллекционировании. И каждый заверяет, что выполнить его просьбу – это совсем пустяк, это не требует времени, а о деньгах и говорить нечего, просто грош или даже даром. Я каждый раз жду, пока кто-нибудь скажет, что мне еще там приплатят за покупку.

Эти заказы я записываю в книжечку, чтобы не забыть, и стараюсь всем привезти (а что делать?), ведь действительно каждый предмет в отдельности стоит пустяки. А вместе собирается приличная сумма. Надо же еще и о родственниках подумать, хотя они не просят. Но разве я могу о них забыть? А на суточные в инвалюте, что дает главный бухгалтер пароходства Бергер, не разгуляешься. Поэтому себе я ничего не привозил. Не стану же я экономить на кружке пива.

На этот раз самым первым я записал в свою книжечку Аву, хотя он и не заикнулся о сувенире. Решил купить ему что-нибудь интересное, и именно первому, пока не разойдутся деньги. У меня они обладают удивительным свойством – уплывать без моего ведома.

Не успеешь обернуться, как их уже нет. Мне доставляло удовольствие думать о сувенире Аве, тем самым хоть как-то отблагодарить его за все хорошее, что он для меня делал.

В день отъезда Ава появился на пристани. К моей радости, он пришел проводить меня. Мы зашли в мою каюту, где негде было повернуться от родных и друзей, выпить посошок на дорогу. Ава улыбнулся мне, поднимая стакан с соком, и сказал: «За тот же тост». Я тоже улыбнулся, и мы выпили, хотя я так и не понял, за что. Мы не раз провозглашали тосты, и все они были хорошими – какая разница, о каком именно он подумал.

До отхода оставалось еще много времени, но Шифрин торопился, и я пошел проводить его до трапа. И тут он попросил об одном одолжении. Оказывается, в Вене у него есть очень близкий родственник Хелел Левин, который перешел на другую работу, и Ава никак не может наладить с ним переписку. Поэтому он и просил зайти на старое место службы, и там наверняка скажут, куда девался человек.

Хотя я знал, что времени в Вене у меня будет мало, но вы понимаете, что отказать ему я не мог. И он дал мне листик из блокнота, где уже был записан адрес: «Вена, Мексикоплац, 21, Симон Рихтер».

– Только не мни его, а то потом не разберешь, – сказал он.

Я аккуратно положил листок в свою большую записную книжку.

Рихтера я нашел без труда, потому что по этому адресу был магазин и Рихтер являлся его владельцем. Но дальше началось просто наказание. Во-первых, Рихтер встретил меня настороженно, стал задавать вопросы, зачем мне Левин, почему Шифрин сам не обратился к нему, а главное, кто такой я. Пришлось подробно все рассказать. Последний вопрос его был – просил ли Шифрин что-либо передать Левину, если удастся его найти. Я ответил – просил передать привет, сказать, что жив и здоров, и выругать за то, что не дает о себе знать.

После этого он сказал, что километрах в сорока от Вены есть старый замок Шенау, где оформляют людей, уезжающих в Израиль. Видимо, там и работает Левин. Посмотрев справочник, он набрал номер и рассказал кому-то о моей просьбе. Что ему отвеча-

ли, я не знаю, говорили долго, и только один раз Рихтер вставил фразу: «Нет, он еврей».

Положив трубку, он сказал мне, что в Шенау идет только техническое оформление, а само бюро, которое ведает отправкой, находится в городе, где и надо искать Левина. Он стал опять звонить, видимо, в это бюро, и там его долго расспрашивали, а меня уже начала раздражать вся эта история. Он звонил еще в несколько мест и подробно рассказывал, кто и зачем пришел к нему. Думаю, плюну и уйду. Но тут Рихтер положил трубку и сказал: «Посидите немного, минут через десять придет человек, который вам поможет».

Я чувствовал, что могу впутаться в какую-то историю, но из упрямства решил ждать. Все-таки мне хотелось выполнить просьбу Шифрина.

Вскоре приехал человек лет под пятьдесят, который назвал себя Давидом Бар. Это знакомство произошло в конторке магазина, и, как только явился Бар, хозяин оставил нас одних. Теперь этот Бар стал задавать мне десятки идиотских вопросов, в том числе кто такой Рихтер, из которых все-таки было ясно, что он меня проверяет.

Когда я уже готов был подняться и послать его подальше, он спросил:

— Откуда все же вы узнали адрес Рихтера?

— Вот откуда, вот! — зло сказал я и шлепнул о стол листок из блокнота, на котором рукой Шифрина был записан адрес.

— Что же вы молчите! — радостно закричал Бар, схватив листок. — Поехали немедленно, — вскочил он, — все будет полным порядке, Левин вас ждет.

В тот момент я даже не мог подумать, надо ли мне вообще ехать. Проторчав здесь черт знает сколько, лишь сейчас спохватился, что время моего увольнения на берег истекает и я уже должен спешить на судно. Правда, Семен Михайлович Лифшиц, один из лучших капитанов флота, который привел сюда наш «Амур», относился ко мне с уважением, и, может быть, именно потому, что я всегда был человеком обязательным и отличался точностью и дисциплинированностью. Значит, тем более он может беспокоиться, не случилось ли чего со мной.

Сказав, что срочно должен уехать на судно, я попрощался, но Бар буквально схватил меня за лацканы и быстро заговорил:

— Приезжайте завтра, обязательно приезжайте, вы же увидите Левина, вот вам моя карточка...

Чтобы быстрее покончить с этим, я сунул его визитную карточку в карман и выскочил на улицу. Еще по дороге на судно я даже с каким-то злорадством думал: «Так уж и разогнался я ехать к вам, держи карман шире. Ждите себе на здоровье». Я твердо решил не ехать, если бы даже мне некуда было девать время. Мне очень не нравилась вся эта возня. Что касается Шифрина, то совесть моя была чиста. Бар, да и те, кто расспрашивал по телефону Рихтера — кто и зачем ищет Левина, все ему передадут. А самому мне связываться со всей этой сомнительной компанией ни к чему. Даже настроение поднялось от таких мыслей.

На следующий день мне предстояло в три часа быть у директора местного пароходства, который готов был дать интервью для одесского радио. Я хорошо подготовился подготовил вопросы гак, чтобы в НИХ не был заранее заложен ответ, как это часто бывает не только у нас, но и у москвичей. Зарядил аппаратуру, еще раз все проверил и с легкой душой сошел на берег. К часу вернусь, пообедаю, а в три, как штык, буду на верфи.

Это был третий и последний день пребывания в Вене. а я не только не успел купить сувениры, но не осмотрел даже всемирно известные места. Решил совместить приятное с полезным. До обеда оставалось добрых четыре часа. Значит, все успею.

Прежде всего поехал к знаменитому Венскому оперному театру. Он находится на улице Опернринг. Здание грандиозное. По этой же улице пошел дальше, в сторону не менее знаменитого Венского парка, по дороге заходил в какие-то магазинчики. Запихивая в карманы купленную мелочь, наткнулся на визитную карточку Бара, о которой уже успел забыть. Мусорного ящика поблизости не было и я снова сунул ее в карман.

Было всего одиннадцать часов, а я успел уже почти все купить. Тем лучше, смогу подольше погулять в парке. Чтобы на обратном пути не заблудиться, я имею привычку в незнакомых городах запоминать названия улиц, по которым иду. К удивлению увидел,

что та же самая улица вдруг называется Шубертринг. Я перешел на противоположную сторону, где, как мне сказали, и находится парк, но на табличке дома уже значилось – Паркринг. Оказывается, эта длинная красивая улица разбита на короткие отрезки с разными названиями.

В парке находился с полчаса, постоял у памятника Штраусу и пошел дальше, в торону канала. Теперь эта улица уже называлась Штубенринг. Название показалось знакомым. Смутно припоминая, извлек визитную карточку. На ней было написано: «Давид Бар. Штубенринг, 6, Вена. Тел. № 521149».

Я находился, если не ошибаюсь, близ дома № 12. Пошел было назад, но что-то меня удержало. Странное ощущение. Знаете, бывает, идешь по шаткому, в одну доску, мостку без перил через бурную речушку, знаешь, что в воду смотреть нельзя, а все-таки обязательно посмотришь. И тут же начинаешь балансировать. вот-вот упадешь. Обретя устойчивость, снова противясь воле, взглянешь на поток. Так получилось и у меня. Понимая, что надо вернуться, пошел все же в сторону дома № 6, чтобы взглянуть на него. Я не мог предположить, что у этого дома меня как громом ударит. На главном его входе я прочитал: «Сохнут».

Из газет я хорошо знал: «Сохнут» – это один из самых реакционных сионистских центров, специализирующийся на антисоветизме. Так вот куда завел меня мой друг Шифрин! «Ах ты подлец, ничтожество, сволочь», – бормотал я, унося ноги подальше от этого змеиного гнезда. Я, кажется, не шел, а бежал. В голове была целая каша. В этой каше постепенно начали проявляться отчетливые мысли. Ведь меня долго мытарили с этим Левиным, пока я не показал адрес, написанный рукой Шифрина. Бар чуть ли не допрашивал меня с большим недоверием и запрыгал от радости, когда увидел бумажку. Значит, его почерк знают. Значит, этот листок вроде пароля. Выходит, этот негодяй умышленно втягивал меня в болото.

Двигаясь, не замедляя шага, будто за мной гонятся, я вспоминал всю историю моих отношений с Шифриным. Вспоминались некоторые его реплики о евреях, которые я пропускал мимо ушей, а теперь они всплыли в другом свете. И по-другому я посмотрел на его овечек. Из-за барабана я тогда промолчал.

Шифрин, значит решил, что я согласен с ним, и поднял рюмку. Выходит, мы выпили за Израиль. Да, да, конечно, когда, провожая меня в каюте, поднял стакан «за тот же Тост», он имел в виду именно это. А я, старый дурак, улыбался и кивал в знак согласия. Как же я раньше не видел?

Ну, ничего, я сумею сказать ему то, что думаю. Хотя нет. Я ни одного слова ему не скажу. Подойду, плюну в лицо и молча уйду.

Размышляя таким образом, я шел в сторону остановки трамвая, когда вдруг меня осенила мысль, от которой весь похолодел. Сразу бросило в жар.

Вы думаете, почему я начал свой рассказ с Михаила Кольцова? Нет, я не зря начал свой рассказ с Михаила Кольцова. Ведь он, даже не имея подходящего предлога, пошел в Париже в самое белогвардейское пекло. Пошел в змеиное гнездо, где, конечно же, не надеялся услышать восхваления нашего строя и не собирался тут же, не сходя с места, опровергать их клевету.

Да, я не Михаил Кольцов. Но учиться у него я могу? Почему мне не использовать такую хорошую возможность и не посмотреть на это сионистское гнездо?

Скажите, кто из журналистов не мечтает о каких-то удивительных встречах и судьбах, о какой-то из ряда вон выходящей истории, свидетелем которой он оказался бы, чтобы потом, как очевидец, рассказать о ней.

Что скрывать! Была и у меня такая мечта, и она не оставляла меня с молодых лет. Теперь мне уже немало. Может быть, это единственный случай и другого такого не будет. Одним словом, я решил идти в антисоветский центр, понимая, что придется собрать всю волю, стиснуть зубы и спокойно, может быть, даже сочувственно их слушать.

Из ближайшего автомата я позвонил и сказал, что минут через 20-30 могу приехать. Мне ответили, как родному, и встретили как родного. Их было три человека, среди которых и Бар. Из разговора стало ясно, что Левин – фигура мифическая. Впрочем, они, казалось, и не скрывают этого. Это был действительно пароль, но пока они не увидели почерк Шифрина, относились с недоверием.

Начали с того, что подробно расспросили о его здоровье, работе, настроении. Я рассказал о нашей дружбе, обо всем, что знал, ничего не придумывал.

Потом спросили, как мы вообще живем.

– Как живем? Живем. Детей растим, на жизнь зарабатываем, стараемся хорошо работать, чтобы иметь авторитет.

Я пробыл в «Сохнуте» больше часа. Никаких антисоветских разговоров они не вели. Подробнейшим образом расспрашивали, Одесса, какие разговоры идут об Израиле, где и какие были судебные процессы, и все в этом роде. О себе они ничего не рассказывали, задавать вопросы, которые мне могли быть интересными, я не решался, поэтому сказал, что мне уже срочно надо на судно. Тогда один из них, предупредив, чтобы я ничего не записывал, хорошо запомнил и передал Шифрину следующее. Они считают, что ехать в Израиль ему пока рано. Пусть и дальше выполняет главную задачу – готовить к отъезду других. Прежде всего музыкантов, врачей, инженеров и вообще интеллигенцию. Не забывать и о рабочих высокой квалификации. Активнее работать с людьми обиженными и недовольными.

Потом спросили: могу ли я взять с собой литературу, не досматривают ли меня таможенники? Я ответил, что в любой момент могут досмотреть, но карманы обычно не смотрят. Значит, могу взять только такое, что уместится в боковых карманах пиджака. Мне дали напечатанные на русском языке обзоры экономического положения Израиля, краткую историю «шестидневной войны» с описанием его «мощи и величия», десяток красочных открыток.

С той минуты, как я вышел из «Сохнута», я думал только о статье. Начал писать ее уже на судне и к приходу в Одессу закончил. Отобрал несколько страничек из их материалов для клише.

Вернувшись в Одессу, я обратился в редакцию, которая согласовала этот вопрос с соответствующими органами. Мне посоветовали пока воздержаться от выступления и продолжить свой журналистский поиск. Между прочим, о Шифрине рассказывали довольно любопытные вещи. Оказывается, он не сионист по убеждению. Он просто прибил к сионистам, видя в этом наибольшие возможности для антисоветской работы.

Сионистам же только это и нужно. Они готовы работать с кем угодно, финансировать кого угодно, только бы это были антисоветчики. Взяли же они на работу В. Самарина патологического антисемита, бывшего заместителя редактора фашистской газеты «Речь», выходявшей в Орлево во время оккупации, в которой из номера в номер призывал истребить всех евреев, за что получил два гитлеровских ордена. Теперь он работает в Йельском университете и уже больше 20 лет сотрудничает в сионистской газете «Новое русское слово», которую редактирует Янкель Цвибак.

Шифрин просто шпион. В свое время он пошел в посольство одной из западных стран, пробыл там больше 10 часов и, боясь обратить на себя внимание, уходил через окно, перебираясь по крышам внутренних строений. Он занимался шпионажем, был схвачен с поличным, судим, а, отбыв срок наказания, как-то обосновался в Одессе. Кстати, это вторая его судимость. Первая была за взятку.

С этого дня у меня началась иная жизнь.

Трудно передать радость, с которой меня встретил Шифрин. Теперь у нас был общий язык, и ОН уже от меня не таился. Я громко поражался и восторгался его фантастическими планами. Он, например, всерьез собирался создать на Каролине-Бугазе постоянно действующий семинар для еврейской молодежи.

— Ты понимаешь, — возбужденно говорил он, — для каждой группы — один месяц. Выпустили группу, и вся она выедет в Израиль. Выпустили вторую — то же самое. За лето сможем готовить до шестисот человек.

— А как же это сделать? Ведь не получится тайно.

— Зачем тайно? Глупая твоя голова. Там ведь я создал цех сувенирной мастерской. Эти группы и будут набираться для изучения прикладного искусства.

Целый год, почти изо дня в день, мы встречались как сообщники, и я слушал его «разработки». Иногда ходил с ним к тем, кого он агитировал за выезд в Израиль.

Приближался день моей новой поездки по Дунаю. Этого дня он ждал, как манны небесной, и основательно готовился. С собой он дал мне обширный обзор о положении евреев в СССР, список и характеристики людей, подготовленных им к отъезду, длинный во-

просник из двух частей: 1. Как хорошо живут в Израиле (конкретно, с указанием городов, предприятий, учреждений, фамилий) и 2. Как хорошо живут евреи СССР, переехавшие в Израиль.

Он также дал мне доклад о настроениях людей. В наших газетах систематически печатаются материалы о недостатках. То о бюрократе напишут, то о доме, который чуть ли не в аварийном состоянии, или о прачечной, где плохо стирают. Шифрин отправлялся к людям, жаловавшимся на безобразия, выслушивал их недовольства, записывал их адреса и фамилии. Несколько раз пришлось и мне с ним ездить.

Такие факты он собирал целый год и в докладе изложил их так, что ярость против бюрократа выглядела как возмущение строем, да и все другие недовольства были препарированы таким же образом. В связи с этим обширнейший доклад был насыщен весьма конкретными «фактами» и выглядел убедительно.

Огромный список людей, которых он готовит или уже подготовил к отъезду, был такой же фикцией. Правда, Шифрин знал, что преподаватель одной из школ И. Гольденберг, библиотечарша Р. Палатник и З. Кац, работавший в мастерской по изготовлению металлической посуды, действительно собираются в Израиль. Не берусь судить, возможно, и под его воздействием. А остальных, названных в списке, он лишь агитировал за отъезд, некоторых в моем присутствии, и, мягко говоря, они посылали его подальше.

Но ему важно было показать свою работу, ибо из бесчисленного множества вопросов, которые я должен был поставить перед «Сохнотом», был и вопрос о деньгах.

С совершенно серьезным видом он говорил:

– Когда я уеду в Израиль, я покажу этим ожиревшим израильтянам, как надо работать. Но, пока я здесь, скажи им, пока я здесь, я должен охватить Москву, Ленинград, Прибалтику, Сибирь и все крупнейшие центры страны.

Я должен ездить по всей стране, – продолжал он, – вести огромную работу, а для этого нужны деньги. Скажи им это, ты слышишь?

Я слушал его внимательно, а он возносился все выше и, видимо, представляя себя фигурой могущественной и великой, не понимая, как смешно выглядит.

Из соображений конспиративных решили, что на этот раз провожать он меня не поедет. Последняя встреча была у него дома, и, покончив с манией величия, стал умолять меня быть осторожным, предусмотрительным, и не дай бог не попасться. Он много раз с мольбой повторял эти слова, становясь каким-то очень маленьким и жалким.

На прощание Шифрин сказал мне, что о моем приезде в «Сохнуте» будут знать.

Близ Вены, на верфи Корнайбург, было закончено строительство крупного пассажирского судна «Днепр». Отбыв туда на теплоходе «Волга», я готовился сделать ряд репортажей на своем судне, на «Днепре» и на верфи. Казалось бы, у меня много времени для встреч. Но не забывайте, что ни одна душа на ваших судах не должна была знать о моей миссии. Я мог отлучаться, только имея разрешение, да и то в определенное время и на определенный срок. Приходилось выкручиваться.

Одним словом, как только прибыли, мне удалось позвонить в «Сохнут» из автомата. Ответила дежурная и сказала, что Бара нет.

– Как же быть? Я из Одессы!

– Знаем, знаем, – обрадовано сказала она, – мы вас очень ждем, минуточку...

Позже я выяснил, что Шифрин через З. Каца, выехавшего в Израиль, сообщил о дате моего прибытия израильскому МИДу, а оттуда уже информация пришла в венский «Сохнут». Правда, моей фамилии он не назвал, а просто сказал, что приедет человек из Одессы такого-то числа и позвонит.

Трубку взял какой-то мужчина, объяснил, что Бар, к сожалению, уехал, но от этого ничего не меняется. Просил срочно прибыть в Вену, в кафе, примыкающее к зданию «Сохнута».

Но как я мог уехать, когда все на судне и увольнения еще не давали? Короче говоря, после долгих разговоров условились, что он приедет сам в Корнайбург и мы встретимся на центральной площади возле башенки с четырьмя циферблатами. Договорились, кто в чем будет одет и кто что будет держать в руках.

Не стану описывать подробностей, но вскоре мы уже сидели в глухом ресторанчике. Фамилия этого человека Коген. Он зани-

мает в «Сохнуте» ответственный пост. Не успели мы обменяться несколькими фразами, как подошли еще двое. Один из них немолодой, солидный. По тому, как держал себя, как почтительно относились к нему остальные, стало ясно, что он у них старший. Поскольку он не назвал себя, я пока так и буду называть его Старшим. Разговор длился больше часа. Конечно, расспрашивали о Шифрине, о делах, но одним из первых вопросов был – что я привез? Услышав ответ, Старший удовлетворенно кивнул.

– Мы ценим вашу инициативу, – сказал он, – ваше умение организовать дело.

Практически, разговор вел только он. Забегая вперед, скажу, что и в этой беседе и во всех последующих, казалось бы, незаметно, но меня весьма тщательно, хотя порой примитивно, проверяла. Например, Старший, в частности, интересовался, что я делал во время войны. А спустя несколько дней Коген, как бы между делом, навел на ту же тему. Отвечая на его прямой вопрос, я сказал, что был ранен, контужен и даже горел. Вздохнув, он заметил:

– Да, несладко было на войне танкистам.

Но ведь при нем же я рассказывал Старшему, что служил в артиллерии. Бесчисленное множество вопросов ненавязчиво, под маркой: «как идет жизнь, как семья», относились ко всем моим родственникам, включая бабушку и дедушку, и одни и те же вопросы мне задавали разные люди и в разные дни.

Или вот пример. При второй встрече со Старшим – это было уже в Вене – он попросил график, когда и на каких волнах передаются мои репортажи: «Хоть голос родной оттуда услышишь, – сказал он, – это будет, как привет от вас».

Ему мой привет был нужен, как лысому расческа. Он просто хотел проверить, действительно ли я работаю на радио.

В ту пору я имел много встреч и бесед. Кроме названной, они происходили в кафе (Штубенринг, 8), на квартире у Когена в Вене-2 (Доминиканер Баштай, 21, кв. 35), в машине Когена (№ 743044), в магазине Макса Розенберга (Энгертштрассе, 194. тел. №243-295), на улицах и в других местах.

Кроме часто повторявшихся восторгов в адрес друг друга, разговор у нас шел о следующем очень настойчиво и много раз,

практически при каждой встрече, меня предупреждали о необходимости оберегать Шифрина, беречься самому, «не лезть головой в пекло», не показывать буквально ни одному человеку наших с ним дружеских отношений, строго соблюдать конспирацию. С настороженностью отнеслись к плану создания молодежного семинара на Каролино-Бугазе. Просили подумать, может быть, лучше, если это будут отдыхающие «дикари», которые по вечерам собирались бы группами, как это и бывает у молодежи. В те вечерние часы и вести с ними работу, подбирая соответствующих ребят и девушек. И не сразу начинать, а постепенно, по-умному, отсеивая строптивых.

Старший сказал, что паролем будет: «Я привез привет от Шаши». Так должен говорить дежурному «Сохнута» я («у нас дежурство круглые сутки») или другой человек, посланный нами. Так будут говорить нам в Одессе, если человека пришлют они.

Условились, что в определенные дни я по вечерам буду в Одесском клубе моряков, где ко мне может подойти человек с моей фотографией (по их просьбе я им дал свое фото). Принимать его надо как их посланца. Условились, что по моему служебному телефону может звонить и человек с явным иностранным акцентом, так как мне приходится делать много репортажей с иностранными моряками в клубе и на судах, и такой звонок не вызовет подозрений у моих сослуживцев.

Старший многое записывал, в том числе записал и мой телефон. Я выразил по этому поводу беспокойство. Ведь если кто-нибудь увидит телефон, это все равно, что увидит меня.

Старший снисходительно улыбнулся!

– Я не любитель, – ответил он.

– Не

А вообще Старший говорил с такой важностью, будто он Голда Меир.

Во время встреч в разные дни и не все сразу, но мне вручили 2.000 рублей в советских деньгах и 1.600 шиллингов. Мне также вручили учебник по ивриту «Мори», словари и много другой литературы. Кроме того, кинофильм об Израиле на 8-миллиметровой пленке, магнитофонные пленки, которые я перемотал на свои кассеты (а их у меня уйма), различные фотопленки и диапозитивы.

Все это не сразу, а порциями. Они научили меня, как на судне спрятать все это, еще раз предупредив об осторожности.

На прощание Старший просил передать его горячий привет Шифрину, сказать, как высоко они ценят его работу.

– А от кого? – смущенно развел я руками.

– Скажите, от человека, который гостил у Иосифа Хорола на пасху.

Надо было видеть, в какой неописуемый восторг пришел Ава, когда услышал эти слова. Он и без того измазюкал своей бородой мое лицо, а тут, всплеснув руками, снова принялся обнимать и целовать меня.

– Да ты знаешь, кто это! – забыв об осторожности кричал он. – Это же Нехемия Леванон! Это генеральный секретарь МИДа Израиля, ведающий всей разведкой. Это талант! Шерлок Холмс. Бог ты мой, у меня были с ним отличные контакты, но они прервались. Какой же ты молодец, какая умная у тебя голова... Нет, тебе нет цены.

Не один вечер просидели мы с Шифриным, пока я не рассказал ему о всех встречах. Он требовал, чтобы многие места я пересказывал снова и снова. Все приводило его в умиление. Особенно деньги.

Месяца три он строил фантастического масштаба планы антисоветской работы, один нелепее другого, и я глубокомысленно «одобрил» их. И однажды он мне сказал:

– Ты умный и опытный человек, и тебе нет цены. У меня точный глаз, я сразу решил делать ставку на тебя. По масштабу ты уже приближаешься к моему уровню. И я думаю, что ты вполне сможешь остаться здесь вместо меня. Денег теперь хватит, чтобы все оформить и приехать в Израиль не как бедному родственнику. А ты уж не беспокойся – раз я буду там, значит, деньги ты получишь немедленно.

Договорились о надежных способах двусторонней связи, о многих деталях, о людях, с которыми мне надо будет работать. Теперь мы встречались каждый день, обсуждая всевозможные планы. А спустя еще три месяца он уехал в Израиль.

И вот настал день моей поездки в Вену, о чем я заранее предупредил Шифрина (его адрес: Израиль, г. Рамат-Ган, ул. Асаф, 29,

кв. 2). Конечно же, он примчался в Вену и встретил меня. Кстати, пришел в условленное место за три часа до срока.

Думаю, нет нужды описывать ни эту встречу, ни те, что последовали потом. Последняя состоялась в 1975 году. Не охватить мне в этой статье даже малой толики разговоров и «деяний» Шифрина, представляющего сионистов и действующего от их имени. Скажу лишь, что в результате мне открылись безжалостные, бесчеловечные методы работы сионистов. Мне также стали известны значительная сеть агентуры Израиля в различных странах и те, кого сионисты наметили в жертвы в нашей стране. В подтверждение приведу все же некоторые данные.

Одно из бесчисленных заданий, полученных мною от израильской разведки и записанное Шифриным в мой блокнот, который, естественно, я сохранил, состояло в том, чтобы с помощью советских людей добыть ответы на вопросы шпионского характера. Вопросник разделен на три части – политическая, экономическая, военная. Военная часть, например, состоит из 23 вопросов. Приведу три из них – первый, средний и последний. Первый, я бы сказал, не вопрос, хотя он имеет порядковый номер, а инструктаж:

«1. Источники информации (опрос группы солдат на отдыхе – город, дата; беседы в поездах – время, дата; встречи с соседскими детьми солдат и офицер – город, дата)...»

Этот первый пункт довольно длинный, но по характеру сходен с приведенной выше его частью.

«12. Конкретные случаи испытания оружия; был ли риск для солдат и офицеров?»

«23. Маневры: несчастные случаи. Что за темы отрабатываются на маневрах (высота, равнины)?»

Шифрин вручил мне специальные чистые листы, являющиеся копиркой для тайнописи, объяснил, как ими пользоваться, снабдил еще и инструкцией, отпечатанной на машинке. Кроме того, дал дополнительные адреса, куда я должен посылать ответы на его вопросник. Два адреса, в частности, в Бельгию. Вот о Rik N De Deken, O. L. Vro plein 91, 3020 Herent, Belg Frans Jules Verschoten, Wal straat, 82, B-258Ö, Sint-Kateli. Waver, Belgium.

Прочитав все три раздела вопросника, я спросил Шифрина: «Зачем тебе это надо знать? Неужели для того, чтобы всем евреям собраться одной земле, надо сначала выяснить структуру парторганизаций в СССР, как требует политическая часть вопросника?»

– Не будь наивным, – сказал он. – Нам одним с этим делом не справиться, а есть силы, которые помогут. Их-то эти вопросы и интересуют. Значит, надо действовать сообща.

С кем же сообща действует уполномоченный сионизма Шифрин?

Его сообщником является один из главарей так называемого народно-трудового союза Романов. Этот погромный антисемитский союз я бы скорее назвал союзом Михаила Архангела. Сущность этой антисоветской эмигрантской организации хорошо известна Шифрину. В каких же они дружеских отношениях, если Романов передал мне через Шифрина семьсот рублей для отправки из разных почтовых отделений СССР в следующие адреса:

«1. Горбаневская Наталья Евгеньевна. Москва, 1252, Новопесчаная, 13/3, 34». И на обороте – «200% за две смены», что означает – послать 200 руб. в два приема.

«2. Москва, Комсомольский проспект, 14/1, кв. 96. Григоренко Зинаиде Михайловне». Ей предписывается также послать 200 руб. в два приема.

Я послал эти деньги по указанным адресам. Я не выполнил только одного наказа Шифрина. Он велел на переводах дать обратный адрес моих близких друзей, ничего им не говоря. Если адресат откажется принять деньги, они вернутся к тому, чей адрес ты дал. И, если это твой друг, он, конечно, скажет тебе о таком странном случае. А мы сможем объяснить Романову, почему не дошли деньги. Впредь он будет знать, кому можно посылать, а кому нет.

Уже не говоря об остальном, какую же подлую провокацию по отношению к моим друзьям он предлагал мне совершить.

К слову говоря, подобного рода провокации он предлагал не раз. Скажем, я должен позвонить такому-то, сказать, что его хочет видеть человек из Израиля. И местом встречи назвать квартиру своего приятеля, дать адрес и фамилию. В условленный час

стоять на лестничной площадке этажом выше. Если человек придет, встретить его на лестнице и увести в другое место. Если же явится кто-то другой, спокойно сойти вниз.

Вообще говоря, глупее этого ничего придумать нельзя. Ведь если человек честный, тайная встреча с сионистом ему ни к чему. Скорее всего он сообщит о звонке властям. И не исключено, что ему посоветуют пойти посмотреть, что за человек и что ему надо.

И что же получилось бы? Во-первых, полностью проваливаюсь я, как он считает, его правая рука. Но главное, ведь снова провокация против моих друзей.

Но это я отвлекся. Вернусь к сообщникам Шифрина. Однажды он сказал, что должен познакомить меня с очень интересным человеком. Как и договорились, на машине Шифрина №W-586440 я приехал к нему в гостиницу по Ваграмерштрассе, 55, комн. 4 (тел. прямой 221339, через коммутатор – 2218665), где он представил как своего друга Степана Мудрика и просил оказывать ему некоторые услуги.

Бандеровец, махровый антисемит, бывший гестаповец, руки которого по локоть в крови советских людей, – это и есть Степан Мудрик. Немало он пролил и еврейской крови. Сейчас он один из главарей украинских националистов. Шифрин все это знает. Правда, известно ему и другое. Известно, что Мудрик и его шайка – это наиболее оголтелые антисоветчики. Вот что для Шифрина главное. На остальное ему наплевать, в том числе и на «национальную еврейскую гордость», о которой он столько говорит.

С Мудриком я встречался дважды в разные годы. При активном содействии Шифрина он тоже стал давать мне задания для подрывной работы в нашей стране. Думаю, что мои «услуги» Мудрику Шифрин продал не дешево. Конечно же, и этот украинский националист оказывает немалые услуги сионисту.

Приведу еще только один пример такого же плана. Старый американский разведчик, работающий на радиостанции «Свобода», Макс Ралис является, по словам Шифрина, его другом. В любое время, заверил меня Шифрин, сославшись на него, можно просить о любой помощи. Правда, и сам Ралис может попросить о какой-либо услуге, но тут, конечно, надо идти друг другу навстречу.

Шифрин сказал мне, что некоторые нежелательные элементы пронюхали телефон Макса Ралиса. «Запиши его новый телефон, но пометь у себя условно – «Маша Раисова», – сказал Шифрин и продиктовал телефон – 5488391.

Как оказалось, Коген – тоже разведчик. Он работает секретарем израильского посольства в Австрии и подчиняется своему шефу Леванону.

– Что же получается? – сказал я Шифрину. – Ты работаешь на украинских националистов, бандеровцев, энтээсовиев, на радиостанцию «Свобода», чем же они тебе так нравятся?

Шифрин задумался.

– Что я могу сказать? – растерянно пожал он плечами. – Я их тоже не люблю, но что поделаешь. Сейчас такое время, надо мириться с этим... – И вдруг зло и резко добавил: – Надо работать с кем угодно, хоть с чертом, хоть с дьяволом, только бы создать общий фронт против Советского Союза.

Может быть, лишь сорвалось то, что было на душе, но так откровенно он никогда не говорил. Думаю все же, что он был уверен: эту новую программу я приму, как и его «овечек».

– Что касается заданий, – уже спокойно заговорил Шифрин, – то прежде всего – кинофильм. Остальное – между делом.

Он положил свои большие кулаки на стол и, постукивая ими, заключил: «Да, фильм, фильм, фильм...»

Разговору о фильме была посвящена вся предыдущая встреча. Шифрин намеревался заснять людей, отбывавших за различные преступления наказания и уехавших потом за пределы Родины. Их рассказы должны проходить на фоне тюрем, лагерей и психиатрических больниц. Людей этих, как сказал Шифрин, он подобрал, дело осталось за малым. Нужны кадры для фона. Вот это-то «малое» он и поручил мне, снабдив отличнейшей камерой и большим запасом пленки.

Способ, как тайно делать съемки, он изобрел сам, о чем с гордостью сообщил мне. Надо купить маленький чемоданчик, закрепить в нем камеру и против объектива прорезать дырочку. Она должна быть изнутри завешана тряпочкой на резиночках. Нажмешь кнопку – резиночки потянут вверх тряпочку, и в это время можно

снимать. А закончишь – нижние резиночки потянут тряпочку, и отверстие закроется. Все очень просто.

Он сказал, что за этот фильм я только на первых порах получу сто тысяч долларов, когда его купит у Шифрина первая же страна. А потом начнут закупать все остальные страны, и деньги потекут рекой.

Я слушал и думал: «Вроде бы и человек нормальный, и не дурак, а такое городит. Ну-ну, – думаю, – давай дальше. Я тебе сделаю фильмчик с кнопками и тряпочками. Ты не отличишь тюрьмы от троллейбуса».

И, знаете, – сделал. Не стал я, конечно, искать психиатрических больниц, а снимал простую, районную. Машины, что возят мебель. Заснял и еще кое-что. Впрочем, что я рассказываю, он же прислал мне свой отзыв о моей работе. Писал условными фразами, но, думаю, все поймут. Вот как писал: «Вчера ездили на водопады и снимали прекрасные виды и природу, а когда вернулись и проявили, то оказалось, что почти половину крутили с закрытым объективом. Так обидно было! Но остальное получилось прекрасно. Поедем еще в красивые места и там надеемся поснимать удачней». Ну, что ж, просишь новых кадров, я их сделаю.

Когда я возвращался домой от Шифрина с новыми заданиями и солидным багажом нужной нам информации, я задумался над многими обстоятельствами. Его авторитет в сионистских кругах вырос только потому, что в моем лице он нашел «верного человека» внутри страны, имеющего возможность ездить за границу. Именно поэтому и сионисты, и эмигрантские антисоветские круги считают с ним. Ни одна из этих организаций не может похвалиться такой находкой. Все они, ненавидящие друг друга, и объединились, пусть негласно, но на единственной платформе – лютый антисоветизм.

Сионистам глубоко наплевать на тех, кого провокационными методами шифриных удалось сорвать с насиженных мест, рисуя рай с божественными овечками. Я достаточно насмотрелся в Вене на несчастных людей, мечтающих хоть ползком добраться до Родины.

Я утверждаю на основании своей связи с сионистским козлом, связи с его агентурой, адреса которой во многих странах у меня имеются. Сионистам наплевать и на евреев, и на Израиль.

Подумайте, люди! В 1972 году на всемирном конгрессе сионистов утверждался проект, в котором говорилось, что сионистом может считаться отвечающий таким-то и таким-то условиям и проживающий в Израиле.

Как по команде, поднялась американская делегация и демонстративно, в знак протеста покинула конгресс. А что может делать Израиль без американского капитала?

Проект был снят с голосования. Пошли, поклонились, и американцы вернулись.

Все здесь было просто и ясно. Под флагом сионизма они хотят лишь бороться против нашего строя.

В мае этого года Шифрин снова ждет меня в Вене. Ждут его хозяева в Тель-Авиве – что нового я привезу, каким будет мой отчет. Они уже подготовили новое задание на подрывную работу.

Я прошу вас, господа сионисты, вот эту статью принять за мой официальный отчет. Что касается новых заданий, то с меня хватит.

Юзеф ЭРЛИХ

* * *

**м. Торонто, Канада,
19 квітня 1975 р.**

*Дорогий Лесю!
Мила Неллі!*

Велике спасибі за надіслання книжки «1 августа 1914» Н. Яковлева. Прочитав з великою цікавістю. Чув, що на книжку в США відгукнулася газета «Новое Русское Слово» гострою статтею. Огляду ще не читав – обіцяли мені передати цю газету. До речі, ця газета «славиться» своїми антирадянськими висутупами.

*Лист від Л. Кравчука –
старий, 1975 року*

Надсилаю Вам секцію (другу) газети «Життя і слова», в якій я опублікував свою анотацію на Вашу, Лесю, книжку «Марьян Крушельницький». Не знаю, чи задовольняє вона Вас, але я хотів так щиро написати її, як Ви щиро написали книжку.

Поки що журналу «Український театр» за січень не бачив – останніми роками (яких три роки) журнали, висилані звичайною поштою, приходять до нас з СРСР з великим запізненням. Висилані газети або журнали авіа приходять через 5-10 днів. Рецензії Л. Сердюка не читав. Обов'язково, як прийде журнал, прочитаю її.

Декілька тижнів Вам почали надсилати регулярно «Життя і слово» та журнал «Юкреїніан Кенейдіан» (англійською мовою). Як тільки одержите перші числа, напишіть мені, бо щоб не пропали вони, як пропав мій до вас лист, висланий ще минулого року.

Чи отримали мій лист з фото? Надіслав Вам його щось два тижні.

За всі вітання щиро всім Вам дякую. Пишіть.

З пошаною –

Петро Кравчук

Читав книжку Ефроса. Виробляється нове ампула «режиссер пишуций».

О сьомій – «званий вечер и итальянцами». У ролі італійця – Ірина Анатолівна Луначарська, яка повернулася із Ментони й Парижу. Жваво й виразно переказала всі найновіші французькі плітки: мене найбільше цікавили міжнародні ситуації. Вона зустрічалась там з усіма секретарями ФКП – з приводу видання збірки статей Луначарського. Була в редакції «Юманіте». Враження в неї таке, що наші відносини з ФКП ускладнюються, що Ардріе, редактор «Юманіте» – один з головних прихильників нового (ліберального) курсу. (Цікавиться Леонідом Плющем, одержав листа від «української правозахисниці Оксани Мешко»). Але сама Луначарська гадає, загострення спричинене

*Анекдоти від
Луначарської*

головним чином наближенням виборів; скінчиться виборча кампанія, не потрібні будуть нові голоси – і все увійде у звичне русло. Вона вважає, що ФКП не дуже пролетарська партія – клерки, студенти, викладачі, друкарки та ін. – це більше частина партії. Птібуржуазна психологія як основа.

Але вони реалісти: бачать, що пролетаріат є міф, а диктатура пролетаріату – двічі міф. Та й засвідчила це все давно історія: деспотія як деспотія; тією ж диктатурою пролетаріату у нас давно побили сам пролетаріат. Уся його верхівка пішла в тридцятих під ніж... Та й усе меншає в світі **чорної**, некваліфікованої праці, і зорганізуються зараз в **групи** відтак уже не позавчорашні пролетарі. Як немає давно окремої «пролетарської літератури» чи «пролетарської культури»: все це просто соціологічні знаки, не більше.

Ну, це я так думаю. Вона – трохи інша леді, на іншій інформації.

Цікаво розповідала про Шагала (зокрема, про його жадітну жадність), про всіх можливих і неможливих «друзів-емігрантів»...

Колись згадаю, зараз не слід.

Вечір був монологічний, і розійшлись ми о другій ночі. До Кузьмівни кожні півгодини телефонував розлючений Стерлін і вимагав дружину додому. Ірочка говорила «Сейчас-сейчас» і знову заводилась до наступного дзвінка. Після чого казала – «Уже вихожу, Рафа!» – і сідала до столу, відкорковувала нову пляшку спогадів. До речі, вона захопила із собою магнітофон і записала весь свій цикл на плівку – отож буде публікація...

Розумна, енергійна. Але її практицизм іноді дратує.

Ми вперше привели до Ївги Кузьмівни відлюдницю Таню Павлову. Таня хоче замовити Луначарській публікацію про Малий театр, вона складає збірку. Ну й Луначарська, скажу я вам! Уже в перший вечір примудрилась домовитися з Танею, що та сама попрацює в архівах, сама знайде їй матеріали про Луначарського у Малому театрі,

сама їх відредагує – а вже вона, Ірина Анатолівна, після всього того «напише» все, що треба. Все це, звісно, з гумором, – але ось як люди працюють, взяла б їх холера!..

**Неділя,
22 лютого**

*Польська
п'єса*

Читав п'єси і статті Леона Кручковського, з прицілом на участь у польському фестивалі – восени. «Перший день свободи», «Німці» й «Смерть губернатора» я знав раніше, та й статті деякі потрапляли. Нічого захоплюючого для себе не знайшов. Розумно, холодно – і все. «Кордіан і хам» – цікаво. Може, інсценізувати?

Взяв по тому ще одну збірку польських п'єс. Там навіть є Мрожек – одноактівка «В открытом море». Польська драматургія елітарна, як гра на арфі – хоч так само й доступна. Здається мені, забагато для однієї нації «красивого». Якби йшлося про «театр у фойє», я взявся б за «Групу Лаокоона» Тадеуша Ружевича. А для тисячі чоловіка в залі – це не піде.

Польща - ! З одного боку Гротовський, з іншого – Ружевич і Мрожек; але існує в театрі і Кручковський, і класика.

Наївна у Кручковського п'єса «Возмездие». Посередньо – «Поселение».

У малого Кирила Загоруйка завтра день народження, але щоб його не мілітаризувати, свято влаштували нині. Кирило запросив до себе тринадцять малих (!) – і треба було бачити, що вони витворяли в домі! Сам іменинник показував «Маврикиевну», і всі були в ударі.

Повернулись звідти біля дванадцятої. Оксана вмить провалилась у сон, а я сів дочитувати принесені мені п'єси. Боже, збережи мене від авторського «самотёка» – доводиться перечитувати в місяць біля 20-и п'єс! Яка нудьга! І всі розібрати, автори – живі люди. Це вбиває – коли щодня читаєш (і в метро!) таку силу напівп'єс...

Читав «Блек енд уайт», комедію, що її мені передала Малькова. Жах які пристрасні – але кишенькового масш-

табу. Студенти Інституту Лумумби на трудовому фронті. Так ми швидко й чорних споганимо нашою «дружбою народів», виперемо, випрасуємо і повісимо сушитися на шворці (автори Ю. Курдиновський та М. Мусянко: ре-нікса!).

Обізвався Владлен Махлянкін із шпиталю – запрошує на концерт: ансамбль Александрова виконує його пісню. Ясно, що не піду, але радий за Махлянкіна.

А у Володі Загоруйка був і Валера Івченко. Мали змогу спокійно і не бігцем поговорити про український театр, про наш рідний і бідний Харків, про Літка, Гришу Кононенка та ін. Негарно в українському театрі: він все дужче сповзає до декоративності. Чітко це виявилось під час гастролей франківців у Москві, коли їм тут «видали» по перше число. І що з того? Віз і нині там...

Сьогодні прокотилося, що Софронов уже не редактор журналу «Огонек». Чи от-от ним не стане. З якої погоди такі новини?

Зняли з посади начальника управління театрів Іванова, мого «знайомого». Призначено його на директора ГАБТа. Іванов був важкий танк; у Великому театрі йому буде нелегко розвертатися. Він почав з того, що подзвонив Григоровичу, представився й вельми суворо спитав: «Как дела в «Ангарой»? (Григорович ставить балет за «Іркутською історією»). Григорович відповів:

– Знаете, товарищ новый директор, Ангара как текла до вашего прихода, так и после вашего прихода – течет. Так что извините.

І поклав трубку.

Григорович може собі дозволити.

Та й Іванов не простак. Хто піде на його місце? Хтось мені сказав, що Вітошинський. Цього не може бути, на такі посади галичан не пускають. Та й з якої речі – до Москви? Вітошинського?

*Григорович про
«Ангару» (Іванову)*

**Понеділок,
23 лютого** Намагався друкувати вкотре перероблену для «Искусства» статтю: неможливо. Цілий день дзвонять і вітають. Можна подумати, що я маю хоч якесь відношення до нашої доблесної армії! Чи це просто дами репетирують – у передчутті березневих зворотних вітань – нагадування? Бо в основному телефонували жінки: Сперантова, Емма, Струкова, станіславці, пушкінський театр, всі, котрі «від Євгенії Кузьмівни», Галочка Іванова...

На цілий день, бо вдень перевозили Марину Орлову на нову квартиру. Приїхала машина, вантажники виявились студентами, які просто підробляють, і, трясучись годину у фургоні, мали ми змогу побалакати з ними про все – від футурології Лема до слизьких проблем сучасної політики. Цікавий народ студенти. Домовились, що вони мене потім знайдуть.

Обставили квартиру, і коли все завершили, забрали Марину з собою, щоб їй не було самотньо на новому місці. Від нас вона поїхала о третій ночі, я посадив її в таксі й записав номер. Все гаразд. Ніч дивовижна тиха, майже весна. Ось чому не змогли піти на концерт до Махлянкіна, якби й хотіли: давно вже обіцяний був цей день Марині Орловій. Бо до певної міри вихідний.

Що ставити? «Стрес» поки не проходить.

Кочетков заговорив про Єгора Буличова. Та чи воно сучасно?

Якщо вже нічого нового польського не знайду, може, візьмусь за «Мораль пані Дульської»? Для Вікландт. Хоч, з іншого боку, «Дульську» можна зробити і не під фестиваль, а тут можна було б пробити щось більш сучасне...

Спати. Може, присниться?

**Вівторок,
24 лютого**

Запрошував на перегляд: сидів на телефоні. Так мені шкода, що не Безруков гратиме!

Завтра – відкривається з'їзд. Чи сьогодні, я вже переплутав усе на світі.

Читав, писав, працював. Здається, перший день, коли в нас нікого. Ой, що ж це я фантазую? Льова ж тут, житиме ще днів вісім.

І все одно я гарно попрацював і встиг перечитати багато цікавого на тиждень вперед. Навіть мемуари Шатрові пішли в діло.

**Середа,
25 лютого**

На всіх телевізійних врізках показують на з'їзді Софронова. Невже тому, що пішла чутка про зняття? Бачив і Бориса Олійника. У президії сидить Олесь Гончар. Піде на підвищення? Його чорна полоса скінчилась?

Телефонував Іван Шишов: хоче влаштувати зустріч «на трьох» – він, Борис Олійник, Кожушко і я. Але всім трьом ніколи. Під час з'їзду Борис явно не зможе.

Зустрів Безгіна: каже, Тамара Главак у Москві, делегатка з'їзду. Зателефонує?

А ввечері мені дзвонили й розповідали, як минув прогон. Звичайно, напівпорожня зала, касири не пішли. Ідіотська була затія. Слава богу, я запросити встиг чоловіка 100 (і актори з півсотні своїх родичів). Ну та й інших «пап-мам» зійшлося ще з сотню.

Але реакція була – дивовижна. Мовчали, аплодували, переживали: дуже серйозно. Ні, Кочетков таки вражає...

Вітали. Незадоволених не виявилось. Слава Богу...

**Четвер,
26 лютого**

Подзвонив Микола Іванович Мірошніченко. Він учора був на виставі. Виявляється, ось яка штука. Тиждень тому був ніби у Туманової в ЦК партії семінар чи щось – присутні всі заступники (журнали й газети). І хтось (Мірошніченко не називає його прізвища – цілком можливо, що це був він сам) висловився таким чином, що, мовляв, московські театри копіюють МХАТ. «Ешелон» іде у МХАТі – і в

«Современнике», «Валентин і Валентина» – так само. А тепер ось і театр Пушкіна – туди ж! треба було б їм це заборонити. «А ви смотрели Гельмана в театре Пушкина?» – питає Туманов. «Ні», – відповідає цей невловимий хтось, – но подумайте сами, что может сделать театр Пушкина – после МХАТа и Ефремова?» І завершив Мірошниченко тим, що сьогодні зустрів у палаці з'їздів Туманову (пресгрупа) і «хорошо сказал ей о твоём спектакле, Лесь. Так что ты имей в виду».

Свежо предание...

Але домовились, що я напишу нарис про Кочеткова, акторський портрет. Я б спробував, Афанасій мені цікавий. Мірошниченко взагалі просить його звести з Кочетковим. Зведи.

Аби тільки він не почав нав'язувати Кочеткову своєї чергової п'єси. Драматург він все-таки нульовий... Нахрапистий, пробивний, але – нульовий.

А розповідав він враження від «Протоколу» – емоційно: йому й справді вистава подобається. Цікаво, чи рецензуватимуть її в його «Театрі»?

Не подобається мені цей чоловік, «більно прыток»... Він по той бік нашої ойкумени...

Потім я читав Ефроса: а це абсолютно **мій** тип мислення, художник з великої літери.

Тут дуже важливо: він оцінює минуле не під кутом сюжетів життя, а просіюючи його через ланцюг набирання досвіду, тобто через поразки: таке було у книзі Станіславського. Минуле кожного художника – не стільки перемоги, скільки самонавчання (на поразках). Ось і мої щоденники – в принципі про це, про ТЕ ЯК У МЕНЕ НЕ ВИХОДИЛО... А як виходило – хай напишуть інші; якщо такі знайдуться.

Ефрос – це дуже цікаво, він одвертий і не кокетує.

Я не дуже вірю в можливість мистецької освіти; все-таки митець це щось інше, ніж дресура і знання. Це тренаж емотивного сприйняття й емотивної передачі «картин світу»; але для цього режисер повинен мати в собі і

живописця, і кінооператора, і Хемінгуея з Пастернаком, і скульптора, і психолога. При тому всі ці складові мають бути професійні!

Я в нього учусь.

На ніч читав «Скандал у Хелльбергу» Брошкевича. Хочеться поставити. Якщо тільки зрозумію, що робити з третьою дією. Суть саме в ній, а як її вирішити, щоб – не заснули? Доведеться піти на деякий перемонтаж. Цікавий персонаж – майор Траузен. Хто б це зіграв? По Москві – Гафт, Роллан Биков. А у нас?

Одне тільки зразу вирішив: там мають бути ШАХИ. Гротескні.

*****

27 *февраля* 1976 г.

*Тшмова
Шеварддзе*

**Речь товарища
Э. А. ШЕВАРДДЗЕ**

*(Первый секретарь
ЦК Компартии Грузии)*

Товарищи! Отчетный доклад ЦК КПСС, представленный товарищем Леонидом Ильичом Брежневым съезду, народу, всему миру, бесспорно, займет достойное место среди важнейших документов эпохи.

В нем с большой научной глубиной рассмотрены актуальные вопросы развитого социализма, пути его дальнейшего движения к коммунизму.

Сложная диалектика закономерностей нашего продвижения вперед такова, что, с одной стороны, из партии, из ее руководящего штаба к обществу, классам, социальным слоям и группам, к республикам, личностям идут политические ценности, озаряющие путь народу в коммунистическое будущее, и, с другой

стороны, сам народ — творец истории — обогащает партию своим бесценным историческим опытом социального творчества. И этот постоянно развивающийся процесс получил подлинно ленинское освещение в Отчетном докладе Центрального Комитета партии.

В центре этого непрерывного цикла, восходящего по диалектической спирали, стоит человек, стоит личность — главная созидательная сила общества.

Из доклада Леонида Ильича Брежнева, политической линии и практической деятельности Центрального Комитета ясно видно, что проблемы и параметры всестороннего совершенствования человека, свободы личности, свободы слова и свободы действия партия рассматривает на фоне задач комплексного социально-экономического развития общества, республик, расцвета и сближения народов. В этом — действительная, реальная социалистическая демократия. Об этом необходимо еще раз сказать, так как во многих кругах за рубежом, даже среди некоторых наших друзей за последнее время стало модой рассуждать о недостатках социалистической демократии в СССР.

Поразительно, как только поворачивается язык у пекинских провокаторов, вынашивающих планы мирового господства, когда они болтают о «советском гегемонизме», «шовинизме». Попытки Мао Цзэ-дуна подменить ленинизм маоизмом обречены на провал. Будущее Китая — не в маоизме, а в марксизме-ленинизме! (*Аплодисменты*).

Товарищи! Когда мы говорим об усилении, углублении демократических основ нашей жизни как об огромном материальном и духовном резерве нашего роста, о свободе личности и о свободе народов, о высшем проявлении демократизма в советском обществе, мы ясно видим и вторую сторону проблемы. Нигде нет такой необходимости в высшей дисциплине и высшей организации, как в государстве свободных людей, свободных наций и свободных республик.

На примере деятельности коммунистов Грузии за отчетный период ясно видно, что именно в диалектическом единстве свободы и дисциплины, заботы и требовательности, прав и обязанностей, общегосударственных и местных интересов находила и находит высшее проявление животворная сила советского демократизма как важнейшего фактора, обеспечивающего до-

стижение успехов в политической, хозяйственной и культурной жизни республики.

На XXV съезд ленинской партии коммунисты Грузии пришли с чувством особой благодарности Центральному Комитету нашей партии. На основе глубокого анализа общественно-политической и социально-экономической жизни республики Центральный Комитет принял историческое для нашей республики постановление «Об организаторской и политической работе Тбилисского горкома Компартии Грузии по выполнению решений XXIV съезда КПСС». Об этом говорил Леонид Ильич в своем докладе. Кроме того, ЦК КПСС и Совет Министров СССР приняли постановление «О мерах по дальнейшему развитию народного хозяйства Грузинской ССР».

В соответствии с этим и отчетный период для партийной организации республики, безусловно делится на два этапа. На первом, до указанных постановлений, происходило резкое снижение экономического потенциала республики, намечавшееся в течение нескольких лет. Стало еще более заметным ослабление ритма общественно-политической жизни, оживление некоторых негативных явлений. Выполнение Директив на девятую пятилетку оказалось под угрозой срыва.

После того, как были приняты решения партии и правительства, трудящихся республики охватил невиданный энтузиазм. Борьба за рубежи пятилетки стала делом их престижа делом их чести и доблести.

Не будет преувеличением сказать, что люди невозможное сделали возможным. Полностью было преодолено отставание, образовавшееся в первый период. В 1973-1975 гг. среднегодовые темпы роста промышленного производства составили 9,6 проц., производительности труда — 7,8 проц., производство валовой продукции сельского хозяйства возросло по сравнению с ее среднегодовым уровнем в 1979-1972 гг. более чем на 18 процентов.

В девятой пятилетке в народном хозяйстве республики возникли новые отрасли. Среди них — производство меди, фарфора и другие. Особенно радостно было для нас открытие в Грузии крупных нефтяных месторождений.

Коммунисты Грузии достойно встретили XXV съезд партии. Пятилетка выполнена! За достижение наивысших показателей

во Всесоюзном социалистическом соревновании республика третий год подряд удостоивается переходящего Красного знамени ЦК КПСС, Совета Министров СССР, ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ. (Аплодисменты).

Наша радость действительно беспредельна. Но эта победа — победа не только нашей республики, нашего народа. Трудящиеся Грузии просили меня обратиться с этой высокой трибуны к делегациям, представителям трудящихся всех республик и областей на нашем съезде со словами горячей благодарности за большую братскую помощь, которую мы ежедневно ощущали в борьбе за рубежи пятилетки. (Аплодисменты).

Все то, что достигнуто за последние годы в республике, — один из ярких примеров торжества социалистической демократии, свободы личности, я бы сказал, свободы действия личности, той личности, движущей силой которой, основным мотивом, побуждающим ее к действию, является не узкий эгоизм, а общегосударственные и, если хотите, межгосударственные социалистические интересы, высокие идеалы взаимопомощи, взаимовыручки, взаимообогащения, интернационализма. Здесь главными являются именно мотивы, приводящие в социальное движение народы и личности. Ведь говорил же Ленин, что «... история вся складывается именно из действий личностей...».

Десятая пятилетка для нас будет трудной пятилеткой. В определяющих отраслях народного хозяйства республика все еще значительно отстает от среднесоюзных показателей.

После всенародного обсуждения проекта Центрального Комитета к XXV съезду мы просили союзные органы запланировать нам увеличение объема промышленной продукции не на 35-39 проц., как это предусмотрено проектом, а на 37-41 проц. (Аплодисменты).

Но и это не предел. Мы ищем и другие резервы. В союзных органах обещали серьезную помощь в решении вопросов орошения некоторых районов республики, уникальных для виноградарства, в ускорении работ по осушению Колхидской низменности, в значительном развитии перерабатывающей промышленности. Если все обещанное будет выполнено, то производство и закупки, например, винограда мы сможем довести до миллиона тонн в год, в несколько раз увеличить выпуск высококачественных грузинских вин, добиться резкого подъема

производства чая, citrusовых, фруктов и овощей, преодолеть серьезное отставание в животноводстве.

Немалые резервы имеются у нас в повышении эффективности использования производственных мощностей. Большие перспективы кроются и в реконструкции действующих предприятий. Вместе с тем мы ясно отдаем себе отчет в том, что главным резервом нашего роста является эффективное претворение в жизнь решения партии и правительства о дальнейшем развитии народного хозяйства Грузинской республики.

Делегация Грузии поручила мне сердечно поблагодарить Госплан СССР, союзные министерства за серьезную помощь в разработке этого постановления. Но особенно большую благодарность мы хотим выразить за ту помощь, которая нам еще будет оказана (оживление в зале, аплодисменты), имея в виду, что не все объекты, предусмотренные постановлением по Грузии, включены в план десятой пятилетки.

Нас могут спросить: если не все объекты включены в план, то за что же вы благодарите? Тут уместно вспомнить выступление одного из делегатов XXV съезда Компартии Грузии, который сказал, что мы мол нашли новую форму общения с вышестоящими хозяйственными руководителями: раньше, когда мы их подвергали острой и суровой критике, обида оставалась обидой, а нерешенные проблемы — нерешенными. Теперь мы изменили тактику — заранее, так сказать, авансом, хвалим товарищей: и они довольны, и вопросы решаются легче. *(Оживление в зале. Аплодисменты).*

Именно с такими словами благодарности мы хотим обратиться сегодня к союзным министрам, глубокоуважаемым товарищам БутOME, Костоусову, Доенину, Жигалину, Рудневу, Новоселову и, особенно, к товарищу Гришманову. *(Аплодисменты).*

Благодарность, товарищи, благодарностью, а дело делом. Мы не должны забывать, как говорил Владимир Ильич Ленин, что «если мы добросовестно учим дисциплине рабочих и крестьян, то мы обязаны начать с самих себя». Постановления ЦК и правительства надо выполнять. *(Аплодисменты).*

Разрабатывая на основе указаний партии смелые планы на будущее, коммунисты Грузии видят один из главных резервов роста в человеке, нашем современнике.

Наши многосторонние перспективные планы имеют целью совершенствование человека, его наиболее полное профессиональное самовыражение, повышение его общеобразовательного и культурного уровня, воспитание в человеке человеческих качеств, формирование каждой личности в духе наших идейных и нравственных принципов, утверждение культа труда в каждой ячейке общества, в каждой семье.

Опыт недавнего прошлого в нашей республике говорит о том, что любой компромисс в сфере надстройки общества вызывает спад экономического потенциала. Надо признать, что многие наши современники не освобождены от пережитков прошлого, от консервативных привычек и традиций, частнособственнических тенденций и эгоизма, карьеризма и подхалимажа, протекционизма и кичливости. Все это серьезно ограничивает общественную и политическую активность личности, задерживает процесс интеллектуализации тех сфер, где человек создает материальные и духовные ценности.

Освобождение членов общества от подобных пороков, как и глубокие сдвиги в области экономики, является сложнейшим революционным, демократическим процессом, имеющим свою теорию и практику. Нам необходимо общими усилиями, на основе тесной координации своих действий углублять, конкретизировать и совершенствовать науку — назовем ее условно человековедением, человекознанием. Одной из основных ее задач является определение оптимальных путей дальнейшей социализации каждой личности. И в этом — один из важнейших аспектов советского демократизма.

И, наконец, еще об одном резерве нашего роста. Дело касается личности руководителя. В последние годы, с учетом общественного мнения, коммунисты вынуждены были заменить некоторых руководителей районного, областного, республиканского звена. На то имелись основания. За этими акциями последовали заметные позитивные сдвиги во всех сферах жизни.

Люди словно воспрянули духом! Объяснение этого явления — несложная философия. Развитой социализм создает невиданное в истории поле деятельности и для личности руководителя, для наивысшего проявления его политических, интеллектуальных и организаторских способностей во имя сужения народу. Когда же эти способности гармонически сочетаются с объективными

законами развития социалистического общества и созданная на этой основе потенциальная возможность прогресса превращается в реальную действительность, — проблема продвижения вперед решена. Так обстоит дело в масштабе всей страны и каждой ячейки нашего общества.

Продолжая разговор о личности руководителя, хочу сказать несколько слов о Политбюро ЦК КПСС и о товарище Леониде Ильиче Брежнев. Слово о Генеральном секретаре Центрального Комитета партии — это вовсе не похвальное слово его личности, а сугубо партийный, деловой съездовский разговор. Вопрос этот принципиальный. Стараясь хотя бы в общих чертах передать его политические, интеллектуальные, деловые, человеческие качества, мы хотим тем самым, по крайней мере, как говорят художники, эскизно обрисовать портрет лидера нашей партии и народа, виднейшего политического деятеля современного мира, на примере которого мы должны воспитывать себя и других, которому мы должны во всем следовать, у которого необходимо учиться нам трудиться по-ленински, мыслить по-ленински, жить по-ленински. (*Продолжительные аплодисменты*).

Одно из лучших качеств Леонида Ильича заключено в том, что он не облачается в мантию сверхчеловека, что он думает и работает не за всех, а, внося величайший личный вклад в общее дело, создает условия, при которых все могут мыслить творчески; что он владеет высшим искусством сплачивать (*аплодисменты*), направлять коллектив высоко эрудированных, умудренных жизненным опытом людей-ленинцев, составляющих руководящее ядро нашей партии, переплавлять думы и мысли людей в слитки политических и интеллектуальных ценностей, апробируя их высшими критериями науки и практики, и обогащать этими ценностями партию и народ. Лучшая демонстрация этой истины — Отчетный доклад Центрального Комитета нашей партии. (*Аплодисменты*). Этот коллектив, это ядро — Центральный Комитет нашей партии, его Политбюро.

Высокая компетентность, масштабность и конкретность, гуманность и классовая непримиримость, лояльность и принципиальность, искусство проникать в душу человека, способность утверждать между людьми атмосферу доверия, уважения и требовательности, обстановку, при которой исключаются слепой страх, эгоизм, зависть и подозрительность, — вот качества,

которые, наряду со многими другими, должны мы перенимать и перенимаем у Леонида Ильича Брежнева. *(Продолжительные аплодисменты).*

В старину говорили, что чем чище небо, тем выше можно взлететь, тем большую силу обретают крылья. Леонид Ильич Брежнев, его славные соратники и вся наша партия создают это чистое и безоблачное небо над нами, создают атмосферу, когда люди всем своим существом устремляются ввысь, в чистое небо, к прозрачным, светлым вершинам коммунизма. *(Продолжительные аплодисменты).*

И, наконец, еще об одном. 6 марта 1923 года Владимир Ильич Ленин, уже прикованный к постели, обратился со следующими словами к коммунистам Грузии: «Уважаемые товарищи! Всей душой слежу за вашим делом... Готовлю для вас записки и речь. С уважением Ленин». На этой фразе завершается гигантское ленинское наследие.

Владимиру Ильичу не удалось написать коммунистам Грузии. Но с тех пор из Москвы, из Кремля, в Компартию Грузии не раз поступали письма и документы проникнутые ленинской заботой. Два таких подлинно ленинских документов — два постановления ЦК по инициативе Леонида Ильича Брежнева были созданы в период от съезда к съезду.

Грузию называют, товарищи, солнечной страной. Но для нас истинное солнце возшло не с Востока, а с Севера, из России, солнце ленинских идей. Грузия — теплая, южная республика. Но истинное тепло проникло к нам с севера, через Дарьяльское ущелье. Оно пришло к нам по исторической Военно-Грузинской, русско-грузинской дороге — тепло ленинских идей. *(Аплодисменты).* И это мы отмечаем с особой радостью, с особой гордостью именно сегодня, 25 февраля, в день рождения Советской Грузии, установления Советской власти в республике. *(Аплодисменты).*

В знак глубочайшей благодарности грузинский народ воздвиг на Военно-Грузинской дороге, ведущей из сердца России, один из первых памятников Владимиру Ильичу Ленину. Этот памятник является вечным символом нашей верности делу Ленина, символом нерушимой дружбы с великим, могущественным и мудрым братом нашим — русским народом, со всеми народами Советского Союза. *(Продолжительные аплодисменты).*

**П'ятниця,
27 лютого**

Враження від доповіді Брежнєва – сумбур. Хто їх йому пише? Кожен третій абзац заперечує два попередні. На-ука чомусь потрапила між виховною роботою і військовою справою. Прочитавши доповідь, Брежнєв майже у мікрофон повідомив: «Ну, кажица, перьвая бумага атработана...»

Єдине цікаве – цифри. Це доведеться з олівцем.

Я взяв квитків 850, і прийшло – не менш як 700. Прийшов Літінститут, багатьох запросила Кузьмівна, одне слово, зала була, – не в приклад тому показові. Багатьох запросила Нонна, завіт, але – ну що за театр?! – сама не прийшла, а місця для них – у неї. Увечері телефонує – вибачається, мовляв, зовсім з голови випустила.

Ні, гарна вистава виходить. Сам, грішний, дивився, не відриваючись.

Салант, Строева, Кисуньки, Петро, Театр імені Станіславського, Сперантова, актори ЦДТ, Львов, Малашенко, актори МХАТу...

А потім говорив монолог – страх як високопарно! – чоловік Жені Дубнової, тепер фотограф і читець на естраді, а колись молодий актор із студії Курбаса. Йому за шістдесят, говорить дуже хвилюючись, звідси і стиль. Хвалив виставу так, ніби це епохальне відкриття... Міри немає – ні в слові, ні у сприйнятті.

Детально розбирав виставу Михайло Курилко, після нього – Долинський (цей, втім, під впливом своєї Гращенкової – насмерть перелякався ленінського портрету, мовляв, дуже тривожний, як би вам того!..). Строева готувала тили й ввічливо відтирала на задній план театр імені Пушкіна – їй більше подобається Єфремов.

Запізнившись, все-таки встигла на вихід Кочеткова Валентина Іванівна Сокова – зав. відділом Фрунзенського РК партії. Я запросив її особисто – спогади про театр Станіславського. Сіла біля мене, бо спізнилась. Дивилась, дивилась, а потім каже:

*Сокова – про
«Тютюкаві»*

Два фото 3
«Турпоказа»

– Удивительно! Даже слушать не надо. На этот портрет посмотришь – и сразу понимаешь, о чем спектакль.

Я – мовчу. Вона після паузи:

– Понимаешь, как трудно было ЕМУ с **этим** людьми делать революцию!

Я й цього разу промовчав – що тут скажеш. Має рацію.

Валентина Іванівна – хвилини через п'ять, коли я вже забув, з чого вона почала:

– И главное, Лесь Степанович, – несмотря ни на что, он ее все-таки **сделал!**

Після другої дії знову повторила всі ці фрази й завершила: цим вистава їй і подобається, що складний світ подано – а все одно: віриш у подолання **хаосу**, що насправді рано чи пізно скажуть «ні»...

Таке сприйняття мене, чесно кажучи, тішить.

Відмінив зустріч із Заславською, яка хотіла брати інтерв'ю для «Сов. культури», сказав, що хворий. Неправда, але мені чогось та «культура» як ножем по горлу. Краще, думаю, сяду за папери.

**Субота,
28 лютого**

А увечері пішли втрьох до Вадима Перельмутера. Він живе біля Сокольників. Позналилися з його Галею і малою Яною. Яна малює, їй шість років, акварельки й олівці – цікаво. Вигадує казки. Вони танцювали з Оксаною, скакали пантерами. Така в них гра: побачать у телевізорі пантер – давай пантерами, побачать козла – давай у козла. І тоді ричать чи доганяють одна одну.

Вадим купив нам двохтомник Лема польською – про футурологію, саме те, що Неллі потрібно – для статті. А ще багато розповідав – про Хлебнікова, про Мандельштама: подарував кілька їхніх фотографій.

Я взяв у Вадима якісь детективи, всю ніч снилося. Взяв у нього п'єси – Піранделло та Хохвельдера.

Євгенія Кузьмівна пропонує поїхати з нею до Києва. У середу. Ризикнути? Просто сісти у вагон – і бувай здоровий. Нікому нічого не казати.

На з'їзді – нічого схожого на зміни. Є деякі несподівані виступи – наших друзів. Є окремі фрази – в друк іде скорочений варіант. Але нічого путнього. Нецікаво.

**Неділя,
29 лютого**

Оксана зранку пішла на Пташиний ринок. Це – Галя Іванова пообіцяла їй на Яні (Галя теж була з нами у Вадима, з неї все й почалося: вона водила Яну на «Короля Матіуша», от і любов) поїхати з ними за маленьким кроликом, котрого вона хоче комусь і подарувати на день народження. Вадим вирішив їх проводити, і за півгодини вони вже мені дзвонять – чи не погоджусь я, якщо Оксана принесе додому мале котеня. Я не погодився. У перспективі – собака, то що вони робитимуть з котом? Та й куди подінеш влітку kota, коли я буду на гастролях чи коли ми поїдемо у відпустку? У Москві це проблема...

Костя Кримець, диригент і метр, привів до нас увечері Марка Київського, поета часів Київського Клубу Творчої Молоді. Марк читав гарні поезії, і ми багато говорили. Ностальгіє за Києвом. Костя просить показати його вірші комусь (Озерову?). На той час прийшов уже й франківець

Льоша Петухов (приїхав на сесію в ГИТИС). Розповідав про ефросівські репетиції («Отелло» з Волковим), а потім різні байки про Київ, Сміяна. «Сирени» виявляється, уже вийшли у ТЮГові – Льоша вважає, вистава «принизливо безглузда».

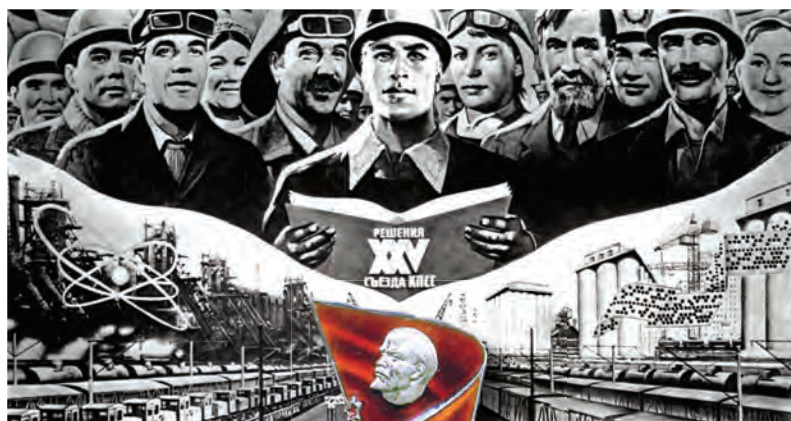
Коли актори Паневежиса гастролювали у Києві, Мільтініс послав їх усіх дивитись вистави Театру імені Франка. Вони прийшли у стан жаху. Але він їм сказав: «Вважайте, вам повезло – ви побачили унікальним чином збережений театр ХХ століття! Ідіть туди й дивіться все. Більше ви такого ніде не побачите!»

Мільтініс має рацію.

В Одесі Мешкіс поставив «Кравцова», це щось на зразок другої серії «Голубих оленів». Публіка не йде. І вони знайшли вихід: виставу продали товариству **сліпих!** І грали – в залі сиділи сліпі, **слухали...**

Скоро гратимуть для сліпоглухонімих...

*Мільтініс про
мизейність
франківців*

березень
1976

1976
січень

Зошит №64

Кожного першого числа нового місяця я наче відчуваю оновлення, приплив енергії. Адже ще коли цей день – понеділок, та місяць – березіль, то настрої мій можна зрозуміти. Сонце й погода на мене впливають значно дужче, ніж з'їзд партії і вистава Товстоногова.

З якого чортика я про виставу? Увечері по телевізії пустили товстоноговський «Протокол одного засідання». Може й не варт мені оцінювати, але вивидище просто нудне. Ставив Аксьонов, Товстоногов лише підписав афішу. Там є тільки одна «новація»: партбюро поставили на коло, яке непомітно для людського ока здійснює повний оборот на 360° – протягом всієї вистави. Тобто людина не бачить руху, це як стрілка годинника, помічає тільки інший ракурс – за якийсь час.

І все.

Потапова грає Пустохін: «по Сеньке и шапка», як у доміно – «пусто-пусто». Провінційний актор з відстовбурченими вухами грає Комкова: так давно вже не грають навіть у Білій Церкві. Міленіна-Крячун – не запам'ятовується. Управляючий – Кузнецов. Непогано, правдиво, але по-стать дрібна для того, аби виникла проблема.

Коли Ленінградці гастролювали у Києві, відбулось обговорення цієї вистави у театральному інституті. Петухов розповів: перед обговоренням вийшов Товстоногов, посміхнувся й почав:

Понеділок,
1 березня

«Протокол» у
Товстоногова

– Ну что ж, товарищи, и в БДТ бывают скучные спектакли... Не обессудьте.

І далі вже про те, що нудно, ніхто не говори.

Сприйняли як належне.

Євгенія Кузьмівна взяла квитки на середу. Відступу нема. Їхати то їхати. Хоч я до ладу й не знаю, що мені в Києві робити. Хочеться просто **подіхати**...

Перекладач (від Льва Озерова) запропонував польську п'єсу. Ян Тетер, «Стіна» («Мур»). Троє персон, Матір, 16-річна донька й Німець. Перекладач – Кременський Олександр Олександрович, 4-94-31-68 (д.). П'єса пішла у Польщі в 4-х театрах, в тому числі й у Варшаві (Театр Драматични), у Гданську. Авторіві – 41.

Телефонував Іван Шишов, порівнював мою і товстоногівську виставу, моя йому сподобалась більше. Те ж повторив і Кисунько Василь: просить запросити його на офіційну прем'єру («с начальством»). Вася «малый не промах» – неодмінно треба йому знати, «як начальство»...

Приїхав ленінградський Алік. Налагоджую зв'язки з родичами.

"Комс. правда"

6 марта 1976 г.

**Вчера в Москве завершил свою работу XXV съезд
Коммунистической партии Советского Союза**

**ИНФОРМАЦИОННОЕ
С О О Б Щ Е Н И Е**

о XXV съезде Коммунистической партии Советского Союза

5 марта в Москве, в Кремлевском Дворце съездов, состоялось заключительное заседание XXV съезда Коммунистической партии Советского Союза.

В начале заседания председатель счетной комиссии тов. Устинов Д. Ф. оглашает результаты выборов центральных органов партии.

Делегаты съезда бурными, продолжительными аплодисментами встречают сообщение о единогласном избрании членом Центрального Комитета КПСС товарища Л. И. Брежнева. Съезд тепло встречает сообщение об избрании членов ЦК КПСС, кандидатов в члены ЦК, членов Центральной ревизионной комиссии КПСС.

Во время перерыва в работе съезда состоялся Пленум Центрального Комитета КПСС.

На возобновившемся заседании съезда председательствующий товарищ Л. И. Брежнев сообщает делегатам об итогах первого Пленума ЦК КПСС.

Генеральным секретарем ЦК КПСС на Пленуме единогласно избран товарищ Л. И. Брежнев. Это сообщение встречается бурными, продолжительными аплодисментами, овацией всего зала. Все встают.

Пленум избрал Политбюро ЦК КПСС, Секретариат ЦК КПСС, утвердил председателя Комитета партийного контроля при ЦК КПСС.

Центральная ревизионная комиссия КПСС на своем заседании избрала председателя комиссии.

В заключение съезда Генеральный секретарь Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза товарищ Л. И. Брежнев произносит речь, которая была выслушана делегатами и гостями съезда с огромным вниманием и неоднократно прерывалась бурными, продолжительными аплодисментами. По окончании речи вспыхивает долго не смолкающая овация. Раздаются здравицы и возгласы: «Да здравствует Коммунистическая партия Советского Союза! Ура!», «Да здравствует ленинский Центральный Комитет!», «Да здравствует коммунизм!», «Нашей партии – слава!».

Товарищ Л. И. Брежнев объявляет XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза закрытым.

Делегаты и гости с большим воодушевлением исполняют партийный гимн «Интернационал».

Политбюро

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ

о Пленуме Центрального

Комитета Коммунистической партии Советского Союза

5 марта 1976 года состоялся Пленум Центрального Комитета КПСС, избранного XXV съездом Коммунистической партии Советского Союза.

Пленум единодушно избрал товарища Брежнева Л. И. Генеральным секретарем ЦК КПСС.

Пленум единодушно избрал Политбюро ЦК КПСС в следующем составе:

члены Политбюро товарищи Брежнев Л. И., Андропов Ю. В., Гречко А. А., Гришин В. В., Громыко А. А., Кириленко А. П., Косыгин А. Н., Кулаков Ф. Д., Кунаев Д. А., Мазуров К. Т., Пельше А. Я., Подгорный Н. В., Романов Г. В., Суслов М. А., Устинов Д. Ф., Щербицкий В. В.

Кандидаты в члены Политбюро товарищи Алиев Г. А., Демичев П. Н., Машеров П. М., Пономарев Б. Н., Рашидов Ш. Р., Соломенцев М. С.

Секретарями ЦК КПСС избраны товарищи Брежнев Л. И., Суслов М. А., Кириленко А. П., Кулаков Ф. Д., Устинов Д. Ф., Пономарев Б. Н., Капитонов И. В., Долгих В. И., Катушев К. Ф., Зимянин М. В., Черненко К. У.

Пленум утвердил председателем Комитета партийного контроля при ЦК КПСС товарища Пельше А. Я.

РЕЧЬ ТОВАРИЩА Л. И. БРЕЖНЕВА

ПРИ ЗАКРЫТИИ СЪЕЗДА

Товарищи делегаты!

Только что закончил работу первый Пленум Центрального Комитета, избранного XXV съездом нашей партии. Разрешите доложить об итогах работы этого Пленума.

На этом Пленуме, прошедшем в атмосфере единства и сплоченности, Центральный Комитет партии единогласно избрал свои руководящие органы. Пленум единогласно избрал Генеральным секретарем ЦК КПСС товарища **Брежнева Л. И.** (*Бурные, продолжительные аплодисменты. Все встают. По залу прокатывается «ура!»*).

На Пленуме также были избраны единогласно членами Политбюро товарищи: Брежнев Л. И. (*аплодисменты*), Андропов Ю. В. (*аплодисменты*), Гречко А. А. (*аплодисменты*), Гришин В. В. (*аплодисменты*), Громыко А. А. (*аплодисменты*), Кириленко А. П. (*аплодисменты*), Косыгин А. Н. (*аплодисменты*), Кулаков Ф. Д. (*аплодисменты*), Кунаев Д. А. (*аплодисменты*), Мазуров К. Т. (*аплодисменты*), Пельше А. Я. (*аплодисменты*), Подгорный Н. В. (*аплодисменты*), Романов Г. В. (*аплодисменты*), Суслов М. А. (*аплодисменты*), Устинов Д. Ф. (*аплодисменты*), Щербицкий В. В. (*аплодисменты*).

Кандидатами в члены Политбюро избраны товарищи: Алиев Г. А. (*аплодисменты*), Демичев П. Н. (*аплодисменты*), Машеров П. М. (*аплодисменты*), Пономарев Б. Н. (*аплодисменты*), Рашидов Ш. Р. (*аплодисменты*), Соломенцев М. С. (*аплодисменты*).

ПОЛИТБЮРО ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА КПСС

Л. И. Брежнев.
Член Политбюро
ЦК КПСС,
Генеральный
секретарь ЦК КПСС

Ю. В. Андропов.
Член Политбюро
ЦК КПСС

А. А. Громыко
Член Политбюро
ЦК КПСС

В. В. Гришин
Член Политбюро ЦК
КПСС

А.А. Громыко.
Член Политбюро
ЦК КПСС

А.П. Кириленко.
Член Политбюро
ЦК КПСС,
секретарь ЦК КПСС

А.Н. Косыгин
Член Политбюро
ЦК КПСС

Ф.Д. Кулаков
Член Политбюро
ЦК КПСС,
секретарь ЦК КПСС

Д.А. Кунаев.
Член Политбюро ЦК
КПСС

К.Т. Мазуров.
Член Политбюро
ЦК КПСС

А.Я. Пельше.
Член Политбюро
ЦК КПСС,
председатель КПК при
ЦК КПСС

Н.В. Подгорный
Член Политбюро ЦК
КПСС

Г.В. Романов.
Член Политбюро
ЦК КПСС

М.А. Суслов.
Член Политбюро
ЦК КПСС,
секретарь ЦК КПСС

Д.Ф. Устинов
Член Политбюро
ЦК КПСС, секретарь
ЦК КПСС

В.В. Щербицкий
Член Политбюро
ЦК КПСС

Г.А. Алиев.
Кандидат в члены
Политбюро ЦК КПСС

П.Н. Демичев.
Кандидат в члены
Политбюро ЦК КПСС

П.М. Машеров
Кандидат в члены
Политбюро ЦК КПСС

Б.Н. Пономарев
Член Политбюро
ЦК КПСС,
секретарь ЦК КПСС

Ш.Р. Рашидов.
Кандидат в члены
Политбюро ЦК КПСС

М.С. Соломенцев.
Кандидат в члены
Политбюро ЦК КПСС

И.В. Капитонов
Секретарь ЦК КПСС

В. И. Долгих
Секретарь ЦК КПСС

К. Ф. Катушев.
Секретарь ЦК КПСС

М. В. Зимянин.
Секретарь ЦК КПСС

К. У. Черненко
Секретарь ЦК КПСС

Г. Ф. Сизов
Председатель
Центральной
ревизионной комиссии
КПСС

Секретарями ЦК избраны товарищи: Брежнев Л. И., Сулов М. А., Кириленко А. П., Кулаков Ф. Д., Устинов Д. Ф., Пономарев Б. Н., Капитонов И. В., Долгих В. И., Катушев К. Ф., Зимянин М. В., Черненко К. У. (*Аплодисменты*).

Председателем Комитета партийного контроля при ЦК КПСС утвержден товарищ Пельше А. Я. (*Аплодисменты*).

Центральная ревизионная комиссия КПСС избрала своим председателем товарища Сизова Г. Ф. (*Аплодисменты*).

РЕЧЬ ТОВАРИЩА Л. И. БРЕЖНЕВА

Товарищи делегаты!

Члены вновь избранного Центрального Комитета партии поручили мне выразить делегатам съезда сердечную благодарность за оказанное им доверие. (*Аплодисменты*). Разрешите заверить вас, что Центральный Комитет в целом, избранные им Политбюро и Секретариат будут делать все, чтобы быть на высоте возложенной на них ответственности, (*Аплодисменты*).

Свою главную задачу мы, естественно, видим в том, чтобы обеспечить претворение в жизнь решений XXV съезда партии, а значит обеспечить достижение новых больших побед дела коммунизма и дела мира. (*Продолжительные аплодисменты*).

Дорогие товарищи! XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза подошел к концу.

Съезд обсудил итоги истекшего пятилетия, внимательно и объективно проанализировал накопленный опыт, рассмотрел наши планы на будущее. Теперь мы лучше видим, где заложены новые источники, новые резервы дальнейшего роста, яснее понимаем стоящие перед партией задачи.

Съезд определил принципиальный политический курс партии на предстоящие годы.

Товарищи, наш XXV съезд выдвинул новые рубежи в борьбе за дальнейший рост мощи страны, за повышение уровня жизни советских людей, за совершенствование всей нашей общественной жизни. Он выдвинул новые конкретные задачи и в области внешней политики, в борьбе за мир и международное сотрудничество, за свободу и независимость народов.

Планы, которые одобрил съезд, — это нелегкие, напряженные планы. Задачи, которые он поставил, — это очень серьезные задачи. Но мы уверены, товарищи, мы твердо уверены, в том, что эти планы будут претворены в жизнь, эти задачи будут решены. *(Бурные, продолжительные аплодисменты).*

Ведь они имеют своей целью обеспечить дальнейший расцвет нашей социалистической Родины, мирную и счастливую жизнь советских людей и поэтому, несомненно, будут поддержаны всем советским народом. *(Продолжительные аплодисменты).*

Товарищи! Работа нашего съезда как бы вышла далеко за пределы стен этого зала. Она проходила, можно сказать, во всех партийных организациях, на заводах и в научных институтах, на колхозных и совхозных полях и фермах — по всей нашей необъятной стране. Добрыми делами, самыми лучшими результатами своего труда стремились миллионы советских людей встретить XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза. *(Аплодисменты).* И сколько их, замечательных результатов этого ударного труда, этого благородного соревнования! Напомню хотя бы о некоторых.

Досрочно спущен на воду атомный ледокол «Сибирь». Семья советских легковых автомашин пополнилась новыми моделями «Москвичей» и ВАЗов. Досрочно закончен важный

этап сборки гиганта-самолета ИЛ-86 на 350 пассажирских мест и начались летные испытания нового самолета ЯК-42. Ленинградцы создали самый мощный в стране турбогенератор в 1 миллион 200 тысяч киловатт, а на другом конце страны дала промышленный ток Зейская ГЭС — первенец гидроэнергетики Советского Дальнего Востока. На юге завершены основные работы по сооружению первой, четырехсоткилометровой очереди Северокрымского канала, а на северо-востоке Союза открыты новые месторождения полиметаллов, железных руд, апатитов. Академия наук СССР получила и ввела в действие уникальный, самый большой в мире оптический телескоп.

Вот они — славные дела, которыми советские люди встретили XXV съезд своей Коммунистической партии! (*Продолжительные аплодисменты*). Это, товарищи, самая мощная, самая действенная демонстрация единства целей, дум и дел партии и народа в нашем обществе. (*Аплодисменты*). Каждый из участников этих героических дел, будь он коммунист или беспартийный, внес, по существу, свой вклад в работу нашего съезда.

И этот вклад партия высоко ценит как замечательное проявление советского патриотизма, заботы о нашем общем великом деле коммунистического строительства. (*Продолжительные аплодисменты*).

Или возьмите другое — нескончаемый многотысячный поток писем и телеграмм, ежедневно, ежечасно поступающих и до сих пор поступающих в адрес нашего съезда. Их нельзя читать без волнения и гордости за нашего советского человека — политически зрелого и активного гражданина Страны Советов, — горячего патриота и интернационалиста. (*Продолжительные аплодисменты*).

С содержанием этой своеобразной документальной повести вы, товарищи делегаты, ежедневно знакомились по выпускам информационного издания съезда. В них — рапорты о впечатляющих производственных достижениях, теплые приветствия и добрые пожелания, душевные рассказы людей труда о самом сокровенном, о советском образе жизни, мире и созидании. За всем этим — огромный энтузиазм миллионов трудящихся,

биение пульса великой, могущественной державы, строящей коммунизм. (Продолжительные аплодисменты).

Разрешите, товарищи делегаты, от вашего имени, от имени съезда высказать слова искренней благодарности всем, кто обратился к общепартийному форуму с выражением своих чувств и мыслей, продиктованных хозяйской заботой о делах общества, о дальнейшем процветании нашей Родины, безраздельной поддержкой ленинского курса партии. (*Бурные, продолжительные аплодисменты*).

Разрешите также от души поблагодарить наших зарубежных товарищей (*аплодисменты*), друзей и людей доброй воли из социалистических и капиталистических государств, из молодых освободившихся стран, приславших в канун съезда я в дни его работы десятки тысяч писем с теплыми приветствиями и наилучшими пожеланиями нашей партии, нашей стране, советскому народу. (*Продолжительные аплодисменты*).

Товарищи!

В работе нашего съезда приняли участие более ста делегаций коммунистических и рабочих партий, национально-демократических партий и движений.

Здесь, с этой трибуны, а также на многочисленных собраниях и митингах в различных городах страны наши братья по классу из других стран произнесли немало душевных слов в адрес Коммунистической партии Советского Союза, Советской страны, нашего народа. (*Продолжительные аплодисменты*). Они говорили об исторической миссии КПСС, открывшей народам путь к социализму и коммунизму. Они говорили о роли нашей страны в борьбе за мир для всех народов.

Мы признательны за эти слова и хотим в свою очередь заверить коммунистов, рабочих, всех борцов за национальную и социальную свободу во всех странах: коммунисты и весь народ Советского Союза будут и впредь на высоте своих интернациональных задач! (*Бурные, продолжительные аплодисменты*).

Дорогие товарищи! Нас, делегатов съезда, сравнительно немного — всего около пяти тысяч. Но тех, кто нас выбирал, — более пятнадцати с половиной миллионов. Разрешите мне от имени съезда передать наш пламенный боевой привет всем

коммунистам нашей страны, пожелать им успеха в их делах, в их планах, в их жизни. *(Бурные, продолжительные аплодисменты)*.

Мы хорошо знаем: чтобы достичь намеченных рубежей, всем нам надо будет много и напряженно трудиться. Каждый коммунист, каждая партийная организация, каждый партийный комитет должны внести свой вклад в выполнение решений съезда. Надо воплотить их в конкретные задания и планы. Надо закрепить и сохранить тот душевный настрой, тот трудовой ритм, которые рождены предсъездовским соревнованием. Центральный Комитет уверен, что это будет сделано. *(Продолжительные аплодисменты)*.

Товарищи! В откликах международной печати на наш съезд, в том числе и печати буржуазной, отмечаются сплоченность и оптимизм советских коммунистов, миролюбие, стабильность и уверенный характер политики КПСС. Я думаю, мы с вами можем согласиться с такой оценкой. *(Продолжительные аплодисменты)*.

История нашей ленинской партии отмечена замечательной плеядой съездов. Каждый из них был важной вехой в жизни партии и страны. И можно не сомневаться, товарищи, что XXV съезд займет среди них свое особое, неповторимое место — как съезд больших свершений, прошедший под знаком реализма и деловитости, спокойной уверенности в своих силах, уверенности в новых победах нашего великого дела строительства коммунизма *(продолжительные аплодисменты)*, нашей борьбы за прочный, справедливый мир на земле! *(Бурные, продолжительные аплодисменты)*.

Да здравствует Коммунистическая партия Советского Союза! *(Бурные аплодисменты)*.

Пусть славится в веках героический советский народ! *(Бурные аплодисменты)*.

Да будет прочным мир — мир для всех людей нашей планеты! *(Бурные аплодисменты)*.

Под знаменем марксизма-ленинизма вперед к новым победам в строительстве коммунизма! *(Бурные, продолжительные аплодисменты. Все встают. В зале гремит овация. Делегаты скандируют: «Слава КПСС!», «Ленинскому Центральному Комитету партии — слава! Слава! Слава!», «Ура!»)*.

Вівторок,
2 березня

Костя Кримець – гам, крик, паніка – тебе шукає Панченко з ЦК комсомолу (його приятель!) Не може знайти! Просто жах! У Кримця завше так: нашумить, накричить, а потім гора народить сіру мишку.

Поїхав я туди. Запропонували зробити концерт – вручення премій Ленінського комсомолу. У Палаці Піонерів.

Там випадково зустрічаю Мірошниченка. Просить влаштувати йому побачення з Кочетковим. (Маю підозру, що цей хлопчина – з «радянських слов'янофілів» і формує «русский фронт»). Допитувався, кому замовити рецензію в «Театр» на «Протокол» – Дмитрієву, Строевій чи Кисуньку? Не знаю. Дмитрієв краще пише про цирк, Строева – «подвержена груповим впливям», для неї вистава Єфремова неперевершена, а її поблажливість мені нецікава. Кисунько? Теж не найкращий варіант.

Зайшов до театру Станіславського, хотів забрати свій профспілковий квиток. Де там: у Валентини, як і раніше, немає марок, – НЕ ХОЧУТЬ віддати. Якийсь у них план?

На виході з театру зустрів Олега Табакова. Настрій в нього не весняний. У мене враження, що він не дуже любить своє директорство. Спершу мені здавалося, що всі його ниття на цю тему – чергове кокетування. А тепер я думаю, що це як з Львовом-Анохіним. Людина, здатна зробити багато більше, не може хотіти директорських кайданів. Табачков відчуває, що – не керує. А інфаркт уже мав. Конфлікти з хлопцями (така посада). Не дуже ладить з Галею Волчек. Багато енергії витрачається на речі нетворчі.

З іншого боку, у нього зараз гарний курс, хлоп'ята талановиті, і говорить Олег про них захоплено. Чи не має він наміру сотворити з ними **новий** театр? А чому би й ні?

Я сказав, що це був би найкращий вихід.

Увечері був Алік. Постарів. Говорили про різне, в тому числі і про з'їзд. Йому здається, будуть зміни. Що це за

Знову комсомол

загальнолюдське чекання «просто змін»? Мотив один: «бо так інакше далі не можна». Кожні 5-10 років минають під цим прапором: нарешті стаються зміни, проте – цілком в інший бік, протилежний чеканному. Алік пригнічений безвідповідальністю всіх і кожного на своїх ділянках: ніхто ні за що не відповідає. Хаос.

Ми розійшлися в одному. Я пояснював, що відповідальність абстрактна – це тільки ідеологія. Якби існувала приватна власність, то за неї, за цю власність, **кожний** відповідав би максимально. А «гуртове – значить чортове»; ось і відповідальність чортова. Алік – ні в яку, для нього соціалізм – найвища форма людської фантазії, але «по дорозге испортили»...

Колись і я так мислив.

Зламавсь телевізор. Алік довів, що він – не лише мислячий інтелігент, а й майстер-телевізійник (працює на заводі телевізорів). Розібрав, зібрав, знову розібрав і знову зібрав – щось викинув, пригвинтив – працює! Нехай живуть телевізійні інженери!

Пропонує нам купити кольоровий телевізор. Оце вже після чого абсолютно згоримо – не залишиться часу на все інше! Так я ще встигаю дещо зробити, а з телевізором, який не ламається? Та ще й з кольоровим?

У Тати (старшої) – 11 березня день народження.

Тітонька Наталя всерйоз лаштується до Москви. Я б хотів, щоб вона приїхала. Жива людина! А в цьому році їй буде 78!

(Це ж вона мені тоді блискуче відповіла, коли я говорив їй щось надто політичне – права людини, політика й арешти, ідея комунізму як чергова утопія... Відповіла фразою з «Гамлета»:

Ведь призрак, словно пар, неуязвим;

Борются с ним и глупо, и бесцельно...

Вони вже доборолися, і тіні своїх юних ілюзій тривожити більше не хочуть. І нас застерігають.

День у бігах. ЦК ВЛКСМ, потім театр.

**Середа,
3 березня**

Толмазову все-таки сказав, що їду до Києва. Купив подарунки для пані Орісі, зняв з книжки якісь гроші – для старих, зателефонував їм – що їду.

Весною пахне у повітрі. На 8-му вечора поїду до Кузьмівни, звідти з нею на вокзал. Завтра – Київ.

Читав Фреда Бодсворта. «Чужак с острова Барра». Багато не встиг, але – відчуття повітря й лісу (весни) – п'янить. Через рік-другий дам прочитати Оксані: неодмінно.

Але так хочеться, шляк би тебе трафив, сісти за прозу!.. Ось тільки чи зможу? Малий запас слів, немає тренажу словесної гри, немає мислення **словами**. Зв'язки тонкі й однорядні.

Треба іншого життя.

Підїздив до Києва з нез'ясованим чуттям провини. І хотілося, щоб хтось нас зустрів, і ні. Прийшов на вокзал Богдан Рильський, кругленький Казимиров, ще хтось. Казимирову я відразу вручив гроші на зворотній квиток. На пероні було імристо, таксі – катма, машина їхня – полама-на; одне слово, Київ як Київ.

**4–7
березня
1976 року**

Я провів Кузьмівну до «Москви», де їй зняли номер, а сам відразу до пані Орісі.

Пані Оріся не змінилась. Час над нею не владний. Може, глибші зморшки залягли біля очей, але – та ж хода, той же темперамент, ті ж вигуки, та ж раптова зміна настрою. Зраділа – щиро, замахала як вітряк руками на всі мої пакунки, консерви, апельсини – вези додому, своїм! – але зрештою все стало на місце. Випили чорної кави – не з чашок, а з філіжанок, посиділи не кріслах – а у фотелях, і розмовонька наша була три-чотири години. Згадали і Крюбу, і Гірнячка, і Театр імені Франкенштайна, і Миколу Лукаша – словом, – був «сеанс одночасної гри» на 24 дошках, і пані Орісенька

Київ

виграла усі партії! Бо змогла водночас тримати все у своїй класичній голові. Ні, наші предки були потужніші за нас – он які міцні гени! Пані Орися перескакувала з Курбаса на Крушельницького, з Тарапуньки на Петрову, з Шамоти на Штепселя й Білодіда, з Люди Ващенко на «самасшедчу» Нельку, а потім з невідомим жахом говорила про Коротюка, який виявився «не Коротюком, а Коротюковим!» – і навіть виїхав до Ізраїлю, опинившись у Штатах...» А такий же занозистий був українець! (Ось саме цього я й не помічав за ним).

Словом, живеться їй кепсько. Пенсія – 65 карбованців. Заощаджень – жодних. Своїх колекцій скла та малярства – не продає, до того ж за ними треба стежити; режим, догляд. Замовлень на переклади не дають, а сама вона не попросить. Про неї «забули». Так і доживає. Чи заходить хто до неї? Іноді Микола Лукаш: я зустрів його в неї наступного дня. Посивів. Теж без роботи. Продає книжки – з того й живе. Це Лукаш!!!

Від нього вимагають каяття – але вони не знають Миколу! Та й у чому каятись? Отак і триває ця бездіяльність. Він тоді подав заяву, так, мовляв, і так, Дзюбу звільніть – він хворий, візьміть мене, я старий, і погляди Дзюбині я вважаю за свої... Тоді Лукаша виключили зі спілки і вилучили всі видання з його перекладами. Потім Дзюбу звільнили, а на Лукашеві так і зависло тавро ворога народу. Висить досі. І всі мої любі письменники – анічичирк...

Я розповів Лукашеві, які листи й куди пішли на його захист, ми в Москві організовували велику кампанію. «Я знаю, – сказав Микола, – і дуже вдячний. Якби не ці листи, хто зна, що вони тут би зробили, земляки...»

Окремо – Микола Олександрович сказав пані Орисі, що в нього є копія **мого** листа до українського ЦК СПУ – про нього; йому Бажан передав... А справді писав – і одержав відповідь, що «ваше письмо получено, отдел поручил соответствующим организациям разобраться и дать ответ»; але відповіді після «разобраться» вже не було.

Говорили з Лукашем про Аполлінера...

А пані Орися дуже самотня. Нікуди не ходить, ні з ким не зустрічається. Читає.

Другого дня – ходив до Люди Ващенко (котра Резунова). Катерина вже велика (на рік старша за Оксану). Люда запросила до свого музею. Ми пішли з Кузьмівною: страшенно дякувала. Кераміка, одяг, музичні інструменти – багато всього; і географія різна, і в часі неоднаково.

Для етнографічного музею у Пирогові готове все. Але потрібен якийсь поштовх. Чи не могли б організувати листа від, скажімо, Козловського?

Ми з Євгенією Кузьмівною відразу ж взялися до діла. Я накидав текст, вона видзвонила Івана Семеновича, – про все домовилась. Він і підпише і подзвонить.

Музей у Пирогові відкриють у травні, якщо нічого не завадить. Хотіли до з'їзду, але хтось кинув, що це буде «націоналізм», ось і переляк. Лист із Москви дуже прискорив би справу.

Я зустрів Ніну Новоселицьку.

Були з Євг. Кузьмівною у Драчів. Він уже без п'яти хвилин лауреат премії імені Шевченка: пили за його нагороду. Такі в нього гарні діти – особливо Мар'янка! Ніби позначені знаком Бога. Марічка прийшла пізно, по десятій – семінар. Скаржилась – є путівка на відпочинок в Болгарію, але так важко оформити всі документи, що хай воно горить...

Ні, Україна – це Україна. На всьому лежить похмура тінь закомплексованості й другорядності. Українське чиновництво – ніби рангом найвище в Союзі. Бюрократія у квадраті.

Драч подарував мені фото. Симптоматично. Бажан і Драч розмовляють, а товариш Коротич заздрісно повертає до них голову – через плече. І такий в нього, бідного, вигляд...

Хотіли зустрітися з Бажаном – ні, він у санаторії. Дзвонили, розмовляли – переказав вітання Неллі, настроїв бадьорий. Перекладає Гельдерліна. «На книжку, – каже, – не розраховую, а ось невеличку добірку Павличко у «Всесвіті» обіцяє дати...»

Леся Танюк від одного з трійці

Це – Бажан – «не розраховує на книжку»! Абсурд? Але українська реальність, якої і абсурдом не назвеш... Павличко як виручитель Бажана! Вони тут усі просто подурили...

У театральному інституті спіймав мене Євген Онощенко, почав з'ясовувати, чи не пов'язав би я його з «Искусством», щоб там видали його книжечку (ненаписану ще!) про сучасну драматургію. Та коли Євген детальніше розповів мені, ЩО він вважає за драматургію і які ТЕНДЕНЦІЇ його тішать, я розвів руками, – ні, друже, такого з моєю допомогою не надрукуєш. Вибач, але шукай собі іншої Москви, іншого «искусства». Важко їм це пояснити. Не можна ж жити самими лише п'ятдесятими роками. Невже нічого на Україні не міняється?

Зустрів у коридорі Івана Олексійовича Волошина: вигляд пригнічений. Він моєї появи перелякався – я помітив це відразу. Невже написав щось про «Крушельницького»? Чи про Крега? В нього, смершиста, стане розуму...

Зустрівся з Юрком Покальчуком. Він познайомив мене із своєю Лілею. Тендітне дівча, тихе й ніякове, сиділо мовчки. А Юрко галасливий, моторний, весь у рухах. Умовляє мене взятися за інсценізування «Бригантини» Олесья Гончара. Ні. Зі свого боку, радше самому сісти за написання власної п'єси – а ну, як у ньому пропадає драматург? Буде за тиждень у Москві – продовжимо.

Покальчук завів мене у «Сяйво». Я купив там словник (1937), монографію про Шопенгауера (Б. Выховский), з десяток подарункових книжок. Гортаючи «Про літературу» Луначарського, раптом не побачив там його статті про Шевченка. Розпитав Юрка. Справді, була про це в інституті розмова – і вилучили. Дзевєрін – «за», Шамота – «проти». Шамотиння перемогло. Це ж треба – боятися – і кого? – Луначарського! В оцінці Шевченка! Вилучили з причини «неблагойдності» позиції (для Луначарського Шевченко – національний геній, а цих слів в українській лексиці від якогось часу вживати не можна).

$3 + 10,5 = 29,5$ М. ДРАЧ

Я купив це у своєму роді унікальне видання: від рецензую. Неодмінно покажу Ірині Анатолівні – з відповідним коментарем. Треба їм всипати по перше число, шамотинцям...

До речі, днями довідався, що Ірина Анатолівна – не рідна дочка Анатолія Васильовича; вона донька Розенель. Народилась, коли Розенель мала 16 чи 17 років, але вона дуже СХОЖА! (!) на Луначарського! Дейч говорив, що в ній від Луначарського все – навіть ритм розмови, навіть жестикуляція! Анатолій Васильович дуже

її любив і не дозволяв нікому говорити про те, що вона – не рідна.

Був у російському театрі, говорив з Михайлом Резніковичем. Він цікавий тип. Розмовляв **пошепки**, постійно підходячи до дверей і прислухаючись – чи, бува не підслуховують? Театр у театрі...

У Резніковича конфлікт з Ненашевим. Коли я сказав, що Софронова, ймовірно, зняли чи от-от знімуть з редакторів «Огонька», Михайло аж зайшовся від радості. Ненашев поставив «Странного доктора», і всі відхрещуються. Та й Ніна казала, що це дуже погано.

Зазирнув в інститут мистецтвознавства. Були там Станішевський, Пилипчук, Петро Кравчук (не канадський, а той, про якого писала мені з Одеси Юлія Миколаївна Розумовська). Справив добре враження. А Станішевський – як цукор. Хвалив, сипав компліменти, ображався (!), що я до

нього не пишу. «Як ти міг, Лесику, навіть подумати, що я сказав щось про КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО погане?» – страждав він. Актор з нього кепський, і я його швидко вгамував, нагадавши, ДЕ САМЕ І ЩО САМЕ він говорив, за яких обставин і з якою метою. Почав вибачатися: «Ну, це не зовсім так... І потім, Київ тобі не Москва...»

Фе...

Пилипчук обіцяв вислати книгу Руліна, якої я не маю.

Були ще якісь зустрічі – але то все прохідне. Київ цього разу не сподобався. Настрій у всіх поганий, всі жаліються, всі хочуть втікати (Бутенко влаштовується на стажування у Москві – на рік; я говорив з Олененком, і він пообіцяв посприяти).

Адміністративний Київ. Всі поховалися по кутках. Нема вистав, нема виставок, нема цікавих вечорів, забули про дискусії. Страх причаївся...

№ 133

Дорогі Нелю і Оксанко!

Радощів Вам у день весни: М. Рачук

Лесику, ледве дістав книжечку Демченка і надсилаю тобі. Їх ще в Чернівцях не було, тому й ледве дістав.

Прочитай, якщо вона заслуговує на увагу, чи я думаю, що саме так, то може там десь яке слово про цю книжечку.

Надсилаю 1 екземпляр, бо в мене всього 2. Думаю – Євгенії Кузьмівні.

У Марганці Крега зовсім не було. Так написав мені брат.

Новин таких немає. Рецензії на цю книжку поки що не надсилаю. Якщо ж вона буде потрібна, то я відразу надішлю. Думаю, ми домовимось про це по телефону.

Даруй, що турбую, але думаю, що це наша спільна справа.

З глибокою повагою

М. Рачук

4 березня 75 р. Чернівці.

7
березня,
неділя

Пробував розібратися у доповіді Косигіна – і втомився. «Повисить», «осуществить», «принять меры», «улучшить», «обеспечить», «расширить», – все це гарні й потрібні дієслова. Але «жечь сердца людей» такими «глаголами» сьогодні важко. добре було б засісти за порівняльний аналіз цифр – цього з'їзду і попереднього. Мабуть лише VIII розділ – цікавий для пересічного читача. Задуми великі.

Але чому – такі малі надії на розвиток зовнішніх економічних зв'язків?

Приїхав Вадим Перельмутер – з дочкою і дружиною. Гралися вони тут – Кирюша Загоруйко, Лена, собаки – словом, цілковитий кавардак. Гримувалися, танцювали, стріляли, були «індійцями» й «амазонками» – галасу на цілий рік.

Оксана – вчора, коли мене не було – приходить сумна. Нелля питає: «Що таке?» Мовчить. Знову розпити – і, нарешті, висловила Льові. Виявляється, їй потрібен телефон Брежнєва. Лише він один може зарадити їхньому лихові.

А сталося ось що. Два дні тому пропав Пушок, той величезний пес, який час від часу з'являвся перед нашими дверима й одного разу накинувся на Марину Орлову. Добре, що була в шубі – шубу подер, до тіла не дістав. Взагалі-то він смирний, – але перед тим діти повели його до лікаря, давати укол від шаленства: після такого уколу він і накинувся на Орлову...

Так от цей самий Пушок раптом і пропав. Три дні його не було. І якийсь дев'ятикласник заявив, що це він його піймав, повісив на дереві й «разорвал ему пасть». Левко переконаний, що все це вигадка, що дев'ятикласник просто дразнить дівчат, а насправді Пушка міг забрати гибель. На Оксану ця розповідь справила велике враження. Вони з подругами порадилися і вирішили дзвонити «прямо Брежнєву».

Ніби обійшлося. Дев'ятикласника покарали, хоч він і не зробив того, про що розповідав, – але покарали, аби не лякав дітей. Отож обійшлося без втручання Центрального Комітету ЦК КПРС...

Вадим приніс «Новейшую русскую поэзию» Р. Якобсона (який подобався Теодору Нетте – «напролет болтал о Ромке Якобсоне и смешно потел, стихи уча...») Про Хлебнікова – дуже несподівано. Взагалі, відзначаю великі пробіли в моїй освіті...

Бачив у Вадима «Франкенштайна» (переклад). Знаю лише за фільмом. Треба прочитати.

Нелля перекладає Лема. Стаття її про футурологію рухається поволі.

Відзначили ми цей день «застольним періодом», після чого Левко відлетів до Єревану, а ми з Нелкою пішли дивитись «Іванова» в Ленкомі. З товаришем Леоновим у головній ролі.

Поволі, – і це дратує! – йде завіса. У напівтемряві якісь обриси – стіл чи труна, хтось сидить. Іванов. Хтось до нього підповзає. У накинутому на голові капюшоні із старого мішка. Цілиться з ружа. Ось-ось вистрілить. Музичне щось – фон. Світло – пробивається: ледь-ледь... З'ясовується, це Боркін, і такі в нього «жарти». Боркіна грає Збруєв, рішення нетрадиційне. Але в акторськи неприродній, тому – фальш («театр»). Надто багато собі вигадав, а – не тягне. Відчайдушно виразна жестикуляція, перевантаження – таке слід було грати Дурову, і не у Захарова – у Ефроса. Нема глибини: тобто – прийом виразніший ніж виконання.

Художники – Твардовська й Макушенко. Коробка інтер'єру, вирізані дірки дверей, рами вікон приставлені до стін. Два абсолютно однакових павільйони – на першому й другому планах. Однакові меблі. Думка

8

березня,
понеділок«Іванов»
ч Марка
Захарова

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ:

Иванов Николай Алексеевич, неперемный член по крестьянским делам присутствия	— Е. П. Леонов народный артист РСФСР
Анна Петровна, его жена, урожденная Сарра Абрамсон	— И. М. Чурикова
Шабельский Матвей Семенович, граф, его дядя по матери	— В. Д. Ларионов заслуженный артист РСФСР
Лебедев Павел Кириллыч, председатель земской управы	— Н. А. Скоробогатов
Зинаида Савишна, его жена	— В. М. Орлова народная артистка РСФСР
Саша, дочь Лебедевых	— Т. М. Дербенева
Львов Евгений Константинович, земский врач	— В. Ф. Речман
Бабакина Марфа Егоровна — вдова, помещица, дочь богатого купца	— М. И. Струнова — С. И. Савелова заслуженная артистка РСФСР
Косых Дмитрий Никитич — акцизный	— Н. А. Шушарин
Боркин Михаил Михайлович — дальний родственник Иванова и управляющий его имением	— А. В. Збруев
Авдолья Назаровна, старуха с неопределенной профессией	— С. В. Гиацинтова — Т. П. Альцева — З. А. Кузнецова лауреат Государственной премии СССР заслуженная артистка РСФСР заслуженная артистка РСФСР
Егорушка, нахлебник Лебедевых	— В. П. Кузнецов
Гости:	— Н. П. Горшкова — А. М. Дорохина — А. Б. Пермяков — О. Ю. Севастьянов

про повторюваність, однаковість умов життя як у Лебедєвих, так і у Іванових. Це непогано вирішується, але нічого з тієї «однаковості» не виникає: художники окремо – режисер окремо.

Струнову-Бабакіну «лапають» у темряві так, як у підворотні, вона верещить, кричить і б'ється (б'є Боркіна); непогано виліплєні гості у Лебедєвих. Один якийсь дивак весь хоче проголошувати промову, але – набирає повітря, піднімає руку, а слів – нема. Думок нема. Фейлетонно.

Майже цитата з «Чорта» в одній сцені – те, що так мило робив Белановський в 2-й дії («мы не обязаны думать»).

Виставу зліплєно міцною рукою, все на місці, – крім головного – про що це все? Які ідеї в ній звучать?

А ідеї негарні. Марк Захаров пробує довести, що не має для нього ворога більшого, ніж інтелігенція. І не просто «так называемая» – будь-яка. І робить він це де тільки можна. Перетворивши Іванова на позбавленого думок нікчєму, зробивши його «людиною з натовпу», він не просто сперечається з Чєховим. Він – заперечує, відкидає його. Головним героєм стає Сарра, в якій постійно підкрєслюється, що вона – Абрамсон. Блискуча Чурікова несе єврейську тему у всій виразності, з багатьма відтінками й півтонами. Вона – істота, нервова й тонка, вона – втілення вимираючого начала: це єдина людина у виставі, якій співчуваєш. Напевне, справа не лише в режисурі. Чурікова – тендітна й ніжна актриса, вона живе на сцені так, ніби ось-ось вмере від нервового перенапруження; при погляді на неї забуваєш усю цю Росію Боркіних, Лебедєвих, Іванових, Львових... Якби не Чурікова, виставу можна було б вважати проваленою: а з НЕЮ виникає можливість такої інтерпретації п'єси.

В. Ларіонов

Це п'єса про єврейську героїню в Росії, п'єса про єврейку «среди пошлого русского народа»...

Леонов залишив мене глибоко байдужим до долі свого Іванова, – за ним навіть цього разу немає правди – того, що від Леонова ніколи не віднімеш. Мене дратували неприхована вульгарність головної ідеї постановника: затягнути публіку до зали на ім'я відомого актора. Кіноактора.

Марк Захаров робить на це ставку: всі його п'ять вистав тут позначені цією «ставкою». Але тут все – в чорну діру, туди зникає поступово вся вистава (лишається Чурікова).

Це не від невміння. Тут чітке бажання епатації.

Гарний актор – Скоробогатов (Лебедев). Достовірний, але ще й переконливо-сьогоднішній – без модернізації «понарошку». А ось Ларіонов грає Шабельського нудно, на трюках, і режисер постійно прикриває його собою...

Портретно-лялькова Саша (Дербеньова). Гіацинтова у ролі Авдоті Назарівни викликала оплески, але це не краща її роль.

Н. Скоробогатов

Вистава не вийшла. Не знаю, чи можна йти до Чехова без запасу власних ідей. На одній лише «організації» не пройдеш, не той автор. Цікаво, що́ Марк сам думає про цю свою роботу?

Та й чи його це повністю робота? На афіші – постановка М. Захарова та С. Штейна. Основну репетиційну роботу вів Штейн: Леонов сердився, що Штейн «абсолютно, сволочь, выхолащивал все мужское, не Россия – одни педерасты...»

Не знаю, це він одержав враження від вистави (себто від роботи у виставі) – чи говорить як один з ПРИНЦИПОВИХ гомосексуалістів у Москві; інші ховаються, відчувають ущербність, а Штейн – виставляє напоказ? Але що ж тоді робить художній керівник і головний режисер? Йому теж подобається «вивих»?

Та вже ж звісно, «російським Гамлетом» цього Іванова не назвеш. Такий собі кусень м'яса, лапша й нездара, мотляється по сцені: геть стратив свою привабливість Леонов – і відчуває це, йому **скучно** грати...

Він – ніхто на нічийй землі, вкинули його сюди копняком долі – ось він і вовтузиться. Леонову ніби соромно високих слів, які дав героєві Чехов – він їх з'їдає, ковтає, затинається... забалакує.

Була на виставі Таня Шах-Азізова й говорила про «потремающее одиночество» Іванова. Нічого подібного я не побачив. Якщо й існує тут чиясь самотність, то це самотність Сарри – самотність на чужій землі, серед людей, яких і вона не любить, і вони її – так само.

Для чого Захаров ввів так багато «випадкових», вигаданих людей, яких нема у Чехова? Просто взяв акторів, призначив на ролі – й каже – грайте, що хочете, аби тільки ви ДРАТУВАЛИ Іванова, аби тільки ЗАВАЖАЛИ йому: і вони фейлетонять, як можуть, бо це ж не задача для актора...

Прийом: дія починається, накладка, і сцена повторюється знову, ще раз – в тих же інтонаціях і рухах; це так ніби їм **набридло** імпровізувати, що з них візьмеш – люди шаблону, всі **однакові**. Марку Захарову хочеться відтворити одноманітність: але не можна грати нудьгу засобами нудьги.

С. Ціцинџова

Ж. Чурікова

А ще тут виразно відчувається «смій» на адресу самого Чехова. Акторам і Марку Захарову ніби й незрозуміло, що, знявши **всі** внутрішні драми персонажів, зпародіювавши їх монотонністю і схожістю, вони руйнують сам механізм взаємин всередині п'єси... і оді немає на що дивитися.

Дехто в залі охав і ахав – трагедія, драма, сміливе прочитання. Як на мене, невдала спроба випрямити п'єсу, вивернути її навиворіт і вбрати в новий кожух одну лише Сарру. Рятує індивідуальність актриси – тільки. Але й у неї не вибудована роль, бо нема **партнерів**,

немає двобоїв, нема на чому утверджувати їй себе.

Ситуація Іванов-Саша теж абсолютно нікчемна, НЕМА ПРОБЛЕМ. Отут, я гадаю, і нашкодив шолудивий Штейн...

І все-таки це вистава про Чурікову, про Сарру, про вимирання тонкості й таланту. Якби не Чурікова з її очима й з її ламкою пластикою, якби не ці хворобливі інтонації – я б поставив на цій виставі Марка Захарова хрест.

Але як би їй допомогло, коли б Леонов хоч іноді її **помічав**, якби між ними був **процес**, якби – вдвлявся в неї, а через неї – в себе! Ні, він грає елементарно міщанина, якому все це «ні до чого». А міщанин не може бути героєм трагедії. Тому вони й не зустрічаються в цій п'єсі – двоє прекрасних акторів, Леонов і Чурікова, – що їх **примусили** грати в різних жанрах, тривати монологічно.

Окремі його «інтонації» правдиві, але це тільки зайвий раз підкреслює НЕПРАВДИВІСТЬ його як персонажа в цілому.

Я дуже й дуже засмучений цією роботою Захарова. Що з ним сталося? Перехвалили – і він повірив?

...

Ед. Бутенко з Києва: ніби виходить у нього стажування. Правда, він чомусь вибрав театр Маяковського (я йому радив – МХАТ).

Митников запросив на перегляд – завтра вранці вони здають «День приезда – день отъезда». Черних, Хомський, Бланк.

Подзвонила Т. Наташа – приїде 11-го з Ленінграда. Треба зустріти.

У Москві – Сергій Данченко. Сказав, хоче зустрітися. Завтра – після перегляду вистави у Мосраді.

Довго й нудно інтерв'ювала мене Наталя Дмитрівна Заславська для «Сов. культури».

У театрі вшановували наших жінок – хлопці написали вірші, читали куплетики та ін. Я – втік. Не добре, але в ресторані ВТО на мене чекала Нелля, і, поставлений перед вибором «жінки взагалі» і «жінка зокрема», обрав приватновласницький сектор.

У «Сов. культурі» В. Широкий надрукував чималу статтю «Струны производственной темы», в якій вичитав я про «Испытание» Бокарева в театрі Станіславського: у похвальному тоні. Так само хвалить він «Мезозойську історію» у Малому театрі – виставу, яку лають усі прихильники Равенських (про його опонентів я вже не кажу).

Кілька слів у нього про наш «Протокол одного засідання».

«...Сюда следует отнести еще один спектакль по пьесе А. Гельмана «Премия», привлечшей внимание десятков наших театров публицистическим напором, непримиримостью гражданской позиции главного героя – в Театре имени А. С. Пушкина (постановщик Л. Танюк) с А. Кочетковым в роли Потапова, нашедшим свой угол зрения на характер и поведение героя в той исключительной ситуации, в которой развивается действие».

Формулювання вельми абстрактне. Можу пояснити його лише тим, що важко написати про те, чого не бачив. Він був записаний на виставу, але – не приходив, це абсолютно точно. Типовий розряд «заочної практики» – на чужих враженнях.

10 берез-
ня, середа

*Драчеві дали
премію (премії
взагалі)*

З Києва повернулась Євг. Кузьмівна. Зустрілася з Бажаном. Вітання мені й Неллі, перекладає Гельдерліна, бадьорий. Ображається, чому не пишемо. Не добре.

Іванові дали премію – я такий радий, ніби це мені! «Кора і крона» не краща його книжка, але він давно переріс багатьох лауреатів... Ця премія починалась як дуже значна – 1962-й рік, Олесь Гончар і Павло Тичина, потім Григорій Тютюнник за «Вир» і Сосюра: ми дуже вболівали, щоб не дали комусь «негідному». Малишко, Бажан, Вільде, Панч – це все було серйозно. А потім раптом – Іван Ле? За що? За «Хмельницького»? Раптом у рік празької весни – Леонід Миколайович Новиченко: і більш нікому! За що? За ідеологію... А вже з 1970 почався майже фарс: Канівець за своїх «Ульянових» плюс Збанага, наступного року – Корнійчук, Левада, Козаченко... Козаченко – за «Листи з патрона»! – це дуже добре переказував Гриць Булах... з Тютюнника... Як Козаченко «закопав і відкопав»... «треба знати, що закопувати».

У рік погромний для шестидесятників – погромникові й дали премію – Платону Вороньку. Зовсім запаскудили ім'я Шевченка...

Присудження премії Драчу якось реабілітувало її.

З шестидесятників він удостоївся перший. Удостоївся тепер, коли вчорашні друзі починають його лаяти. Але ж Драч є Драч, він таки **зреформував** українську поезію, він **ЗАГОВОРИВ** цілком новою мовою, новим поетичним жестом! – це ж уже **відбулося**, цього не можна не бачити!

*Вистава у
Завадського*

Перегляд. «Спектакль хорошо сработан» – ось найточніший вираз. Так чистенько все організовано, картинка за картинкою – все єдиним потоком, «без сучка – без задоринки». Професійно відлагоджена режисерська машина. У центрі величезної сцени – коробка, все три звернені до публіки стінки можуть закриватися й падати на

підлогу: шкатулка. Зарядили – вивези – відкрили. Закрили – відвезли. Знову вивезли – відкрили. Все це виконують під музику дисципліновані «артисти мімансу»: мимоволі виникає «виробнича» асоціація. Ось вона все й псує.

Позаяк все описане в п'єсі (а п'єса про старе виробництво) – навпаки: хаос, непідмазане, скрипить як стара підвода. А тут дивишся й міркуєш собі: якщо в нашій радянській промисловості все так відпрацьовано й так чітко функціонує, – як у виставі Хомського – для чого кричати про необхідність реорганізації? Якщо ми на такому рівні виробництва – чому ми тоді так погано живемо? Чому тоді в нас такі неконкурентні товари, такі малі зарплати, таке барахло замість техніки?

Це, так би мовити, помилка режисерської результативності. В цілому за драматургією значно слабіше за Гельмана, і хвилює публіку тільки лірична тема (поберуться – чи ні?) А всю історію з реконструкцією народ сприймає виключно як «отвлекающий от любви фон» («маневр»).

Є й кілька вартих думок, висловлених виставою – саме висловлених, тільки через СЛОВО: якби обернути їх на драматургію, запам'яталося б. Бо п'єса – одноденка.

Тараторкін – дуже несподіваний актор. Він відчуває фальшиве спрямування Хомського (ввести в русло «производственной проблематики» – это модно, и единственный способ претендовать на госпремию» – я чув такий мотив від учасника вистави!), і намагається занизити офіціоз. Тараторкін постійно в роздумі.

Неприродність і нарочитість є у всіх виконавців: крім Саввіної – а Саввіна – «щеголяет простотцей». Іноді це в неї виходить аж надто «по-простецки», і тоді із зали їй кричать: «Громче!» Але вона гарна актриса, знайшла СВОЄ в ролі, – якщо правду говорити, бляклій, ненаписаній...

Парторг прибитий сірістю, та й важко його грати – йому не дано в п'єсі **вчинків**. Прокопенко-В. Бутенко – неглибокий, не відчуваєш особистої драми. В одному епізоді стра-

шенно симпатичний Леньков (чи Ліньков?) – із мавп'ячою своєю пластикою, довгою гривою – грає передового бригадира, мало не члена обкому партії чи депутата. Оця гра не за правилами – дуже добре! Молодець і Леньков, і Паша Хомський.

У п'єсі взагалі багато розмов про стрижки, зачіски, брюки.

Професійна робота, але багато ремісничого рукоділля – без виходу на глибину, на велику емоцію, на нову ідею. Це не ефросівська «Людина збоку», – у Ефроса це хоча й сухувато поставлено, але – навала нерозрешимості проблеми, психологічний закут – і читається як істинна драма. Тут – все ясно від початку й до кінця – і лише дивуєшся, чого це вони весь час ускладнюють собі прийняття рішення (очевидного!).

Може, я знову скажу щось непристойне, але й у цій виставі я відчув брак чоловічої волі, брак **мужчини**. Такий собі психологічний верлібр, гладкопис.

Боря Бланк: «Ха-ха-ха! Какое это имеет отношение к делу! Да, Любимов – мужик настоящий, без всяких так ориентаций на чужие задницы. А Паша Хомский – наш антипод. И что? Зато режиссер талантливый! Это его собачье дело!»

Тему цю підняв Ной Аваліані, який просто не може змовчати, коли «щось таке...» Вони йому в балеті допекли – і він поділяє весь світ мистецтва на «ничего подобного» і «ты в наш садик не ходи...» Як не бридко про все розводитися, бо то справа для кожного глибоко особиста, але я, як і Ной, такої думки, що в мистецтві **стать** – надзвичайно важлива. І Вацлав Ніжинський може бути генієм. Згоден. Але жінка на сцені має бути жінкою, а чоловік – чоловіком. Коли це плутається, щось стає негарзд із талантом. Львов-Анохін, очевидно, дуже талановита людина. З ним мені завжди цікаво розмовляти, він дуже нервово тонкий. Або той же Борис Романов з Театру Станіславського. Очевидно, як **організми** – вони не симулюють талант. Але владно формувати життя здатний лише Митець, який чинить за образом і подобою Бога. А Бог, хоч би що там го-

Дещо про чоловіків

ворили, не є щось середньоарифметичне. Він є мужчина. І виліпив він не щось, а саме Чоловіка та Жінку, і це є Коханя, і від того все пішло.

Я багато думаю на ці теми. І все частіше приходжу до одного висновку: всі біди людства – від того, що ми НЕДОВИРАЖЕНІ чоловіки та жінки. Що мужчина перестає бути мужчиною, а жінка – жінкою. І тоді основна енергія йде не на творення чогось **третього** (а любов неодмінно **творчість!**), а на самообслуговування.

Отож деякі з митців є «тупіковою гілкою людства». Їх шкода, але це так. А поскільки театр є чуттєвий експеримент не лише над людською оболонкою, а й над сутністю життя, ми відчуваємо в ньому цю неправду глибоко інтуїтивно.

Але нехай не все стає прозорим. Жартував же парадоксалист Станіслав Єжи Лець: «Не треба намагатися зрозуміти один одного, – щоб не зненавидіти самих себе...»

Будьмо великодушні – і кожному своє.

Стосовно ж вистави – публіка була спокійна. З першої дії багато хто пішов – і марно: у другій частині вистава була зібрана, там багато повітря, там ближче до складного.

Мав розмову з Сергієм Данченком. Про все. Ну що Сергій... Кокетував і «скритничал». Я не з тих людей, які лізуть у душу, але що він, що Коля Мерзлікін – «навздогад буряків – щоб дали капусти». Їм ніби не вільно зсередини мати завершену думку; Сергій ніби постійно промацує ґрунт, щоб упевнитись, чи міцний. А вже про плани, що і як будеш ставити, де працювати – суцільна непевність. Іноді здається, що це він внутрішньої нерівноваги, від певних комплексів. А часом думаєш – може, так і треба, не кожен же внутрішній процес неодмінно виливати на папір чи в діалог... він од того може й пересохнути.

Сергій Данченко

Наприкінці розмови я спитав у нього про одну штуку. Колись Бойчук написав, чи не зміг би він передати мені книгу про театр-студію Гірняка – через Данченка? Чим вкрай здивував. Данченко був завше обережний і втівав від будь-якого «...ізму» як чорт від ладану. Я не міг відповісти Бойчукові ні ствердно, ні заперечно, не поговоривши попередньо про це з Сергієм. Не встиг я договорити фразу до кінця, як Сергій відразу ж сказав – «звичайно, хай передає, напиши йому – я згоден!»

Ця його поспішність мені не сподобалась: навіть не дав собі праці зосередитись на проблемі (чи можливих наслідках). Але вже за кілька секунд – я сам на себе розсердився: так бозна до чого можна дійти. Напишу. Нехай передасть – чого ми ускладнюємо?

Павличко поїде на відкриття пам'ятника Лесі Українки – США? У квітні.

...

Віддав Толмазову читати польську п'єсу «Скандал в Хелльберге» Єжи Брошкевича. Щось мене в ній відлякує... Але якби він сам погодився (загорівся!) зіграти Майора?

Чи він уже поставив на собі як на акторі хреста?

...

Їздив у Палац Піонерів, з Аваліані й Пічхадзе. Концерт на 18-те. Вивчав сцену. Складна. Звук поганий, треба замовляти динаміки, апаратуру, привозити світло.

Не знаю, що й робити.

...

Наші діти – суцільна радість. Володін Кирил прокидається о 3-й ночі: «Папа, кажется, нам задали сочинение, а я забыл. Как быть?» Той кладе його спати знову – не хвилюйся, вранці комусь подзвонимо, питаємо, чи задавали, спи... За півгодини той знову прокидається: «Нет, папа, нельзя спать, действительно задали...» – «О чем?» – «Как я провел праздник...» Що робити, Володя такий «папочка», що відмовити не годен. Встали, пишуть. На шосту ран-

ку закінчили, Кирюша розповів, як вони гралися з Яною та Оксаною, як виховували собаку – словом, справилися. Ліг. Заснув. Вранці, перед школою, прокидається, дзвонить сусідському хлопчику – задавали чи ні?

Виявляється: це йому справді приснилося. Марно **старалися**.

В Одесі у Галі Болденкової (це Володіна племінниця) народився син. Час збігає дуже швидко – у мене в пам'яті вона зовсім ще малою, – «Какой ты национальности? – Одесситка».

...

Щойно звернув увагу на такий казус: за «Екатерину Измайлову» премією Тараса Шевченка нагородили всіх – Шостаковича, Сімеонова, Венедиктова, Загребельного, – але не дали премії режисерові-постановнику (!) Ірині Молостовій та художнику-постановнику Д. Боровському, які забезпечили успіх постановки...

Ну добре, Боровського вони трактують тепер як «чужого», – поїхав до Москви; а Молостова? Називаючи цю виставу видатною **віхою** в розвитку українського оперного мистецтва, як можна обійтись без того, хто її **поставив** на сцені?

Тільки на Україні можливі такі варіанти.

Втім, щось подібного було і з «Сталеварами» у МХАТі, – коли премії видали всім – крім автора п'єси. То я ще це якось можу пояснити: п'єса – слабша за виставу; а тут? Тут після Шостаковича все залежало від режисера й художника!

Виставляли на премію і Сергія Данченка. У нього таких взаємин з владою, як у Молостової чи у Боровського, ніколи не буде.

11
березня,
четвер

*Літка Наталія –
про Михайла
Павловича*

Приїхала моя ленінградська тітка, – дуже був зворушений тим, що я її зустрів (ніби могло бути інакше?!). Відвіз її додому – й мусив мчати в ЦК комсомолу. Там усе помінялося. Після мого протесту (погана сцена у Палаці Піонерів!) – відмінили піонерію і перенесли все в кінотеатр «Октябрь» на Арбаті. Зі мною знову не порадилися.

Я висловив Панченкові й Огородовій своє «фе». Там зала на 1500 чоловіка з неможливою для концерту акустикою. Сцена без завіси. Ані вивести людей на сцену, ані забрати їх звідти. А треба розмістити стіл для секретарів, оркестр Силантьєва, ансамбль МЗО, 80 дітей з хору Попова й стільки ж – з «Радуги» (Грузія). Неможливо.

Далі я підрахував, скільки часу це займе, якщо і вручатимуть премії, і вітатимуть, і чекатимуть, доки нагороджені відповідатимуть «номерами». Мінімум 5 годин. Неможливо.

– Що ви пропонуєте? – спитав Горчаков, якого ніби пророчать ідеологом замість Матвеева.

– Пропоную зібрати всіх вранці у ЦК, вручити премії, а ввечері дати чистий концерт, без ідеологічних фінтіфлюшок; і що не всі нагороджені брали участь. Не потрібний Дитячий музичний театр Наталі Сац, 18-го вони на гастролях у Тбілісі, баба з возу; не потрібен Кіровський ТЮГ, нема чого робити архітекторам. Тобто зробити нормальний концерт, без будь-яких «фантазій на воді». Тому що для театралізованого концерту-вистави потрібний час, проби, декорації, художник, оформлення, гарна сцена.

Горчаков сперечався (більше для проформи, щоб не зразу здати назад); я накидав сценарій концерту.

Але як відмовитись від зали «Октябрь»?

І друга проблема: як би мені не захворіти. Болить голова, простуда. Аби не грип.

Вчора – вистава в МГУ – дивились з т. Наталею – «Монолог с молодым человеком» (химерна назва). П'єсу написав режисер театру. всупереч моді на театр МГУ – вистава препогана, нецікава. А до того ж тітка Наталя Павлівна нічого не чула – вони говорять тихенько, а в неї кепсько зі слухом. Сюжет? Сучасна літня жінка – колишня льотчиця, її монологи плюс картинки «современных нравов»: посередньо. Інна Кисунько дуже переживала, що мені не сподобалось: колись, каже, це була гарна вистава (?) Може, колись і було – та загуло: зараз це «трамвайний гурток».

Та й аудиторія підвела – було в залі не більше як сорок чоловіка. Тітка Наталя дуже лаялась, чому ми пішли – «Я що, для цього приїхала до Москви?»

Увечері ми цікаво з нею зачепили багато тем. Розмова про Мих. Павловича Алексеєва. Вона раптом каже: «Він – озлоблений і черствий. Егоїст. Нікому з родичів ніколи не допомагав. Під час блокади. Тексти: «Наташа, приходи не завтра – завтра у нас гості будуть; приходи послезавтра». (Це – запрошення на день народження).

Родичі.

Українофобські настрої.

Я був у нього й нічого такого не відчув. Дуже сердечно він мене прийняв. Без скидки на «бідного родича». І все, що розповіла т. Наталя – неприємно. Це ніяк не в'яжеться з тим, що **пише** академік Алексеєв...

Життя – п'єса?

Я сперечався й захищав Михайла Павловича, але відступив під натиском Неллі й тітки Наталі. Мають рацію – «академік запанів». А тут він ще й на листа Сергія Білоконя не відповів, для т. Наталі це взагалі конфуз. (Але я собі уявляю Білоконя та його вимоги до академіка!) З Рильським вони, виявляється, побили горшки відразу після того відомого листа Рильського до Паустовського...

12
березня,
п'ятниця

А може, тут залежить і від взаємин «Алексеев – Україна»? Він вважав себе до певної міри українцем – а Україна його відкинула. Він писав про російську культуру – а Росія ставилась до нього як до українського «іногородця». Чи не такий випадок як зі Сталіним, який намагався бути кращим фахівцем з російської мови, ніж будь-хто... Я не кажу зараз про деякі риси його егоцентризму, – а тільки про його позицію у російсько-українській проблематиці. Адже почав він з українських дум та писань про українське бароко, про запорожців... А потім дійшло до того, що слова «Україна» чути не міг... Хоч усі його друзі лишилися – там.

Під час нашої зустрічі він жадібно випитував у мене про все **нове** – нова поезія, Драч – Ліна Костенко – Вінграновський, кіно, критика – Світличний, Іванисенко, перекладачі – Лукаш, Кочур... Тобто він уже не вірив, що крім України Корнійчука там щось можливе. Україну сприймав як постачальника радянського істеблішменту («все они на «г...»).

Гамазова Лариса Володимирівна з видавництва: я досі не віддав їм рецензію на рукопис про музику. У вівторок залишу в театрі на прохідній, пришлють кур'єра. Рукопис надзвичайно поганий, автор базікало й дурень, «с ученым видом знатока разглагольствует» чорт зна про що, – «о Байроне, ну о материях разных...» Профанація мистецтва така, що хоч вий собакою, аби такого не друкували. Між тим автор якась цяця, за ним стоять відповідні відділи академії та Спілки Композиторів. Я написав дуже люту рецензію, нищівну. Але краще б це був фейлетон...

*Мій
«Протокол»*

Увечері був «Протокол...» Заміною. Перша дія пройшла в розумній і напруженій тиші. Друга дія – ще краще. Публіка сприйняла фундаментально. І це незважаючи на те, що відбулась заміна, що ті, хто прийшов, бачили цю назву чи у МХАТі, чи фільмі, чи телевізійний показ Товсто-

ногова, і квитки вертали в касу. Проте **інші**, які чергували біля театру, відразу ж купували ці квитки: це гарний знак, – отже, поголос про виставу пішов гарний. Може, й не було аншлагу, але партер, амфітеатр і бельетаж були забиті.

На що я сьогодні звернув увагу? По-перше, вистава відбулась абсолютно не як «публіцистична». Тобто весь її пафос було переведено в трагедійний ряд, у факт НЕМОЖЛИВОСТІ змін. І причина неможливості – ОЦІ ЛЮДИ, які не хочуть починати **змін** із самих себе. І якщо на початку Потапов-Кочетков іде на них танком, тисне й давить – і дещо домагається, то поступово він починає усвідомлювати приреченість власної ідеї. Ні, він не відмовляється від неї, але це вже переходить у логіку Сартра побудов, у логіку Антігони Ануїя... («Розумію, що це нічого не дасть, але мушу, такий мій хрест!»).

По-друге, чи не вперше на радянській сцені виявилось, що «партійці – теж люди»; сюжет їхніх взаємовідносин лише одним доторком сюжет партійний, все інше – це становлення людей, нищення себе за старою схемою – і творення за новою. Ось у такому сенсі публіка була дуже здивована. Чим? Та тим, що якісь там «банальні» члени парткому («ми що, не знаємо, які сьогодні члени парткому?») **проживали** ці три години у виставі як персонажі п'єси Шекспіра; чи якогось нинішнього західного автора на крайній випадок. Тобто: сюжет «премії» був тільки знак, тільки шифр – йшлося на глибині про інше. Публіка це сприйняла («інше!»).

По-третє, роздвоєння думки про виставу. Працівники району чи там мінкультури, партістеблшмент – щасливий тим, що про **партійні проблеми** можна, виявляється, говорити в такій високій тональності: отже, те, чим вони займаються, є **важливе**, театр підносить їхній чиновний престиж! Працівники ж ВИЩОГО рангу, особливо з театральних шефів – незадоволені тим, що це «парт життя» є **шифр**, а «начинка», на їхню думку, підривна, ревізійоністська. Толмазов більше спілкується з «шефами» – і в нього розгублений

вигляд. На акторів виходять здебільша середняки – й актори почувуються переможцями.

Надзвичайно гарно зіграв Афоня сцену, коли він дізнається, що частина бригади його зрадила, **взяла** премію. Такий він молодець, Кочетков! Для нього це удар найболючіший, – він їм так вірив! Ота мить, коли в ньому зріє рішення, що й у цьому **програші** він має виграти, він повинен, зобов'язаний **змінити** ситуацію (ніби безвихідну!)! Дуже це він чисто зіграв.

А останнє: я все-таки **правильно** обсадив виставу, для Театру Пушкіна це виявилось найточніший варіант. А що поламав собі з ними голову – нічого, з того буде користь на майбутнє.

**Субота,
13
березня**

Так, я маю грип. Температура невелика, але це грип. До ЦК не пішов. Дзвонили: концерт буде в Палаці Піонерів, від кінозалу відмовились, відмовились і вручати премії на концерті. Вручать вранці 18-го в ЦК ВЛКСМ.

Погодились.

Прилетів Юрко Покальчук (телефон у Москві 447-19-51). Я цілий день писав цю свою карколомну рецензію, о дванадцятій ночі з'явився Юрко, прочитав і – умовив переробити: «в такому тоні не можна». Далі аналізували «Бригантину», і я йому пояснив чому її ставити «в такому тоні не можна». Лірична повість без внутрішнього динамізму, немає героя, вартого драми. Гончар – стиліст, мало конфліктний. Юрко мусив зі мною погодитись, хоч він дуже переживає, що я не взявся за його родича...

Дзвонив Юрко Рибчинський, буде за тиждень.

Згадав: Михайло Гвоздецький. Михайло Гвоздецький – прізвище того, хто подобався мамі після Рильського – і перед батьком. Роман був недовгий. Це – з розповідей т. Наталі.

Ще одне: нас, виявляється, врятувало від смерті НІМЕЦЬКЕ походження. Нас привезли в Освенцім – при

*Родичне:
мама*

перевірці знайшли мамину метрику, дошлюбне прізвище Кенігсфест. Навели довідки – обрусілий барон Кенігсфест, розстріляний більшовиками у 37-му чи 38-му році, прибалтійських німців. Нас виділили з загального потоку й пропустили у табір іншого режиму, де були особи в жилах яких є крихта «арійської крові». Це – теж з розповідей Наталі Павлівни.

Ось і пояснення того, чому нас виставили з Києва до Білої Церкви, позбавили квартири, і якби батько не втік у рідне Теремне, невідомо ще, в якому Казахстані ми були б...

Тітка Наталя: «Твоя мама была золотая женщина. Бог ей во всем помогал... Помог и тут. Молитесь Богу...»

*Рецензія на книгу
С. Клітина*

РЕЦЕНЗИЯ

на рукопись книги С. КЛИТИНА

«Музыка на сцене и эстраде»

(8 авт. л.)

Внимательнейшим образом познакомившись с присланной на рецензию рукописью, я пришел к выводу, что книга у ленинградского режиссера С. Клитина не задалась.

И публиковать ее в таком виде не следует.

Автор взялся за дело нужное, к заявленной им проблематике нельзя быть равнодушным. Удельный вес музыки в современном сценическом искусстве от года к году повышается, и тенденции этого роста подлежат тщательному осмыслению. В этом осмыслении должны принять участие не только теоретики, но и практики, и мы вправе были ждать от С. Клитина, чей режиссерский опыт, судя по книге, достаточно велик, вклада серьезного и значительного.

Увы, рукопись «Музыка на сцене и эстраде» – свидетельство того, что автор не сумел решить заявленную им проблематику, на **содержательном уровне**. Он цитирует и наставляет, комментирует и припоминает, пересказывает сюжеты и предостерегает – и

оказывается погребенным под лавиной неформленных рассуждений, ненужных отступлений, цитат, вставок и общих слов. Книга о музыке оказывается немзыкальной в самом прямом смысле этого слова. Она конструктивно не выстроена; стремясь «объять необъятное», автор летит «галопом по Европам», – песня, романс, мюзикл, концертный номер, драматический спектакль, опера, оперетт, музыкальный фильм – обо всем он пытается сказать и говорит – поверхностно, хрестоматийно. Книга лишена авторского **замысла**, в ней нет собственного **целостного** восприятия мира вообще и мира музыкального искусства в частности; так сегодня писать нельзя.

Основным своим читателем автор предполагает руководителя самодеятельного драматического коллектива. Хорошего же мнения автор о своем читателе, если считает необходимым постоянно разъяснять ему прописные истины типа «надо следить за газетами и журналами» или «нельзя отставать от прогресса». В одном месте он даже делает специальную сноску, чтобы пояснить: «банкетка – это жесткий диван-скамеечка без спинки».

Своему читателю С. Клитин подает самую свежую информацию:

«Всесоюзное радио и телевидение регулярно передает в эфир музыкально-образовательные программы...»

«Концертные организации проводят специальные лекции-концерты...»

«Музыкальные и книжные издательства выпускают книги по теории и истории музыки...»

Если этого читателю окажется мало, книга С. Клитина подскажет ему, что:

«О музыкальных новостях можно узнавать также из центральных и местных газет».

«И, наконец, если вы обладаете необходимыми природными данными, работоспособностью и терпением, можно начать обучаться игре на каком-либо инструменте, или заняться сольным пением».

Советами такого рода книга изобилует.

Глава первая называется «Искусство, полное противоречий». Но тщетно вы будете искать в ней размышлений о музыкальной полифонии, о гармонии, контрапункте, о сложностях развития музыкального образа; ничего этого здесь нет. Автора волнуют иные противоречия: это противоречия мнимые, надуманные, фальшивые.

Посудите сами.

«В связи с этим следует говорить об одном сложном свойстве музыкального исполнительства, которое можно назвать одухотворенностью и которое присуще только людям, способным к этому виду творчества» (стр. 6). Почему одухотворенность – удел только музыкантов-исполнителей?

Дальше автор доказывает, что музыкант-исполнитель должен обладать чувством ритма, памяти, музыкального слуха и т. д.; вокалист же, «помимо этого, обязан природными голосовыми данными и ярким воображением». С каких это пор в ярком воображении должно быть отказано С. Рихтеру или И. Безродному?

Говоря о необходимости соблюдать законы строения музыкальной формы, автор сводит их к тому, что музыкальную фонограмму нельзя «резать» «не на том месте» и давать ее следует в одних случаях – громче, в других – тише. Это, разумеется, дельные советы, но при чем тут монография?

Вот как описывает автор выступления эстрадно-симфонического оркестра под руководством Ростислава Меркулова: «Вас ничто не будет раздражать, «резать ухо», хотя произведения, исполняемые этим коллективом, также имеют подчеркнутый ритмический рисунок, свойственный легкой эстрадной музыке» (стр. 15). Никак не могу взять в толк, почему «подчеркнутый ритмический рисунок» должен «раздражать» и «резать ухо»...

В главе «Слово и музыка» автор исходит из ложного тезиса о том, что «Слово помогает музыке преодолеть ее слабую сторону – недостаточную ясность и определенность содержания» (стр. 15). Прделанные автором попытки расчлененного рассмотрения отдельно СЛОВА и отдельно МУЗЫКИ – бесплодны, т. к. **слово в музыке, слово спетое** – есть рождение НОВОГО ОБРАЗНОГО

РЯДА, оно звучит **иначе**, оно существует в **ином** образном контексте, и, следовательно, в него вложено иное **содержание!** Прав Ю. А. Кремлев, считающий, что «Музыкальный образ... как бы поглощает образ словесный, стихотворный...», и С. Клитин совершает серьезную методологическую ошибку там, где говорит о «развернутой киноленте видений», «соответствующих художественному тексту писателя». Если многие неточности в рукописи можно объяснить желанием автора говорить как можно популярнее, то тут мы сталкиваемся с явлением иного рода. Описанное С. Клитиним на стр. 20-30 не только не подлежит популяризации и тиражированию, но и уличает автора в полном незнании законов художественного творчества. Даваемые им вокалисту советы по поводу техники создания этой самой «киноленты образов» – пример воинствующей профанации искусства как эстетического феномена.

Вот уровень его рассуждений:

«Допустим, исполнитель никогда не был у моря, но он видел море в кино, на фотоснимках, бывал на берегу большого озера, которое напоминает море. Одно из таких видений может быть положено в основу представления о море».

«Если речь идет о бескрайней песчаной пустыне, то воображение сможет вызвать из тайников памяти похожие образы: и большой песчаный пляж у озера, который хорошо известен, и широту степных просторов, и, наконец, запомнившуюся фотографию пустыни из иллюстрационного журнала».

Вот, оказывается, как все просто. Задумал ты спеть, скажем, «Белеет парус одинокий». А спеть ты не сможешь – на море не бывал. Тут тебе и вывод: вспомни, как в детстве ты ходил в кружок и рисовал там яхту. Или еще лучше – вспомни, как пускал бумажные кораблики в луже. А потом прибавь туда «бурю» из другого воспоминания. И все у тебя сразу получится о'кей...

Автор дает развернутые рекомендации такого конструирования. Хочешь ты спеть романс С. Прокофьева на пушкинское «Вновь я посетил...» И в Михайловское ты ездил – но там были рядом другие экскурсанты, и ты не успел «проникнуться настроением» поэта. Как быть? Перед С. Клитиним возникает сложная научная дилемма:

«тем не менее монтировать ленту видений на основе подлинных впечатлений, или создавать «на чистом месте» свое Михайловское, свою «изрытую дождем дорогу», свои сосны? Со всей категоричностью автор заявляет: «Следует более решительно высказаться за второй путь. Исполнителю, порывшись в памяти, надо «вытащить на свет» воспоминания о сходных ситуациях и моментах из собственной жизни». И дальше следует конкретное указание заменить пушкинский уголок – городом своего детства, «где рощами можно наречь парк на береговом склоне», «сосны» заменить березами «невдалеке от старого кладбища», а пушкинскую няню – «старой мамой, остававшейся до последних своих дней в этом городе» и т. д. Приблизительно в таком же стиле и духе «конкретизирована» песня С. Туликова и Ю. Полухина «Родина», а затем – «На кургане». А Петро и Ю. Друниной. Автор не замечает, как он разрушает, уничтожает своим вмешательством в ткань песни ту самую «память, перед которой нельзя лгать, нельзя кривить душой»...

Прямолинейно переключая все в «словесные картинки», личные поэзии и глубины, автор лишает музыку главного – ее содержания.

Если бы рукопись можно было отредактировать и в конечном итоге издать, наверное, следовало бы проанализировать более подробно не только авторские потери, но и авторские приобретения. Они, несомненно, есть. Но все новые идеи и практические советы С. Клитина целиком поместятся в одной большой статье, до размера которой можно было бы «ужать» не чину разбухший материал. Для монографии здесь не хватает глубокой авторской **позиции**, не хватает **профессионализма**, не хватает, наверное, писательского **таланта**. Автор все время как бы раздваивается – музыковед спорит в нем с режиссером, интерпретатор с преподавателем, художник – с вульгаризатором. Один популяризирует известную оперетту, другой доказывает, что ариозо Ленского из 1-го акта исполнитель может спеть лишь сумев «отыскать в тайниках своей души... до сих пор не утратившие яркости впечатления о какой-то девчужке»(?); третий говорит о поставленных им спектаклях, четвертый педантично пересказывает зарубежный фильм – и

т. д. и т. п. Все вместе никоим образом не увязывается, хотя каждый из этих соавторов то и дело вежливо уступает место коллеге, чтобы тут же снова занять освободившееся кресло рассказчика. Позаимствовав со стр. 57 афоризм о том, что «опера – это такое создание, при котором поэт и музыкант, взаимно друг другу мешая, изо всех сил стараются сделать как можно «хуже», завершу тем, что нечто подобное – но уже не в шуточном плане – происходит в рецензируемом варианте. Прошу извинить меня за резкость – от факта никуда не уйдешь, «и вы, друзья, как ни садитесь...»

Печально, но это действительно так.

Я самым категорическим образом возражаю против издания рецензируемой книги. Ни редактированием, ни даже сокращением целых глав тут делу не поможешь.

Участники художественной самодеятельности и тем более руководители самодеятельных коллективов остро нуждаются сегодня в популярно изложенной литературе по теории и практике театра. Их интересуют самые сложные проблемы современности. Рассказать о них доходчиво и занимательно – для этого нужен особый дар, особый талант. Автор же настоящей рукописи находится в плену ложно понятой простоты популяризации. Сложность явления остается за пределами написанного, а возникающий вакуум заполняется упрощенческой бутафорией словопрений. Происходит подмена сущности проблемы ее видимостью, оправдываемая скидкой на то, что «это же адресовано самодеятельности». Перефразируя известное изречение, скажем, что для самодеятельности надо писать так же, как для профессионалов, – только еще **лучше**.

14. 03. 1976

(ЛЕСЬ ТАНЮК)

**14
березня,
неділя**

Учорашня фраза «вам повезло» сьогодні видалась мені дуже умовною. Мамі потім ціле життя пригадували: чому ви вижили там, де інші загинули? Чи не зробити ви чогонебудь **там** – за що вам довелося б червоніти? І хоч усі добре знали, що – НЕ ЗРОБИЛИ, мамі було нелегко. Часи такі, що й згадувати не хочеться. Як нахабно нас виставили з

Києва! Той тип, який зайняв нашу квартиру, ще й погрожував нас арештувати – «Сибір по вам плачет!» А Сибір за нами дійсно плакав, бо нас звільнили американці, і це було для смершу тавро. А Біла Церква? Без квартири, без роботи, батько хворий – вижили на одній тільки рибі, що він ловив. Він же повернувся звідти скарлючений, ледве пересувався з паличкою. Я сприймав його не інакше як дідуся... А між тим, зараз розумію, було йому якихось 45 років!..

А мама! В Луцьку всі знали, що працівник вона винятково добросовісний, перекладає запросто з шести мов, до

неї приїздили консультуватися перекладачі – зі Львова, Чернівців, Рівного, навіть з Києва! І відмова за відмовою – ні квартири, ні підвищення зарплатні... Уже за десять років перед смертю нагородили значком відмінника народної освіти, що викликало в ній усмішку.

*Родинне:
мама*

А як її брали в оборот з тією Марі! Батько в аналогічній історії зі своїм братом Теодором – пішов на фарс: написав листа в газету-агітку, наговорив сім мішків гречаної вовни, – але пройшло! Такий був час...

Маму – любили всі, хто з нею працював і спілкувався. Вона не могла не допомогти. Не кажу вже про родичів з Теремного, які на неї молилися. Спеціально приїздили до неї – розсуді, Миколаєвна! Знали, що вона все по справедливості розсудить, навіть якщо й Степана Самійловича торкається, а він учинив не так, як слід. Не знаю жодної людини, яка згадала б маму недобрим словом. Вона була у мене **справжня...**

А скільки неприємностей я їй приніс! Я, саме я... Інші теж робили їй прикре, але я ж **знав**, яка вона... А ось не зумів...

Друкував рецензію. Дивилися з Неллею фільм «Червоне яблуко». Гарно. Але – без відкриття, без нової якості. Такі речі давно мене не гріють. Світ сьогодні збаламучений, люди – глибші, і щоб до них пробитися, самої лише споглядальності мало. До того ж гидкий, нездалий дубляж. Бачиш – одне, а чуєш – зовсім інше.

У «Правді» стаття Ніни Велєхової (Театр Райніса). Націонали наступають! Дуже добре! Раніше про всі «республіканські театри писали в поблажливому тоні, мовляв, їм є чого повчитися у наших МХАТів та Малих. Тут – уже цілком інший тон. Ні, щось міняється!

У московських та ленінградських снобів є свій пієтет перед прибалтами. Прибалти примусили себе поважати. Коли я ставив Юхана Смуула, я це відчув: він був для них ніби ЗАХІДНИЙ композитор. Формально – свій, радянський: по суті – з ним не можна було, як із «своїм», це московські чиновники розуміли... Тобто сприймали його не за текст, як автора драми, а за «настрій» – як музиканта... майже мистецьки.

Івченко дзвонив: написав листа до Толмазова, просить перевірити, чи дійшов, і який наслідок.

Посадив на поїзд тітку Наталю. Страшенно боялась спізнитися на вокзал – і приїхала на годину раніше. Отож ми ще мали можливість поговорити...

Їде вона додому в гарному настрої. Поблукавши Московью, наслухалась моя тітонька жажливих історій про «разврат». Вистачило б їй і однієї – як Архіпова захистила свого чоловіка Павка після того, як на нього завели кримінальну справу. Вмерла якась дівчина від якогось «хімерного кохання» (світ такий складний, що всіх варіантів не можеш знати!). Наталю Павлівну це мало не вбило...

Але в нас вона ожила – енергійно віддавалася своїм «корінцям» і «лісним пейзажам». Одну з таких робіт подарувала нам. Не скажу, що її живопис мене «зрізав», але її ідея «ліс – наше божество» мені зрозуміла. Під кінець життя мудрішають і приходять до відчуття необхідності повернутися туди,

звідки вийшов... Наталя Павлівна не любить сучасного міста, вона помислами «в краях далеких», де ліс і гори, квіти... І пише вона все це, не мудруючи лукаво.

До речі, я досі не розумію, чому Георгій Георгійович Горбунов **забороняв** їй писати. При ньому вона не мала права й пензля в руки взяти. І дуже про це шкодує. Страждав від відсутності в ній **глибокого** таланту? Чи взагалі не любив живопису як мистецтва? Перша його дружина була актриса, в їхньому домі завжди звучала музика, вокальні вечори тощо... В театри він ходив, книгу обожнював. Хотів би я в цьому розібратися...

Взяти до уваги, – Велехова пише про «Іванова» у Адольфа Шапіро. Цей хлопець теж з наших, харківських – колись вони робили там з Івченко та Люсей Поповою молодіжний театр. І їх розігнали, як потім нас.

Телефонували – Шайкевич, Корсунський, Долинський, Глікін: день драматургів. Долинський тиснув на мене тим, що п'єсою цікавляться інші театри. Знаємо ми ці фокуси. А їм розповідає, що від п'єси «без ума» Лесь Танюк...

*****

*Стаття
Н. Велехової про
Театр Райніса*

ТЕАТР

ЦЕЛЬ ХУДОЖНИКА

Рига давно известна как город большой театральной культуры. Не раз, бывая в этом гостеприимном городе, мы убеждались – как и в нынешний приезд – в глубине и серьезности исканий многих талантливых художников.

На этот раз хотелось видеть прежде всего новые работы латышских драматургов и режиссеров. Новой была пьеса

«Жаворонки» Хария Гулбиса, и ставилась она в театре Валмиеры, который приехал в столицу на несколько дней (Валмиера недалеко от Риги).

В пьесе – и особенно в постановке Петера Луциса (его, кстати скажу, до сих пор зовут «сыном рыбака», хорошо помня, как Луцис играл главную роль в фильме с этим названием), чья режиссура ясна и прозрачна, мы видим подмеченные в жизни характеры, среди которых наиболее интересна мать, Зелма. Матери (ее играет Антония Янсоне) трудно рвать связи с землей и домом, ее вырастившим. Именно в этом

главный конфликт лирической драмы Гулбиса. Старая женщина не прельщается приглашениями своих взрослых детей, добрых друзей, хотя и не сразу их отвергает. Она возвращается в свой дом. И, глядя на доброе и вдруг помолодевшее лицо актрисы, мы понимаем, что Зелма мысленно слышит панне жаворонков, как в далекие дни своего детства. Она тихо произносит название этих веселых птиц, что по-латышски **звучит** нежно и мелодично: «киурлиши» – похоже на жавороний крик... Шелестя, сдвигаются полотнища занавеса. Этот чистый и искренне сыгранный спектакль не во всем совершенен. Но он дорог своей человеческой глубиной, своей естественностью.

О, естественность: куда же ты исчезаешь, когда на ту же сцену в валмиерском театре, имитируя гортанные зовы неких пещерных людей, выходит герой ануевской «Медеи», поставленной М. Кимеле. Конечно, он одет в джинсы, причесан в соответствии с модой 70-х годов, а на руке у него часы. Героиня пьесы на наших глазах облачается в театральные одеяния, ее облик тоже не отмечен какой-либо приметой древних времен: не имеет он отношения и к стилю пьесы. Все преграды, мешающие режиссеру в

актерам говорить о том, что решено в данном случае поставить «на повестку дня», легко отброшены в сторону. Перед нами двое современных молодых людей, удалившихся от цивилизации. Ясон – актер Р. Зеберг, Медею играет актриса И. Извиня; оба они далеки от идей, связанных с этими труднейшими образами.

К своему удивлению, читаю в одной местной газете утверждение, будто такой стиль игры называется поэтическим театром. К нему относят в той же статье и «Легенду о Каупо» А. Гейкина, поставленную Ольгердом Кродерсом. Но «Легенда о Каупо» – никак не эмоциональный, а скорее, рассудочный спектакль, построенный к тому же на неверном тезисе. В спектакле всерьез защищается право древнего племени ливов, предков народа современной Латвии, на вечное, видимо, пребывание в языческом вероисповедании. Прогрессивная фигура спектакля – это, к нашему удивлению, жрец, вещающий из подземных недр предсказания литовскому племени...

Разве можно назвать поэтическим театр, где заранее заданная цель, взятая постановщиком отнюдь не из материала роли, мешает актеру перевоплотиться в образ, зажить чувствами того, кого ему дано сыграть? Разве такова в театре сила поэзии? Разве не обращен язык искусства к чувству человека, какие бы глубокие мысли в его созданиях ни заключались?

Очень ко времени, чтобы решить этот спорный вопрос, подошла очередь спектаклей в Художественном театре имени Я. Райниса. Шло «Краткое наставление в любви» Р. Блауманиса. Удивительно, как маленькая сцена (не имеющая обычных боковых помещений) сделалась вдруг просторной: изобретательность режиссера Арнольда Лининьша помогла ему вместить в эту тесноту портала чуть ли не всю труппу. Но дело не в числе: веселый и остроумный дух латышского народа заполнил сцену. В ответ оживился и зрительный зал, лица засветились улыбками. А, казалось бы, что особенно глубокого может таить в себе история о том, как один умный парень по имени Янис с хутора Вильни (очень хорош здесь актер К. Аушкап) пустился по свету искать настоящую подругу жизни? Едет он на бричке, запряженной четверкой лошадей (где только взялось место для ее шумных проездов и для живой игры четырех актеров, изображающих упряжку!). Разбирается

парень, где фальшь, а где правда, где мнимая красота и где подлинная, посмеивается над подлостью, а мы в зале получаем поэзию полной мерой настоящего искусства.

Латышский классик Р. Блауманис знал, как в самом простом открыть необыкновенное: это стало основой спектакля. У постановщика этой народной притчи А. Лининьша живой, свободный темперамент, ясность рисунка, фантазия и музыкальный дар.

Режиссер хорошо знает все тонкости условного языка и пользуется ими. Но он знает также, что условность в театре не самоцель: она способствует выявлению реальности сценического образа, подчеркивает, сгущает мысль.

А. Лининьш – художник неожиданный. После веселого «Наставления» он обратился к «Бранду» Генрика Ибсена. К этой сложнейшей трагедии уже давно не прикасаются: тяжела глыба. Лининьш ее поднял. Но не только тяжелой, а очень благодарной оказалась работа над философской поэмой норвежского драматурга. «Бранд» Ибсена в литературе принадлежит к «набатным колоколам». Даже просто читая пьесу, человек не может отмахнуться от множества вопросов, обращенных к его совести. Театр усилил их остроту.

Глубина философской поэмы раскрыта в спектакле актерами. Превосходно играют Х. Лиепинь (Бранд), О. Жвигуле (мать), А. Ливмане (Герд), О. Дреге (Агнес). Запоминаются В. Скулме, К. Аушкап, А. Богданович и другие мастера. Спектакль талантливо оформлен художником И. Блумбергом. Мысль героя пьесы о том, что идея едина и не допускает компромисса, находит отклик в зале. «Какая сложная философия, а как она вдруг стала понятна», – сказала одна из зрительниц, выходя из театра.

Она права. Сложное стало понятным «вдруг» потому, что идеи получили путь к сердцу зрителя; потому, что актер пережил драму своего Бранда и поведал о ней высоким языком поэзии театра; потому что вместе с его героем мы шли его гористой жизненной тропой и чувствовали ее жесткость и крутизну.

Нельзя не сказать еще об одном спектакле – это «Иванов» Чехова, поставленный в Театре юного зрителя Адольфом Шапиро. Он – режиссер одаренный, в чем убеждает даже та нехитрая

поэтическая сказка, которую он сделал из пьесы «В ожидании Айвара» Г. Приеде. В ней чувствуется оригинальность мысли и то, что называется своеобразным почерком (очень хорошо играют артисты И. Буне, Л. Баумане, Э. Скурстене). Но во время действия «Иванова» нелегко понять: где кончается демонстрация самоцельного своеобразия «почерка» и что волнует создателей спектакля, кроме собственных концепций.

Художник М. Китаев создал первоклассный в своем роде образец тупика: сцена представляет помещение, очень похожее на амбар, но без окон и даже без дверей (есть два скрытых лаза по дальним углам, через них, согнувшись, входят и уходят актеры); на всей протяженности «тупика» перистыми кучками лежит и даже висит на стенах перепрелая сенная труха; впрочем, она ползет даже на потолок, где ее придерживает странное сооружение в виде черной сети. Однако в центре этого герметически закрытого амбара стоит письменный стол, за которым что-то пишет Иванов – Улдыс Пуцитис.

Пуцитис – актер очень хороший, и играть Иванова ему, можно сказать, предназначено природой. И не его вина, если характер Иванова в спектакле не имеет развития. В нем, как и в остальных фигурах, все предопределено, и потому столкновения и борьба на сцене поверхностны, хотя доктор Львов (Андрис Мекс) даже замахивается на Иванова неестественно увеличенным молотком для крокета.

Изобретением острых положений режиссер старается обострить замершее действие: Сашенька Лебедева ложится, растягиваясь в змеиной позе на письменный стол перед Ивановым; гости у Лебедевых сидят на рогоже, которой обвязана вся мебель. Боркта, загримированный уездным Мефистофелем, прыгает под громоподобный «Чижик-пыжик» и щиплет Бабакину, которая кружится перед ним волчком. Сара (ее играет очень хорошая актриса Дина Купле) появляется из стены, где специально для этого случая образуется проем, напоминающий окно. Из этого «окна» она прыгает внутрь «амбара» (это довольно высоко), и тогда проем снова исчезает, сравниваясь со стеной.

Чем дальше идет спектакль, тем он больше уходит от замысла Чехова. Странно изменились не только характеры, но и сюжет. Иванов умирает без выстрела: можно предположить, что это удар. На него падает черная сеть с потолка с остатками трухи. И наступает тьма. Потом, через паузу, показывают обнаженный труп; его обмывают две женщины.

Наблюдая цепь режиссерских парадоксов, столь далеких от стиля Чехова, от его мышления и от его чувства жизни, я думала о том, что значит право режиссера на интерпретацию пьесы. Неужели оно так безгранично, что режиссер может полностью «обойти» автора? Имеет ли основание художник убеждать зрителя в том, что жизнь ничего не стоит, что она лишена смысла? Что человек не более, чем мышь в амбаре, которая так или иначе, а запутается в сети, не найдя норы? Стоит еще раз напомнить, что этот «Иванов» идет в Театре юного зрителя, играется перед людьми, стоящими на пороге жизни и ожидающими ответа на многие важные для человека вопросы.

Моральные проблемы не могут не волновать художника. Ведь если обходить их, мы рискуем забыть о воспитывающей человека и освещающей его жизнь силе искусства.

Зная театры Латвии, нельзя не полюбить их, и я давно их люблю, начиная с пьес-легенд Я. Райниса – тончайших работ Эдуарда Смильгиса, крупной, полнокровной жизненности спектаклей Амтмана-Бриедита, помню юность Вии Артмане с ее Джульеттой, Эдуарда Павула с его современными юношами, романтического Хария Лиепиня; высоко ценю тонкость, глубину и мягкость портретов Лилиты Берзинь, Лидии Фреймане и Велты Лине, многогранный талант Озолина, яркость Кубилиса и силу Цилинкиса, создавших галерею образов в советских пьесах, в мировой и латышской классике. И сейчас театры интересны, как интересны новые драматурги, пробующие силы. О достижениях и возможностях латышского сценического искусства не забываю и теперь, но считаю своим долгом сказать и об отдельных отступлениях от верной цели.

Нина ВЕЛЕХОВА.

Сьогодні день віддав концертові – зводив Силантьєва з **Понеділок,**
Баблюєвим (оркестр МВО): буде два оркестри, силантьєв- **15**
ський – на першому плані... **березня**

Нелля одержала запрошення приїхати до Києва на зібрання своєї групи. Але – 27-го. Нелля не зможе.

Голобородько просить організувати йому 30 квитків для якогось СМУ. Це – теж на 27-е.

Неллі Інна Біріч замовила рецензію на якусь (?) українську книгу, до реферативної збірки.

Подзвонив мені Хренніков, – і каже: «Меня попросили виступити на врученні премій секретарь ЦК Горчаков». То що, Горчаков уже секретар? Але ж Пленум буде лише 19-го...

Якось зійшлися ми з Володею Панченком: хлопець без бюрократії, з українським корінням. Але, звісно, комсомолец. Зійшлися – в сенсі знайшли спільну мову. Пиво – об'єднує. А я чи не вперше відчув смак у пиві.

А вже після пива потягло мене на роздуми. Колись Мар'ян Михайлович окремо розповідав нам про

*Фотобібліотека
Наймалі*

жанр концерту. Як швидко все змінюється! Що кожні п'ять-десять років диктують цілком інший стиль життя, інші захоплення – а звідси й за́пити на «концерт». Естрада найшвидше реагує на нові комунікації, вона тягне за собою і композиторів, і виконавців, у публіку. Навіть жанр «офіційного концерту» не є незмінний, і не може бути усталений.

Ось і зараз я – намагаюсь демократизувати всю цю офіційщину – благо не партія, а комсомол, можна послатися на молодість, на темперамент. Хочу цілком інших костюмів, іншої мови, іншого ритму. Я все це пробував на телебаченні, але телевізія – не ЦК Комсомолу, там дозволяють (у певних передачах). Між іншим, першим мене підтримав Силантьєв: характер у нього не простий, але він таки **художник**.

**Вівторок,
16
березня**

Лишив на прохідній театру рукопис і рецензію, і звіди на тому ж таксі – у Палац піонерів. З 10 вже репетирував з ансамблем Баблоєва, далі з'явилися грузинські діти, пробував звук, світло, – придумав, як зробити фінал. На 4-ту потрапив до театру. Знайшов Безрукова, віддав йому вірші Чекмарьова (власне, я віддав їх йому три дні тому, а тепер він уже взяв у мене скорочену композицію). Він їх читатиме на вечорі.

Алла (секретар Толмазова) дала мені почитати той Акт, що ним Управління культури підтверджує факт прийому вистави. Я ці висновки переписав – надто виразно вони сформульовані:

1. Продолжить работу с актером С. Бубновым по более органичному введению его в данный спектакль. Точнее определит его мизансцены с тем, чтобы зритель постоянно видел глазами автора и через них понимал всю гамму его состояния и восприятия происходящего.

2. Снять некоторые бытовые интонации в исполнении В. Тостенсена и В. Успенского, которые снижают публицистический характер спектакля.

3. Более ярко раскрыть диалектику характера Батарцева (акт. Ю. Аверин) – (от полной уверенности в правоте к пониманию своих ошибок).

4. Снять тексты, произносимые по селектору (о сдаче новых домов) как разрушающих атмосферу спектакля.

Стилістику зберіг повністю. Отакі у нас майстри в Управлінні. Фахівці! Мейєрхольдам і не снилося одержувати такі Акти. Чи у них теж було щось подібне?

Толмазову «Скандал» Брошкевича сподобався. На 19-те (вечір) призначив читку. Читатиму я. Художня рада і трупа.

Віддав Нонні Голіковій п'єсу В. Аграновського «Остановить Малахова!» Ніби над нею почав працювати Говорухо. Цікавиться моєю думкою, чи вийде щось із нього.

Не вийде. Хід не від театру. статті його в «Комсомолці» тему вичерпали – і якщо вертатися до неї в театрі, не можна займатися виключно інсценізацією статті. Треба писати ДРАМУ всерйоз: нічого цього він не робить. Ілюструє тези кількістю мікросценек. Навіть не для фільму. Такий метод – для написання поштових листівок. Та й немає в центрі людини, самого Малахова.

Лена Мовчан: стаття Драча для «Дружби народів», просить перекласти: чи можу я – швидко? Зможу, давай. Драч ще не закінчив. То чого ж ти хвилюєшся? Нехай висилає. Це 15-20 сторінок, гарної роботи днів на три-п'ять...

Олена каже, що Гельман у Москві. Я би мав його знайти. Актори чекають від нього банкету (на їхню думку, автор, який іде в стількох театрах, мав би бути мільйонером!). А Гельман лише заїкнувся про це – і зразу ж забув. Мені здалося, він не у захваті від такої пропозиції і не дуже охоче розлучається з грошима. Це не Юрко Рибчинський. Але я розумію Гельмана – якби йому довелося вояжувати по всіх 65-и театрах, де його ставлять, і робити в кожному бенкет, мільонер з нього явно не вийшов би.

Але я не дзвонитиму, хай Олена йому передасть, що я повернувся з Києва, захоче – сам знайде. Переказав йому через неї, що 27-го прем'єра, а після неї – щось на зразок маленького «капусника» (актори роблять «в складчину»). Натяк і без того прозорий.

На більшу інтригу я не годен.

*Пізнахи
політики*

Анулювали угоду між Єгиптом та СРСР. Круто. Садат повернувся до США.

Рой Медведєв виступив проти Сахарова й Солженіцина. Ну, з Солженіциним ще можна сяк-так зрозуміти, він за кордоном помалу-малу перетворюється на запеклого російського монархіста. Принаймні, таке складається враження. А Роя Медведєва «забугорне» радіо тлумачить яко «марксиста-реформатора». У позиції Сахарова найвразливіше для Роя – що А. Д. вихваляє Захід. Рівень життя, економіку, темпи. Це, пише Рой, – «при очевидном-то кризисе, инфляции, удорожании продуктов». Нам би їхні кризи та їхнє «удорожание». Але спочатку – їхні зарплати і їхній рівень життя. Бідолашний марксизм Роя Медведєва постійно б'є його самого по голові.

Були політичні процеси в Югославії. Судили якихось «реформістів», сказати б, «про радянського» типу: мовляв, вони тягнуть до Москви. Новий поворот.

Цей клаптик землі – клубок нерозрішених суперечностей, економічних, національних... А Тіто постарів... Втім, постарів, а не «устарів», як стверджують ті, хто звідти приїздить.

До Євг. Кузьмівни приїхав Тарас Марусик. Без дзвінка, без попередження – здрастуйте, я до вас. Я зможу зустрітись з ним тільки після 18-го.

До третьої ночі читав п'єсу Шайкевича про вбивство Кеннеді. Цілком можливо перевести це на рейки театру. Є молодіжне сприйняття, крах довіри, хроніка, фото,

вистава-концерт. В театрі взагалі не існує міжнародної проблематики, а це необхідно... Така річ і такий задум – більше для Театру на Таганці. Але в нас є молодь, хай би поламала голови.

Але це може вийти лише в разі, якщо за це візьметься ВЕСЬ театр. Багато грошей, багато організації, багато відібраного, викинутого, проби, ризик, музика, паралелі. А театр ніби травмований поразкою з «Маяковським». Сім разів одмір?..

* * *

Лист від батька з Луцька:

*Здоровенькі були Леонід,
Нелля, Оксана!*

Привіт вам з Луцька від Олександри Дем'янівни і від мене обов'язково.

В нас трапилась в квартирі несподіванка. 13/III ц. р. в суботу о 23 годині 30 хвилин на нашу квартиру був напад. Ми вже з Дем'янівною спали. Дем'янівна спить чутко. Раптом вона почула, що хтось крутить отверкою чи чимсь іншим, щоб викинути з дверей нашого ключа і відчинити двері. Зразу налякана розбудила мене. Я заспокоїв її, а сам зразу тихенько подавсь за ножем. Взявши ножа, засвітив у кімнаті електрику і на коридорі взяв у руки лопату, яка стоїть коло стіни в куточку на всякий випадок для оборони. А він все крутить. Ключ вже ось-ось мав випасти. Я тихенько затримав його і засунув далі, повернув у бік.

Чую дзвоник. Це дзвонив злодюга.

– Що треба? – питаю.

– Відкрий двері, мені треба Колю.

Я пояснив, що Коля в лікарні і сказав, щоб ішов він спати. Та де там. Він дзвонить більш активно і домагається відкрити йому двері.

Тримаючи наготові лопату, думав як почне ламати двері стукну по голові і таким чином справлюся з ним. Тут же підійшов до телефону і повідомив про це міліцію. Правда, Дем'янівна у цей час свистіла в свисток через вікно на вулицю, стукала кулаками до сусіда Пласконосова. Ніхто не вийшов, нічого мені в цьому не допомогло.

Шура Дем'янівна бачу зуб на зуба не попаде – так перелякалась, хоч я її заспокоював. Нарешті приїхала міліція. Схопили того, який добирався до квартири. Хотіли зайти в кімнату, я їх не пустив, не відчинив двері. Забрали злодюгу і завезли в ув'язню. Ранком я був о 10 годині ранку в міліції і мені показали його там же в міліції. Я до цього подав їм заяву, де зазначив, що це підсланий тип.

Йому десь 22-23 роки. Працює в..., живе по вул. Яроцюка, коло Климчука Максима – мого швагра, чоловіка сестри Ольги.

Нам з Дем'янівною здається, що його на це натравив Максим або його дочка Люба, бо з ними в натягнутих відношеннях. Не були в них на двох весіллях, коли вони одружували своїх синів. Заходив цей Максим до нас в понеділок. Шури не було. Хоч ми вирішили його не пускати в кімнату, бо він ходить як шпигун, щоб знати як ми живемо з Дем'янівною, все хочуть нас якось розлучити. Пробували всякими способами, однак не виходить. Значить вдались до інших підлих методів залякування. Тепер цей тип затриманий і його допитують як він попав у наш під'їзд, чого він добирався до квартири і хто його направив? Я тримаю зв'язок з міліцією. Думаю, що може в цьому замішані інші родичі, як Настя, Катя, Іваніцький тощо? Може цей клубок міліція розмотає. Поживем, побачимо.

Пишіть. Першу частину роману «Пригоди Степанка» я закінчив. А далі що мені робити?

Вичікуємо листа. Олег перейшов на іншу роботу.

Бувайте здорові. Обнімаєм і цілуємо вас усіх

С. Танюк, Ш. Дем'янівна

18/Ш – 1976 року

17
березня,
середа

Закінчився з'їзд – і в крамницях Москви зникла кава. Нема навіть у буфеті ВТО, звідки ніколи не зникала. Раніше ці металеві банки стояли місяцями – ніхто не брав. А тут – зникло все. Страшенно хочеться випити хоч би «філіжаночку».

Суть? На початку березня виступив якийсь заступник міністра торгівлі – у «Комсомолці»: ось, мовляв, зловорожі елементи розпустили чутки, що кава подорожчає: то я маю вам авторитетно заявити від імені радянської влади: все це ворожі вигадки! Після його виступу кава з'явилась на прилавках, правда – у новій розфасовці, з деяким збільшенням ціни. Я не здогадався тоді закупити пару пачок у запас, як зробили це недовірливі мої товариші.

Ну то питимемо чай. Кажуть, здоровіше.

Є. К. водила Тараса на вечір Муси Джаліля. Він був дуже здивований, дізнавшись, що це – гарний поет. Втім, посправжньому зацікавився Джамілем лише після того, як дізнався, що той перекладав Шевченка.

Тарас Марусик – цікава натура й своєрідна. Українська культура для нього – пуп землі, до всього іншого він тільки-но добирається. Але він не знає на глибині – ні російської, ні зарубіжної, ні літератур народів СРСР. Зате обізнаний як слід в літературі українській. Йому 21 рік, і він мав би вже мати, з чим порівнювати.

Знати **хоче**. Хоче дивитись вистави, хоче походити в Будинок Літераторів, на виставки, людей подивитися. Спраглий, каже Є. К., до знань, але трохи самовпевнений, з гонором. Так, йому потрібні партнери, які були б вищі за нього, щоб мав він з ким сперечатись. Він має вийти

Тарас Марусик

за межі уже йому відомого. Дивлячись на явище виключно зсередини, явища не бачиш. Потрібна й інша точка огляду. Я хотів би побачити його років за 5 в іншій якості. Бо, думається мені. Покоління росте гарне – тільки надто заклопотане на власному «я».

Ні-ні, він анітрохи не лінивий. Просто – інфантильний. До Москви приїхав – бо там не витримав: хоче в аспірантуру інституту імені Тореза. Погано володіє російською, і це може йому пошкодити: кожен, хто приїздить до Москви, повинен активно її **опанувати** – лише тоді не буде комплексів провінційної неповноцінності, лише тоді стане зрозуміло, що нічого страшного у Москві немає, що тут можна змагатися, і наші хлопці, українці – тут не пасуть задніх. Тарасові потрібна самоосвіта, його слід розворушити – амбітно. Євгенія Кузьмівна сміється – приїхав до Москви, а спить до 10-ї ранку, потім годину – зарядка, півгодини – снідає: а там, дивишся, вже і ніколи братися до справ, у всіх обідня перерва.

Мене бентежить навіть не ця уповільненість: минеться. Бентежить установка на винятковість рідної культури. Якщо його не привести до глибшого й об'ємнішого погляду на світ, позитив обернеться негативом. Хлопець талановитий, і життя може збити його або в той бік, або у протилежний. А він здатний до мов, отже – здатний до пізнання інших культур. Не певен, чи вийде з нього перекладач; швидше за все це буде одним із захоплень. Пише (пробує) писати вірші.

...

У ЦК Комсомолу розсварився з начальством. На все тому ж ґрунті – якось поблажливо заговорили вони про Україну, про наших вокалістів. Поки вони хвалилися футболом, терпів: не моє. А на опері – бах-трах, наговорив такого, що розсварилися в друзки: якщо ви так, ноги моєї більше тут не буде, «землячки задрипані».

Але скінчилося мирно: начальство розсердилося й пішло геть, а Панченко посадив мене в машину й повіз на Дмитрівське шосе у фінську лазню. І ще якихось два хлопці,

один явно підторгував валютою, другий з Вірменії. Одержав я задоволення – казкове! Уперше в житті. Баня суха, 120°, пиво, таранька... Словом, як у Рощина в «Новом годе» – «мирванна»... – «мир тебе и ванна».

То що, іноді добре й посваритися?

*Рецензія Йосина
Кисельова на
«Криша»*

*****

МИСТЕЦТВО ТВОРЧОГО ПОРТРЕТА

Лесь Танюк. «Марьян Крушельницький».

М., «Искусство», 1974

Щасливий митець, що залишає після себе матеріальний вираз свого таланту. Письменник – книги, живописець – картини, різьбяр – скульптури, композитор – партитуру, архітектор – споруди, кінематографіст – фільми. Лише майстрам театру не дано залишити упредметненими свої творіння, хоч які б геніальні вони не були. У всій своїй безсмертній силі дійшов до нас Шекспір. Але хто категорично підтвердить, яким насправді був театр «Глобус»? Про незрівняного Кіна дізнаємося лише по згадках тих, хто мав насолоду його бачити. Тільки в переказах вдячних сучасників оживає сценічний подвиг великих лицедіїв. Так, нащадки не мали б виразного уявлення про силу гри Мочалова, коли б не захоплені свідчення Белінського. Та то ж Белінський – поборник і законодавець високого смаку! А чи можна повністю повірити враженням «простих смертних»? Адже немає єдино вірних, об'єктивних сприйнять мистецького витвору. Вони неминуче суб'єктивні, і тому неточні, а часом і приблизні.

Правда, після появи фотографії, звукозапису, радіо та кіно вдалося зафіксувати окремі акторські роботи, зберегти їх для майбутніх поколінь. Техніка допомогла донести могутній голос Шаляпіна, натхненне слово Качалова, проникливе мистецтво Бучми. Та й коли дивишся ту чи іншу театральну виставу у так званому «запису», багато в чому втрачається безпосередність спілкування

глядача з творцем, значно знижується співпереживання з дійовою особою. А в цьому є полягає магія живого сценічного мистецтва, яка всупереч твердженням «ліквідаторів театру» ніколи не вмире, не втратить своєї вражаючої сили.

Митець, правда, залишається ще жити у творчості своїх учнів. Та лише сумлінне критичне дослідження спроможне розкрити його художницьке обличчя, громадські та естетичні позиції, мистецькі уподобання, засоби, прийоми.

Тож добре зробив Лесь Танюк, що взявся за нелегку працю – змалювати творчий портрет свого учителя – визначного майстра українського радянського театру – Мар'яна Михайловича Крушельницького.

Доводиться читати різні театрознавчі праці монографічного характеру. Одні автори зупиняються «навколо митця», тобто широко змальовують історичне тло, обставини, умови – і не приділяють належної уваги основному предмету дослідження. У таких роботах митець наче губиться, принаймні не показується «крупним планом». В інших – навпаки: найменше уваги оточенню і найбільше – головному персонажу. В обох випадках заважає однобічність. Автор монографії «Мар'ян Крушельницький» докладно розповідає про життя і творчість митця, у той же час користується нагодою, щоб розповісти про загальний стан театральної справи – хай то буде дорадянська західноукраїнська дійсність або стан театру після переїзду Крушельницького до Країни Рад у 1924 році – на соціалістичній Батьківщині.

Львів'янам, зокрема, цікаво прочитати про роботу Крушельницького в театрі «Руська бесіда», на сценах інших театрів тодішньої Галичини, про творче спілкування молодого актора з визначними діячами старого західноукраїнського театру. Дослідник наводить багато відомих і маловідомих фактів, щедро й сумлінно користується мемуарними й критичними матеріалами. Сумлінно, бо кожного разу вказується джерело, звідки наводяться ті чи інші відомості. Підкреслюю це тому, що міг би назвати сучасні дослідницькі праці і в літературознавстві, і в театрознавстві, де автори чомусь «забувають» посилатися на джерела, які вони використовують.

Л. Танюку допомогло написати ґрунтовну працю про своєрідного талановитого актора й режисера те, що він не тільки уважно вивчив належний матеріал, а й користувався власними спостереженнями і враженнями. До того ж він кілька років майже щоденно зустрічався з Мар'яном Михайловичем у Київському театральному інституті ім. Карпенка-Карого, слухав його лекції, вбирав у себе багатий творчий досвід педагога-мислителя, педагога-творця, який завжди обстоював творчий неспокій, постійний пошук, художницьку пристрасність.

Якби треба було коротко визначити, що найбільше вдалося авторові книги, то можна б відповісти одним реченням: Крушельницький представлений не лише як актор і режисер, художній керівник, а й як **театральний ідеолог**. І це дуже важливо. Ми бачимо не тільки майстра-професіонала, а й людську особистість з її суперечностями – і в творчості, і в побуті. І хоч у твердженнях Л. Танюка чимало спірного, так би мовити, «заданого» від власного бачення, – проте в основному авторські міркування доказові й переконливі, бо сам він режисер і актор. Детально простежений багаторічний шлях митця – від перших творчих кроків і до зрілих робіт. Охарактеризовані десятки образів і вистав – і тих, які критик бачив сам, і тих, які він, висловлюючись модним театрознавчим терміном, «реконструює» на основі свідчень тогочасних рецензій, спогадів соратників, тощо. Герої Крушельницького розкриваються – і з зовнішнього, і з внутрішнього боку так, що бачиш їх наочно, а головне – кожного разу йдеться про трактування ролі, про художницький підхід виконавця, його розуміння літературного матеріалу, концепції драматурга.

Автор книги, як, до речі, й інші дослідники творчості М. Крушельницького, правильно відзначає творчу домінанту майстра, як «трагікомедійного актора». Справді, досить пригадати визначні роботи митця, щоб у цьому переконатися. Такими є й Іван Непокритий, і Аркадій Щасливцев, і Мартин Боруля, і Тев'є-молочник, і Бублик тощо. Я б додав що цього й Короля Ліра, якого актор грав у трагікомедійному плані, що не дуже-то пов'язується з традиційним уявленням про шекспірівського героя. І хоч Л. Танюк

твердить, що він дивився шекспірівську виставу багато разів, здається мені, що ця робота Мар'яна Михайловича дещо переоцінена. Може, завадила фактура актора? У всякому разі, поряд з блискуче зіграною роллю Блазня Д. Милютенком, Король явно втрачає не тільки у своїй величі, а й у натуральності, переконливості. Відчувалася певна штучність і в задумі та у виконанні. На цю тему нам не раз доводилося сперечатися з актором не лише прилюдно, а й за дружнім столом.

До речі, роль Ліра давала підстави поговорити й про природу акторського мистецтва Крушельницького, про його схильність до школи «представлення».

Відзначаючи сутність обдарування М. Крушельницького, не можна обминути й ту, на перший погляд, парадоксальну обставину, що як режисер він тяжів не до комедії, а саме до монументальних, героїко-романтичних видовищ, типу поставлених ним масштабних вистав «Богдан Хмельницький», «Ярослав Мудрий».

Але не варто замовчувати й окремі надмірні захоплення Крушельницького як режисера. Маю на увазі заперечення Л. Танюка щодо «надмірної образності» в постановці «Ярослав Мудрий». А воно ж було і не треба схоластичними протиставленнями перекреслювати самий факт історично і психологічно достовірний спектакль був справді переобтяжений музейним оздобленням.

Щоб не повертатися більше до критичних зауважень, вважаю своїм обов'язком сказати про дещо однобоке трактування діяльності «Березоля». Один час театр характеризувався наскрізь негативно. Потім навпаки – із суцільним знаком «плюс». Але й те й друге неправильне. В досягненнях шевченківців, звичайно, виявлявся багатий мистецький досвід «Березоля» – високий професіоналізм, відхід від старих віджилих традицій, прагнення до новаторства. Проте було б історичною необ'єктивністю давати індульгенцію на фальшиві захоплення, на деструкцію заради деструкції, на штучність і заумність. Та й сучасність відтворювалася, як кажуть військові, не «в напрямку головного удару». Навіщо це замовчувати? Так само як і те, що траплялися у колективі люди, які, скажімо, називали О. Сердюка «мужиком» за його одверту прихильність до

натуральності, що І. Микитенко протестував проти надумано поставленої «Диктатури».

Всебічного аналізу вимагала постановка «Народного Малахія». М. Куліша, до речі, відкрив не Л. Курбас, а І. Дніпровський, Ю. Смолич, Г. Юра.

Дивно читати в книжці досвідченого митця театру літературознавчий розгляд образу скрипаля Падури замість театрознавчого. А Л. Танюк сам же ставив «Маклену Грасу», як дипломний спектакль, під художнім керівництвом М. Крушельницького. Тоді ж я вважав за потрібне підтримати в пресі і виставу, і початкуючого постановника, бо бачив у ньому здібну людину, в чому, на щастя, не помилився.

Конструктивно книжка побудована як дві дії (відчувається театральність): перша – період «Березоля», друга – «Шевченківці». А чому ж не чотири дії? – Ранній період, коли Крушельницький поневірявся на випадкових сценах у тодішній Західній Україні. Друга частина – «Березіль». Третья – «Шевченківці». І четверта – переїзд до Києва, до театру імені Івана Франка, де він зіграв чимало значних ролей. Саме в Києві Крушельницький знову звернувся до мелодрами М. Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю», в якій дуже вдумливо, справді по-новаторському використав пісенний матеріал не як дивертисмент, а як своєрідні вокальні коментарії до дії, психологічного стану персонажів, що нагадували відомі «зонги» Бертольда Брехта, і що, на жаль, не було навіть усвідомлено певною частиною театральної громадськості.

Коли Крушельницький звертався до фольклорного матеріалу старих п'єс, він відштовхувався від мудрих зауважень Івана Франка про щедre використання подібного матеріалу в класичній драматургії, і робив це для збагачення вистави, щоб і пісня, і танець ставали активними чинниками в розвитку дії, у розкритті драматичних ситуацій, психології людей, загальної атмосфери, а не з якихось розважальних міркувань. Особливо ретельно працював режисер над фіналами класики, бо він знав, що вони після цензурних втручань багато в чому змінювалися. А в кінцівках, як відомо, найбільш відчутно розкривається ідейний зміст, соціальна спрямованість

твору. У безпардонних втручаннях царської цензури я наочно переконався, коли, працюючи над драматургією Кропивницького (усе ще мрію написати книгу «Непрочитаний Кропивницький!») вивчав у Ленінграді примірники п'єс, покреслених червоним олівцем охоронників із сумної слави «III відділення».

Добре, що російською мовою вийшла книга, яка знайомить читача з видатним українським митцем на основі власних спостережень, уважного ознайомлення з тим, що вже написано про нього.

Книжка явно відбиває мистецькі позиції, уподобання і смаки автора, і тому, природно, викликає бажання сперечатися, як кожна щиро й талановито написана річ.

м. Київ

Йосип КИСЕЛЬОВ.

«Жовтень», № 3 – 1976, стр. 140–142

*Стаття до БСЗ
про Ю. Юрч*

ЮРА Гнат Петрович (8. 01. 1888, с. Федвар, с. Подлесное Александровского р-на, Кировоградской обл. – 17. 01. 1956, Киев) – украинский советский актер, режиссер, нар. арт. СССР (1940). Член КПСС с 1938. Сценическая деятельность начал в труппе С. Максимовича (1907). С 1917 – актер Молодого Театра, организованного Л. КУРБАСОМ. Один из основателей (1920) и руководителей (до 1954, с 1954 по 1961 делит руководство с М. Крушельницким) Театра им. И. Франко. Творчество Юры развивало реалистические традиции корифеев укр. дооктябрьского театра М. Кропивницкого, М. Заньковецкой, И. Сансаганского. Сыграл более 100 комедийных ролей; лучшие из них Копистка («97» М. Кулиша), Малоштан («Диктатура» И. Микитенко, Боруля, Терешко («Мартын Боруля», «Суета» И. Карпенко-Карого), Фигаро («Женитьба Фигаро» Бомарше), Швейк («Похождения бравого солдата Швейка» по Я. Гашеку) и др. Среди режиссерских работ: «Суета» И. Карпенко-Карого (1923, 1952), «97» М. Кулиша (1924), «Вий» О. Вишни по Н. Гоголю (1925), «Женитьба Фигаро» Бомарше (1933), «Ой, не ходи Грицю...» М. Старицкого (1933), «Богдан Хмельницкий» (1939), «Макар Дубрава» (1948),

«Калиновая роща» (1950) А. Корнейчука, «Украденное счастье» И. Франко (1940, 195.), «Дума о Гойтанке» Ю. Яновского (1957), «Свадьба Спички» И. Кочерги (1960) и др. С 1945 преподавал в киевском театральном ин-те им. И. Карпенко-Карого (с 1946 – профессор). С 1938 – депутат Верховного Совета СССР всех созывов. Гос. Премии СССР (1949, 1951). Награжден 3 орденами Ленина, 2 орденами Трудового Красного Знамени, орденом «Знак почета» и медалями.

Соч: Життя і сцена, Киев, 1965

Лит: Кисельов Й. Гнат Юра, Киев, 1951; Бобошко Ю. Гнат Петрович Юра, Киев, 1950; Гаевский В. Гнат Петрович Юра, Харьков, 1940

*****

«Комсомольская правда» • 23 марта 1976

УВЛЕЧЕНИЯ

«Здравствуйте, я – Швейк!»

Знаю, что вряд ли кого-нибудь удивлю, и все-таки...

В Москве живет Петр Минович Матко, который коллекционирует все о Швейке. И о Ярославе Гашеке – тоже.

...Звонят. Петр Минович идет открывать. Человек на пороге с чешским акцентом:

— Здравствуйте. Меня зовут Иво Швейк. К вам можно?

— Если вы Швейк, то почему спрашиваете. Вы у себя дома.

Был такой диалог, Иво Швейк, инженер из Чехословакии, посетил Йозефа Швейка из литературы на его московской квартире.

Музей есть, а вывески нет. Но музей без вывески лучше, чем вывеска без музея. Впрочем, есть название: Московский музей Ярослава Гашека. Петр Минович Матко – директор музея. Он же – научный сотрудник и экскурсовод. Он же – ответственный квартирьер. И есть коллекция – 15 тысяч экспонатов, которую еще в 1963 году зарегистрировало Министерство культуры РСФСР.

«...Об удивительной его коллекции знают во многих странах, о ней писали в Чехословакии и у нас...» (Борис Полевой, из книги «Близко и далеко»).

Я приехал в Московский музей Ярослава Гашека (Измайловский проезд, 6-а, кв. 54), и Петр Минович проводил меня в комнатку, обставленную так, чтобы гостям было тесно, а книгам просторно.

Книги стояли в шкафу и на полках. Он взял одну – «Похождения бравого солдата Швейка», первое советское издание, 1926 год. Он взял другую – на латышском языке, 1928 год. Взял третью – Нью-Йорк, издательство «Пингвин», 1942 год.

Около 80 советских изданий – на русском, украинском, белорусском, грузинском, армянском, литовском, эстонском, узбекском, татарском, молдавском... Кроме того: на английском, польском, монгольском и, конечно же, на чешском и словацком языках... Кроме того: 170 книг и статей о Ярославе Гашеке в сборниках и альманахах. Кроме того: 100 самодельных альбомов, в которых газетные и журнальные публикации, фотоснимки и открытки – Швейк в театре, Швейк в кино, Швейк в математике, Швейк в спорте, Швейк в грамзаписи, Швейк в филателии... И 85 маленьких Швейков: из папье-маше, фарфора, сукна, органического стекла, глины...

Я спросил: зачем?

Петр Минович ответил:

— Люди знают о Гашеке. Одни меньше, другие больше. Я хочу знать все. Он удивительный писатель.

Ярослав Гашек два года писал «Похождения бравого солдата Швейка». Петр Матко сорок лет собирает все об авторе и герое.

В 1941 году, его библиотека была в Киеве, а Киев бомбили... Война сожгла книги, но не сожгла желание собирать их.

В. ВЫЖУТОВИЧ.

Москва.

*****

23 марта 1976 г.

«Комсомольская правда»

ПАТРИЦИЯ И «ПРИЗРАКИ»

АМЕРИКАНСКИЕ ИСТОРИИ

«В вооруженном ограблении банка – виновна!

В использовании огнестрельного оружия в преступных целях – виновна!»

Такое решение вынесли присяжные по делу Патриции Херст – в сущности, малопримечатель-

ной девицы 21 года от роду, надолго узурпировавшей, однако, всеобщее внимание тем, что явилась Америке одна в трех лицах. Сначала – миллионерской дочкой, подвергнувшейся умыканию со стороны некоей «Сводной армии освобождения» (САО), как называла себя группка самостийных «городских партизан»... Потом – «революционеркой Таней», публично отказавшейся от семьи, имени и системы, примкнувшей к собственным похитителям и принявшей участие в ограблении банка в Сан-Франциско... И, наконец, – тихой Пэтти, только и мечтающей, что о миге, когда сможет вернуться в отчий дом, к родителям, которых еще недавно называла «фашистскими свиньями», сестрам и любимой кошке.

«Неужели нельзя было провести этот процесс в «Коровьем дворце»?» Этот, то ли наивный, то ли ехидный, вопрос задал один из читателей журнала «Тайм». «Коровий дворец» – огромный зал, размерами больше похожий на загон, в котором одна из двух главных здесь партий – республиканцы – устроила как-то свой съезд,

избрав кандидатом в президенты Голдуотера... И в самом деле, все 39 дней, что длился суд над Патрицией Херст, у здания федерального суда Сан-Франциско тянулся хвост порой в несколько сот человек. Люди с разных концов страны брали отпуска и приезжали сюда, чтобы своими глазами увидеть... А что, собственно, увидеть? Момент вынесения приговора здесь же, на месте, ждали 400 журналистов, в том числе представители многочисленных зарубежных агентств и изданий.

История Патриции Херст имела свои пики. 9 часов вечера 4 февраля 1974 года – бурное начало, когда визжащую девицу утащили из жениховской постели напрямик в неизвестность. 15 апреля 1974 года – день нападения на банк. 16 мая – эпизод в магазине спорттоваров, где один из боевиков САО Уильям Харрис чуть не попался по-глупому. На руке у него уже щелкнул наручник, когда Патриция открыла пальбу на улице и помешала аресту. Многочасовая осада дома 17 мая того же года с телевизионной трансляцией на всю страну и натуральным пожаром, в котором погибла практически вся «Сводная армия освобождения», за исключением Харрисов и Патриции... Арест в сентябре прошлого года. И, наконец, вердикт присяжных, вынесенный под вечер в минувшую субботу...

Два года тянется эта история. И все эти два года американские средства массовой информации вещают, показывают и пишут о

ней практически ежедневно...

Научная фантастика нынче в моде. Давайте и мы дерзнем на фантастические допущение. Что, если неким инопланетянам пришлось бы судить о землянах по американской прессе за эти два года да по волнам, которые почти в неограниченном количестве испу-

скает местное телевидение? Боюсь, что неизвестные наши братья по разуму пришли бы к неутешительным выводам относительно уровня земной цивилизации, если вообще бы не засомневались – да братья ли мы им? Боюсь, что исследуемая цивилизация (в данном случае американское общество) показалась бы им несколько мелкотравчатой, коль скоро за столь продолжительный срок в публичном зеркале ее не нашлось более значительной темы, чем превращения и приключения вздорной девицы.

А теперь более серьезно. История Патриции Херст побилла все рекорды в прессе и на телеэкране. Ни одно событие за этот срок – будь то внешнеполитическое или внутривнутриполитическое – не собрало такого обильного урожая заголовков и строк, как это. Я начал репортаж с упоминания о «Коровьем дворце» – арене одного из предыдущих республиканских съездов. Нынче снова страну колотит предвыборная лихорадка, внутривнутрипартийные схватки, межпартийная борьба. Но весть о приговоре Патриции Херст оттеснила сводки с политических фронтов даже в такой умной и уважаемой газете, как «Нью-Йорк тайме», с первой полосы вчерашнего воскресного номера подалее вглубь.

В эти дни исполнилось восемь лет трагедии у южновьетнамской деревни Майлай (Сонгми). В летописи борьбы вьетнамского народа мученическое имя это занимает особо святое место. Но и для американцев оно стало предупреждением о пропасти, в которую увлекли страну военщина и шовинизм, звонком пробуждающей совести. В том же воскресном номере уже упоминавшейся солидной газеты трагедии Сонгми посвящена заметка в 247 слов, считая предлоги и артикли – по полслова на каждую загубленную американской солдатней душу. Тема Патриции Херст занимает полосу – ровно в двадцать раз больше пространства. Страшная математика, какие жуткие нравственные диспропорции в духовном мире американца должна она символизировать!..

Да, полноте, каждому же ясно, что несоизмеримы, несопрягаемые такие действительно волнующие американцев, такие затрагивающие их души, разум или кошелек темы, как выборы, цены, положение на рынке труда, отношения с границей и вольные или невольные похождения блудной миллионерской дочки. Но

нет, оказывается, если опять же судить по местной печати, похождения эти занимают американцев больше – ровно в двадцать, десять или сколько там раз.

Избежим, однако, соблазна делать буквальные выводы. Шокирующая эта цифирь, конечно, весьма красноречиво говорит об обществе, об американской цивилизации, по отношению к которой мы тоже в некотором роде инопланетяне. Но важно правильно разобрать смысл того, что она доносит до нас сквозь помехи иного сознания.

Media... Это западное словцо, его нет в нашем языке. Но что же удивляться, если чужая цивилизация посылает сигналы о себе на своем языке... Точно перевести его практически невозможно. Ибо не совпадают не только слова, но и сами понятия. Чаще всего «медия» переводят как «средства массовой информации». Я бы сказал, что «медия» – это средства массового внушения с помощью информации.

БЕЗ ТЕНИ СОМНЕНИЯ, суд над Патрицией Херст был объявлен американской «медией» «процессом века». Никак не меньше.

Но как достигается подобное единодушие в обществе лоскутных, противоречащих друг другу интересов? Хозяева ведь у разных средств информации разные. Есть, однако, некий общий знаменатель, под который подтягивается все что угодно. В «потребительском обществе» все является товаром, все имеет свою коммерческую цену. Информация тоже товар, как и любой другой.

О книге здесь говорят – «бестселлер». В переводе это означает – лучше всего раскупаемая книга. Списки «бестселлеров» регулярно публикуются. Прекрасный роман может оказаться в одном списке с вульгарной поделкой. Художественная ценность книги отступает на второй план, уступая просто рыночному успеху.

Отражается ли это на книгоиздании и литературе? Статью на близкую к интересующей нас тему журнал «Ньюсуик» начал так: «Джудит Экснер, Спиро Агню, Норман Мейлер... Все они имеют нечто общее – одного и того же литературного агента». Поясним список. Джудит Экснер – бывшая куртизанка, некогда связанная с мафией самыми близкими, которые только могут быть у жен-

щины ее положения, узами. Книгу она собирается писать о своих отношениях с президентом Кеннеди. Ни одной страницы, к счастью, пока не существует. А контракт на триста тысяч долларов уже в кармане. Литературные куртизанки всегда стоили довольно дорого. Но куртизанка в литературе... Спиро Агню – бывший вице-президент США, попавшийся на модной болезни – взятках и с позором изгнанный с поста. Ныне промышляет, в частности, сочинительством. А что – слава есть, хоть и дурная... Норман Мейлер – хороший писатель... Такая компания. Так в список будущих «бестселлеров» закладываются с равным успехом альковная, если не просто порнографическая, история, графоманское сочинение экс-политика и приличный роман. «Нет практически ничего такого, что (данный литературный агент) не выставил бы на рынок, если это сулит прибыль», – заключает автор статьи в журнале «Ньюсуик».

«Этот факт (историю, версию) не продашь», – говорят американцы о чем-то неубедительном. «Не продашь» – конечно, идиома, устойчивое выражение. Но устойчивость его говорит о чем-то. Применительно к нашему разговору: факты подразделяются на такие, которые продаются и которые не продаются. Есть факты, которые продаются хорошо или не шибко. В соответствии с этим коммерческим ценником история Патриции Херст шла по самому высшему разряду.

ЕЩЕ ДО ВЫНЕСЕНИЯ приговора Патриции Херст на газетных страницах замелькала реклама фильма «Пэтти». Что было уже, пожалуй, излишним, вроде масла масляного. История Патриции Херст, реальная, а не выдуманная, развертывавшаяся на глазах у публики на протяжении двух лет – дольше, чем многие сочиненные сериалы, – со стрельбой, погоней, ограблениями банков, сама по себе оказалась идеальной находкой для «медии». Если бы ее не было, ее можно было бы выдумать. Но она была и это оказалось куда лучше, чем выдуманная. Помимо традиционных для экрана страстей-мордастей, в ней обнаружили и посерьезнее приметы сегодняшнего дня Америки. «Городские партизаны» САО – ведь не картонные телезлодеи, а люди во плоти и крови, в чем Америка

получила возможность слишком наглядно убедиться. Странная, но ведь подлинно американская плоть... Что сделало их такими, а не иными, да и, собственно говоря, какими они были в реальной жизни? Два года имя САО не сходило с уст «медии», но и сейчас подлинные черты боевиков-«геррильерос» тонут в дыму слов и кровавом тумане телевизионной канонады. Так работает «медия». Ибо «медии» интересуют не проблемы, а отвлечение от проблем, не подлинные драмы людей страны, а кассовые мелодрамы. Не даром все внимание публики в этой сложной и противоречивой истории оказалось приковано к Патриции Херст – скандальной фигуре из «благородного семейства», а не к действительно трагическим, социально-трагическим фигурам тех, кто ее начал и двигал неотвратно навстречу собственной гибели.

Если вся история похищения, превращения и погони за Патрицией Херст разворачивалась, как телевизионная драма, что уже говорить о процессе! Семейство наняло лучшего адвоката, которого только можно было нанять за деньги, – Ф. Ли Бейли, известного тем, что он добивался оправдания самых безнадежных обвиняемых – в их числе волею судьбы оказался и позорно знаменитый капитан Медина, командовавший расправой в Сонгми. Вот и снова сошлись несопоставимые эти имена и события...

Бейли превратил защиту в некое гипнотическое действо. Не имея фактов для оправдания своей подопечной, он всю ставку сделал на психологию, выдвинув тезис о «промывании мозгов», которому, дескать, подвергли похитители свою жертву.

Обвинение представляло документы, фотографии, пленки с записью голоса Патриции... Защита предпочитала бить на эмоции публики, прессы и присяжных.

Все внимание публики было привлечено к адвокату. Ее уже не волновали вопросы добра, зла или справедливости, даже судьба подсудимой мало кого волновала – вот она стояла у всех перед глазами, маленькая, бледная, сразу растерявшая всю свою былую таинственность.

...После стольких поворотов в этой истории зрители испытывали уже чисто болельщическое нетерпение. Удастся ли Бейллу еще раз доказать недоказуемое? Победят, ли херстовские деньги?

Приговор присяжных наконец вынесен: виновна! Это похоже на поражение Бейли, хотя фиаско его не назовешь. По двум пунктам обвинения Патриция Херст могла получить в общей сложности 35 лет тюремного заключения. Присяжные дали пять.

Что же касается исхода нынешнего суда, то не исключена апелляция, а там, глядишь, защита добьется еще каких-нибудь послаблений или пересмотра вердикта. Если так случится, вряд ли это кого-нибудь удивит. А пока любым возможным закулисным сделкам скорее всего помешала слишком громкая слава, которую обрела Патриция Херст за минувшие два года усилиями «медии». Дух сенсационной желтой прессы – предтечи нынешней «медии» – это, порождение старика Херста, создателя газетной империи и деда Патриции, – в решающий момент этот призрак вышел из-под контроля и, как и полагается монстру, набросился на тех, кто его породил.

НЕ УСПЕЛА улечься пыль от процесса над Патрицией Херст, еще не был даже вынесен субботний приговор, как в пятницу «медия» обрушила на публику новую сенсацию: похищены дети из семейства Меллонов – одного из богатейших в Америке – две девочки: 5-летняя Констанция и 7-летняя Катрин. Правда, почти тут же выяснилось, что похититель – их собственный отец. Родители в разводе, и вот они соревнуются друг с другом в жуткой игре: кто лучше запрячет детей от «конкурента», пользуясь тем, что суд одного из штатов присудил ребенка отцу, а суд другого – матери... Конечно, куда этой истории до приключений Патриции Херст. Но она вполне «телегенична», некоторое время она, пожалуй, будет «продаваться». Есть детская драма, есть детектив и главное – запах больших денег, на которые потребители «медии» падки, как раки на гниль.

...Порою кажется, что жизнь подрабатывает на американском телевидении сюжетами, и это для нее, видимо, не проходит даром. «Медия» сама начинает формировать жизнь по своему образу и подобию.

А. ПУМПЯНСКИЙ.

(Наш соб. корр.). Нью-Йорк, 22 марта.

18
березня,
четвер

Звернути увагу на повідомлення про пісні в «Дай серцю волю» як про зонги. До певної міри справедливо, хоч і не прямо.

Про Ліра-Крушельницького аналогічної думки Бажан, він мені про це казав, і так само не переконав мене. Юнацьке враження залишається надовше, й найрозумніші аргументи його не колишуть.

Ще одне у Кисельова: коли це про «Березіль» – «говорили із суцільним знаком плюс»? Поки що такого не було. Може, доживемо? Бо ми тільки ледь-ледь вирівняли оцінки. Он енциклопедія хотіла, щоб я написав про Гната Юру «несусвітнє», в епітетах геніальності; поморщили носом, коли я і тут згадав Курбаса. Ні, розмова про справжній «Березіль» ще попереду.

Я не писав, що Курбас відкрив Куліша (а може, й треба було!) Але те, що Курбас був його однодумець, Курбас, а не Гнат Юра – факт абсолютний. Проте Кисельову, як і багатьом «юристам», дорогий лише Куліш, який написав «97», а не Куліш «Народного Малахія», «Патетичної сонати» й «Маклени Граси». І навіть Куліш «Мини Мазайла» (ставив і Юра, проте ніколи в тому не признався).

«Всебічніший аналіз» «Малахія» – попереду. Слава Богу, і це залишилось – а то важливо.

На загал стаття Кисельова не так про книгу, як про Йосипа Михайловича. Але й на тому дякую. Іноді рівень цих роздумів дратує: так осточортів цей «трюп» про те, що таке «новаторство», а що і ні. Та коли вже ми вийдемо з цієї газової камери?

Дратує і багатослів'я. Гарний чоловік, але хлібом його (мацою?) не годуй – дай побалакати. Отак ми, українці, забалакуємо все на світі. Рівних нам не існує...

Стосовно ж проблеми «два – або – чотири» він не розуміє. Не все, що людина робить у мистецтві, є «дія». Треба ще дорости, дозріти, студійне «не можу» – «можу геть

усе!»: тут ще немає глибини, світовідчуття, власного «я». Підступи о теми. Те саме – але тільки у звороній бік – період Театру імені Франка. Тут УЖЕ немає істинного Крушельницького, тут він **уже** на спаді. Тому жодних «чотирьох дій» не могло бути. До того ж ПЕРША ДІЯ не лише природно входить у ДРУГУ, але й – протистоїть їй. ДРУГА дія так само заперечує ПЕРШУ. Так у Крушельницького склалося – не я вигадав. Так йому було пороблено – добою.

Телевізія пропонує зробити серіал на зразок Анчарівської серії «В одному микрорайоне». То я мусив додивитись учора зразок. Жаж! Порожнеча, фікція. Кожна серія – ні про що. не розумію держави, яка марнує народний час і гроші на фікцію. За такі фільми я б вираховував з авторів. З премією – від прокуратури!...

Отож відмовився – такий «зразок» мені протипоказаний.

*****

ДИАЛОГ

ПОСЛУШНАЯ СТРЕЛКА ЧАСОВ

Арк. Стругацкий

**На вопросы «Алого паруса»
отвечает писатель
Аркадий СТРУГАЦКИЙ**

– Аркадий Натанович, представьте, на наших руках – волшебные часы. Время – шестнадцать часов ноль-ноль минут. Вам шестнадцать лет...

– Дайте мне вспомнить... Ленинград. Канун войны. У меня строгие родители. То есть нет: хорошие и строгие. Сильно увлечен астрономией, математикой. Об-

рабатываю наблюдения Солнца обсерватории Дома ученых за пять лет. Определяю так называемое число Вольфа по солнечным пятнам. Пожалуй, все. Хотя нет, не все. В шестнадцать лет я влюблен.

– **Выходит, Вы ничем не отличались от сегодняшних шестнадцатилетних.**

– Нет, отличался. Сегодняшние мне нравятся гораздо больше, чем мы были в шестнадцать. Ребята более развиты, круг их интересов шире, они умнее и, самое главное, тоньше.

– **Но Вы, вероятно, были решительнее!**

– Это определялось тогдашней ситуацией: ждали войны. Все это чувствовали. Нам приходилось больше преодолевать...

– **Значит, взросление – это преодоление!**

– Конечно.

Детство – пора сложная. Не знаю, кто это выдумал, что детство – легкая пора. Ребята и сами не должны так считать. Иначе взрослеть будет еще труднее. Ежегодно, может быть, ежемесячно в человеке происходит ломка. Детство, как и вся жизнь, – время проблем, время решения проблем, в этом и состоит прелесть нашего существования. Представляете, если бы вы с пеленок существовали безмятежно? И разница от двух до пятнадцати была только в том, что сначала вам меняли пеленки, а потом вы бы научились менять себе пеленки сами. Преодоление происходит не только в поступках, но и в мыслях. Мечта – это тоже преодоление. Если человек не мечтает – он болен.

Над родителями иногда тяготеет старая идея: раз дети накормленные, вымытые, чистенькие – можно отвернуться от них и заняться настоящим делом, – скажем, судьбой княжества Гоа.

– **В шестнадцать Вы были так же категоричны!**

– Гораздо сильнее. Я все знал, все умел, лучше всех понимал существующее положение. Только удивлялся, почему Не понимают другие.

– **Были ли Вы в шестнадцать личностью!**

– «Неличностей» не бывает. Каждый человек – личность, иногда закрытая, страшно закомплексованная, особенно в шестнадцать лет. Только не все это понимают или понимают неправильно.

Человек в 14–16 лет звучит для себя гордо, а ему звучать гордо подчас не дают. Или, наоборот: его уже с пяти лет считают выдающейся личностью, и получается из него дурак невероятный.

– Мы и не заметили, как стрелки наших часов стали показывать время настоящее. Давайте передвинем их еще немного вперед. Школа будущего...

– Ну откуда я могу знать как там будет. Я могу только представить. Не менее одной десятой, а то и одной седьмой всего человечества будут преподавателями.

Каждый преподаватель будет работать с небольшой группой учеников, которую он поведет с самого начала до самого конца. Методы – телевизионный, гипнопедический – предсказывать не берусь. Но вот то, что педагог станет вторым родителем, утверждаю. Потому что будет авторитетнее нынешних учителей, ибо прожил большую и, главное, интересную, значительную жизнь, потому что будет добрее, умнее, необходимее.

– А у ребят возникнет неизменное желание учиться?

– Видите, в чем дело, дорогие товарищи, если сегодня школьник не хочет учиться, то это вина школы, а не его. Вы думаете, он сейчас не знает, что учиться надо? Знает. Другое дело, он не понимает, зачем его учат именно ботанике, а не вождению автомашины.

– А сами ребята изменятся!

– Изменятся ли они... Да, конечно. Какие-то перемены произойдут. Потому что исчезнут одни проблемы – появятся новые.

– Какие исчезнут?

– Например, я точно уверен, не будет «проблемы» длины волос и юбок. Это я, как фантаст, могу вам гарантировать.

– Аркадий Натанович, что Вы хотите пожелать ребятам на будущее?

– Что я могу сказать с высоты своих пятидесяти лет?... Скрамность. Выдержка. Терпеливость. Но это только советы...

– Простите, Аркадий Натанович, у нас кончается диктофонная пленка. А мы хотели бы задать Вам еще один вопрос. Ведь в самом Вашем сотрудничестве с братом есть что-то от будущего. Как можно обдумывать грядущие книги на расстоянии!

– Очень просто. Нужно только...

На этом запись нашего разговора обрывается: пленка все-таки кончилась. Мы так и не получили ответа на вопрос, уже сотни раз заданный журналистами. Не помогли нам и волшебные часы. И вдруг мы поняли, что никаких необыкновенных часов и не было. Время было, как говорят дикторы, московское, не будущее, не прошлое, а настоящее.

Мы были дома у Аркадия Стругацкого на проспекте Вернадского. Но ощущение волшебства и некоторой необыкновенности не исчезло. Потому что все-таки было что-то очень загадочное и некоторым образом таинственное в духовной связи двух братьев, друзей, единомышленников, живущих на расстоянии шестисот километров друг от друга.

Наверно, нам не дано уловить эту связь. Даже если просидеть целый вечер в маленьком кафе под вывеской «У Бори и Аркаши» в городе Бологое – точно посередине между Москвой и Ленинградом. В кафе, где были написаны книги: «Трудно быть богом», «Понедельник начинается в субботу», «Пикник на обочине», «Шесть спичек», «Улитка на склоне» и еще многие другие...

По прошлому, настоящему и будущему вместе с А. СТРУГАЦКИМ бродили Г. ЖАВОРОНКОВ и Л. ЗАГАЛЬСКИЙ.

И ЕЩЕ ШЕСТЬ «ЖГУЧИХ» ВОПРОСОВ.

ХОРОШО ЛИ ВЫТЬ НА КОГО-НИБУДЬ ПОХОЖИМ?

– Хорошо. Но нужно привносить свое, неповторимое. В юности хотел быть похожим одновременно на капитана Немо и Дон Кихота. Один был таинственным, другой – добрым. Но главное – оба стремились к справедливости.

ВО ЧТО НАДО ВЕРИТЬ?

– Нужно знать, а не верить. А если верить, то в то, что справедливость восторжествует.

КАКОЙ ДОЛЖНА БЫТЬ ЖИЗНЬ В ШЕСТНАДЦАТЬ: «В СЕБЕ» ИЛИ «ИЗ СЕБЯ»?

– Что можно отдать в шестнадцать лет? Наверно, только добро. А копить все.

ОПАСНА ЛИ В ШЕСТНАДЦАТЬ ЛЕТ «ВЕЩНАЯ» БОЛЕЗНЬ?

– Это смертельная опасность даже в шестьдесят. Наша цивилизация создает новые потребности, которые человеку не только не нужны, но и вредны. Например, барахло всякое.

МОЖНО ЛИ ВМЕШИВАТЬСЯ В ЖИЗНЬ ВЗРОСЛЫХ?

– Можно. Но вмешательство некомпетентно.

МОЖНО ЛИ МЕЧТАТЬ О СОБСТВЕННОМ ПАМЯТНИКЕ?

– А ПОЧЕМУ НЕТ? Если помогает работать – можно. А если не помогает, то лучше не стоит.

Концерт, слава Богу, позаду...

8.30 – палац, монт. проба. 3 10 – прогон дитячих номерів. О 14-й приїхав Силантьєв із своїми й захопив сцену аж до концерту. Паніка, галас, нічого не готове. Але на оркестрі С-ва я примудрився змонтувати фрагмент фільму Ірини Шевчук («І зорі тут тихі...»), провести репетицію з хором Попова.

Концерт відбувся майже без проколів (майже – на кілька секунд більше телебачення потримало своє світло, коли увімкнули фільм; але то дрібне). Ритмово, активно, по наростаючій. Ременяка не прийшла – травма ноги. Інше – за програмою. Дивовижно гарна була Надя Павлова з переляканим Славою Гордєєвим (вийшла за нього заміж, обидвоє тепер комсомольські лауреати). Хіль, Мінжилкієв, Кобзон; особливо Кобзон, який співає не з Силантьєвим, а з власним ансамблем (попив моєї крові, холера!). На висоті – «Цісарткхела» – в усіх варіантах, в тому числі і з дівчатами з «Мзіурі». Дуже добре, що я домігся заміни ВСІЄЇ АПАРАТУРИ на сцені: нічого не перегорало, не псувалося, не відключалося, як це завше трапляється на самодіяльних сценах. Поступово концерт підігрівав настрій однастайності, і коли у фіналі на кін вийшли всі учасники концерту, коли з усіх кутків сцени і зали повибігали в строкатих стоях дітлахи з квітами, балет, хори, музиканти, коли все це заспівало й зблиснуло – зала не витримала. Всі заспівали разом з нами, – показали всі секретарі ЦК

Концерт

комсомолу, і першим – Пастухов, який стояв біля мене. Потім на сцену прийшов Тяжельніков; йому представили мене, художника, організаторів: він дуже вітав (хоч і приглядався!). Наші лауреати вели концерт не казна як (Шевчук, перелякана Марина Нейолова й Сергій Никоненко, котрого всі приймали за Сергія Єсеніна – він грав його недавно у фільмі! – і тому не реагували на жодну його серйозну фразу; і це було добре). Виручав їх такий ас як Силантьєв, який набив на цих концертах руку: та й змонтував я все так, що від ведучих мало що залежало...

Далі був фуршет, але я попросив машину й непомітно втік; втомився вище будь-якої нормальної межі.

УВАЖАЕМЫЙ ТОВАРИЩ!

ЦК ВЛКСМ приглашает Вас на торжественный вечер, посвященный чествованию лауреатов премий Ленинского комсомола в области науки, техники, производства, литературы, искусства, журналистики и архитектуры.

Вечер состоится в актовом зале Московского городского Дворца пионеров и школьников 18 марта 1976 г. в 19.00.

*Адрес: Воробьевское шоссе, 1/11.
Проезд: ст. метро «Ленинские горы».*

А97. Тип. «Мол.-гв.» 325 81

...

Дзвонить Махлянкін. Йому пропонують написати для Сопота пісню. Він хоче запропонувати їм нашу Пісню про Білого Коня. Це для мене комплімент. Просить переробити для цього одну строфу («мовляв, не можна, щоб був «грустный»). Сказав йому, що не зроблю того, бо тоді пісня випростається і буде як гвіздок. Зараз є в ній драматургія. Погодився.

Тараса Марусика Євгенія Кузьмівна направляє до мене завтра з самого ранку: до неї приходять редактори, а з ним – не попрацюєш. Нехай приходить.

Панченко доповідав: на пленумі обрали секретарем не Горчакова – а Дерев'янка, доктора наук з Новосибірського відділення АН. Володя вважає – це добре.

Всі ніби подуріли – Бланк просить на 26–27-е 30 місць, Бірич – 6, Загоруйко – 4, Галя Іванова – 10, учителі – 30... Жаж.

Загоруйко з'явився у дзеркалі лискучого шкіряного піджака – він любить хвалитися кожною обновою. Дивитись на нього в такі хвилини – цікаво: ціла вистава. Щоб отак у чоловікові уживались водночас такі полярні риси? (Прийшов у піджаку, виявляється, щоб показати його мені – грошей нема, і я маю позичити йому 170 крб., – «вам що, жалко?» «Не жалко, – кажу, – але я мав інші плани». Довелося міняти. Але той піджак так гидко пахне! Я б його лише через одне це не носив! Та й дорогий!)

Прийшов Тарас – звичайно, не на 9-ту: о 9-й він ще мирно спав. З'явився о пів на одинадцятю. Розмова з Тарасом була тривала, і мені довелося відкласти низку своїх справ. Здалося мені, пішов він од мене, «поколеблений в своїх достоїнствах». Це потім Євг. Кузьмівна підтвердила – повернувся «в расстроенных чувствах, – мир, говорит, для меня перевернулся!» Добре, якщо так. Бо я говорив з ним серйозно й переконав його, що він ще й не починав жити. Лише готується. І – вже запізнівся. Говорили про самоосвіту, про волю, силу характеру, світогляд, і я раптом відчув, що він – **безпорадний** і розгублений. Що йому потрібні друзі. Упевнившись у цій своїй безпорадності, Тарас – побачивши, що я це **зрозумів**, – перестав «грати роль Растіньяка», розкрився – і надзвичайно мені сподобався! Виявилось, що це глибокого почування хлопець, ніжної вдачі, розумний і

19
березня,
п'ятниця

совісний чоловік... Повний романтичних ідей та сподівань він ховається за щитом стриманості й гумору... справді обдарований. І його «якір» – істинна любов до України, до рідного краю, до рідного слова: це десь на рівні інстинкту, батьківських і материнських заповітів. Я знаю його батьків, ми зупинялись у них в тій подорожі з Іваном Світличним, Льолею, Надійкою, Аллою, це в них ми познайомились тоді з Атенюю і малим Ярком Лесюком та Ірочкою; і розкрилося все це зараз, у розмові, і тепло стало мені на серці, і він, якого я почав було **виховувати**, сам допоміг мені врівноважитись тут, у чужих краях, цей малий і примхливий (а так!) Тарас Марусик...

Майбутнє покаже, чи я в ньому помилився. Він має змінити в собі дуже багато. Він відбудеться – якщо – сказала б мовою соціології Нелля – в ньому відбудеться переструктурування. Але на тому ж ґрунті – тобто він має залишитися самим собою, не втратити й крихти тієї любові до **свого**...

Я починаю вірити у майбутнє!

І щоб йому не здалося, що я був з ним крутий або не дуже його сприйняв, подарував Тарасові 14-томний курс французької класичної літератури (виданий торік для учнів ліцеїв). Він був шокований. Я – ні: не люблю, коли книжки лежать без діла. І сам я не читав, і іншим моїм друзям він менше потрібний, ніж Тарасові. Я купив це Світличному, але потім Іван сказав, що не треба. А малий Тарас добрячих двох третин авторів не знає ще навіть пофамільно. А ще я подарував йому нашого Гордона Крега: там, у себе, він Крега вже не дістав.

Поїхав. Завтра – поїзд. Ні, старі мали рацію – «Ще не вмерла Україна!..» Всі ті, що йдуть після нас, будуть кращі за нас. Бо вони знатимуть те, що знаємо ми – але доля додасть їм і свого, – з тих запасів, до яких ми ще не сягнули...

Такі цікаві питання задавав він про Крега! Може, збити його з філології на театр?

*****

УКАЗ
ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

О назначении

тов. **Месяца В. К.** министром сельского хозяйства СССР
Президиум Верховного Совета СССР постановляет:
Назначить тов. Месяца Валентина Карповича министром
сельского хозяйства СССР.

Председатель Президиума Верховного Созета СССР
Н. ПОДГОРНЫЙ.
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль.
16 марта 1976 г.

УКАЗ
ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР

Об освобождении тов. Полянского Д. С.
от обязанностей министра сельского хозяйства СССР

Президиум Верховного Совета СССР постановляет:
Освободить тов. Полянского Дмитрия Степановича от обя-
занностей министра сельского хозяйства СССР в связи с пере-
ходом на другую работу.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР
Н. ПОДГОРНЫЙ.
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва Кремль.
16 марта 1976 г.

Торжественный вечер, посвященный чествованию лауреа-
тов премий Ленинского комсомола в области науки, техники,
производства, литературы, искусства, журналистики и архитек-
туры, состоялся в Московском городском Дворце пионеров и
школьников.

Перед собравшимися выступили председатель Комиссии ЦК ВЛКСМ по премиям Ленинского комсомола в области науки и техники академик Н. Г. Басов, бригадир комплексной бригады треста «Мурманск-промстрой» В. П. Сериков, первый секретарь правления Союза композиторов СССР Т. Н. Хренников, токарь Ульяновского приборостроительного завода, лауреат премии Ленинского комсомола О. И. Бондаренко.

На вечере присутствовали первый секретарь ЦК ВЛКСМ Е. М. Тяжелников, секретари и члены бюро ЦК ВЛКСМ, министры СССР П. Ф. Ломако, Н. Н. Тарасов, вице-президент АН СССР академик Ю. А. Овчинников, академик Е. П. Велихов, передовики производства, ученые.

Был дан концерт, в котором приняли участие лауреаты.

*****

ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА В КИТАЕ

ПЕКИН, 18. (ТАСС). Китайская печать изо дня в день публикует обширные материалы, в которых открыто признается, что в маоистской партии идет острая борьба, официально именуемая «противоборством двух линий». «Жэньминь жибао» и «Гуаимин жибао» обрушиваются с резкими нападками на «лиц, облеченных властью в партии и идущих по капиталистическому пути». Наиболее тяжелые обвинения выдвигаются в адрес «упорно не желающего исправиться главаря правых уклонистов», который в открытой печати пока что не называется по имени.

В то же время в многочисленных дацзыбао эти обвинения адресуются поименно, причем не только заместителю премьера Государственного совета Дэн Сяопину. Рядом с ним называются еще один заместитель премьера Ли Сянь-нянь, а также министр обороны Е Цзянь-ин, министр просвещения Чжоу Жун-синь, первые секретари провинциальных комитетов маоистской партии Ляо Чжи-гао, Чжао Цзы-ян, Чжан Пин-хуа, многие другие деятели.

Речь идет, таким образом, о дальнейшем углублении кризиса пекинского руководства, прикрываемом призывами «закрепить завоевания культурной революции».

*****

«СВОБОДНАЯ ЕВРОПА» – ФИЛИАЛ ЦРУ

СОФИЯ, 18 (Корр. ТАСС). На днях было сообщено о возвращении на родину гражданина НРБ Хрисана Георгиева Христова. В течение 11 лет он работал по разоблачению подрывной деятельности радиостанции «Свободная Европа» и ее американских хозяев.

*«Свободная
Европа» – филиал
ЦРУ»*

Хрисану Христову нет еще сорока. Родился он в маленьком городке Провадия. Рано потерял мать, а вскоре и отца, погибшего в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками.

Как я оказался за границей? – начал свой рассказ болгарский разведчик. Достаточно сказать, что произошло это в 1965 году. Через некоторое время я владел в Вене двумя уютными, популярными в эмигрантской среде кофейнями.

В одной из них я познакомился с весьма любопытным человеком – секретарем так называемой болгарской социал-демократической партии в эмиграции Стефаном Табаковым, партия состояла из восьми человек, затем в нее приняли меня – стало девять. Теперь в ней опять те же восемь. Однако, когда руководители социал-демократических партий собираются на международные встречи, Табаков сидит за одним столом с ними.

В период нашего знакомства Табаков руководил венским бюро радиостанции «Свободная Европа». Он предложил мне сотрудничать, и вскоре я стал его ближайшим помощником. Представительство «Свободной Европы» располагалось в центре Вены, занимало большую квартиру на четвертом этаже дома 3 по Вальнерштрассе.

Что интересует «Свободную Европу»? Кроме личности собеседника из социалистических стран, сотрудников этой радиостанции в первую очередь интересуют политические, экономические, военные, кадровые вопросы, отношения с Советским Союзом и другими странами социалистического содружества.

Вместо закрытого по требованию общественности в 1974 году бюро на Вальнерштрассе ныне в Вене действует фирма «Интора» – филиал одного из отделов «Свободной Европы», носящего название «Апор». Легально «Интора» действует как институт изучения общественного мнения. Ее адрес – Вена 1060, Вебгассе 43, телефон 56-32-01. В Австрии «Интора» проводит так называемое «анкетирование» интересующих ее лиц. Руководителя «института» доктора Гельмута Айгнера интересуют в первую очередь лица, прибывающие из социалистических стран на временную работу или в командировку.

Мой собеседник показывает мне объемистую пачку листов. Анкеты начинаются с вопрос об одежде, кончаются вопросами о социалистических странах в которых отвечающий побывал, о Совете Экономической Взаимопомощи, об Организации Варшавского Договора и т. д.

Куда идут эти данные? Прежде всего в ЦРУ США, а что его не интересует, – в Мюнхен, в «Свободную Европу».

Мой «друг» и шеф Табаков, продолжает Х. Христов, не скрывал, что он агент Центрального разведывательного управления. Не раз он при мне составлял финансовые отчеты и часто сетовал, что денег от американских хозяев получает мало, а расходы растут.

На какие расходы отпускаются деньги? На угощение и попытки подкупа лиц, в которых заинтересована разведка, на выписывание и отправку по адресам временно находящихся в Австрии граждан социалистических стран литературы антисоветского и антикоммунистического характера. Работа ведется упорная, и она, естественно, требует расходов.

Ныне Табаков подвизается в лагере «Трайскирхен», где собирают всех изменников, прибывающих в Австрию из социалистических стран. Он определяет «интеллигентность» постояльцев, их пригодность для шпионско-диверсионной деятельности. Сведения отправляет в ЦРУ. Надо сказать, что хозяева оказывают Табакову внимание, он частый гость на приемах американского посольства в Вене.

Кстати, у меня сохранился любопытный документ, говорит Х. Христов, показывая мне письмо, подписанное Айгнером. «По рекомендации представителя радио «Свободная Европа» господина Табакова, – говорится в нем, – вы имеете возможность работать у нас в качестве исследователя общественного мнения».

Вот так, после ликвидации Венского бюро, я начал свою деятельность в фирме «Интора», продолжает болгарский разведчик. Бывал ли я в центральном аппарате «Свободной Европы» в Мюнхене? Разумеется, и много раз. Я часто встречался с сотрудниками радиостанции, прежде всего с давнишними агентами ЦРУ Асеном Мандиковым, Руменом Трайчевым, Димитром Инковым.

Кто в центральном аппарате наиболее активно связан с американской разведкой? В первую очередь заместитель директора административного управления Роберт Ноуф, сотрудники отдела исследований и анализа Михаил Каstellо, Роберт Дийн, Генри Харт, начальник отдела исследования общественного мнения Симон Вернер, сотрудник, ответственный за охрану радиостанции, Лоренс Пар. Всех даже трудно перечислить.

Всегда ли я был связан со своим центром на родине? Всегда. Я постоянно получал от старших товарищей указания, постоянно отчитывался перед ними в своей деятельности. Без чувства плеча, без повседневной поддержки родины мне было бы очень трудно.

Дзвонив Мірошниченко, він шукає за фотографіями «Протоколу», в номер. Раптом – привітав мене з вдалим концертом, – мовляв, йому сказав про це Корнешов, редактор «Комсомолки»... Явно прибріхує Микола: було щойно 10, як він дзвонив, коли це він встиг «перекинутись» з Корнешовим? Він з людей, які «прикрашають дійсність» «не без задньої думки», – себто ту дійсність, в якій він щойно був. Якщо він там (та це й з Корнешовим!) – дійсність виглядає кращою...

Щось я останніми роками став зліший. Раніше й не зауважив би таких «дрібниць». Хочеться людини зробити тобі приємне – чом би й ні? Сьогодні мене це ДУЖЕ дратує.

Може, старію?

Щось він плутає і з рецензією. Каже, віддав «якомусь Л. Булгаку, я с ним говорил – обещал пустить в номер...» Наскільки пригадую – Л. Булгак – жінка. І вистави моєї ще не бачила: бо Нонна має її у списку на 27-е...

Отакі класичні брехунці! Для чого?

*****

После премьеры

КАПЛИ МОРЯ

Листая главы телеповести «В одном микрорайоне»

Сколь бы значительными ни были телевизионные экранизации, как бы ни тешило себя телевидение тем, что обращение к классике помогает миллионам людей «прочсть» лучшие страницы литературы, все же современная тема есть и остается проблемой номер один для телеэкрана. И не только, естественно, потому, что специфика того требует (телеэкран действительно приближает к нам и лица, и действие, окрашивает происходящее сиюминутностью, неизбежно связывая с другими передачами в программе дня). Но потому, что ни один другой вид искусства не имеет такого огромного зала и возможности «поговорить» в один вечер (или в серии вечеров) сразу с миллионами об одном и том же – о нашей жизни.

Это нелегкий хлеб, но телевидение и, в частности, главная редакция литературно-драматических программ упорно его возвращает, показав за четыре года пять крупных работ, придя от «Дня за днем» через «Разные люди», «Вот такие истории» и телеповесть «Ольга Сергеевна» к нынешней – «В одном микрорайоне», которая (так, по крайней мере, задумано) поведет отсчет новому циклу глав, объединенных этим названием.

Авторы телеповести (сценарист М. Анчаров, режиссер В. Шилловский) строго очерчивают границы действия: новый дом и героев – новоселы. Правда, они несколько раз нарушают это единство места, перенося нас то на автобазу, где шоферами работают Шурыгин (Н. Пеньков) и его друг Юранга (А. Потапов), то в лестничный пролет спортивного корпуса института, где служит шурыгинская жена Люся (А. Сидоркина), то в служебный кабинет член-корра (Н. Подгорный), где на командном мостике в тот момент Никита Карасев, блистательно сыгранный Л. Броневым, то в институтский дом культуры, где празднуется победа, – удачный эксперимент над сопротивлявшимся пятнадцать лет и сдавшимся наконец материалом, и в приемный покой больницы, где ищет «лекарство» от душевных ран, врачюя других, Надя (Т. Лаврова). Но эти реминисценции для пяти серий столь незначительны, что выглядят как разработка, как побочные партии главной.

Впрочем, чуть ли не с первых же «страниц» телеповесть демонстрирует нам, как непросто найти этим людям общий язык, не то что сыскать необходимость друг в друге. Я бы сказала даже, в телеповести нарочито подчеркивается «некоммуникабельность» героев. Вот супруги Мосоловы – детинушка, глава семьи (Р. Филиппов), тихая, услужливая Катя (Н. Корункова). Кажется на первый взгляд, все в их доме держится на почерпнутом из справочников представлении об уюте и вкусной и здоровой пище...

Что, казалось бы, общего между ними и член-корром Коробовым. Как нелепо и некстати вставляет Мосолов фразу о знакомом контрабасисте, который играет в ресторане «Иртыш», в разговор Никиты и Коробова о своей сложной работе.

Или парикмахер Григорий (Л. Любецкий). Ну, допустим, подстричь может, причесать, и на том спасибо, рассказать парочку анекдотов, ну, а дальше?

Или представьте на минуту, что творилось в душе у артиста Большого театра Я. Берзиня (его роль в телеповести играет М. Лиєпа), когда в красном уголке, где собрались жильцы дома, подогретые идеей создать свой драмкружок, Валера (Н. Караченцов) – ну, настоящая с виду шпана, – изображает танец маленького лебедя и предлагает «сбацать» цыганочку!..

А где-то за всем этим внешним, не самым характерным, прячется пока не разбуженная забота о человеке, интерес к нему, потребность в человеческом общении, которое не различает ни возраста, ни ранга. Нужно только сделать один шаг.

Нужен человек, который взбудоражил бы всех, перевернул все вверх дном. Нужен такой человек, как Ира Агашина (И. Акулова), которая сердцем чувствует, что нельзя жить, безразлично глядя вокруг, быть слепым и глухим к тому, что творится за стеной, через лестничную площадку, слепым и глухим и к чужой радости, и к чужой беде... И вообще, если взглянуть шире, – просто к человеку, к людям, которые живут с нами рядом.

И вот о том, как протягиваются сердечные нити и как оттаивают сердца, и каким душевным теплом начинают одаривать друг друга люди, пять вечеров «повествовал» телеэкран. И преподносил нравственный урок нам, зрителям, приглашая взглянуть окрест себя и посмотреть на свои взаимоотношения и с людьми, и с миром тоже. Потому что общность героев телеповести, в которых легко узнаются наши соседи по жизни, возникла не от общей крыши над головой, общего подъезда и не от соседства молоденькой девушки, которой до всего есть дело. Общность – в общем деле, которому все мы по отдельности и сообща служим.

В самом конце телеповести набирает новую высоту. У нее словно открылось вдруг «второе дыхание», – в разговоре, который ведут Ира Агашина и Никита Карасев. Даже не разговор, а сокровенные мысли, произнесенные вслух, раздумья о каждом человеке, о повседневном мужестве, гуманизме, человечности, присущих советским людям, о маленькой судьбе одного, которая становится частью большой судьбы страны, именно они сообщают телеповести большое гражданское звучание. Эти мысли, итожащие ее как горсть брошенных зерен, западают и начинают прорастать в наших душах.

А. КУРЖИЯМСКАЯ.

Вікландт просить прочитати «Корову» Хікмета, вони почали її самостійно, Антонюк хоче, щоб режисуру продовжив Успенський.

– Сонечко моє, Ольго Артурівно! – відповів я їй. – П'єсу я добре знаю, і тому кажу чітко: Успенському це не по зубах. Тут потрібен не актор-парторг-аматор, а художник від Бога. І не беріться – не для Театру Пушкіна Хікмет». Тоді Вікландт поцікавилась, чи не міг би це зробити Петя Штейн, його сватає Голікова. «Не знаю, я не спеціаліст по родині Штейнів. Спробуйте поговорити з ним самі».

...

В. Загоруйко переказав мені сюжет з «Нового мира» (12–75) «Перед трудным выбором» Тимофея Соколова. Це дуже скидається на Неллину історію з Вовкою Журавльовим, котрого вона витягла з тюрми, коли була першокурсницею в КПУ. Аргументи в неї були прості. Не може вчинити злочину («угон мотоцикла») людина, яка живучи в лісі (куди втік від нещасного кохання), «приручила лисенятко» і таке інше. І довела, що інтуїція та наполегливість – не останні риси. Їй відмовляли в одному місці – вона йшла клопотатися за свого сусіду в інше: це при тому, що я знаю достеменно, – Вовка Журавльов був для неї ні сват, ні брат, ні жених – вона просто дружила з його матір'ю, вони жили поруч у Чапаївці. Якби не Нелля, сидіти в йому до кінця свої п'ять. А так – випустили через півроку.

*****

19 марта 1976 года

«Правда»

ДВА ОБРАЗА ЖИЗНИ

XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза – выдающееся событие в истории человечества. Открывая новую главу в истории марксизма ленинизма, он ознаме-

новал собой широко признанный, грандиозный успех политики мира, проводимой Советским Союзом. Съезд продемонстрировал тот факт, что СССР вместе с другими социалистическими странами практически находится на пути к достижению первенства в мировой экономике.

Съезд имеет большое значение для революционных сил в Соединенных Штатах, в первую очередь для тех из них, которые руководствуются марксистско-ленинским учением. Приближается 200-летний юбилей рождения Соединенных Штатов Америки. И XXV съезд КПСС предоставил возможность провести сравнение между достижениями буржуазной демократии и демократии социалистической.

Соединенные Штаты стали ведущей силой мирового капитализма примерно в то же время, когда рабочие и крестьяне России свергли царский режим и впервые провозгласили диктатуру пролетариата. Тогда же американский империализм возглавил реакционные силы, которые пытались свергнуть Советскую власть.

В год, когда советский народ начал свою первую пятилетку, в Соединенных Штатах разразился «великий кризис». Фактически, за исключением периода второй мировой войны, на каждую пятилетку в СССР приходился по меньшей мере один экономический спад в США. Сегодня когда стартует десятая советская пятилетка, США зажаты в тиски самого глубокого и продолжительного с тридцатых годов кризиса.

Когда я оглядываюсь на первую советскую пятилетку, свидетелем которой мне посчастливилось быть на протяжении года, прожитого в СССР, вспоминаются не только огромная энергия и решимость советского народа выполнить ее успешно, но и энтузиазм, который она породила среди прогрессивных рабочих в нашей стране. Пятилетка убедительно опровергла ключевой тезис буржуазной пропаганды, утверждавшей, будто рабочие и крестьяне не могут управлять страной, где отменены частная собственность и капиталистическая система прибылей.

Что же происходило в Соединенных Штатах после моего первого посещения вашей страны? Хроническая, массовая безрабо-

тица. Технический прогресс ниспослал нам новых миллионеров, в то время как все большее число рабочих выбрасывалось на свалку безработицы. На этой человеческой свалке оказались и сотни тысяч разоренных мелких фермеров, предпринимателей и ремесленников, которые не смогли выдержать конкуренции с большим бизнесом.

Сегодня 14 миллионов мужчин, женщин и детей в США живут на различные виды пособий. Большинство из них потеряло всякую надежду когда либо подняться со дна нищеты. Многие семьи разбиты в результате экономических неурядиц: дети подрастают и становятся взрослыми, так и не найдя работы, не получив профессии или образования.

Живущие на пособия по бедности американцы имеют самый низкий уровень жизни. Те, кто внесен в списки безработных, получающих временное пособие (сегодня их больше шести миллионов), составляют другую, более «высокую» категорию. Самый тяжелый груз безработицы ложится на плечи неквалифицированных и полуквалифицированных рабочих, особенно если они негры, мексиканцы, пуэрториканцы или выходцы из Азии. Каждый спад в наибольшей степени лишает работы именно эту категорию рабочих. Имея низкую зарплату, они получают мизерное временное пособие по безработице. Многие из них влачат жалкое существование на пособия по бедности, обеспечивающие полуголодное прозябание, которое стало уделом миллионов американцев. Они живут в трущобах, в комнатах, непригодных для жилья. Их дети растут в невежестве, воспитываются на улице. Есть семьи, которые не смогли выбраться с этого дна на протяжении жизни трех поколений. Угроза попасть в такое положение, тревожащая сейчас многих, даже квалифицированных рабочих, постоянно висит тяжелой тучей над семьями трудящихся.

Наблюдая за жизнью советских людей с 1928 года, я видел серьезные трудности, с которыми им приходилось сталкиваться в прошлом: перенаселенные дома, отсутствие бытовых удобств, нехватка еды и одежды. Но советская семья всегда была уверена, что никогда не останется без крыши над головой. В социалистическом

обществе никогда не относились к человеку с презрением из-за того, что он негр или «цветной» тут нет «низшего класса». Здесь никогда не было так, чтобы дети не СМОГЛИ ПОЛУЧИТЬ высшее образование и профессию только потому, что их родители небогаты. Советский рабочий никогда не был лишен доступа к лучшим достижениям культуры, которых лишено большинство американских рабочих. Никогда в Советском Союзе люди не знали постоянного гложущего страха перед болезнью и связанных с нею ужасающих расходов на лечение, которые могут оставить человека без гроша в кармане. Советским рабочим по закону полагается оплачиваемый отпуск и предоставляется возможность провести его на курортах страны бесплатно или за очень небольшую плату по сравнению с американскими стандартами.

Вот почему мы видим громадную разницу между тем, как устроена жизнь в двух странах. На протяжении десятков лет в СССР идет процесс стабильного повышения благосостояния народа, а в Соединенных Штатах – неуклонное ухудшение всего жизненного климата.

В СССР мне приходилось слышать вопрос: «Какова средняя зарплата в США?». Однако мне кажется, он ставится неверно. Истинная ценность зарплаты зависит от конкретных условий, которые в наших странах различные. Если брать цифры, то в США так называемая средняя зарплата рабочего номинально может оказаться выше, чем в СССР. Но надо учитывать следующее: в США разрыв между высоко- и низкооплачиваемыми работниками значительно больше чем в СССР. А голодные пайки получающих пособие по бедности или безработице вообще не включаются в статистическую среднюю зарплату. В то время, как советский рабочий отдает в виде квартплаты четыре или пять процентов своего заработка, включая плату за большинство коммунальных услуг, американский рабочий расстается по меньшей мере с 25 процентами, а сейчас и значительно большей частью своих доходов в виде платы за квартиру.

С американских трудящихся высчитывают по меньшей мере шесть процентов их зарплаты в правительственный фонд социального пенсионного обеспечения. Советские рабочие таких отчисле-

ний не делают. Американские рабочие выплачивают 15 и более процентов своей недельной заработной платы в виде федеральных налогов, налогов штатов, а во многих городах и местных налогов.

Налоговые выплаты советского рабочего незначительны по сравнению с американскими. Американский рабочий несет очень большие расходы на медицинское обслуживание и выплачивает при этом еще от 500 до 600 долларов в год в фонд медицинского обслуживания. Помимо этого, его поджидают высокие дополнительные цены за лечение у дантиста.

В Соединенных Штатах для того, чтобы содержать семью, нужно работать в большинстве случаев и мужу, и жене. Но многие рабочие семьи вынуждены ограничиваться одним работающим из-за фактического отсутствия детских садов и яслей. Имеющиеся же детские учреждения (часто плохие) настолько дороги, что на их оплату едва хватило бы целой зарплаты. Советская семья может отдать детей в ясли и детские сады в хорошие и ответственные руки практически бесплатно.

Американскому рабочему приходится все время гнаться за ростом стоимости жизни, так как на протяжении по крайней мере 40 лет цены росли ежегодно. Любой может увидеть, что «возможности» в «самой богатой» стране на земле далеко не так велики, как их пытаются рекламировать буржуазные пропагандисты. Во всяком случае для огромного большинства рабочих.

Империализм хищнически использует ресурсы страны для увеличения производства вооружений и тем самым уменьшает возможности удовлетворения элементарных общественных потребностей. Он доводит до банкротства города, как это случилось с Нью-Йорком. Школ строится мало, но при этом некоторые учебные заведения закрываются. Тысячи учителей теряют работу. Стоимость высшего образования настолько высока, что даже многие семьи из «среднего класса» не могут позволить себе выплачивать ежегодно около трех тысяч долларов за сына или дочь на протяжении четырех лет обучения.

В Нью-Йорке одна из крупнейших библиотек, которая не так давно была открыта 87 часов в неделю, теперь работает лишь 43 часа,

а восемь ее отделений закрыты в связи с увольнением 118 библиотечарей. Урезаны ассигнования на коммунальные службы. Тротуары завалены горами мусора. Некоторые больницы были закрыты или же их персонал сокращен из соображений «экономии». Миллион мужчин, женщин, детей – восьмая часть населения Нью-Йорка, живущего на пособия – страдает от сокращения ассигнований на социальные цели.

Сейчас когда американские экономисты трубят о том, что США «выходит из кризиса» ситуация остается мрачной для многих из тех восьми миллионов человек, которых правительство официально признает безработными. Более двух миллионов безработных уже исчерпали лимит времени для получения пособий по безработице.

Преступность возросла до такой степени, что во многих городах США люди боятся выйти из дома после наступления темноты. От одного из прибыльнейших бизнесов, стимулирующих преступность, – торговли наркотиками, – кажется, нет противоядия.

По сообщениям полиции, в Нью-Йорке в 1975 году было совершено 1640 убийств, в Детройте – 594, в Чикаго – 818, в Вашингтоне – 295, в Бостоне – 119, в Атланте – 185, в Лос-Анджелесе – 574, в Хьюстоне – 343 и так далее. А сколько умерло от смертоносных доз наркотиков! Правящие классы Америки кажется, мало трогает волна порнографии, катящаяся по всей стране, засоряющая фильмы, книги, спектакли, всю культуру.

Совершенно иные перспективы открывает перед человеком социалистическое общество. Когда я читаю Отчетный доклад ЦК КПСС XXV съезду партии, Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976-1980 годы, то вижу сочетание громадного экономического прогресса в предстоящие 5 лет со значительным продвижением вперед в социальной области, – так и должно быть при социализме.

В нашей стране ближайшие задачи рабочих по-прежнему ограничены завоеванием некоторых скромных реформ. На данный момент ставится цель сохранить хотя бы то, что мы завоевали в предыдущие годы. Значительная часть профсоюзного движения

борється за эти завоеванія и выступає против політики властей спрямованих переложити бремя кризиса на плечи рабочих. В этой борьбе Коммунистическая партия США призывает к более решительным действиям, выдвигает более кардинальные требования. Наша деятельность пользуется растущей поддержкой молодых рабочих и становится более динамичной.

Джорж МОРРИС.
Американский публицист.

Пізно ввечері подзвонив Саша Гельман. Вітання, відгуки на виставу, компліменти. На прем'єру залишиться. Зупинився у «Росії» (298-21-90). З Танею та сином. Чого приїхав? «Хочу прозондувати питання з переїздом до Москви» («В Ленинграді неможливо. Но для этого надо попасть к Демичеву»).

Сказав йому, що в неділю грузини грають його «Премію», і він неодмінно повинен піти на виставу Роберта Стурра.

Домовились, що зустрінемося за чверть сьома біля театру Маяковського, де вони гастролюють.

Втішив Шайкевича, що п'єса його сподобалась. Хочє зайти до мене завтра й принести вагомий томище – видання матеріалів Комісії Уоррена з приводу убивства Кеннеді. Американці видали сімома мовами, включно з російською.

Читав на Худ. Раді п'єсу Брошкевича. Правда, «на Худраді» – не зовсім точно. Голікова призначила читку під час «Невільниць», в яких зайняті 5 членів ради; репетиція у Говорухи, і не прийшов Толмазов. Я вже хотів було не читати – упросили. На обговоренні не зійшлись у думках. Половина на половину. Отак і глядачі поділяться. Забагато неестетичного. Є ненависть. Маю великий сумнів.

*****

19 марта 1976 г.

«Комсомольская правда»

В ЛОГОВЕ ЛЖИ

*Христов –
«Своб. Европа»*

В Софию после 11 лет работы за границей вернулся болгарский гражданин Хрисан Георгиев Христов. Вчера он выступил по болгарскому телевидению. Вот что он рассказал о своей работе на радиостанции «Свободная Европа».

– Я родился в 1937 году в городке Провадия, – говорит Хрисан. – Мать умерла, когда я был совсем маленьким, отец погиб на фронте второй мировой войны. Воспитывался у бабушки и дедушки. Образование получил в Софии. Мне предложили выполнить ответственное задание за рубежом. Предварительно прошел специальную подготовку...

Это все, что сказал о себе Хрисан Христов. Остальное – о работе:

– Романтика – это для романов. Конечно, мне приходилось трудно, но чувство долга, помощь товарищей и руководителей была той силой, которая поддерживала меня все эти годы. Народ говорит: с волками жить – по волчьи выть. Работа вынуждала меня к этому.

Долгие годы Хрисан Христов считался «своим» среди отпетых антикоммунистов. Он был активным сотрудником бюро радиостанции «Свободная Европа» в Вене, советником и доверенным лицом одного из главарей болгарской вражеской эмиграции Стефана Табакова. Это позволило систематически разоблачать подрывную деятельность ЦРУ и «Свободной Европы», направленную против Болгарии и других социалистических стран. Результаты работы

Хрисана – киноматериалы, записи бесед, многочисленные документы, которые еще раз проливают свет на подлинный характер радиостанции «Свободная Европа».

...На экране дом на венской улице Валнер-штрассе. В квартире на четвертом этаже – сотрудники бюро «Свободной Европы»: шеф-американец, две его секретарши, болгарин, поляк, чех, венгр, который занимается и румынской эмиграцией. Познакомимся поближе с одним из изменников.

Камера переносит нас в роскошные апартаменты Стефана Табакова, в которых живет этот, с позволения сказать, журналист. У него не одно, а даже три корреспондентских удостоверения: «Свободной Европы», «Голоса Америки» и Союза австрийских журналистов. Но все это не более чем фиговые листки. На самом деле Табаков – агент ЦРУ. Вот он скрупулезно подсчитывает, во что обошлись встречи с очередной группой болгарских туристов. Квитанция к квитанции, аккуратно, дотошно. Табаков откровенничает: квитки он собирает, чтобы доказать своим американским шефам, что расходы, мол, гораздо выше сумм, которые отпускает ЦРУ.

Расходы у Табакова и его подручных и впрямь немалые. Сотрудники бюро «Свободной Европы» навязчиво набиваются в спутники к приехавшим за границу болгарам. Ходят с ними за покупками, щедро угощают, выступают переводчиками, возят по городу. Если собеседник представляет «профессиональный» интерес, ему подбрасывают сотню-другую шиллингов.

На подачки «Свободной Европы» клюнул бывший директор фестиваля эстрадной песни «Золотой Орфей» Генов, ныне отбывающий наказание за измену родине. Его завербовала заведующая музыкальным отделом болгарской редакции «Свободной Европы» Джильда Карол Кьовиш, активный агент ЦРУ.

Один из видных болгарских журналистов прибыл в Австрию на лечение. Уже в аэропорту его встретила секретарша из эмигрантской газетенки «Свободен глас» Благня Димитрова. Она познакомила журналиста со Стефаном Табаковым. О, тот бесконечно рад встретиться с коллегой, статьи которого читал в софийской газете. Что нового в Болгарии? Й град вопросов – об экономике,

о настроениях писателей, об их отношении к социалистической действительности, к раскритикованным в печати книгам. И даже такая мелочь: есть ли в продаже модельная обувь, модная одежда. Затем – предложение отказаться от болгарского гражданства, посулы щедрых гонораров, поездки по Европе. А перед расставанием «подарок» – почтовая марка, на обороте которой написан шпионский шифр.

Спрашивается: что общего между «правдивой информацией», о которой денно и нощно трубят радио «Свободная Европа», и шпионским шифром?!

– Сотрудники радиостанции интересуют буквально все. В том числе личность собеседника, его слабости, обрез жизни, – рассказывает Хрисан Георгиев Христов. – Особенно их интересуют отношения Болгарии с Советским Союзом, с другими социалистическими странами.

Та часть сведений, которая не представляет особого интереса, используется при подготовке клеветнических передач. Другая информация переправляется по каналам ЦРУ, и за нее следует особенно щедрое вознаграждение, так называемый «гонорар-берихт». Он выплачивается, – подчеркивает Хрисан Христов, – именно за те сведения, которые не передаются по радио «Свободная Европа».

Что же касается материалов, идущих в эфир, то значительная их часть готовится на основании критических выступлений в болгарской печати. Факты тенденциозно обрабатываются, для достоверности указывается номер газеты и имя софийского журналиста. Ряд материалов поступает непосредственно из ЦРУ, от так называемого «Комитета Свободной Европы», который находится в США и является не чем иным, как одним из отделов Центрального разведывательного управления.

В результате скандальных разоблачений и под давлением общественного мнения венское бюро «Свободной Европы» два года тому назад было закрыто. Но это совсем не значит, что оно перестало существовать, – отмечает Хрисан Христов. – Сотрудники бюро по-прежнему находятся в Вене: собирают информацию и передают ее в мюнхенский радиоцентр. Продолжает свою работу фирма доктора Хель-мута Айгнера «Интора», которая по

существу является отделом «Свободной Европы».

Хрисан Христов показывает один из вопросников этой фирмы, предназначенных для граждан социалистических стран. В пухлом формуляре – вопросы об отношениях между социалистическими государствами, о СЭВ, Варшавском Договоре. С такими вопросниками безработные эмигранты, изменники родины и прочее отребье буквально набрасываются на болгар, выезжающих за границу.

Потепление политического климата на Европейском континенте пришлось явно не по душе диверсантам. Характерно, что самым яростным хулителем совещания в Хельсинки оказалась радиостанция «Свободная Европа».

Что ж, народы стали свидетелями исторических перемен в Европе. Перемен к миру, к нормализации обстановки в интересах безопасности и сотрудничества стран континента. Если что и не изменилось, так это подрывной, шпионский характер деятельности радиостанций «Свобода» и «Свободная Европа». По-прежнему их волны несут грязную пену антикоммунизма.

Хрисан Христов приводит свежие факты: оправились от испуга вызванного совещанием в Хельсинки, рьяные агенты ЦРУ, предатели болгарского народа Асен Мандн-ков, Румен Трайчев и Димитр Инкьов. Табаков теперь служит по прямой своей профессии: в лагере для эмигрантов подбирает кадры шпионов и диверсантов.

О сути своей работы на радио «Свободная Европа» Хрисан говорит так:

– Мы боремся за разрядку международной напряженности. Мы боремся за мир. Но до тех пор, пока существуют такие реликты «холодной войны», как «Свободная Европа», пока действуют силы, которые предпринимают попытки изменить наш общественный строй, мы должны быть на посту и обеспечивать нашу полную безопасность.

В. КОНДАКОВ. (Наш соб. корр.).
София.

**Субота,
20
березня**

День – як переповнена криниця, коли вода біжить через край. В ролі відра виступав цього разу Юрко Покальчук, вихлюпували разом. Потім він сів перекладати Неллі фрагменти з польського Лема, – а я читав його новелю «Адріади» (Тичина й Волошин у Коктебелі; річ, як на мене, незавершена, задум кращій за виконання). Далі ворожили над задумом **нашої** п'єси; годин за п'ять такого ворожіння **щось** вийшло...

Вичитав у газеті – в Ташкенті є Молодіжний театр! («ЙОЖ ГВАРИЯ» – «Молода гвардія»). Навіть узбеки обійшли Київ! Чи не зібрати для Тамари Главак всі новини про молоді театри («Современник», «Лучаферул», Театр на Таганці, Театр Капланяна у Єревані, Грузія, Театр Пансо в Талліні, тепер – панове ташкентці; до речі, Театр Монюкова, абсолютно нова справа! Крім різних учбових сцен! І лише в Києві, де півтора мільйони жителів – ОДИН єдиний дорослий національний театр! Чи не смішно?

Не смішно.

Увечері прийшов Шайкевич. Приніс обіцяну книгу. У понеділок піде в Управління – говоритиме з Віреном. Шайкевич сказав, що говорив про п'єсу з акторами театру Завадського. І Жженов сказав «Если Танюк будет у нас ставить эту пьесу, я согласен на роль Кеннеди».

А зовсім уже ввечері, об одинадцятій, прийшов Вадим Перельмутер. Але я вже був зовсім охлялий і не зміг уділити йому достатньо часу й енергії. І вони говорили в основному з Неллею та Покальчуком, який дізнався від Перельмутера чимало сюжетів. Вадим – скарбниця оповідей. Маса емігрантських історій, одна краща за іншу. Вадим – талант. Це – світиться.

*****

«Совет. Культура»,
19 марта 1976 г.

Плюровский —
Стуруа

МНОГООБЕЩАЮЩЕЕ НАЧАЛО

Вчера в Москве на сцене Академического театра имени Вл. Маяковского спектаклем «Кавказский меловой круг» Б. Брехта начались гастроли Грузинского академического театра имени Шота Руставели. На состоявшемся в начале нынешнего театрального сезона фестивале драматического искусства ГДР в СССР коллектив театра за постановку этой пьесы был удостоен диплома 1-й степени. Премиями жюри особо отмечены режиссер Р. Стуруа, исполнитель роли Аздака Р. Чхиквадзе и композитор Г. Канчели. Сегодня театр показывает свой второй спектакль – пьесу классика грузинской советской драматургии Поликарпе Какабдзе «Кваркваре Тутабери». В репертуаре гастролей – «Премия» Александра Гельмана, «Мачеха Саманишвили» Давида Клдиашвили и «Вчерашние» Шалвы Дадиани.

В мае 1957 года, уже после смерти Брехта, в Москву на гастроли приехал знаменитый «Берлинер ансамбль». В числе других в его афише был представлен и «Кавказский меловой круг» с Еленой Вайгель – Нателой и Эрнстом Бушем – Аздаком. Хорошо помню пролог спектакля. Интермедийный занавес, выполненный в строгой манере. На нем Кавказские горы с вершинами, покрытыми снегом. А внизу, в долине, на первом плане сцены, – собрание грузинских колхозников в первые послевоенные дни. Все было до такой степени подлинным, грузинским, что я даже насторожился: а как же эпическая теория Брехта? Но по мере того как действие развивалось, тревога постепенно рассеивалась...

ГРУЗИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОРДЕНА ЛЕНИНА
АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР им. РУСТАВЕЛИ

Александр Гельман

ПРЕМИЯ

Пьеса в 2-х действиях

Перевод — Лили Полхадзе

Режиссер — Роберт Стуруа
лауреат премии имени Кота Мрдванашвили

Ассистент режиссера — Белла Мирианашвили

Художник — Георгий Месхишвили

Помощник режиссера — Лери Гаприндашвили

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Партком в недоумении. Случилось невероятное — бригада строителей отказалась от премии. Члены парткома стараются выяснить, в чем причина столь неожиданного решения бригады. В доказательство справедливости решения бригады парткому предъявлены тетради, которые содержат точные расчеты и описание деятельности треста. Партком решает — для проверки тетрадей пригласить на заседание опытную экономистку треста.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Экономистка приходит на заседание. Выясняется, что она сама принимала участие в составлении расчетов. Бригада права — трест незаслуженно получил премию. Возникает новая дилемма — как поступить? Вернуть деньги государству или скрыть все и кончить дело компромиссом? Секретарь парткома ставит вопрос на голосование. Голоса разделяются поровну: три члена парткома за возвращение денег государству, три — против. Окончательно вопрос может решить позиция управляющего трестом. Он в ущерб себе решает голосовать за отказ от премии.

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ	
Соломахи секретарь парт- кома	— Кахи Кавсадзе
Батарцев управляющий трестом	— Эроси Манджгаладзе народный артист ГССР
Шатунов начальник плано- вого отдела	— Джемал Гаганидзе заслуженный артист ГССР
Мотрошилова инженер	— Саломэ Канчели народная артистка ГССР
Любаев начальник отдела кадров	— Реваз Чхаидзе
Фроловский главный диспетчер	— Бадри Кобахидзе заслуженный артист ГССР
Черников начальник 33-го стройуправления	— Гурам Сагарадзе народный артист ГССР
Кочнов знатный бригадир	— Сосо Лагидзе
Зюбин прораб	— Давид Папуашвили
Потапов бригадир	— Жанри Лолашвили
Жариков комсорг	— Давид Уплисашвили
Миленина экономист треста	— Маринэ Тбилели народная артистка ГССР

Позже почти одновременно «Кавказский меловой круг» поставили два московских театра. Это были разные работы, просуществовавшие, однако, одинаково недолго. А вот теперь новая встреча. Казалось бы, «Кавказский меловой круг» на сцене грузинского театра мог бы получить особую окраску. Но место действия и имена героев пьесы в данном случае значат куда меньше, чем

можно было ожидать. Они лишь фон в спектакле Роберта Стура. Как, впрочем, и в пьесе Бертольта Брехта. Постановщик ничего не меняет в пьесе, делает всего несколько необходимых с его точки зрения купюр. И ставит спектакль так, будто у пьесы этой до сих пор не было сценической истории. Вот почему и музыка здесь не Пауля Дессау, хотя она давно уже стала классической. И сценография имеет мало общего с оформлением этой пьесы в театре самого Брехта. Зато в главном режиссер остается верен автору: нам не нужно вместе с Аздаком отгадывать, кто же есть настоящая мать мальчика. Мы ведь видели все собственными глазами! Стура пересказывает философскую притчу, сюжет его мало занимает. Театр не хочет «пугать» нас всякими страшными сценами. Мы понимаем, что над воротами прибывают не настоящую голову Губернатора, а бутафорскую. И Груше крушит латника не настоящей дубиной. И ребенка она носит не настоящего, а куклу. И когда Аздак предложит Груше и Нателе помериться силами, то и тут та же верность Брехту: актрисы не будут раздирать ребенка, а лишь покажут, как это могло бы быть...

Вероятно, без учета особенностей стиля автора вообще нельзя рассчитывать на подлинный успех. Скажем, чтобы брехтовские герои могли исполнять зонги, они не должны вести себя, как чеховские персонажи. Отсюда особая пластика, особая манера общения с залом, с партнерами, особая степень театральной условности.

Спектакль начинает Поэт. Он выходит под музыку на авансцену, снимает со стойки микрофон и поет. На нем современный, хорошо сшитый костюм. Держится он свободно, просто, но без эстрадной развязности, без желания во что бы то ни стало всем понравиться. Поэт – это роль. Одна из главных. Он – голос автора. Но и голос театра. Поэт знает больше других, потому что смотрит на происходящее не со стороны, а изнутри. Молодой актер Ж. Лоллашвили с первых же минут находит контакт с залом.

Художник Г. Мехишвили с доверием относится к фантазии зрителей. Как правило, одна точная деталь заменяет многие подробности. Круг вертится почти постоянно, останавливаясь ненадолго, чтобы герои успели переброситься несколькими фразами. Такое «поведение» круга создает особо напряженный темп и ритм

спектакля. Рождається враження, що актори поміщені режиссером і художником в прокрустово ложе коротких, заздалегідь запрограмованих пауз, котрими вони повинні воспользоваться с максимальной отдачей. Чуть-чуть замешкаются – и не успеют доиграть свое: круг повернется, на сцену выедут новые персонажи. И при этом все играют легко, изящно, концертно! Конечно, добиться такой полифоничности, такой гармонии, такой высокой гражданственности, такого подлинного ансамбля совсем не просто.

Роберт Стураа шёл к этому спектаклю сложными путями и, как знать, не устроил он прежде встречу Поликарпе Какабадзе с Бертольтом Брехтом и Кваркваре Тутабери с Артуром Уи, может быть, и не родился бы сегодня его «Кавказский меловой круг»?!

Философский театр Брехта. Что это? Раз и навсегда найденная форма? А как же тогда «Матушка Кураж» Максима Штрауха с Юдифью Глизер в Театре им. Маяковского? «Добрый человек из Сезуана» Юрия Любимова на Таганке? «Карьера Артура Уи» Эрвина Аксера в БДТ имени М. Горького? Спектакли эти появились за последние пятнадцать лет, во многом изменив наши представления о возможностях брехтовской драматургии. Есть что-то знаменательное в том, что «Кавказский меловой круг» получил свое второе рождение в Грузии, где прежде Брехта ставили редко. Может быть, успех нынешней встречи с творчеством великого немецкого драматурга будет способствовать новым начинаниям в этом направлении? И тогда окажется, что не только Шекспир и Шиллер, но и Брехт найдет здесь удивительных интерпретаторов и благодарных зрителей?!

В спектакле наших гостей актерских удач столько же, сколько и ролей. Список по праву должен быть начат именем создателя образа Аздака Рамаза Чхиквадзе – одного из лучших актеров современного советского театра. И продолжен именами И. Гигошвили (Груше), Ж. Лолашвили (Поэт), М. Тбилели (Натела), К. Кавсадзе (Симон), Г. Сагарадзе, исполнившим три роли: князя Казбеги, Ефрейтора и Монаха. И всех остальных, кто разделил вчера подлинный успех грузинского театра в Москве.

Б. ПОЮРОВСКИЙ

Неділя, 21 березня Грузини поставили «Премію» у своєрідній редакції. Персонажі – без імен (Управляючий, Парторг, Бригадир).

*Грузини –
«Премія»*

Мотрошилову зробили інтелігентною леді, інженером (жінок-крановщиць у Грузії нема й не може бути). Міленіну перетворили на стару діву. Батарцев скидається на батька мафії, не дивлячись на свій депутатський значок. Оформлення – стіл, стільці, величезне креслення будови на заднику. Поставлено з відходом від публіцистики, тобто – ближче до Чехова. Бригадир, програвши (коли його назвали п'яним), йде. Парторг його затримує – ви не все ще виклали. І тоді він викладає зошити.

Парторг грає Шеварнадзе – анітрохи не менше. Головне у виставі – вони довели її до кінця, до вичерпання прийому. Адаптація для Грузії – але поставлено за середньоєвропейським стандартом. Точний діалог. Все, що казав Поюрський про оркестр у центрі сцени – дурне. Цього нема й близько.

Гарна робота, хоч мені було трохи й одноманітно. Наш Кочетков краший.

Але у Стурау – багато прекрасних акцентів! Наприклад, вони пречудово грають «свого генерала» – Батарцева. І тема в них інша – вистава про те, як ВАЖКО збити людей із звичного шляху, як важко захопити їх незвичним, переробити. І лише ближче до фіналу

пристрасті розпалюються. Найрізкіший Гаганідзе (у нас це Ісса, якого грає Прокопович). Темпова вистава й доброї руки. Режисер Роберт Стурау. Я одержав задоволення.

– Ну что, все специалисты по Гельману сошлись? – спитав Єфремов, побачивши нас із Гельманом. Він привабливий, коли посміхається, Олег Миколаєвич!

Прийшла Галя Волчек, була Цирнюк, був Рибаків, були мхатівці – але мало.

Театр імені Руставелі – гарний театр, його не порівняєш з франківцями. Хочу подивитись «Кавказский меловой круг»: була гарна рецензія Поюровського.

На ніч телефонував Саша, обговорили з ним грузин, – їх як кажуть білоруси – «недохапы». Їх мало, – вистава цілісна, самостійна, як нормальна держава.

Може, вона мене не так схвилювала, бо я маю власну версію? І тоді дивишся лише збоку, лабораторно, як на дослід?

Напевно, ні. Ця вистава теж із серії «окремих випадків». Але рішення **цікавіше**, ніж у Товстоногова та Єфремова.

* * *

21. 2. 1976

**Черниговская обл. Менский р-н, с. Дягова,
Павленко**

Здравствуйте, Леня, Нелли и Оксанка!

Я уже окончательно обленилась или постарела?! Наверное и то и другое. Как-то устаю и к вечеру уже развалина. Изводит меня эта каждодневная подготовка к урокам. Сижу до часа, когда уж тут письма писать. Звонила 2 раза к вам, но чего-то не дозвонилась, а сейчас у нас новую АТС поставили и никак не отрегулируют: то можно звонить, то молчит. Леня, что у тебя инфаркт был?!!!

Глупо спрашивать о том, почему ты ничего не писал, но ты и не звонишь мне.

Наш телефон 237-43 только днем нас нет. После 7-8 вечера звони.

Как ты себя сейчас чувствуешь? Работаешь ли на новом месте и как сошелся с новым коллективом? Что будет идти в твоей постановке?

Что-то «мои соседи» давно не появлялись в программе. Ты ничего не готовишь? Что и где ты напечатал или что пишут о тебе?

Что готовит к печати Нелли? И вообще, чем вы все трое занимаетесь. Оксана, как идет дрессировка в живом уголке? А мы тоже купили морских свинок в школу и тренируем их разматывать коврик. Сматываем маленький коврик и в него закатываем кружочки морковки, а свинки ее любят и лапками раскатывают коврик, чтоб достать морковку. Вита тебе уже собирается письмо написать. Вернее написала, но я его куда-то положила и не найду. Напиши и ты ей – ведь у тебя всего одна сестричка и два братика, так что ты родства не забывай, а на лето к нам приезжай. Люба тебя еще помнит и привет передаст, она тоже в 5 классе, четверть кончила на отлично, а у Виты 3 – «5» и по письму «4» – грязно пишет, да и невнимательная очень.

А у Алика уже по физике и математике «3». Съехал парень – обленился.

Сергей был на каникулах всего неделю. Сессию из 5 экзаменов сдал 3 на «4», а 2 на «5». Худой очень, много сидит над учебой.

Не знаю, писала ли я тебе о том, что внезапно умерла тетя Нина – для меня это был большой удар и очень обидно, что Нонна даже не подумала сообщить ни мне ни тете Наташе.

Мне она была последние годы самым близким человеком. Вита и теперь о ней все время вспоминает. От тети Наташи получила поздравление к дню рождения, она может быть и не помнила бы, да я Юру всегда помню – его 2-го февраля, а мой 3-го – вот я и не забываю.

Обидно неудачная у Юры жизнь супружеская, но ничего ведь из-за Катьки из изменить нельзя: и он и Галя слишком ее любят, чтоб разойтись.

Ну а у нас новостъ по части Олега.

Наконец удалось ему уйти с председательской должности. В колхозе, когда он с отчетным докладом выступал и попросил отпустить его – бабы реветь давай. Кричат, «пошліть його хоч на курорт, ато вимагали, вимагали, всього, що зовсім він без здоров'я остався».

Премировали его месячным окладом, посылали на курорт, но он не захотел – зимой не интересно. Назначили его зав. отделом кадрами и секретной частью и заведовать домом передового опыта в Мене при сельхозуправлении. Работа совершенно другая, будет выходной и пусть он будет 150 получать, пусть на проезд 30, но я буду знать, что нервы у него будут на месте, уже ж не то бесконечное дерганье – давай, давай!

А все остальное посмотрим, как будет.

Ну, целуем. Привет от всех нас.

Да, а сейчас Олега на 7 дней в Конотоп на военные сборы отправили. Он же старший лейтенант.

Приїхав Юрко Крітенко, мій київський Зброжек і один **березня, понеділок** з тих, з ким ми починали той театр при КТМ: чомусь зупинився, як пан, у готелі «Росія», шукає композицію Провоторова про Леніна. Чи не скурвився, бува, мій однокурник? Він талановитий комік і хоче грати Леніна? Тільки тому, що має таку ж лисину? Він уже грав, це була дуже смішна пародія, його мало не покарали тоді наші комісари. А тепер він серйозно?

(Це ви серйозно – чи по-українському?) – допитувалася Мотя Розторуєва у Миколи Куліша).

Шайкевич розповів, що Вірен – за, але Шкодіну вони п'єси не дадуть, заріже. «Танюк сам должен показать ее Толмазову» (це Вірен). «При чому тут Толмазов, – питаю, – ви ж говорили про Жженова-Кеннеді?» Шайкевич: «Ну все равно, Толмазов – запасной аеродром...»

Ні, братіку, з цього аеродрому не злетиш. Надто коротка злітна полоса. Тут можна взяти поки що лише таку п'єсу, яка витягне театр. А п'єси, яку має витягти театр, краще не чіпати. Я ніколи не згодився б ставити ту ж «Вдову полковника» в театрі Толмазова. Це перетворилося б на аматорство.

Лист від Анатолія Крима з Чернівців – до Євгенії Кузьмівни. Він написав їй, що готовий наказ про його призначення головним редактором Чернівецького телебачення, що п'єсу його «Дожени свій автобус», якщо я не помиляюсь (?) узяв до постанови Чернівецький театр. На своє місце Толя хоче взяти Фінкеля. «Нехватало, чтобы он сделал из студии синагогу!» – сміється Євгенія Кузьмівна. Толя підприємливий хлопець, закінчив роман (?), надіслав рукопис. Отак. Запрошує в Карпати.

Юра Рибчинський дзвонив – проситься в гості. Кажу – що з тобою робити, приїзди. Отож днями буде. Стане гамірно.

Лист від батька. Схвильований. Вночі хтось дряпався до них у двері. Спіймали. Батько підозрює, що це – «шпигун», підсланий кимось, хто хоче забрати у нього квартиру. Не може добитися у міліції, кого ж саме вони спіймали; переконаний – це сама влада щось проти нього знову крутить. Натякає, що в Луцьку «дехто» забагато мною цікавиться – «треба бути обережним – тобі не здається, що вертаються старі часи?»

Не здається. Але, як пишуть з Португалії, «Обстановка обостряется»...

Нелля виступала на конференції. Повернулася задоволена. Дзвонив потім Дадамян, дуже її хвалив. Слухали – дуже гарно. Хоч тексти складні.

Люда Васильєва пішла з Сектора. На її місці буде Дондурей. Це що, конкуренція Миколі Хренову, в якого постійно злякане обличчя?

*****

19 марта 1976 г.

«Советская культура»
международные маршруты

ТРУДНЫЙ ПОИСК НОВОГО ПУТИ

Французский театр глазами
Юозаса Мильтиниса*Французский
театр глазами
Мильтиниса*

*По приглашению общества
«Франция – СССР» во Франции
побывали несколько советских
театральных деятелей. Среди
них был главный режиссер
Паневежского драматического
театра, народный артист СССР
Юозас Мильтинис. По просьбе
редакции с ним встретилась
литовская журналистка Ирена
Литвинайте,*

— Поделитесь, пожалуйста, впечатлениями об этой поездке.

Не дававшая покоя мечта о театре привела в 1932 году меня, двадцатилетнего сельского паренька из Западной Литвы, в Париж. Пять лет вместе с Жаном-Луи Барро, Жаном Виларом, Роже Бленом, Жаном Даеде и другими постигал я секреты театрального искусства у Шарля Дюллена, одного из великой четверки – Дюллен, Луи Жуве, Гастон Бати и Жорж Питоев, которая противопоставила себя коммерческому театру. Нашему учителю были близки тенденции русского реалистического театрального искусства. Именно там, на Монмартре, в театральной студии Шарля Дюллена, я познакомился с системой Станиславского. Все мы тогда мечтали работать с собственными учениками, сплотить их в коллектив единомышленников, утверждать на сцене поэзию жизни, любовь к

жизни, правду жизни. И когда я в 1937 году вернулся домой в Литву, я твердо знал принципы своего будущего театра, его направленность, репертуар.

И вот теперь, как когда-то, я опять проводил вечера в парижских театрах, гулял по ночному Парижу, не мог налюбоваться архитектурными памятниками, красотой соборов, сокровищами музеев. Снова долгие, допоздна разговоры с моим другом Жаном-Луи Барро, с которым два года жили в одной квартире, делились вином и мечтами...

Неугомонный Барро... Все такой же жизнелюб, энергичный, изобретательный... Мы говорили о том далеком времени, вспомнили неожиданную нашу встречу пару лет назад на Московском международном театральном конгрессе: Он обмолвился о предстоящих гастролях его труппы нынешней весной в Москве и Ленинграде. Говорили и о любимом нами обоими Чехове. Неукротимый, не знающий усталости Барро сейчас оставил театр «Одеон» и в огромном зале одного из парижских вокзалов ставит спектакли для широкой аудитории. К сожалению, посмотрел только две его новейшие постановки, которые были в репертуаре той недели, – пьесы Маргерит Дюра и Дика Хиггенса вариации на тему одиночества и отчужденности людей в буржуазном обществе.

Вспомнили и Жана Вилара. Я рассказал о своей встрече с ним несколько лет назад в Литве, когда в Вильнюсской филармонии он вдохновенно читал Гюго и Ренара. Говорили о его большой возвышенной мечте – привести в театр зрителей самых широких демократических кругов, о реорганизованном им Национальном народном театре, об оставленной им доброй традиции–Авиньонских фестивалях.

— Довелось ли вам познакомиться с деятельностью театров «Красного пояса Парижа»?

— Мы были в нескольких предместьях Парижа: Нантере, Обервилье, Вильжюифе, Сеи-Дени и повсюду видели глубокий след, оставленный Жаном Виларом. Радостно, что его идея похода в народ нашла пламенных последователей. Теперь здесь, в бывшей «культурной пустыне», идет интересная и интенсивная театральная жизнь. Зритель очень разный: не только местные рабочие, но

и люди разных социальных категорий, профессий, образования. Много художественной молодежи. Сюда приезжают из Парижа те, кому наскучили бульварные, развлекательные спектакли. Здешние театры стремятся приблизить сцену к зрителю, активизировать публику. Их очень поддерживают местные муниципалитеты, особенно те, в которых главенствуют коммунисты.

Режиссеры – очень разные творческие индивидуальности. Экспериментирующие, ошибающиеся, но ищущие. Они порой ставят спектакли в спортзалах, рабочих столовых, в цирках шапито. Так руководитель «Театра Коммуны» в Обервилье Габриель Гарран поставил в спортивном зале обычной школы «Оптимистическую трагедию», имевшую огромный успех во Франции. Сейчас этот интересный театр стараниями местного муниципалитета разместился в удобном современном здании, очень похожем на здание нашего театра в Паневежисе. Режиссер Театра имени Жерара Филипа в Сен-Дени, Жозе Вальверде рассказывал, что стремится быстро откликаться на актуальные события политической жизни. Например, в Сен-Дени ставился документально-политический монтаж «Освободите Анджелу Дэвис сейчас же!» Теперь на этой сцене – темпераментная документальная пьеса «Чили победит!» В Театре имени Ромена Роллана в Вильжюйфе Раймон Жербаль поставил хореографический спектакль, посвященный Мартину Лютеру Кингу. Пьер Дебош, очень интеллектуальный и самобытный режиссер, в репертуаре которого Шекспир и Мольер, Чехов и Горький, Стриндберг и Булгаков, тоже откликается на явления политической жизни. Он автор постановки «Который сейчас час в Вальпараисо?», в которой звучат песни композитора Серхио Ортеги на стихи Пабло Неруды.

Во время посещения редакции «Юманите» нам рассказывали, что театры «Красного пояса Парижа» – постоянные участники праздников «Юманите». К минувшей годовщине Великого Октября Театр имени Ромена Роллана показал спектакле, поставленный по книге Джона Рида «Десять дней, которые потрясли мир». Мне кажется, эти театры сделали очень многое, чтобы в зрительные залы пришла широкая демократическая публика.

— *Интересно было бы узнать о подготовке актеров во Франции.*

— Мне довелось побывать в Парижской консерватории, куда приглашены преподавать драматическое искусство режиссеры театров парижских предместий Пьер Дебош и Антуан Витез. Они откровенно, публично отрицали пользу старой консерваторской подготовки актеров. Недавно министерство культуры дало им возможность показать, на что они способны сами. Это налагает большую ответственность и ко многому обязывает. Мы побывали на их репетициях, на занятиях. Работают очень интересно, много импровизации, очень демократичная атмосфера, трудно отличить, где актер, а где рабочий сцены. Эти режиссеры стремятся готовить актеров новой формации, новой духовной структуры – актеров-граждан, которые могли бы и провести беседу со зрителями, и написать публицистическую статью, которые не сочли бы ниже своего достоинства установить декорации и тому подобное.

— *Разумеется, за десять дней было трудно охватить всю панораму театральной жизни Франции. Однако вы, наверное, почувствовали, чем в целом живет современный французский театр.*

— Я старался каждый вечер попасть в какой-нибудь театр. Делать обобщения было бы, конечно, излишней смелостью, могу только поделиться впечатлениями.

С беспокойством шел в парижский Национальный народный театр. Я знал, что с уходом оттуда Вилара театр претерпел кризис развития. Теперь здесь, на бульваре Трокадеро, во дворце Шайо, я встретил двух знакомых по пребыванию в нашей стране режиссеров. Театром руководит бывший режиссер Страсбургского театра Андре-Луи Перинетти, пригласивший работать у себя и режиссера Театра комедии из Ренна Жоржа Губера. Они оба решили продолжать демократические традиции Жана Вилара. Во время разговора с ними вспомнились проводившиеся Жаном Виларом так называемые «Ночи «Рено», когда большой зал, вмещающий 2.700 зрителей, по вечерам заполняли рабочие автомобильных заводов «Рено». Теперь в этом зале проходят концерты, выступают гастрوليрующие коллективы, зарубежные гости.

Малый, очень уютный – на пятьсот мест – зал Жемье, названный так в честь основателя Национального народного театра, известного режиссера и актера Фирмена Жемье, – своеобразная экспериментальная студия. Нам рассказали, что в нем чаще всего ставятся произведения современных авторов.

Ошеломляющее зрелище – поставленный в парижском Дворце спорта Робером Оссеином «Потемкин». Оссеин долгие годы вынашивал мечту о своем театре, во имя этой мечты он, по его собственным словам, работал в кино, прославился серией картин об Анжелике и другими коммерческими фильмами. Теперь наконец получил возможность работать над глубокой, сложной драматургией. С успехом идут на парижских сценах его постановки: «Преступление и наказание» Достоевского, «На дне» Горького, «Дом Бернарды Альбы» Гарсиа Лорки. «Потемкин» же – величественное, двухчасовое, непрерывное (кстати, во всех французских театрах спектакли идут без антрактов), шумное зрелище.

В целом у меня сложилось несколько странное впечатление, что французским театром в последнее время сильно завладела техника, излишнее увлечение ее возможностями. Сцены и зрительные залы оборудованы очень современно, хорошо механизированы, зрители по воле режиссера могут то приблизиться к сцене, то обогнуть ее, то отдалиться.

Я не в восторге от таких шумных, механизированных зрелищ. В театре я ищу человеческое, а не чудеса техники. Мой театр – камерный, психологический, театр мысли и чувства, человеческих переживаний. Театр для меня – это прежде всего человек со своей печалью и счастьем, со своими горестями и радостями. Такой театр я выбрал в юности, стараюсь быть ему верным по сей день, помогать людям познать жизнь и себя, постичь смысл существования, разбудить тягу к добру и красоте. Сколько современный человек получает информации! Помочь человеку не потерять себя, ободрить его, заставить взглянуть со стороны на себя, на свой внутренний мир – это в силах театра, это его задача.

*****

ОБСТАНОВКА ОБОСТРЯЕТСЯ

ЛИССАБОН, 21. (Соб. корр. «Правды»). В последние дни политическая ситуация в Португалии опять обострилась. Снова поползли слухи о готовящихся переворотах и контрпереворотах, в которых якобы должны участвовать вооруженные силы. Реакционные круги делают все, чтобы помешать укреплению демократического режима в Португалии, своевременному принятию новой конституции, которая определяет будущее страны как социалистическое, чтобы сорвать выборы в ассамблею республики, назначенные на 25 апреля.

Еще упорней стали атаки правых против аграрной реформы и коллективных хозяйств, основанных на экспроприруемых помещичьих землях, против демократических административных комиссий муниципалитетов, против рабочего контроля на предприятиях. Реакция добивается того, чтобы были убраны со своих постов прогрессивные члены производственных советов.

Сейчас в действиях реакции появилась новая особенность. Дело в том, что Португалия охвачена мощным забастовочным движением. Стачки распространились на ряд заводов, городской транспорт, госпитали и поликлиники, где бастует средний медицинский персонал, на отдельные предприятия, снабжающие электроэнергией, газом и водой некоторые города. Эту борьбу пытаются использовать в своих провокационных целях правые и маоистские экстремисты, выступающие заодно. Основная их задача состоит в том, подчеркивалось в заявлении Революционного совета, чтобы дестабилизировать обстановку, посеять тревогу и беспокойство, воспрепятствовать нормальному ходу избирательной кампании.

В пятницу состоялись встречи премьер-министра Пиньейру ди Азеведу с делегациями трех партий, входящих в правительство, – социалистической, коммунистической и народно-демократической. Инициатором этих встреч, по сообщениям газет, был премьер-министр. Генеральный секретарь ПКП Алваро Дуньял, который участвовал в переговорах, назвал их «полезными и необходимыми».

В распространенном на днях заявлении Политкомиссии ЦК Португальской коммунистической партии подчеркивается, что реакция стремится обострить социальную и политическую напряженность, спровоцировать серьезные потрясения в государственном аппарате, в экономике и особенно в тех ее отраслях, которые непосредственно затрагивают повседневную жизнь людей. Она прилагает усилия, чтобы искусственно создать обстановку прямых столкновений, которые дали бы повод для репрессий, для новых изменений в органах власти в пользу правых. «ПКП поддерживает справедливую борьбу трудящихся, но она в то же время предупреждает, что самые реакционные силы пытаются превратить некоторые слои трудящихся в свой инструмент для разрушения политической стабильности, для изменения в соотношении сил и установления новой диктатуры», – говорится в заявлении. Компартия предупреждает рабочий класс, всех трудящихся об этой опасности, призывает их к усилению бдительности, к отпору проискам реакции, к единству.

В. ЕРМАКОВ

*****

КАВКАЗСКИЙ КРУГ СПЕКТАКЛЕЙ

Основное назначение национального театра – играть для национального зрителя. Просветительство при опоре на национальную театральную традицию – простая формула успеха и жизнеспособности. Но как нелегко найти и соблюсти в спектаклях гармонию «местного» и общечеловеческого!

Грузинский академический театр имени Руставели сумел обрести эту гармонию. В его репертуаре счастливо сочетаются лучшие образцы мировой классики и грузинской драматургии, пленительный национальный темперамент с мудростью, накопленной мировой литературой.

В репертуаре театра «Мачеха Саманишвили» – сцены из повести известного грузинского прозаика Давида Кладиашвили,

комедия Шалвы Дадиани «Вчерашние», «Кваркварэ» П. Какабадзе, «Седьмое небо» Г. Панджакидзе, то есть широко представлена прежде всего грузинская национальная литература. В тех же случаях, когда речь идет о «заимствованных» пьесах, театр органично переносит их действие на грузинскую почву. Так случилось с «Премией» А. Гельмана (умный и интересный спектакль Роберта Стуруа). Так было и с «Кавказским меловым кругом».

К своему Брехту режиссер Стуруа пришел тоже через грузинских авторов. Обратившись к «Кавказскому меловому кругу», режиссер переносит место действия из Грузии условной в Грузию реальную. Отсюда «стиль Пиросмани» в характеристике деревенских типов спектакля – красавицы Жужуны (Лейла Дзигргшвили) с ее сонной негой или брата Груше – Лаврентия (Джемал Гангидзе), трусоватого бахвала... Целая серия чисто грузинских конкретных, узнаваемых и весьма живописных портретов создается в спектакле. Этот национальный колорит в меньшей степени распространяется, однако, на главных героев – героев вневременной, библейской притчи. Речь идет прежде всего о Груше в замечательном исполнении Изы Гигошвили.

В первых своих сценах Груше Вачнадзе предстает перед нами существом забитым, примитивным. Ее ординарность почти символична. Ее пластика не только простонародна в своей экспрессивности, но сугубо функциональна. Самые характерные ее позы – ожидание нападения на полусогнутых, напряженных ногах и растерянность после неудачной защиты с раскинутыми в удивлении руками. И лишь постепенно ее преобразует материнство: в движениях появляется мягкость, спокойная сила, бесконечная женственность, обнаженные руки и струящиеся волосы излучают свет и чистоту, разбросанность жестов сменяется сдержанной грацией. Тема Груше в спектакле – тема облагораживающего добра, тема рождения мадонны из судомойки. И с брехтовской наглядностью режиссер заявляет эту тему и тогда, когда вместо традиционной таблички с пояснениями вешает на грудь Ведущему репродукцию одной из леонардовских мадонн, и тогда, когда музыкальной темой Груше и ребенка делает «Аллилуйю»...

Тема доброго человека из притчи – и тема Аздака (Рэмаз Чхиквадзе). Причем доброта его, равно как и справедливость, не зависит от обстоятельств. Но брехтовская отстраненность этому персонажу не чужда. Она проявляется в том, что в деревенском мудреце и гуманисте Рамаз Чхиквадзе увидел еще и великого фарсера, который сам себе творит предполагаемые обстоятельства и у которого в запасе неисчислимое количество трюков и номеров. Правда, в его актерском гардеробе лишь один костюм – костюм парижского клошара, но и в этом единственном туалете он принимает множество обликов, преследуя цель, от которой не отказался бы и сам Брехт: развлекая – поучать. Как хорош и органичен Аздак в роли Великого князя! Не зря латники вместо цветов преподносят ему судейскую мантию. Как он незабываем в роли старого итальянского тенора, когда поет свой зонг с петлей на шее! И роль приговоренного к смерти он исполняет с полным самообладанием, а потом почти без паузы возвращается к роли Судьи, и только некоторая замедленность, отрешенность движений свидетельствуют о том, как опустошила его роль предшествующая. Он играет все – Пикейный жилет и персонаж Диккенса. Жулика и героя. И с особым удовольствием – роль благодетеля, поскольку она больше других соответствует его человеческой натуре.

Наряду с колоритом национальным и вневременным в спектакле существует и комментарий к происходящему. Функции комментатора берет на себя Жанри Лолашвили – он играет Ведущего. Ведущий Лолашвили – это конференсье из кабаре 20-х годов. Он владеет всеми жанрами, представленными в спектакле, он напрямую связан с каждым из его участников, каждому готов подыграть и почти никак не обнаруживает своих привязанностей, хотя явно их имеет. Ведущий беспристрастен, в частности, потому, что выполняет в спектакле и обязанности автора пьесы: знает обо всем наперед, живет в другом времени и потому стоит чуть выше всего происходящего. И, наконец, он призван режиссером к созданию целостной композиции из множества «малых форм». Этой же задаче служит сценография Георгия Месхишвили, хореография Юрия Зарецкого, чудесная музыка Гии Канчели, высокое мастерство, искренность, темперамент всех без исключения актеров и,

главное, гуманизм, человеческая доброта, лежащие в основе решения спектакля.

Вообще театр Руставели предстал перед нами как театр по преимуществу добрый, как добры и грузинские фильмы.

Действие «повести Давида Кладиашвили «Мачеха Саманишвили» происходит в конце XIX века. На сцене (режиссеры – Т. Чхеидзе и Р. Стура, художники – А. Рамишвили и М. Чавчавадзе) – интерьер традиционного грузинского дома с коврами и коллекцией старинного оружия. На одной из стен – витрина с костюмами эпохи. Оттуда персонажи иногда будут брать ту или иную деталь традиционного наряда – для особого колорита, поскольку актеры играют в современных костюмах.

Под звуки «Цицинателы», при освещенном зале неторопливо выходят на сцену все персонажи спектакля – некая человеческая общность, свидетели и судьи происходящего. А происходит вот что. Опасаясь появления нового претендента на отцовское наследство, Платон Саманишвили (эту роль мягко, тонко, но безжалостно по отношению к герою играет Г. Гегечкори) вызывает сам посвятить овдовевшему отцу новую жену. В поисках дважды вдовой и при этом бездетной женщины он отправляется в путь. Странствия Платона дают автору повести и авторам спектакля возможность показать широкую панораму грузинской жизни и национальных характеров. При этом «Мачеха Саманишвили» – комедия. Безумно смешная. Особенно когда на сцене – Рамаз Чхиквадзе и Карло Саканделидзе. Чхиквадзе и Саканделидзе – дуэт превосходных комиков, играющих каждый в своей манере: Чхиквадзе – с явной склонностью к площадной буффонаде, к откровенным фарсовым приемам, к юмору, не выходящему из моды со времен средневековья и никогда не перестающему вызывать приступы неудержимого смеха до слез у любой аудитории; Саканделидзе – в манере эксцентричных и нервных комиков мюзик-холла, игра которых рассчитана на более камерную атмосферу на крупный план.

Где-то в середине спектакля терроризирующая стихия смеха полностью подчиняет себе зрительный зал и бушует еще ровно столько, чтобы израсходовать все человеческие потребности и возможности в смехе, опустошить зрителей, освободив простран-

ство для морали. А мораль здесь простая: ни свое, ни чужое счастье нельзя построить нечистыми руками. Выбранная Платоном мачеха (Лейла Дзн«. оказывается славной женщиной; [...]

столь радостное для всякой другой семьи, – противоестественным образом несет несчастье и новому человеку, и его немолодым родителям: Платон уходит из отцовского дома, разделив имущество; старый Саманишвили, не выдержав разлуки, с горя умирает, и кроткая Елена остается с младенцем в опустевшем и оскудевшем доме. И снова, как в начале спектакля, выходят на сцену все действующие лица только что сыгранной пьесы, но теперь это выход скорбный, как на панихиде.

Смешение трагического и смешного, бытового и условного, одновременное присутствие патетики и лирики, боли и сарказма, соединение национального колорита с общечеловеческой проблематикой, вообще принципиальное пренебрежение перегородками и барьерами характерно для спектаклей театра имени Руставели.

Пьеса Шалвы Дадиани «Вчерашние» поставлена молодым режиссером Темуром Чхеидзе и оформлена художником Михаилом Чавчавадзе. Действие происходит в Грузии в 1905–1910 годах. На сцене мы видим только длинный стол, покрытый белой скатертью. Стол не убран, и все пространство вокруг него наполнено сонной, тяжелой усталостью, как бывает после затянувшегося до утра застолья. Этот стол, играющий в спектакле такую же роль, как занавес в «Гамлете» Любимова, будет постоянным местом, участником, орудием действия. Застолье как способ кавказского существования обыгрывается во «Вчерашних» в полной мере. На фоне поникшего стола первых сцен знакомимся мы с застойной жизнью маленькой, забытой богом и властями деревни – ее князьями и ее беднотой, ее легальным марксистом и бесперспективно флиртующими молодыми героями. И вдруг все приходит в движение: в деревню едет – нет, не ревизор, но уездный начальник (отчасти, впрочем, тоже Хлестаков, то есть выдуманная фигура). Начинается общая беготня. Бешено, сметая на своем пути стулья, вращается в поисках наилучшей позиции стол, меняется скатерть, и из хаоса рождается новый стол, напряженно ожидающий нового торжества.

Ситуации «Ревизора» во многом повторяются во «Вчерашних». Как и в «Мачехе Саманишвили», актеры блистательно и с изрядной долей иронии воссоздают целую галерею национальных типов.

Уездный начальник (Жанри Лолашвили) врывается в действие, как трубы – в музыку вагнеровских увертюр. Это маленький человек, явно страдающий тайными пороками и комплексом неполноценности. От этого – жестокий и радующийся возможности безнаказанно унижить другого. Артуро Уи уездного масштаба, слепень, которого невозможно отогнать, пока не пристукнешь. Есть прекрасная сцена у Лолашвили, когда его герой замечает все под тем же столом забившуюся туда в суматохе предшествующей картины девочку. Он один в комнате (если не считать пристава, который не посмеет помешать). И маленький начальник устраивает себе большую королевскую охоту. Лолашвили в этой сцене сосредоточенно счастлив. Он свободно, не скрываясь, наслаждается своим могуществом и ужасом девочки. На какой-то миг актер приоткрывает нам то самое сокровенное, что таит в своей душе не только мелкий уездный чиновник, но и каждый потенциальный диктатор любого масштаба.

«Вчерашние» – острый, гротесковый спектакль. Смех в зале – почти всегда реакция на точность попадания, а не на комизм ситуации. Но обаяние спектакля состоит еще и в том, что в этой сатире на Грузию уходящую ясно прослушивается боль за человека обиженного, униженного, растоптанного социальном несправедливостью.

* * *

То, что я увидела в спектаклях, сказало не только о высокой культуре театра имени Руставели, замечательном мастерстве и артистизме его труппы, но и об устойчивости нравственных и гражданских критериев, о живой душе грузинской театральной традиции.

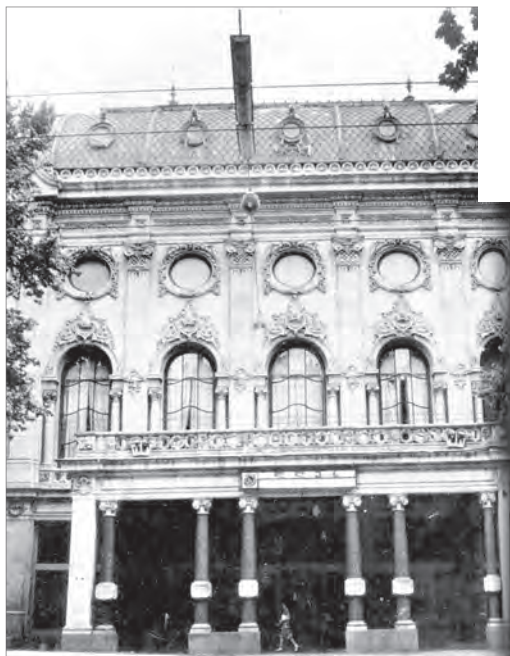

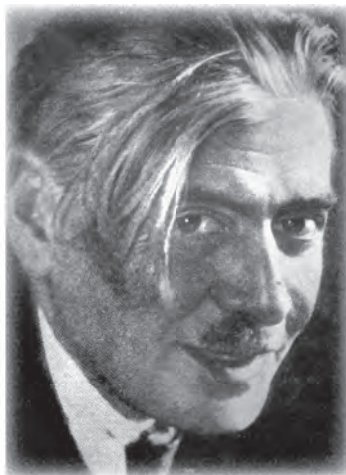
Основное эмоциональное впечатление от спектаклей грузинских артистов – это радость, которая останется с нами и после того, как мы расстанемся с театром.

И. МЯГКОВА.

**Грузинский
Ордена Ленина
Государственный
Академический
Театр
Имени
Шота Руставели**

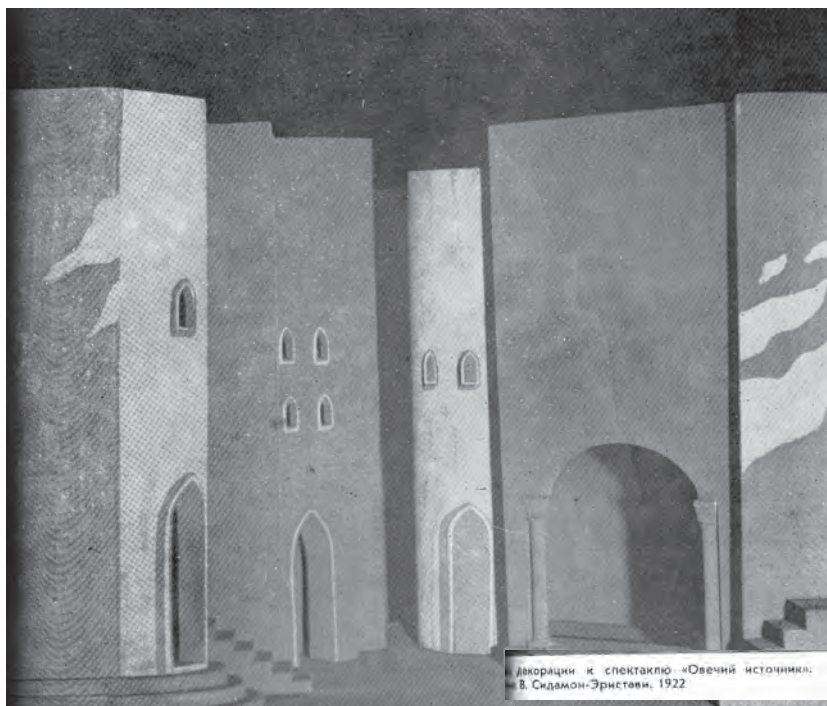

Коте Марджанишвили
руководил театром в 1922-1926 гг.

Сандро Ахметели
руководил театром в 1926-1935 гг.

1921 — «Грузинскому театру» было присвоено имя великого поэта-гуманиста Шота Руставели

Труппа театра имени Шота Руставели. 1921

Театр имени Руставели поразил Москву. Ей думается, и мне тоже, что он выдвигается в первые ряды мировых театров.

Анатолий Луначарский

Спасибо театру Руставели за прекрасный и полный жизни спектакль, подобного которому я нигде не видел.

Норвежский драматург **Гердал Григ**

Когда говорим о самых творческих, самых своеобразных театральных коллективах, имя театра Руставели всегда упоминается...

Юрий Дмитриев

Театр имени Руставели — это не просто один из хороших театров, любимых нашим зрителем; он вошел в нашу культуру и в наше сознание, как один из крупнейших театров страны, сделавший многое не только для развития нового грузинского театрального искусства, но и для развития всей нашей театральной культуры. Он решал всегда большие и коренные задачи творчества.

Юрий Калашников

Сцена из спектакля «Гамлет». Постановка К. Марджанишвили, 1925

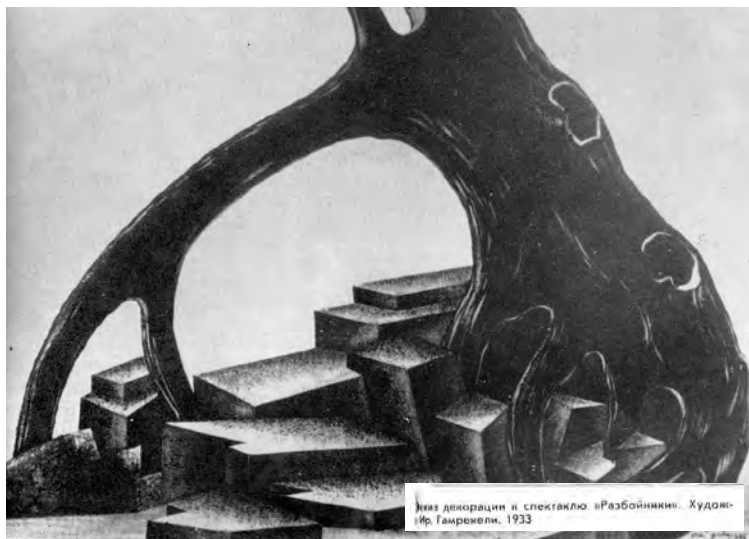

Сцена из спектакля «Анзор». Постановка С. Ахметелли, 1928

Сцена из спектакля «Разлом», Постановка С. Ахмедовича, 1928

Франц — А. Васадзе
Ф. Шиллер. «Разбойники»

М'яз декорації і спектаклю «Разбойники». Художник, Гамрекели, 1933

Сцена на спектакля «Великий государь». А. Васадзе, 1945

Дмитрий Алексидзе
работал в театре в 1936 г.

Арчил Чхартишвили
работал в театре в 1965-1968 гг.

Проземани — С. Эмарнадзе
Г. Иакуридзе, «Пирокмели»

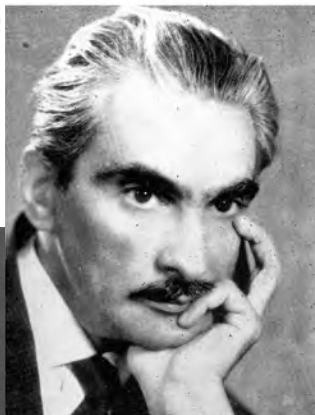

Сцена из спектакля «Царь Эдип». Постановка
Д. Алексидзе. 1956

Михаил ТУМАНИШВИЛИ — Народный артист
ГССР
работал в театре в 1949 — 1971 г.

Джон Простер — Э. Мегелашви
Элизабет — Э. Кверенчхладзе
А. Миллер. «Сейлсский процесс»

Иреонт — С. Захаридзе
Антигона — Э. Кверенчхладзе
И. Ахур — Антигона

1966 — Приказом Министерства культуры СССР театру имени Шота Руставели присвоено почетное звание «Академический»

1967 — Первые зарубежные гастроли театра имени Шота Руставели. Румыния-Бухарест, Клуж, Тиргу-Муреш.

1970 — Гастроли в ГДР-Берлин, Дрезден, Ляйпциг. Потсдам, Уинсдорф и в Польше-Варшава, Познань.

1974 — Участие театра в днях Грузинской культуры в ФРГ, в городе Саарбрюкене.

В Москву театр приезжает в восьмой раз — 1930, 1933, 1936, 1947, 1958, 1960, 1966

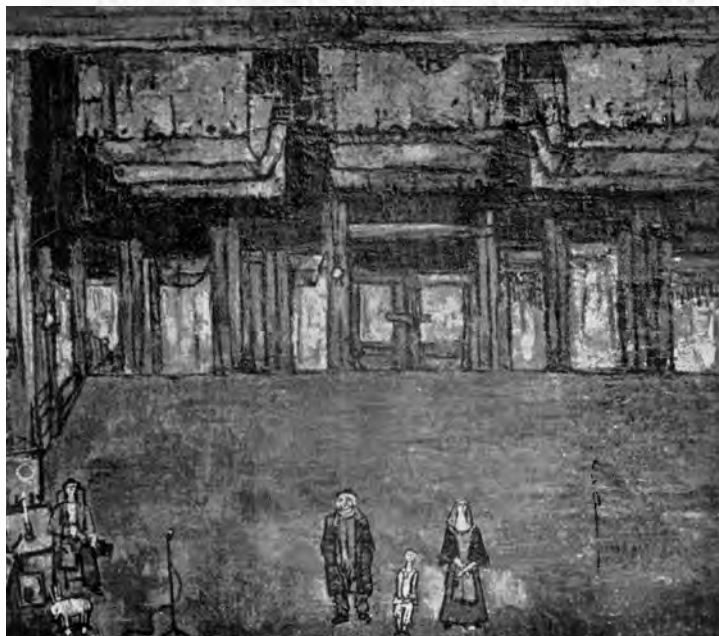

Труппа театра имени Шота Руставели. 1975

ТЕКУЩИЙ РЕПЕРТУАР

(1975—1976) *

- Ж. Ануй: «Антигона». Премьера 17 июля, 1968
 А. Цагарели: «Ханума». Премьера 1 октября, 1968
 Д. Клдидашвили: «Мачеха Саманишвили». Премьера 13 декабря, 1969
 Ш. Дадиани: «Вчерашние». Премьера 24 марта, 1972
 И. Дворецкий: «Человек со стороны». Премьера 4 марта, 1973
 Н. Думбадзе: «Обвинительное заключение». Премьера 28 марта, 1973
 Г. Лорка: «Дом Бернарды Альбы». Премьера 25 сентября, 1973
 П. Какабадзе: «Кваркварэ». Премьера 22 февраля, 1974
 У. Шекспир: «Ромео и Джульетта». Премьера 14 сентября, 1974
 А. Сумбаташвили-Южин: «Измена». Премьера 16 ноября, 1974
 Г. Панджикидзе: «Седьмое небо». Премьера 23 марта, 1975
 Б. Брехт: «Кавказский меловой круг». Премьера 12 сентября, 1975
 А. Чаидзе: «Возвращение». Премьера 8 октября, 1975
 А. Гельман: «Премия». Премьера 25 декабря, 1975
 Софокл: «Царь Эдип». Премьера 5 января, 1976
 Лессинг: «Натан мудрый». Премьера 17 февраля, 1976

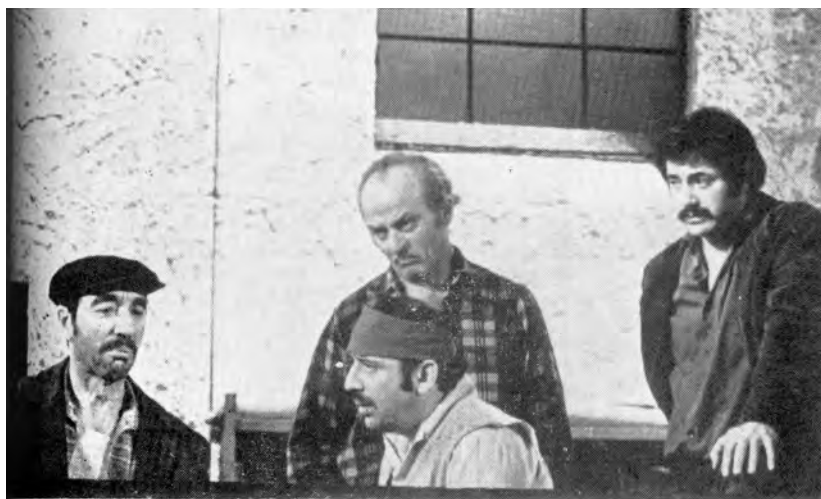
Эскиз декорации к спектаклю «Кавказский меловой круг». Художник Г. Месхишвили

Антигона — Э. Вакричакладас
Креон — Э. Алавакидис
III Аякс — «Антигона»

Ханура — С. Калочян
Талия Вино — Эр. Мангасиладзи
Набаго — И. Дзиршванит
А. Цаларели — «Ханура»

Сцена из спектакля «Обвинительное заключение».

Режиссер Р. Стуруа, 1973

Режиссер - Роберт Стурау,
лауреат премии Котэ Марджанишвили

Режиссер - Тему́р Чхеидзе

Сцена из спектакля «Измена». Постановка Р. Сту-
руа. 1974

Июста — Э. Каврацхладзе
Зрел — Г. Карабидзе
Сопрок — царь Эдип

Саба — Эр. Мамуцидзе
Милко — К. Селивадзе
А. Чкадзе — Волосовичев
Постановка Б. Кобухидзе 1976

Ромео — Э. Каврацхладзе
Джульетта — М. Джамуца
У. Шалва — Ромео и Джульетта

Режиссер — Георгий Кавтарадзе

ГАСТРОЛЬНЫЙ РЕПЕРТУАР:

Давид Клдашвили — Г. Гегечкори

ДАВИД КЛДАШВИЛИ

Мачеха Саманишвили

СЦЕНЫ ИЗ ПОВЕСТИ

Режиссеры	— Темур Чхеидзе, Роберт Стура лауреат премии имени Котэ Мар- джанишвили
Художники	— Акакий Рамишвили Михаил Чавчавадзе
Помощник режиссера	— Владимир Габисиани

ШАЛВА ДАДИАНИ

Вчерашние

КОМЕДИЯ В 2-Х ДЕЙСТВИЯХ

Режиссер	— Темур Чхеидзе
Художник	— Михаил Чавчавадзе
Хормейстер	— Гомар Сихарулидзе заслуженный артист республики
Хореограф	— Юрий Зарецкий заслуженный артист республики
Помощник режиссера	— Владимир Габисиани

Кваркварэ — Р. Чхиквадзе

Груше Вачнадзе — И. Гигошвили

ПОЛИКАРПЕ КАКАБАДЗЕ

К в а р к в а р э

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ В ТРЕХ ЧАСТЯХ ПО ПЬЕСАМ
П. КАКАБАДЗЕ

Режиссер — Роберт Стураа,
лауреат премии имени Котэ
джанишвили
Ассистент режиссера — Белла Мирианшвили
Художники — Мириан Швелидзе, Ушанги
лишвили
Композитор — Бидзина Квернадзе,
заслуженный деятель искус-
ства СССР
Концертмейстер — Лейла Сикмашвили
Помощник режиссера — Владимир Габисиани
В спектакле использованы VII сцена из пьесы Б. Какабадзе
«Карьера Артуро Уи», музыка Баха, Бетховена, Листа, П. И.
Вебера

АЛЕКСАНДР ГЕЛЬМАН

П р е м и я

ПЬЕСА В 2-Х ДЕЙСТВИЯХ
перевод — Лили Полхадзе

Режиссер — Роберт Стураа,
лауреат премии имени Котэ
джанишвили
Ассистент режиссера — Белла Мирианшвили
Художник — Георгий Месхишвили
Помощник режиссера — Лери Гаприндашвили

БЕРТОЛЬТ БРЕХТ
КАВКАЗСКИЙ МЕЛОВОЙ КРУГ

ПЬЕСА В ЧЕТЫРЕХ ДЕЙСТВИЯХ
Перевод — Джорджанели

Режиссер — Роберт Стураа,
лауреат премии имени Котэ
джанишвили
Ассистент режиссера — Белла Мирианшвили
Художник — Георгий Месхишвили
Композитор — Гия Канчели,
заслуженный деятель искус-
ства СССР
Хореограф — Юрий Зарецкий,
заслуженный артист репуб-
лики
Дирижер — Леван Оганезов
Концертмейстер — Лейла Сикмашвили
Помощник режиссера — Гиви Квачадзе

Кирилл — Р. Чхиквадзе
Платон — Г. Гегечкори

Сцена из спектакля «Мачеха Саманишвили»

Актриса Раиса Мамукадзе — В. Саманишвили
Платон — Г. Гегечкори

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ:

Бекина Саманишвили	Бухути Закариадзе
Платон Саманишвили	— Георгий Гегечкорк
Мелано	— Елена Сацварелидзе
Еленэ	заслуженная артистка республики
Кирилэ Миминошвили	Лейла Дзиграшвили
Аристо Квашавидзе	заслуженная артистка республики
Дарико	Рамаз Чхиквадзе
Джимшер Салоберидзе	народный артист республик,
Саломэ	лауреат премии имени Котэ Марджанишвили
Котэ	— Карло Саканделидзе
Веричка	народный артист республик
Иванэ Гердевиндзе	Ламзира Чхеидзе
	заслуженная артистка республики
	Георгий Сагарадзе
	народный артист республики
	лауреат государственной премии
	Нелли Мгалоблишвили
	заслуженная артистка республики
	— Григол Талаквәдзе
	заслуженный артист республики
	Зейнеб Боцвадзе
	Алтандил Махарадзе

В эпизодах:

Сосо Абрамашвили, Автандил Махарадзе, Давид Уплисшвили, Гурам Чхертишвили

Кістяки Чугуна — М. Чахвіа
Уезднык начальны — Ж. Лопашенні

Павуна Пінгвіндзе — А. Махарадзе
Кочка — Іван Івансэджэ

действующие лица и исполнители:

Малхаз Пинтришадзе, староста Кекела	— Джемал Гаганидзе заслуженный артист республики Лейла Дзиграшвили заслуженная артистка республики
Аграфина Адиго	— Манана Гамцемлидзе — Мираб Тавадзе
Папуна Пинтришадзе Джибо Квантришвили Князь Коцна Княгиня	— Автандил Махарадзе — Георгий Харабадзе — Кахи Кавсадзе — Лейла Гамбашидзе заслуженная артистка республики
Пацна Карло Какутадзе Генерал Бердосани Княгиня Читуня	— Нана Папуашвили — Давид Папуашвили — Гиви Чиниридзе — Медея Чахова народная артистка республики, лауреат государственной премии
Попадя Уездный начальник Простап Чалиани Князь Торгаслиани	— Лия Гудадзе — Жакоб Лолашвили — Реваз Гогнашвили — Бессарион Хидешели
Дживебе Колордава	— Давид Кайрцхалия
	В эпизодах: Маринэ Джанашия, Сосо Абрамшвили, Давид Уплисашвили, Давид Чикивадзе
	Действие происходит в Грузии, 1905 – 1910 г.г.

Гуламзэ — М. Маглакелидзе
Севастий — Р. Чхайдзе

Генерал — М. Гегечкори,
Полковник — В. Нинидзе

Сцена из спектакля

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ:

Кваркварз	— Рамаз Чинвадзе народный артист республики, лауреат премии имени Кота Марджанишвили
Какута	— Григол Талаквадзе заслуженный артист республики
Кучара	— Сосо Лагидзе, Давид Кеирцхалия
Лирса	— Елена Чавчавадзе
Гултамзе	— Мэиа Магдзелндзе
Севастьян	— Реваз Чхаидзе
Генерал	— Мераб Гегечкори народный артист республики
Полковник	— Виктор Ниндзе народный артист республики
Писарь	— Жанри Лолашвили
Тигз Натутари	— Давид Попуашвили
Уполномоченный	— Гиви Чичинадзе, Отар Зауташвили
Секретарь	— Давид Уплисашвили
I Дружинник	— Руслан Микабердзе
II Дружинник	— Лери Гаприндашвили
Мельник	— Джемал Гагандзе заслуженный артист республики
Мальчик	— Нанули Сараджишвили
Офицеры	— Заза Бацелашвили Валериян Элошвили Реваз Гогинашвили Давид Чхикавадзе Гульнази Бахрадзе Лариса Квалишвили Лили Бурбугашвили Гия Перадзе Отар Ламндзе Валериян Элошвили Реваз Гогинашвили, Давид Чхикавадзе, Басарион Хидешели, Сосо Абрамшвили, Давид Кеирцхалия Давид Уплисашвили, Фридон Гуледани, Гурам Чхартишвили, Эльдер Сахлтуцишвили
Крестьяне	

Секретарь парткома — К. Кавсадзе
Управляющий трестом — Эр. Манджгаладзе

Инженер — С. Канчели
Бригадир — Ж. Лолашвили
Комсорг — Д. Уплисашвили

Мели

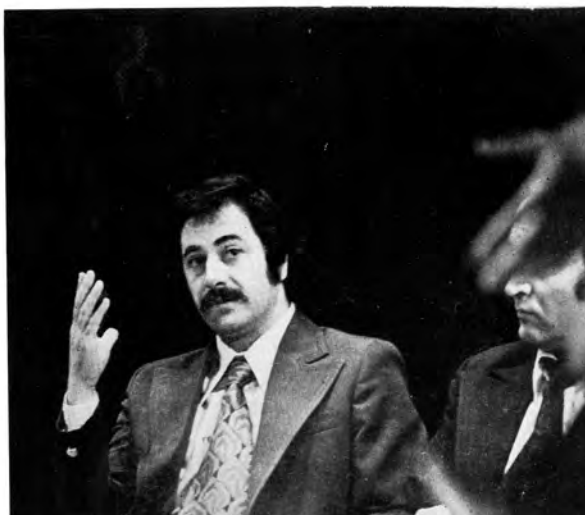
Начальник управления — Гур. Сагарадзе

Заведующий плановым отделом — Д. Гаганидзе

Мер — Б. Кобахидзе

Знатный бригадир — С. Лагидзе

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ:

Соломахи, секретарь парткома	Кахи Кавсадзе
Батарцев, управляющий трестом	Эроси Манджгаладзе народный артист республики
Шатунов, начальник планового отдела	Джемал Гаганидзе заслуженный артист республики
Мотрошилова инженер	Саломэ Канчели народная артистка республики
Любаев, начальник отдела кадров	Реваз Чхәидзе
Фроловский, главный диспетчер	Бадри Кобахидзе заслуженный артист республики
Черников, начальник 33-го стройуправления	Гурам Сагарадзе, народный артист республики
Кочнов, знатный бригадир	Соса Лагидзе
Зюбин прораб	Давид Папуашвили
Потапов — бригадир	Жанри Лолашвили
Жариков — комсорг	Давид Уллисашвили
Миленина, экономист треста	Маринэ Тбилели народная артистка республики

Аздак — Р. Чхиквадзе

Нагелла — М. Тбилели
Гогі — С. Лагидзе

Груше Вачнаძე — И. Гигოшвили
Симон Чачава — К. Кавсадзе

Сцена из спектакля

Великий князь — К. Саканделидзе

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА И ИСПОЛНИТЕЛИ:

Ведущий	— Жанри Лолашвили
Музыкант	— Лейла Сикмашвили
Губернатор	— Георгий Сагарадзе народный артист республики, лауреат государственной премии
Нателла — жена губер-	Маринэ Тбилели
натора	народная артистка республики
Михаил, их сын	— Нино Чинчаладзе
Гого, адъютант	— Сосо Лагидзе
Князь Казбег	
Ефрейтор	— Гурам Сагарадзе
Монах	народный артист республики
Конный гонец	— Фридон Гуледани
I врач	
Шалва	— Давид Папуашвили
Полицейский	
II врач	
Племянник князя	— Реваз Чхаидзе
Казбег	
I адвокат	
Симон Чачава	— Кахи Кавсадзе
Груше Вачнадзе	— Иза Гигошвили
Нянька	— Лили Бурбуташвили
Повариха	— Елена Чавчавадзе
Служанки	— Гулнази Бакрадзе — Нанули Сараджишвили
Великий князь	
Старый крестьянин,	Карло Саканделидзе
продающий молоко	народный артист республики,
муж	
жена	— Ламзира Чхеидзе
	заслуженная артистка республики
Две знатные дамы	— Тамара Тархнишвили
	народная артистка республики
	— Тамара Долидзе
	— Ваня Гогитидзе
Латник «Дубина»	— Лейла Гамбашидзе
Крестьянка	заслуженная артистка республики
Латники	— Руслан Микаберидзе
	— Лери Гаприндашвили
Лаврентий Вачнад-	
зе, брат Груше	— Джемал Гаганидзе
Свекор	заслуженный артист республики
Анико	— Манана Гамцемлидзе
Жужуна	
Свекровь	— Лейла Дзиграшвили
	заслуженная артистка республики
Иосиф, муж Груше	— Гия Перадзе
II адвокат	
Аздак, деревенский	— Рамаз Чхикавадзе
писарь	народный артист республики, лауреат премии имени Кота Мар-
	джанишвили
	— Давид Уплишашвили
Врач	— Отар Зауташвили
Инвалид	
Музыкант на свадь-	
бе	
Хромой	— Отар Ломидзе
Конюх	— Сосо Абрамашвили
Гости на свадьбе	Гулнази Бакрадзе, Лили Бурбу-
	ташвили, Лариса Кевлишвили, Дал-
	мацеберидзе, Елена Чавчавадзе

ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР им. А.С. ПУШКИНА –
Разбойники; 27 марта вместо объявленного
 спектакля – **Легенда о Паганини** пойдет спек-
 такль – **Протокол одного заседания**. Билеты
 действительны.

**Вівторок,
 23
 березня**

*Єврейська тема
 в Росії та на
 Україні*

Йосип Кисельов – з тих українських інтелігентів-євреїв, які реально щодня вкладають працю в Україну. Так, вони перелякані, така, вони захищатимуть Куліша рівня «97», але боятимуться згадати про Куліша «Мини Мазайла»; але вони не сидять «патріотами на печі» й не хизуються своїм патріотизмом, аби виправдати власне неробство. Скільки я такого бачив і – тут, і на Україні. Одна Ніна Новоселицька тягне весь радіотеатр України: якби не її театральні записи, все воно кануло б у Лету. І цей закутний виск про «жидів», які, мовляв, занапащають Україну, бо всі вони змовники і наші вроджені вороги – страшний знак нашої належності до юрби, до отари, якій що підкинуть, те вона й жує. Я б дуже хотів ладу на Україні – саме на цій стежці; ми б тоді вигідно відрізнялися від того, що є в Росії, де «інородець» є чужак неодмінно... Хоч уся Росія і складається з таких «інородців» – від друга степів калмика до чуваша й фінна. Я заговорив з кимось із наших «інтелігентів» про Рому Корогодського й раптом почув: «Та він же єврей!.. Як вовка не годуй, він у ліс дивиться». Більше я з ним не розмовляв – довелося викреслити «інтелігента» зі списку порядних.

Я ще можу зрозуміти людей поламаної долі, як от Сашко Мартиненко. Він повернувся з табору панічним анти сіоністом, абсолютно переконаний у світовому засиллі сіоніст-

ськїї акул – якї були першими більшовиками, першими катками ГПУ й НКВД, першими визискувачами України від часів Хмельницького до сьогодні: він – і це найвпливовіше! – зіткнувся з таким єврейським засиллям **у таборі**, і накопиченням подальшої інформації було тільки справою часу. Так, у його конкретній долі негідну роль відіграли саме сусїди-євреї, сокамерники-євреї. Це надовго викривило його світогляд, і він не зразу вийшов з того штопору...

На моєму шляху траплялися і подонки-євреї, і прекрасні євреї, і я завжди давав собі раду у виборі. Принаймні одне важливе: мені багато легше було і є мати справу з євреями, якї **дуже послїдовно** ведуть певну лінію (всі ті ж правозахисні акції), ніж розширювати коло українського правозахисництва з рахунок «патріотів». Саме з таких фанатично ніби налаштованих чолов'яг та жіночок виникав потім якийсь «прокол»; в рішучу хвилину вони просто забували приїхати куди обіцяли, забували передати те, що взялися передати, говорили у своє виправдання ахінею, яку легко було перевірити; вони були позбавлені системи...

Ось чому я хворобливо сприймаю реплїки деяких моїх друзів-письменників про те; що я «Нового мира не читаю», і взагалі російських журналів не беру, там одні євреї друкуються: по мені, тому, що в «Дружбі народів» більше євреїв, ніж «істинних великоросів», Україна має там місце й повагу. Один приклад Олександра Дейча багато що пояснює, він символічний. Діяльність однієї Євгенії Кузьмівни у Москві – може, благодатніша для української літератури (бо певну частку впливу вирішують кулуари!), ніж всі постанови президії Спїлки Письменників України та їхня дружба з Софроновими, Єгорами Ісаєвими, Кочетовими, Грибаровими. В моїх жилах тече і німецька, і російська кров, я не новачок у російській культурі і так само вболїваю за неї (передовсім тому, що це Культура!); але цей жахливий розподіл письменників та ін. на «русских, –

і на «єврейських, що пишуть російською»; з підтестом, що перші – це «сіль нації», а другі – звичайно ж, підривний елемент!..

Чому я розбалакався на цю тему? Чорт зна чому. Але Кисельову треба було б відповісти листом, він хворів. До речі, треба подякувати й Сварникові, що прислав номер...

*Іван Сварник,
Петро Кравчук*

Отже, я в суцільних компромісах. Львівські хлопці не дуже гарно кажуть про Сварника і про його роль на львівському літературному Олімпі. Я ж маю до нього сентимент по Луцьку, він працював разом із мамою, читав і правив мої перші байки й лірику. Звичайно ж, він знає, що мене вигнали з ЦДТ за підпис листа, знає про мої проблеми в Театрі Станіславського, **читав** мого відкритого листа до Мельничук-Лучко, якого я пустив з власним підписом у САМВИДАВ. І при всьому тому він не сахнувся перелякано вбік, цивілізовано озивається й іноді друкує мене у Львові, хоч це явно не йде йому на користь. Звичайно, розум по-українському закомплексований «пояснить», що Сварник виконує «завдання», що так йому «положено», що йому дано на те санкцію. Не відкидаю і цього. Але все то те разом і є наше життя –

іншого ми не маємо, і я мушу подякувати йому за журнал і записку з побажанням здоров'я. Такого ж роду мої взаємини з Петром Ільковичем Кравчуком, який представляє «прогресивних українців» і лає в своїй фермерській газеті бандерівців; він приятель Олеся Гончара, Підсухи, знається з Кочуром, не цурається Антоненка-Давидовича... Тут уже не скажеш, що це «за завданням КГБ»; у канадських українців і своя доля, і свій шлях, і свої шори, – але я не сумніваюся в їхній щирій любові до України, – не меншій любові, ніж у вистражданих авторів гарячих сентенцій з «Шляху перемоги» чи поміркованої «Сучасності». Є вели-

кі собаки й маленькі, і не нам підрівнювати всіх на один копил. Існування саме **таких** сил є політична реальність, і на те слід зважати. Не повторю слідом за мудрими галичанами, що на те нема ради (дуже мені подобається ця фраза!). Ні, – саме – «слід вважати», виходити з цієї політичної реальності – аби формувати її в потрібному напрямку. Я ж переконаний, що й ніби стабільно вибудований Петро Кравчук **змінюється** під впливом того, що бачить, з чим зустрічається, – в тому числі й від того, що дізнається від нас із Неллею, від Кузьмівни, від Драча Івана; я бачу це навіть по зміні тону його газети...

Не все так просто й однолінійно на землі, щоб діяти як гвіздок. Гвинтові важче: він ніби й покручений, але тримає міцніше. Бо в нього через оту покрученість **більше** робочої площі... Головне – точно знати, для чого гвинт і якого калібру, якою викруткою його загнати в дошку і як звідти вийняти.

...

Вранці з'явився Юрко Рибчинський. Неллі вже не було, поїхала до інституту. Читав мені свої нові вірші. Багато не встиг, мені треба було на 12-ту в театр. Сподобалась балада про грушу. Переконав його, що там зайва строфа, і треба вийняти звідти старомодне слово «крестьянин» (воно для мене суто некрасовське, патріархально-сусальне – на відміну від нормального українського «селянин»). Але він того не зробить: по-перше, не вміє переписувати готове, по-друге, вірші **зліпили** вони доладні; але то його клопіт. Треба надрукувати. Де? найкраще – в «Юности». Сьогодні ж зателефоную Льоні Латиніну. (Втім, чужі поезії йому, як правило, подобаються менше, ніж свої.)

«Клеветники-
антисоветчики»
(«С. К.»);
мусульм.

*****

23.03.1976 г.

«Сов. Культура»

По ту сторону баррикад

КЛЕВЕТНИКИ-АНТИСОВЕТЧИКИ

Антикоммунисты и антисоветчики на Западе стремятся извратить социальный смысл и значение наших завоеваний. Одним из основных объектов для всякого рода фальсификаций и спекуляций они избрали культуру малых народов.

Их измышления по этому поводу базируются на концепции «русификации» или «ассимиляции» нерусских народов и их культур в СССР. Вопреки действительности, антикоммунисты пытаются представить Советский Союз колониальной державой, в которой якобы русский народ эксплуатирует все другие народы и в первую очередь так называемые «мусульманские».

В этой гнусной клевете упражняются многие буржуазные советологи, в рядах которых предатели, выходцы с Северного Кавказа. Один, из них – А. Авторханов – Кунта он же Александров, он же профессор Темиров. Он считается ведущим «специалистом» по национальным отношениям в СССР. В годы войны этот прихлебатель перешел на сторону врага и, работая на фашистов, издавал на оккупированной территории газетенку с эпиграфом «Аллах над нами, Гитлер – рядом с нами». Затем работал в гитлеровской контрразведке, выдавал гестапо советских подпольщиков. Когда неизбежность поражения фашистской Германии стала очевидной, он устроился в американской разведшколе консультантом по советологии. В настоящее время А. Авторханов тесно сотрудничает с северокавказской редакцией радиостанции «Свобода» в Мюнхене. Его измышления воспроизводятся и на страницах журнала «Кузей Кавказ» («Северный Кавказ»), который издается в Турции всякого рода перебежчиками.

В 30-е годы, когда он еще не пал столь низко, Авторханов писал о роли и значении Советской власти в судьбах народов Северного Кавказа так: «Октябрь дал трудовому чеченскому народу не только национальное и социальное освобождение, но и открыл путь широкого экономического возрождения на социалистической основе». Далее: «Наша партия и Советская власть дали угнетенным народностям возможности широчайшего культурного развития. Чеченцы получили родную письменность, их язык стал государственным языком области... Чечня стала на путь широчайшего развития своей... культуры».

Чечено-Ингушетия действительно на этом пути давно достигла многого. Однако Авторханов, служа сегодня врагам СССР, говорит совсем по-другому. Он пытается, в частности, извратить положение В.И. Ленина о том, что национальный вопрос является не самодовлеющим, а частью общего вопроса о пролетарской революции, строительстве социализма и коммунизма.

Вряд ли нужно доказывать, что наша цель – сближение и полное единство наций не означает их слияния. Процесс сближения наций происходит в нашей стране с объективной необходимостью, он должен подготовить условия для их слияния, которое является перспективой отдаленного будущего. Уже теперь в нашей стране достигнуто морально-политическое единство наций, речь идет о его дальнейшем развитии и укреплении на основе усиления социальной однородности. В качестве основных задач в области национальных отношений партия выдвигает всестороннее развитие экономики и культуры всех советских наций и народностей, совершенствование форм их государственности.

Антикоммунисты же придумали несколько форм «ассимиляции» нерусских народов СССР. Мы остановимся здесь лишь на критическом анализе концепции так называемой культурной «ассимиляции».

Д. Уилер, Э. Олуорт, А. Инан, Т. Давлетшин утверждают, что в СССР враждебно относятся к культуре «советских мусульман», которая-де обладает особой устойчивостью и способностью противостоять русской культуре. Авторханов заявляет, например, что

культурный прогресс среди нерусских национальностей незначителен и имеет своей целью не просвещение человека, а подготовку его к восприятию «большевистской политики». Национальные союзные республики будто бы отстают от РСФСР в три раза, а автономные республики и области – катастрофически.

Ныне мало кто даже из самых оголтелых антикоммунистов осмелится говорить нечто подобное.

Авторханов игнорирует многие общеизвестные факты, в том числе и данные последних переписей. Как известно, уровень грамотности – один из показателей культурного развития народов. Если, общая грамотность у народов Северного Кавказа до Советской власти составляла от 0,3 до 7,6 процента, то, теперь она поднялась в среднем до 99,6 процента при 99,7 процента по РСФСР. Среди занятых в народном хозяйстве высшее, среднее и незаконченное среднее образование имеют в среднем из 1.000 человек 665 (по РСФСР – 720). В отдельных автономных республиках Северного Кавказа эта категория выше, чем по РСФСР. Так, в Кабардино-Балкарии она составляет 728 человек, в Северной Осетии – 753 человека. Автономные республики Северного Кавказа по общей грамотности, числу обучающихся в школах и вузах и по числу научных работников оставили далеко позади не только соседние восточные страны, но и развитые капиталистические государства Европы.

Ярким примером того, что в СССР созданы все необходимые условия для обеспечения всестороннего развития и расцвета культур малых народов может служить Дагестан. До революции здесь не было профессионального искусства и науки, не было ни одного высшего и среднего специального учебного заведения, научного учреждения. Теперь – 5 высших и 23 специальных средних учебных заведения, 26 научных учреждений, в том числе филиал АН СССР. Здесь успешно развивается профессиональная музыка, живопись, скульптура, архитектура, графика. Музыкальные произведения Г. Гасанова, С. Агабабова, М. Кажлаева, Н. Дагирова звучат по радио и в концертных залах стран мира. Ансамбль «Лезгинка», акробатические труппы Я. Гаджикурбанова, Р. Абакарова с триумфом выступали во многих странах мира.

Пытаясь доказать, что в автономных республиках и областях Северного Кавказа идет интенсивный процесс «ассимиляции», антикоммунисты ссылаются на то, что в Дагестане во многих школах обучение детей в начальных классах ведется на русском языке, что публикации и передачи радио и телевидения преимущественно осуществляются на русском языке, что во время переписей 1959 и 1970 годов небольшая часть горцев назвала русский язык своим родным языком, а более 40 процентов горцев заявили о знании ими русского языка и т. д. И снова антикоммунисты все ставят с ног на голову. Так, например, переход к русскому (кирилловскому) алфавиту был продиктован не желанием, как они утверждают, «ассимилировать» горцев и других «мусульман», а рядом других обстоятельств. Во-первых, он проще арабского, во-вторых, горцы не могли бы приобщиться к достижением современной науки посредством своих языков. Дело не только в ограниченности словарного запаса, но и в малочисленности говорящих на одном языке людей. На небольшой территории с местным населением около миллиона человек проживают 32 народности и этнические группы, которые в своем большинстве друг друга не понимают. Им нужен был язык, который мог бы стать средством общения и между собой, и с другими народами нашей страны. Тюркский (кумыкский) язык понимали только две народности – лезгины и кумыки, и попытки ввести его в качестве общедагестанского в свое время не увенчались успехом. Почти так же обстоит дело в Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкессии. Таким образом, не только стремление приобщиться к мировой культуре, но и повседневная жизнь побуждают горцев изучать русский язык. Отсюда высокий процент владеющих русским языком среди местного населения.

Жонглируя цифрами из переписи населения о распространенности русского языка, антикоммунисты не принимают во внимание этих особенностей Дагестана. Они не учитывают и того, что в автономных республиках и областях сохраняются и развиваются местные языки; в Дагестане на 9 языках издаются учебники, научная, политическая и художественная литература. Стихи Р. Гамзатова, Фазу Алиевой, повести А. Абу-Бакара и Х. Авшалумова и

многих других написаны на местных языках. На сценах 6 национальных и 12 народных театров горцы смотрят произведения не только местных и русских авторов, но и творения мировых классиков.

В последнее время в связи с ускорением в СССР объективного процесса формирования общесоветских традиций антикоммунисты уделяют большое внимание извращению его сущности. Они пишут, будто он направляется сверху во имя ускорения пресловутой «ассимиляции мусульманских народов». При этом без всякого на то основания объявляют исламские обряды и праздники национальными традициями, хотя всем известно, что они в своем происхождении не связаны с жизнью горцев и навязаны им вместе с исламом. Эти идеи – проявления антинаучной и реакционно-панисламистской концепции о «национальном единстве всех мусульманских народов». Но нет нужды доказывать, что общность религии не дает основания относить все мусульманские народы к единой нации, что они имеют каждый свою этно-культурную самостоятельность. Следует подчеркнуть, что отказ горцев от религиозных обрядов и праздников нельзя рассматривать как процесс их русификации. Дело в том, что от религии отходят не только «мусульмане», но и другие народы СССР, в том числе и русский народ. Этот процесс касается всех советских людей и сопровождается, с одной стороны, отмиранием старых, вредных традиций, с другой – обогащением новым содержанием и повышением роли подлинно народных, прогрессивных традиций прошлого. Народы Северного Кавказа преодолевают такие вредные традиции и обычаи, как кровная месть, феодально-байское отношение к женщине, национальная замкнутость.

На современном этапе коммунистического строительства складываются общие, коренные для всех наций и народов интернациональные традиции. Национальное в характерах и традициях не противоречит интернациональному, они дополняют друг друга. Это особенно ярко проявляется в советском патриотизме и социалистическом интернационализме. Гордость советского человека за свою нацию немыслима сегодня без гордости за свою страну.

В антикоммунистической концепции «культурной ассимиляции» выдвигаются еще два тезиса: «Введение стандартизованных советских моделей (форм) жизни, – пишет Альфред Мейер, – означает уничтожение национальных культур». А. Беннигсен и Л. Келкеже пишут, что советское руководство осуществляет «русификацию культур мусульманских народов» под видом создания «советской культуры».

В процессе совместной борьбы за строительство социализма и коммунизма и воспитания в духе марксизма-ленинизма у советских людей сложились гармоничные отношения, общность взглядов и целей. Основываясь именно на этом, мы и говорим об интернационализации материальной и духовной жизни советских народов. Но этот процесс обусловлен объективными закономерностями развития нашей страны. В условиях социализма и коммунизма возможна и неизбежна консолидация этнических групп и мелких народностей вокруг более крупных родственных народностей и наций. Такой процесс происходит в наши дни и в Дагестане. Андийцы, дидойцы и другие этнические группы консолидируются с аварцами, кубачинцы и кайтаки – с даргинцами. Но нельзя представлять дело так, будто в СССР осуществляется запланированная и сверху направляемая ассимиляция нерусских народов с русскими. Что касается второго тезиса о том, что под видом создания общесоветской культуры «мусульманским» народам навязывается русская культура, то он является насквозь клеветническим.

Советская культура не есть по своей сущности и содержанию русская культура, она представляет собой интернациональную социалистическую культуру, которая вобрала в себя лучшие черты культуры всех народов СССР.

Измышления антикоммунистов, их попытки инспирировать нездоровые националистические чувства и использовать их против СССР и несостоятельны, и тщетны. Народы нашей страны давно осознали, что своей свободой, национальным и социальным возрождением, достижениями в области культуры они обязаны братской помощи и поддержке великого русского и других народов нашей страны.

Советское государство не только гарантирует равенство всех наций и народов, но и обеспечивает их ускоренное социально-экономическое и культурное развитие, следовательно, их расцвет и сближение. «Чем дальше мы идем по пути строительства коммунизма, – подчеркивал Л. И. Брежнев, – чем многообразнее и прочнее становятся экономические, культурные и иные связи, соединяющие воедино все народы СССР, тем сильнее и глубже благородное чувство великой общности, которое мы называем общенациональной гордостью советского человека».

М. АБДУЛЛАЕВ,
доктор философских наук,
заведующий кафедрой философии
Дагестанского государственного университета
имени В. И. Ленина.

---

*Українці в
Польщі*

Театр – волоока Нонна Юрівна, яка ніяк не може зробити анотацію для вистави «Протокол одного засідання» (завліт!). Дали читати «Право першої ночі» Юрандота. Я вже й переглянув – у метро: переспіви, стилізація, незрозуміло, нащо все це зараз. Просто розважати? То це ми можемо й на власному матеріалі.

Перечитаю ще раз «Панну Маличевську» й «Моральність пані Дульської». Треба знову передивитись Фредра. Нонна: «Гельман вчора розказывал, что Вайда привез в Москву какую-то польскую пьесу о Дантоне, он уже ставил ее у себя, предлагает «Современнику».

Шкода, лишається мало часу. Якби знання про такий фестиваль принаймні за рік-півтора, можна було б ув'язатися в це серйозно з однією темою. І зробити – після Вайди, після Шайни та ін. «мемуаристів» – виставу про трагедію українців у Польщі... Польські табори для українців, страшна операція «Вісла», продаж (політичний торг) Сталіном частини України Польщі. Той же «шлюб» Ванди Василевської та Корнійчука за вказівкою Сталіна...

Я маю деякі матеріали, радився з тим же Кожушком, дещо знайду ще, є один варіант: але якби знайшовся **автор**, котрий все те поклав на простий драматичний сюжет, чи то за брехтівською манерою, чи то на прикладі однієї родини, де частина депортована з Холмщини чи з лемків у цей бік, а частина пішла в пастку виселення українців на німецькі землі... Хроніка життя однієї української родини.

«Віслу» кожен «вшехполяк» тлумачить як відповідь на вбивства генерала Кароля Сверчевського. Але це типово сталінська брехня. Я ще в Києві мав доказ того, що ідея «переселення» виникла раніше – у грудні 1946 року (Сверчевського вбито 28 березня 1947-го!).

Але таку річ можна зробити тільки звідси, здалеку, з Москви, ніби поза політикою – без згадки про упівців та карателів з польського боку: **побутова** історія з життя однієї української родини. А таких було понад сто тисяч!..

Ну, це мені зараз не по зубах. Я тут просто багато чого не знаю. Для нас ця депортація не менш жахітна ніж кримсько-татарська або чеченоінгушетська. Різниця тільки в тому, що для тих націй вона стала **центральною** проблемою виживання. Для нас це проблема провінційна, без якої поки що можна обійтись. Треба було б виплекати якогось хлопця з істориків, щоб він тим зайнявся, це **величезна брила**.

В Луцьку про це говорили часто, хоча й пошепки. Одлунює дещо й з самої Польщі. Невже відродження польського духу – проти бюрократичного ярма нових казарм – неодмінно пов'язане з ще глибшим закріпаченням постраждалих українців? Комусь дуже вигідно натравлювати поляків на українців і навпаки, – наша історія дає для цього он які підстави! (за що я не люблю Сенкевича). Поділяй і владарюй... Але й навіть серед поляків, що живуть у Москві, є інтелігенція, яка добре розуміє, звідки ноги ростуть. То я хочу колись взяти участь саме в **такому** діалозі...

Пост-скріптум для читачів з КГБ, якщо їм потрапить на очі ця моя україно-польська рефлексія. А я не виключаю, що може потрапити:

Ось до яких несподіваних паралелей і роздумів привела мене абсолютно ідіотська публікація в «Сов. культурі» за 23 березня під майже пародійною назвою «Клеветники-антисоветчики».

Пише доктор філософських наук М. Абдуллаєв, зав. кафедрою філософії в університеті того Дагестану, з якого Сталін виселив таку ж силу «ворогів народу», як і з сусідніх республік.

Це – «відсіч» Авторханову, книжок якого 99,9 % читачів «Совкультури», звичайно ж, не читали і змушені задовольнитися абдуллаєвськими «переспівами».

За Абдуллаєвим, Авторханов – звичайний фашистський прихвостень, видавав наших підпільників і писав «Аллах над нами, Гитлер – рядом с нами». Але ми вже знаємо, агентами яких закордонних розвідок широко визнавали себе Тухачевський та Бухарін, яким «платним агентом» був Троцький. Микола Юлієвич Кенігсфест, мій розстріляний дід, прекрасної душі людина й талановитий київський юрист, теж пішов на той світ з тавром запроданця-фашиста – і списати цього на сам лише 1937 рік не можна. Бо коли судили «свого» Берію, його так само пошили для народу в «платні лакеї міжнародного імперіалізму й іноземних розвідок». Це давно перетворилося на радянський сленг: урки «ботали по фене» – ідеологічний істеблішмент виробив своє «наречіє». Якщо такими ж «агентами розвідок» починають називати Сахарова й Солженіцина, люди починають по-своєму сприймати «наречіє»...

Я не знавець мусульманської проблематики, але переконаний, що це справді одна з найактуальніших проблем для Росії, яка більшою своєю частиною є республіка азійська, і не мала б цього соромитись. Але це проблема, на яку накладено вето. Та національний дзвін розхитуєть-

ся все дужче. Особливо коли мова йде про депортовані народи. Не випадково в самий розпал подій 1972 року Сахаров пише заяву до Комітету з Прав Людини про відновлення прав осіб та народів, які було порушено під час примусового переселення. (Конкретно – про кримських татар і месхів).

Він пропонував тоді обговорити роль таких факторів як великодержавний шовінізм, як роль економічних факторів – і вийти на проблему переслідування осіб, які виступають за відновлення прав депортованих народів.

Саме після того його зарахували до «фашистських прихвостнів».

То що, «ботаємо» далі по фені старого НКВД?

Ось такі негідні думки про депортованих українців навіяла мені пропагандистська «феня» «Советской культуры».

Ось який ефект має наша хвалена ідеологічна пропаганда.

Отож прошу коли-небудь, читачі з КГБ, передати моє вітання філософу Абдуллаєву, який дуже й дуже нагадав мені нашого українського філософа, його побратима Маланчука.

«Маланчукісти, – Сталин дал приказ!»

А статтю Абдуллаєва треба зберегти, там є й позитив: він дає низку цікавих цитат і називає з десяток авторів, яких я хотів би почитати. Принаймні знатиму імена...

Перлина інтернаціоналізму: «Всякий руський», у кого глаз не вузький». Це десь там, в Чувашії, таборове. Дружба народів.

Лист від
Б. Бойчука

* * *

**Лист від Б. Бойчука:
6. 03. 76**

Дорогий Лесю!

Дуже коротенький лист. Аня з Юрою і Романов будуть в Москві від 18–20 липня. Якщо б Вам що-небудь було потрібне – напишіть до того часу.

Мені дуже треба світлин з «Березоля», тобто з постав, оформлення сцени і т. д. Якщо б Ви могли написати до театру-музею в Києві і попросити кого слід – Аня зайшла б у Києві до музею (28 липня до 1 серпня) і полагодила б усі грошові та офіційні формальності. Може й у Вас децю є.

Спомини з Гірняком поволеньки ростуть – це буде цікава, динамічна і жива книжка. Щоб тільки доля, яка була дуже щедра до Йосипа Йосиповича, не вкоротила своєї щедроти. То й за рік спомини будуть готові. Гірняк дуже гостро ще думає, і пам'ять його – подиву гідна!

Я – божевільно зайнятий. Переклали з американськими поетами Антонича на англійську мову, книжка прийнята до друку. Тепер працюю з цілою групою поетів над антологією української сучасної (тобто від Тичини) поезії. Мушу українську поезію вивести у світ, бо вона таки добра.

Щиро вітаю!

Б. Б.

Ще один мій рефлекс на теорію «безбуржуазності української нації». Колись нас дуже побивали цією дубиною, і це «колись» перманентно впливає на хвилях часу. А між тим мені багато приємніше спілкуватися з «буржуазним» українцем Богданом Бойчуком, ніж з якоюсь там пролетарською Шамотою. Або з академіком Білодідом, у якого повні штани марксизму. Ні, я щиро розмовляю і з українським «просоціалістичним фермером» Петром Ількевичем: але зводить нас до купи не соціалізм і не фермерство,

а – Україна, її проблеми. І «буржуазний історик» Грушевський мені, слово честі, ближчий, ніж міфічний Стенчук, який невідомо що «обстоює».

І взагалі: якби не було поетів, ми б давно вимерли. Вони конденсують в собі наше «Я» – і, позичивши, повертають його нам оновленим.

...

Повернулись додому о третій ночі. Ніч була весняна, танцювали. Нелля купила платівку із записом музики 30-х років. Євгенія Кузмівна була вся у своїй молодості («Этот вальс мы танцевали с Чкаловым!») Лев Озеров розповідав про Довженку сумні речі – не хотілося вірити. Таку людину загубили!

Першим привітав Драча з премією Шевченка – хто? Шамота! Він же був той перший, який почав зливу анти довженківських статей. «Лиха беда начало!»... А як він крив до останніх днів того ж Івана Драча! Не скоро ще ми зба-вимося в Україні від того шамотиння...

*Панер Сергій
Смирнов*

«Дружба народів»; забирав статтю Драча. У Спілці – жалобний мітинг – помер Сергій Смирнов. Він не був великий письменник, але йому писали: МОСКВА, КРЕМЛЬ, СМІРНОВУ. Народ не вірив, що така людина – і не в уряді. Його пошуки – ціла епоха. Його забудуть як автора середньої п'єси про героїв Бреста й кілької посередніх книжок прози. Але завдяки йому перестали бути ПІДСУДНИМИ такі слова як «був у полоні» чи «потрапив в оточення». За сусідство з такими словами (а ще – «перебував на окупованій території») – раніше судили. Той, котрий вийшов з оточення – на три чверті ворого. Полонений – взагалі злочинець. А якщо хто перебував на окупованій території – підозрілий до такої міри, що йому десять років не довіряли!

25
березня,
червер

Я – пам'ятаю це **особисто**, тут мені жодні тлумачі не потрібні. Смирнов тим і «любезен был народу», що глянув на це не з висоти пташиного лету, а реабілітував і розшукав КОНКРЕТНИХ ЛЮДЕЙ, заспокоїв душі їхніх дітей. Лише після Смирнова став можливий Василь Биков та його психологічна площина війни. До певної міри стежку проклав Віктор Некрасов.

У «Дружбі...» зустрів Юрія Семеновича Герша, симпатичного мені своєю ненав'язливістю (на відміну від деяких інших авторів). Схуд. Після ампутації руки став ще мовчазніший. Він давав колись читати свою інсценівку роману Авіжюса...

Лена Мовчан каже, що шукає зі мною знайомства Руденко-Десняк з «Дружби». Забрав у Фіницької Драча. Перекладати буде нелегко, багато «красивых излишеств»: на Україні цей «стилізм» люблять, для Росії треба перекласти суворіше, стриманіше. А часу катма – у понеділок маю віддати.

Гарик Клебанов, дізнавшись про мою цікавість до Польщі, порадив прочитати книгу Романа Шидловського «Театр у Польщі», (Інтерпресс, Варшава, 1972). Треба попросити пана Кожушка дістати її.

Нарешті прочитав п'єсу С. І. Щепотьєва «Фрол Скобеев и другие». Одесит написав мюзикл за староруськими мотивами: стилізація під народні пісні, добро перемагає (добро з цукеркових фантиків). Типова підробка «а ла рюс». Якби існував російський націоналістичний театр, це могло б увійти в його «лепертуар». Археологія і пил.

Цікаво й те, що такі цукерки випускає єврейська цукерководрамаатургічна фабрика. Неллі передала п'єсу Наташа Раєвич, з посиланням на інших авторитетів, які вже «схвалили»а... Нова тенденція?

Шкода тільки, що всі ці «авторитети» і знавці «российской словесности» не догледіли, що автор просто **переробив**

нині добряче забуту п'єсу Аверкієва... І я, українець, маю їм це нагадати – бо власних авторів вони не читають. Всюди одне і те ж.

* * *

Лист від А. Крима:

*Лист від Анатолія
Крима*

Здравствуйте, дорогие Танюки-Корниенки!

Небось, высматриваете меня на Киевском вокзале, ан нет! В Черновцах я! И даже в отпуск пошел. Но... не судьба!

Приняли «Поезд» в театре. Сейчас на рецензии в министерстве. На гастролях должны репетировать, а спектаклем открыть новый сезон. Но не только это задержало меня здесь. Не успел выйти в отпуск, как вызвали и сообщили, что назначаюсь главным редактором телевидения. Радости и хлопоты! Хочу взять на свое место Леню. Добиваюсь пока, но результатов никаких. Кроме того, нужно присмотреться к обстановке. Затеял я на студии телетеатр. Собираемся делать многосерийный спектакль, нечто, вроде «17-ти мгновений!»

Моя поездка в Москву весьма и весьма проблематична. Хотя необходимость в ней – позарез. Но основные дела решаются пока здесь.

Лесь, я просил бы тебя выслать мне «Бумеранг» и вторую пьесу, которую я тебе выслал. Думал, приеду, поговорим, но и я занят, да, чувствую, что и ты тоже. И поработать вдвоем не удастся. Хотя были у меня кое-какие предложения. Хотел, чтобы мы вдвоем написали «Пять свиданий на Кузнецком». Идет ведь 60-летие (опять юбилей!) и все равно театр твой будет что-то ставить, а мы могли бы (если ты помнишь черновики мои) сделать интересный мюзикл. Как тебе эта идея? Только не пиши «рассуждениями», а конкретно: да, альбо нет.

Опанасенко поставил «Протокол» весьма интересно. Сейчас ставит «Разгром» Фадеева, летом – мою, а осенью – «Три

сестры». Парень он, кажется, неплохой. Но, как говорила одна актриса, «увидим – поживем»!

Пишите о своем житье-бытье.

Собираетесь ли летом в Карпаты? Будем вас ждать. Напишите заранее, может, что-то подыщем, в смысле крыши над головой. Потому, что горы (за исключением Памира) это не крыша.

Как Оксанка? Привет ей от Крокодила, который стал совсем взрослым и даже убежал из детсадика в Чили, спас ...лана. Привет от моих.

Обнимаю вас,

Анатолий

19. III. 76 г.

Солженіцин виступив в Іспанії по телебаченню. Із закликом до повернення монархізму «на Руси». Якщо справді так, то приїхали...

Таксист, який віз мене, так коментував публікацію про С-на:

«Знаете, я раньше не был убежден в том, что 1937-й год был нужен. Я думал – не могло быть столько классовых врагов, явно – «перебдели»... Теперь смотрю – ничего подобного! Неодобдели! Их становится все больше и больше! По мере того, как приближаемся к цели (?), классовая борьба усиливается. С Солженицыном все ясно. Папаша – белый офицер, дед – помещик, бабка – помещица, еще один дядя – с кистенем на большую дорогу выходил. Самого ж его – посадили, – потом пожалели гада, выпустили, печатать стали. А он что вытворяет? Его реабилитация – историческая ошибка. И вообще – нельзя людей с того света возвращать, не нужны никакие амнистии. Они, возвращенные, нам жить мешают, вишь, мы виноваты, что избежали тюрьмы...»

– Дядя, – сказал я йому, – а сам ты случаем не из органов? Это ж партия реабилитировала, за такие речи и посадить может.

– Сосунок ты ишо! – розсердився таксист. – Научили вас на нашу голову. Ни хрена ни в чем не разбираетесь! Да партия сейчас их бы всех по лагерям распахала! Заново! Кабы ее воля! Оттого и гибнет она, что медлит, понял?

Понял.

Таксист про
Солженицына

З іншого боку, Нелля відразу не злюбила Солженіци-на. З «Одного дня Івана Денисовича». Може, тому, що всі ми ним тоді захоплювалися, а в неї дух спротиву сильний. Вона терпіти не могла, коли його порівнювали з Достоєвським. Кавторанг видався їй примітивним, примітивнішим всього, що ми на той час уже знали. Воно справді так. «Анхипелаг», звичайно, змінив враження, там цілком інший масштаб.

Мій висновок: він таки зробив колосальну роботу по розвінчанню сталінізму. (Я беру цей термін широко). Він перший показав, що сталінізм – не ревізія лінії, а власне і є **лінія**. Але його вихід на «російську ідею» – примітив. Мовляв, більшовики зіпсували РУСЬ, заплямували біло-сніжні ризи «святих російських ідеалів». Оце й усе? Але ж більшовизм добряче зійшовся за кордоном з білогвардійщиною, – вони порозумілися! (Згадаймо Денікіна!)

Для мене Сахаров є цілком інша, відмінна від солженіцинської реальність: він не зашорений на імперії.

А для таксиста вони обидва вороги, і «медлить с ними нельзя».

Головний аргумент – як у Фрідріха Вольфа:

«Так напечатано в утренних газетах!»

Ось тобі й Маркс, який писав – «Подвергай все сомнению». Він міг прижитися тільки у нас, бо тільки тут його «не подвергли сомнению...» Бо со-мнение – це вироблення СПІЛЬНОЇ ДУМКИ, а не виключний сумнів. Ми ж звикли не виробляти власної думки, а вірити тій, яку «надрукують у ранкових газетах».

І тому в нас по-людськи ніколи нічого не виходить.

26
березня,
п'ятниця

*«Кавказьке
крейдове коло» ч
Стіцця (!)*

Вранці розбудив мене Саша Гельман – і довго й нудно пояснював, чому він не може виділити на банкет більше як 50 карбованців. Я його заспокоїв – стільки ж дасть Махлянкін, і стільки ж – я, цього з акторськими внесками майже вистачить. Але про себе я відзначив, що мій милий Гельман (при всьому своєму «поиздержался в дороге») розлучається з грошима вельми туго. Терпіти не можу в мужчинах скупарства.

В середу у Євгенії Кузьмівни я пообіцяв провести всіх на «Кавказький меловой круг». Як подарунок Леночці на день народження – їй виповнилося 19, зовсім нареченою виглядає. (Це ж вона мені тоді сказала, що Тарас Марусик поїхав з Москві «в смятении» – що ж, це добре – прийняв нашу розмову близько до серця).

Отож я сьогодні привів усю Дейчівську команду на цю виставу. Квитків забракло, довелося мені попобігати (бо же ж і Рибчинський, і Покальчук). Сидів я між Гоголевою та Скопіною, народ зійшовся виключно іменитий («знакомитий» – сказав би Микола Лукаш) і недарма. Надто гарною виявилась вистава. Вулична традиція, кожний номер вироблено до кінця, і хоч вистава довга (почали о 12-й, закінчили о 16.20), – було до чортиків цікаво. Вигадка, ритм, музика. Гарний актор, який грав Аздака. Океан привабливості! Виконавиця ролі Груше трохи схожа на Зіну Славіну. Гоголева, вітаючи (говорила пристрасно!) не упустила можливості сказати: «Это можно было бы назвать формалистическим решением, если бы не так увлекательно!» І оце «формалистически» було сказано з таким негарним остервенінням! Уявляю собі, як «увлекательно» вони сприяли зняттю Мейерхольда й Таїрова... Бог з ними, з корифеями – вони досі сидять у попередній добі: народ у залі реагував дивовижно гарно! Уперше бачу Брехта не нудним резонером, а воістину курбасівським «інтелектуальним арлекіном». Навіть на виставах «Берлінер Ансамбль» мені було скучно (хоча й шанобливо). А тут – пожежа.

Мені такий театр до душі.

...

Якщо зібратися з думками, ось моє враження від вистави.

По-перше, геніально співпало, що Брехт переніс свій сюжет у Грузію. Звісно, для нього – що Китай, що Грузія, що зворотний бік Місяця – все одно: умовні величини. Але Робік Стуруа зробив з того цукерку, надавши цій «умовності» грузинського національного характеру. Маски, грузинський балаган, кінто, багатоголосий спів, пластика піросманівського примітивізму, босяцтво в одязі (гонор «грузинської Європи»), абсолютне порозуміння режисера з Гією Канчелі та художником Месхішвілі... Стуруа демонструє визивну еkleктику – традиційна ритуальна мелодія – і раптом модний фокстрот, пасторальний епізод з великосвітськими леді – і Груше-Гігошвілі а ля поблядушка з «Пігмаліона», дон-кіхотистий Кавсадзе в ролі Симона – і абсолютно унікальний «папаша Юбю» – Чхіквадзе в ролі Аздака...

Аздак – це і у Брехта, і у Стуруа – чорт зна що. В ньому реалізований образ всесвітнього брехуна й плутяги – водночас із образом мудреця й Судді. Суть його в запереченні **протоколу**, він судить як елементарна людина здорового глузду. А що Чхіквадзе ще й знаменитий пародист, який пародіює не лише самого Брехта, а й Роберта Стуруа...

Надзвичайно талановита вистава!

27

На «Кавказькому крейдяному колі» зустрів учора Львов-Анохіна. Радий був побачити його в доброму гуморі. Були чутки, що він лежав у психіатричній лікарні. Непомітно. Жвавий і цікавий розум, багато розпитував, а це заше ознака натури діяльної та здорової. У театрах поки що нічого не ставить. Пише про балет.

*березня,
субота*

*Львов-Анохін про
позавчора*

Рефрен розмови вривався мені в пам'ять, позаяк було це вже по виставі. Яка йому явно сподобалась, – хоч, як естет, він крутив носом на «народне». Львов-Анохін сказав:

– Не могу себе простить, что не уговорил вас пойти ко мне в Театр Станиславского. Когда там еще был Урбанский, Глебов, Женя Леонов, Дзидра... Я в самом деле хотел тогда отдать театр вам, дорогой Лесь. А вы не поверили. Тогда еще мы бы смогли сделать **игру**. Вы не реалист – и я не реалист, вы театр на площади – а я театр в больной голове современника: на таком перекрестке и родилось бы **ничто**. Я с такой завистью смотрю на то, что делает Стурау... Трижды не мое – но прекрасно! А ведь я понимаю, – это ваш «Пурсоньяк», я ведь трижды смотрел – меня Борис приглашал, Лиза Никищихина, Бурков. Вам туда только актеров не хватило – и что не вы руководите театром...

– А это при чем?

– Видите ли... дисциплина не та... дисциплина духа, если точно выразиться. У Мейерхольда и у Таирова играли ТАК, КАК ОНИ ХОТЕЛИ только потому, что непослушных они могли **уволить**. Театр держать в кулаке – как у Роберта Стурау. Не будет он **ГЛАВНЫМ** – и прости-прощай вся его эстетика...

Сумний був Львов, я бачив. Ніби прощався з театром.

По виставі рано ще було йти відразу до Галі Іванової, яка запросила нас на день народження. Вся чесна компанія рушила у «Марс», що на вулиці Горького, біля театру Єрмолової. Не «Марс, радше навпаки – «Срам»... Довже-лезна черга біля сходів, швейцар – лисий пан поважного віку з усіма повадками гомосексуаліста з балету – ніяк не хотів роздягати жінок і фліртував з чоловіками. Тому й черга – на півгодини, хоч усі столики вгорі були вільні. Потім ще сорок хвилин чекали на офіціантку. Підійшовши до нас, почала вибачатися на якомусь тарабарському жаргоні – виявилось, що вона немилосердно п'яна. На довер-

шення нас же й вилаяла – мовляв, нетерплячі, тоді йшли б до їдальні. Юрко Покальчук сказав їй кілька неввічливих слів, і вона притихла. Але зрештою відплатила тим, що обрахувала – немилосердно. Зв'язуватися не хотілося, ми й без того запізнювалися до Галі, я заплатив все як є, і ми пішли: Нелля довго кипіла з приводу чоловічого «угодовства» й бажання бути «добреньким» для всіх: камінці у мій город. Не в тому річ – гидко ставати на одну дошку з шантрапою...

Далі ходили всім колгоспом купувати Галі подарунки, через що й спізнилися до неї на годину. А між тим вона пригостила нас смаженою ногою сайгака (крамниця для мисливців?): товариство було задоволене, коли ще вони тією ногою спробують... А зійшлося нас у її однокімнатній квартирі чоловіка з 15, – Аякси, Рибчинський і Покальчук, Сергій Білокінь, ми з Неллею, Левко Галстян, Кузьмівна з Леною, мама, Маша, всі Перельмутери, Марина Орлова, Галині друзі по радіо... і так далі і тому подібне. Запам'ятав я тільки перелякані очі Галиної мами – це ж стільки народу, сидять у тісняві, всіх треба нагодувати!.. Це було прощання з Аяксами – за кілька днів Андрій Рильський та Євген Микитенко їдуть до Києва, потім вертаються до Москви – і летять у Ємен. Ну а Ємен – це майже «аборигени з'їли Кука», звідти живими не вертаються, дівчата дивились на хлопців як на смертників чи в гіршому разі на космонавтів.

Лена – виросла, майже наречена. Зовні – справжня прибалтійка – високого зросту, хлоп'яча постава, руки баскетболістки, блондинка. Галя, її сестра, – не прийшла, розучує Баха: Галя не Лена, доки не закінчить – не піде.

Ми усамітнилися з Юрком і міркували про українські справи.

Не розумію, чому в мене такий поганий настрій перед сном. Напевне, через отой дурний «Марс»?

Ліг о 4-й, встав о 8-й, складав вірші акторам.

Вчора не додрукував я збірку цього охломона Рибчинського, отож він і не відніс її Ісаєву. Не почав перекладати Драча, а це горить.

*Прем'єра
«Цютоком...»*

Прем'єра – мала успіх, хоча й почалося все нервово. У моєму списку було понад 30 запрошених, та ще Махлянкін запросив 15. Був ще список Толмазова – 26 чоловіка. А квитки продані – аншлаг, у адміністратора – лише 28 місць.

Обійшлося. (Грали ж заміною, і дехто повернув квитки у касу). Інших порозпихали по ложах, на приставних стільцях – обійшлося.

Грали на піднесенні – зала допомагала. Бубнов, на жаль, не прорвався до глядача, заважає бюрократична зовнішність, штампи... Кочетков, Аверін, Лякіна, Вікландт – справили фурор. Перед початком вистави я вийшов на сцену, сказав кілька слів про Міжнародний День Театру. Бачив у залі Абалкіна, генерала Стаценка («Резная работа! Остро говорит о наших недостатках! Я бы еще подумал, разрешать ли ставить такую пьесу, если бы ее прочитал. Но вы поставили так здорово, что мои сомнения отпали!» – це він говорив не так для мене, як для Толмазова, який вийшов «на мундир»)...

Відзначили прем'єру у ВТО, Толмазов не пішов. Всі були горді аншлагами, прийомом, оваціями, яких давно театр не чув, неодноразовими викликами на поклони, квітами. Мені здається, вони самі не дуже вірили в успіх – **такий!**

Тон задав Олег Єфремов. Він випадково ішов повз нашу братію, умить зорієнтувався чи хто йому шепнув, що сьогодні не лише день театру, а й день Гельмана, весело щось зімпровізував («Один Потапов мог бы и другого пригласить на банкет! Хотя я понимаю – премия-то одна!»), йому налили коньяку, і він проголосив тост, який закінчив погрозою: «А будете с Танюком так как с Толмазовым –

я заберу его во МХАТ, нам талантливые режиссеры тоже нужны, да и конкуренции тогда не будет, – пойдешь, Лесь?» Я відповів, що не піду, – «разбирайтесь сами с Толмазовым – моя МХАТА скраю...» Було весело й гамірно, підходили актори з інших театрів, тут усі один одного знають. Почав я заздравицею на честь автора.

Після чого трибуну захопив Бланк і гарно сказав – про нас, про БДТ, про МХАТ. Сказав без «вокруг да около», і це сподобалось, хоч говорив він різко й непримиренно – слава Богу, Єфремов уже пішов до своїх. Борисів тост прозвучав у стилі вистав на Таганці, і мої куплети виявились доречними. (2)

Успенському я подякував за співучасть і закінчив надією зустрічатися з ним частіше... за шаховою дошкою, Вікландт – нічого особливого, компліменти з пародійністю.

На одній з репетицій Кочетков ніяк не міг вимовити кляте слово «шлагбаум», – то я побудував на цьому.

Степану Кузьмичу Бубнову – «с уверенностью в том,
что Степану Кузьмичу
роль любая по плечу:

Ох, подsunул нам Безруков драму!
А у страха – велики глаза!
Ставил я на пиковую даму,
А сыграл – Бубнового туза!

Але регіт викликали ніби невинні перші два рядки, – бо в театральному фольклорі про Бубнова співають:

Как Степану Кузьмичу...
В ж... вставили свечу...
И торчит теперь свеча
Из Степана Кузьмича...

А він беззлобно відмахується...

Щось було про Лякіну, щось – про Костю Григор'єва (а ля Маяковський. Аверін все переживав, що грає гірше

*Мої куплети акторам
(День Театру)*

Зіміна –

Аверьян не подкачал,
Он – начало всех начал.
В Вашей роли каждый атом
Никогда не пахнет МХАТом.

Безрукова не було, але я йому заспівав (він же закоханий в Єсеніна!):

Клен ты мой упавший, клен ты мой весенний,
Что же ты споткнулся на столичной сцене?
Мы ль ты не холили, мы ль не обсуждали?
Самого Парторга роль в спектакле дали!
От какой печали, от какой тревоги
У тебя на сцене подкосились ноги?
Мы тебя поддержим – не сойдешь с ума ты:
Будешь пить отныне соки и томаты.
Чтоб не оказаться снова на Голгофе,
Перейди, дружок, с коньяка на кофе...

Приведет, мы верим, это к перемене!
И опять взойдешь ты на столичной сцене!

Після чого Кочетков оголосив конкурс пародій на Танюка.

Позаяк ніхто не підготувався, довелось мені – само-
стрілом.

САМОКРИТИКА:

Я б за этот «Протокол»
Леся посадил на кол!
Не на кол, – а на кол,
Чтоб он горько плакал!

Я его покрыл бы
Лучше Дюрренматтом,
Чтобы он не спорил
С БДТ и МХАТот.

Ми запізналися з виставою – до з'їзду, отож:

Чтоб театр праздновал
Полную победу,
Помните, что ложка
Дорога к обеду!

Поскільки тут були «длительные аплодисменты», я встиг зімпровізувати нове:

Но лично мне обед не нужен,
Меня вполне устроит ужин!
И эту влагу драгоценну
Я пью за Пушкинскую сцену!

Пили – сміялися – цілувалися, Кочетков і Стрельніков щось таки склали про мене – дуже в них вийшло кумедно й гарно, але я не запам'ятав. Тексти десь збереглися на афіші – я її ще не забрав у Ганни Абрамівни.

«Званный ужин с итальянцами» був гарний і приємний – люди справді розслабились і говорили, що думали. Незручність виникла наприкінці, коли з'ясувалось, що грошей не вистачило, а Гельман «предусмотрительно» ретирувався. Але світ не без добрих людей, я позичив у станіславівців, які сиділи за сусіднім столом, і квит.

Гетьманова дипломатія (сидів мовчки й помірковано хвалив, щоб не переказали, бува, Єфремову?) не пішла йому на користь. Не у виставі суть, – просто він трохи зажатий хлопець. Так і сидів на краєчку стільця, як бідний родич, як не намагалась Таня його розворушити. Це не Андрій Кутерницький, який весь – порив і натхнення, для якого не існує середини й половини.

Наостанку Кочетков почав з'ясовувати взаємини з Рибчинським: мало не побилися. А потім раптом з'ясувалося, що це різновид любові: далі вони були «не розлий вода». Обоє не хвалили Гельмана – акторам більше до душі відкриті природи. А може, у Гельмана було щось своє, вдома, і йому стало не до гульті?

САНКТ-ПЕРЕРБУРГ.
ДО ВОСТРЕБОВАНИЯ.
АЛЕКСАНДРУ ГЕЛЬМАНУ:

Телеграмма:

О Александр! Во всем ты мире славен!
И зрит тебя всяк сущий в нем язык:

Поляк и чех, румын и югославин,
Грузин, москвич и друг степей калмык.

Как это все, о други, мне знакомо, –
Игра, бокалы, шумные пирушки,
Звон лиры, «Заседание парткома»...
Пиши!

Завидую.

Твой
Александр Пушкин.

* * *

Художника Бориса Бланка
Открыла некогда Таганка.
Затем в «Гусиное перо»
Вложил он все свое нутро.
И вот опять он на коне!
Да будет Бланк ви... цене!

* * *

Айзаттулину Иссе
Рады мы сегодня все!
Добрый, милый наш Исса, –
Дуй нам дальше в паруса!

* * *

Торстенсену:

Небольшой свой монолог
Вы читаете, как бог.
Я б за это Торстенсену
Подарил большую сцену!

* * *

Кочеткову:

Что «Протокол...» – вот резолюция
Не Гельмана, а Танюка:
«Какая ж это революция?
Так, баловство одно пока!..»
Но если мы возьмемся за ум,
Тогда поверьте, вашу мать,
Нас с Вами никакой Шлагбаум
Уже не сможет задержать!

* * *

Лист від Грицька Булаха.

№ 176

**Л. С. Танюку – в Москву, від Гр. Булаха,
з Києва, відпр. 19 квітня 1976 року**

Доброго Вам здоров'я, дорогі Лесь, Неля, Оксанка!

У Києві весна!

Я вже на новому сідалі перебуваю. Все гаразд, але сусід додумався мене добре притопити. Роблю ремонт, паркет плавав по хаті, немов по Дніпрові крига.

Закінчив роботу над «Тартюфом», робота ця мені все більше і більше подобається, очевидно знагла тексту дає можливість якоїсь волі і з'являється легкість осмислювати все.

Позавчора читав роботу Грирору, він в захопленні, тільки сказав, щоб я дав йому один примірник – він допоможе зняти деяку кострубатість прозового тексту, навів деякі приклади. Він передає Вам свої вітання, хоче познайомитися, що ми й зробимо при найменшій можливості.

Скоро приїду на репетицію, додатково потелефоную.

До зустрічі,

Ваші Булахи

* * *

Лист від Тараса Марусика.

Т. Марусик, Дрогобич

22.03 – 76 р.

Дорогі Танюки!

От я й занурився у жорстоку реальність дрогобицького життя. Москва залишилася там, на півночі, а ці п'ять днів, як сон, як прекрасний сон.

Ніхто навіть тут і не цікавився, де я, так що загроза розпитувань в деякій мірі минула мене цього разу.

Тепер мені не віриться, що був у Москві, дихав ще не зовсім забрудненим повітрям.

Аби не думати про те, що так важно давить на мене, стараюсь більше читати. Запал, який ви вклали у мене, Лесю Степановичу, ще не розсіявся, і, думаю, підтримуватиме мене ще не один тиждень.

Ли... чомусь не приїхала і нічого не знає. А на квартирі вийшла комедія. Господарі хотіли знати, де я пропадав. Так як я покрив це все таємницею, вирішили, що відвідую секту баптистів (!) у Бориславі. Мене це досить-таки розсмішило. Добре, що хоч не всі так думають. У групі вважають, що я був дома, або хворів, або ще десь. Та ніхто не може навіть припустити, де я «пропадав» цілий тиждень.

Незмога поділитися з кимось бодай хоч сотою частиною вражень тяжіє наді мною. Однак нічого не вдієш. Приходиться діли-

тись листовно з Вами, то ж не дивуйтесь, що буденщина переплелась із «сентиментами».

Що ж, кінчаю.

Шлю Вам якнайсердечніші вітання, а також В. З.

На все добре.

Тарас.

* * *

№ 175

**Л. С. Танюку – Гр. Булах,
Харків,
одержано в Москві
27. 03. 1976**

Дорогі Лесь, Неля та Оксанка.

Здрастуйте!

Моє мовчання спричинене багатьма справами, які навалилися на мене за останні місяці. Це і гастролі по Україні і термінові поїздки додому на Полтавщину і найголовніше – клопотання по кварт справах.

Радий, що закінчилося все добре.

Тобто: отримав я нарешті хату. Місце її розташування – біля ст. М. «Комсомольської», вул. Бойченка 12, кв. 61, це в Дніпровському р-ні. Квартира 2-х кімнатна, 7-й поверх, різні кімнати, в... – окремі. Словом, тепер прошу приїздить до мене в будь-яку пору року.

Отримав буквально позавчора, роблю ремонт, хоча будинок і новий.

Готую паралельно до всіх цих справ товариша Тартюфа. Про свій приїзд до Вас зателефоную додатково, щоб прибути у найкращий час для Леся.

Вітання передає Нині і Олі наш Микола Іванович.

Поки що оце і все.

З повагою

Гриць Булах

Лесь, мої гастролі в Харкові, Полтаві, Кіровограді будуть до 10 квітня по поверненні зідзвонимося.

Г. Булах

Весь час вчу, вчу, вчу...

*Трилетія Інгебург
Кречмар*

Дзвінок з Ленінграда. Моя стара знайома фрау Інгебург Кречмар, яка рецензувала колись «Пурсоньяка». Прилітає до Москви 30-го. Просить зустріти в Шереметьєво. Має план відібрати кілька музиклів для постановки у НДР, отож 31-го хоче бачити «Пурсо».

Російської вона не знає, а моя німецька теж не блискача. Але порозумілися. Навіть встигла розповісти, як вона отруїлася в Л-ді рибою. Коли вона говорить швидко, зрозуміти важко.

**Неділя, 28
березня**

Пізно ліг, годині о третій, а прийшлося встати о 7-й, бо хтось дзвонив. І добре – відразу сів за переклад Драча. Друкував до 6-ї вечора, знімав багатослів'я, прикраси. Перекладав навіть у таксі, коли їхали з Рибчинським до Грінбергів. Перекладав і у Грінбергів, доки не прийшла Євгенія Кузьмівна.

Прийшла Марина Гусейнова, – з цього ж під'їзду, шостий поверх. Рибчинський читав поезії, старі й нові, читав гарно, – зажадавши, щоб запалили свічки й вимкнули електрику. Він соромливий і віддає перевагу «читанню в присмерку»... Перед тим показували по ЦТ «Ромео і Джульєтту» Прокоф'єва (Максимова та Лавровський). Гусейнова хвалила Плісецьку й лаяла Уланову. Не знаю, Уланова – божественно артистична, навіть коли вона не танцює (наприклад, у натовпі з дівчатами – «Жізель»), на неї хочеться дивитись...

Раптом піймав себе на тому, що вже два (!) роки не був у Великому! Раніше цього не могло статися. Таки вибили

вони мене із звичного ритму. Усе якісь взяття «чергових рейхстагів».

Хочу у Великий театр. Туди так просто квитка не дістанеш. Але зумів же я допомогти Шекері...

Що я там бачив останнє? «Спартак» з Васильєвим.

Пили вино «Кіндзмаріулі», і Грінберги розпитували мене про Ефроса. Їм дуже не сподобався «Вишневий сад» Ефроса на Таганці. Я говорив про Анатолія Васильовича години дві і змінив їхню точку зору. Галочка Іванова лаяла його книжку. Теж не має рації: книга корисна й тонка, хоч вона – ще тільки **вступ** до теми. Заявка.

Відвезли з Юрком Галю у її Філі, і вернулися додому десь на другу.

Собача втома.

Нелля – зуби. Болить як у пеклі, а лікуватися ніде. У районній поліклініці – запис на три місяці наперед. У поліклініці ВТО не вийде, Неллю досі не прийняли до героїчних лав ВТО... Пішла до платного лікаря – все одно цілий день.

Перекладав Драча – і не закінчив. Поніс у такому недоробленому вигляді в «Дружбу народів» – Руденко сміється, – можна, говорить було принести й у середу; Фіницька хвора, все одно лежатиме в неї у столі.

З того горя пішли у Дім Композиторів. Іншими словами, Руденко-Десняк запросив мене й Юрку Покальчука «на склянку вина». А випили – ні багато, ні мало – 12 пляшок сухого французького «Божоле»... О, ця мила нашому серцю Бургундія («Откупори бургундського бутылку – Иль перечти «Женитьбу Фигаро!»). Я згадував, як Луначарська частувала нас геніальним «Шевальє-Монраше», а Іван Семенович Козловський втішив мене, вигнавши з ЦДТ у той паскудний рік, приніс

**Понеділок,
29
березня
1976.**

*Пляшка – мало,
дві – багато, три
– знову мало*

пляшку золотого «Шато д'кем...» десятирічної витримки – з побажанням мені такої ж міці... Я був дуже тим зворушений.

А це «Божоле» пилося спочатку як виноградний сік, хіба терпкий, а потім важко вдарило у голову... Пам'ятаю тільки, що Руденко-Десняк, який нас запросив, забув гроші, і розплачуватися довелося мені: у цьому березні в мене самі лише видатки – на богему.

Руденко з Чернігова, син «Десну перейшли батальйони», років 40, семітського типу (а проте постійно веде «антижидівські» балачки – для проби чи звичка?). Потім, коли цей наліт з нього зійшов, він виявився складнішим, аніж здався спочатку: там є і досвід, і спритність розуму, і спостережливість, і звичка до нетрадиційного мислення (схована, правда, за традиційністю «нетрадиційних фраз»). Словом, у ньому будь-якої тварі по парі, поживемо – побачимо.

Юрко Рибчинський знайшов якихось своїх знайомих дам, підсадив до нашого столика. Одна, Соня – дурепа з дуреп, і цього не приховує. Інша – Жанна Брагінська, маленька, чорна, вірменського типу – розумніша; працює в Домі Композиторів зав кабінетом. (З нею зацікавлено кокетував сам пан Хренніков). Обидва Юрки – Рибчинський та Покальчук – умить почали біля них упадати (за ними?). Соня навіть зробила спробу запросити Рибчинського до себе додому – але він відвіз її на таксі й ретирувався; повернувся, коли вже «Божоле» вичерпалося. Одним словом, я вперше потрапив на такий собі «мальчишник» з усіма його ознаками. Якщо я в такому стилі почну бражничати (а для них, я бачу, це річ звична!), час буде співати заупокійну. Але спробувати треба було – то чого ж плакатися в жилетку?

*Тарівердієв і
Валя Нікцін*

Із знайомих був один хіба Верблюд – Мікаел Тарівердієв, навіть підійшов, кілька слів про «Пурсоньяка» (в тому сенсі, що музика могла бути кращою – «все-таки это ниже

режиссури»). Махлянкіну не скажу, переживатиме.

Зате інший приятель – Валя Нікулін, який робив записи зонгів для «Ще не вечір», похвалився, що він їх виконує (пісні Владлена на тексти Євтушенка) в концертах...

Отак і дізнаєшся випадково про якісь речі.

І все одно вечір цей мені сподобався. Виключенням з колеса. У безвідповідальності є своє відчуття свободи (безтурботність?). Тагор гарно пише у «Садівничому», закликаючи розвіяти на вітер всі мирські блага, напитися п'яним і начхати на все. Треба, треба вміти випускати пару з казана – інакше вибухнемо! Мені, який місяць сидів над «Протоколом» під іконою і запевняв акторів, що в цьому і є сенс життя, так само хочеться «показитися». До того ж це ще одна межа пізнання життя. Цей Будинок Композиторів, ці довгоносі «малдойчики», це базікання ані про що (Ви слухали, Слонимский в Ленінграді написав оперу «Мастер и Маргарита» по Булгакову?), ці послужливі офіціанти які так акуратно всіх обраховують і дурять, ці дівчата (Соня, анітрохи не церемонячись, ділилася своєю мрією «вийти заміж за кого-нибудь талантливого, чтобы ОБЕСПЕЧИЛ»; дізнавшись про доходи Рибчинського, відразу ж почала тягти його до себе додому), – все це вкрай цікаво. Я мало бачив людей ПОЗА СПРАВОЮ, ПОЗА ДУХОВНИМИ ІНТЕРЕСАМИ (чи, принаймні, їхньою імітацією), – а люди надзвичайно цікаво проявляються! Ех, якби я вмів малювати!

Але, може, вдасться колись зіграти у виставі. Бо того не опишеш. Пози, поведінка, погляди, красномовні жести...

Одне слово, «Божоле» було гарне.

Вранці дзвонила Кожушкві; пообіцяв дістати мені книжку Шидловського.

До речі, підприємливий Танюк захопив звідти із собою ще чотири пляшки «Божоле». 7-го у Неллі день народження. Гуляти так гуляти – без французів не обійдешся.

**Вівторок,
30
березня**

День пішов наперекосяк. Спати не міг – Оксана відчайдушно кашляє, лікую пігулками й сиропом. Три дні до школи не пускаю: вдень їй легше, а вночі – не може склепити очей. Отож ми всі як у лазареті: о 4-й ставив Оксані гірчичники, і тільки після того заснула.

На 9-ту попхався у Шереметьєво, а це годину їхати; і, чорт забери, даремно! Фрау Кречмар не приїхала! Ні цим, ні наступним рейсом. Повернувся додому – дзвонять від неї: запізнилась на свій рейс, прилетить на три години пізніше. Але повторно я вже не встигав – і вона подзвонила мені лише з «Росії».

А тут не повезло й з рукописом. Вчора віддав у гардероб свою папку з перекладом та оригіналом Драча, тобто поклав у течку Юрка Покальчука. А Monsieur Beanjolois зник разом з Руденком раніше, з течкою... Отож не можу перекладати Драча. А Юрко сьогодні летить у Ленінград. Отак він передасть рукопис Кузьмівній – отак і бігатимеш один за одним...

З цього приводу вирішив зробити хоч одну варту справу – допомогти Рибчинському скласти збірку віршів. Вилучав у нього старі вірші, друкував, переставляв, редагував. Зачинив його на кухні, щоб він написав щось для збірки, вступ. Це – вийшло.

Галя Іванова нагадала, що в суботу – 3-го квітня – відбудеться 400-та вистава «Казок Пушкіна». Я б запросив туди фрау Кречмар.

...

Драч – Кузьмівні – телефоном: «Хай Танюк не тільки перекладає, а й редагує; я спішив, і мені соромно, що там чимало сировини...»

Добре, що він це усвідомлює – я вже й без того редагую.

...

В «Сов. культурі» – про мюзикл В. Ільїна та Ю. Рибчинського в Одесі під назвою «Мама! Папа решил жениться!»

...

Перед виставою встиг поїхати до Євг. Кузьмівни за Драчем, а потім пішли на «Ясновидящего» Фейхтвангера у Ленком.

Ні, це швидше «НЕЯСНОВИДЯЩИЙ Марк Захаров». Погано й з несмаком веде роль Гомеашвілі. Постановка – вищурна, у залі нудьга. Якась потрібна лялька у каталці, поза й істерика – дрібнота. Я думав, у мене одного таке враження. Ні, з вистави пішло багато людей, в тому числі Інна Льовшина, Неллін Інститут, актори інших театрів. Жахливо поганий Ларіонов. Один Скоробогатов непогано грає Каліостро, та ще Янковський у першій частині несподівано виходить в ролі Гансйорга Лаутензака – грає босяка. Інше – бздуря.

Невдала вистава.

* * *

Лист від батька з Луцька:

*Здоровствуйте наші дорогі
Нелля, Леонід, Оксана!*

Щось довго ви нам усі не пишете листів, боїмось за вас, чи не хворий хтось з вас, бо до цього часу вже можна було б написати хоч одного нам листа.

Їхати нам до вас якось ніяково зараз. Бо як хвороба трохи пройшла, то інша біда нас спіткала з нападом на нашу квартиру. Дем'янівна просто сильно перелякалась, погано зараз спить, боїться, що це можуть інші прийти.

Закінчилась справа якось без суда.

Нападник Савчук Н. Ф прийшов до нас із своїм Начальником Мусевичем Леонідом і добре нас попросили. Мусевич взяв Савчуна на поруки. Савчук заплатив мені за те, що скрутив замок. Зобов'язався, що його більше ніколи не буде ноги у під'їзді. На цих умовах справу припинити і не передавати до суду. Крім цього від начальника міліції я одержав

такого змісту листа: «Сообщаю, что Ваше заявление нами рассмотрено. Гр. Савчук Н. Ф за недостойное поведение приглашался в ГОВД, где строго предупрежден. Начальник Луцького ГОВД П. Гуменко».

Тепер стараємось краще укріпити двері, та поки ще з цією роботою не справився. З неділі візьмуся за цю вже справу, бо Дем'янівна не дає мені спокою, сильно переживає. 25/III відправив вам першу частину свого роману «Пригоди Степарка».

Тому прошу вас віднесіться до нього серйозно, це трохи займе у вас часу. Я б хотів би, щоб ви залучили до цієї справи Вовку Загоруйка. Всі троє ви можете зробити добрий сценарій для двох картин телестудії. Це одне. А головне, все ж таки треба поправити в рукописі децю і можливо його надрукують. Тоді я міг би розпочати роботу над написанням II-го тому, а там і III. Факт того, що матеріалу в мене хватить. Головне, щоб з цим впоратись, а там діло піде швидше. Над кожним твором, як і над машиною треба колективно трохи попрацювати, тоді обов'язково з нього буде твір. коли можна, то хоч надрукуйте його на машинці. Я його може комусь дам із своїх хороших знайомих і попрошу, щоб мені допомогли. Всі епізоди цікаві, підходять для фільму. Значить треба діяти.

Не можете цього зробити, присилайте назад мені з рецензією і може ще я сам над ним попрацюю.

Новина, ще й та, що в мене три дні тому назад померла в Теремному сестра двуерідня. На похоронах я не був, бо нам ніхто нічого не сказав і ми не знали.

Збираюся поїхати до Миколи, бо вже давно в нього був. Боюсь, щоб його не заразити грипом, тому і не їду.

Ось і все. Привіт вам від Олександри Дем'янівни.

Вона жде вже вашого приїзду влітку.

Цілуем вас усіх, Оксаночку в першу чергу.

С. Танюк   О. Дем'янівна

27/III – 1976 року

*«Ясновидящий»
ч. Захарова*

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:
(в порядке появления)

Оскар Лаутензак	народный артист Грузинской ССР — А. М. Гомнашвили
Калистро	— Б. И. Беккер Н. А. Скоробогатов
Фрау Тиршенройт	заслуженная артистка РСФСР — Т. П. Альцева народная артистка СССР, лауреат Государственной премии СССР С. В. Гиацинтова
Альма	— А. М. Дорохина Н. Е. Кузьмина
Гансбург Лаутензак	— О. И. Янковский
Баронесса фон Третнов	— Г. И. Матвеева народная артистка РСФСР, лауреат Государственной премии СССР Е. А. Фадеева
Доктор Кадерейт	— А. М. Шешко
Ильза Кадерейт	— Л. М. Матюшина
Граф Цинздорф	— В. Ф. Речман В. Г. Ширяев
Фюрер	заслуженный артист РСФСР — В. И. Корецкий В. Ф. Речман
Прозль	заслуженный артист РСФСР — В. Д. Ларионов
Пауль Крамер	— А. В. Збруев Н. П. Караченцов
Кэтэ Зелерли	— Е. Ю. Шанина Т. М. Дербенева
Тюремный врач	— В. Л. Белоусов
Шульц	— В. Л. Богачев
Бармен	заслуженный работник культуры РСФСР — Б. Ф. Ульянов
Камердинер	— В. П. Марченко
Штурмовики, гости на приеме у фрау Третнов	— Л. А. Поргина, А. С. Карнаушкин, В. А. Кузнецов, В. Г. Лосьянов, В. Л. Белоусов, В. П. Козынов

**Середа,
31
березня**

*Олексій
Казанцев*

Олексій Казанцев закінчує режисерський, пам'ятаю його по студії ЦДТ, де він непогано поставив «Смерть Тарелкіна» (після чого я умовив його йти на режисуру). Переддиплом робив в Орлі («Старомодна комедія» Арбузова). Радиться, де робити диплом? Я гадаю – в Ризі, у Шапіро, вони знайомі (може, «Бориса Годунова»?) Я пов'язався з Адольфом, він не заперечує.

...

Шайкевич дістав «Меесу на смерть Кеннеді» Бернстайна Леонарда.

Доробив переклад. Відніс у «Д. Н.» Звідки – в Дім Кіно, де мала бути якась ідеологічна лекція. Була вона вбога й нецікава, ми з Руденком потихеньку зникли й спустились у льох. Взяв пляшку «Напареулі» (еґе ж, продовжую котитися вниз! – захопив ще 3 – на Неллін день народження), посиділи, пили каву у грека й травили анекдоти. За цим заняттям нас, слава Богу, ніхто з ідеологів не застав, хоча ниряло їх там багато. Але не хотілося сидіти вгорі й удавати, що все це слухаєш! Від того балагану можна збожеволіти. А зала сидить і слухає... московська інтелігенція... «Нехай, може, так і треба?..»

Тепер можна зрозуміти, чому народ у нас співається...

З Будинку Кіно – до Театру Станіславського. Було ще рано, зустрів там кіношника Сашу Бродського, який знімає фрагменти з «Пурсоньяка» для рекламного кіноролика: сіли за шахи... Далі почали з'являтися актори, Махлянкін; заважали. Інґебург Кречмар спізналася (о, ці точні німці!), але прийшла.

Вистава – унікально пройшла! Чи то вже давно не грали, чи публіка попалась особлива – оплески почалися з першої хвилини, з декорації, з прологу; і не було номера, який би не кінчався оваціями. Бурков був в ударі, імпро-

візував раптово й дошкульно, підтягнувся Сатановський; Сбрігані був Крашенінніков, він дав ритм. Борис Романов не танцював – літав! А вже у жанрових сценах – дивував навіть мене, який на тому собаку з'їв...

Кречмав реготала, її перекладач Олексій Ключевський – теж. Вони просто заливалися від сміху, і фізіономії у них були щасливі; чесно кажучи, й мені це додало здоров'я.

Я представив фрау Кречмар сяючого Махлянкіна (його викликали в кінці), і ми з Олексієм проводжали фрау Кречмар до «Росії».

Згадали Олександра Львовича Димщица і Дейча.

У НДР – захоплення мюзиклом. Кречмар приїхала сюди на вивідки й сподівається повернутися з вантажем. Запрошує мене поставити «Пурсоньяк» у Берліні. Дякую, але так швидко це в нас не робиться. По-перше, для Берліна все треба переробити, там має бути інший коленкор. А по-друге... Власне, «по-друге» і є «по-перше» – ніхто мене не випустить у Німеччину. Це якби ще вони запросили мене ставити якусь там «Любку Ярову» чи «Оптимістичну» – та й то... Я вже мав історію з «Патетичною сонатою» – де? – у цнотливій Болгарії...

Запропонував їй поїхати з Рибчинським в Одесу, на їхній мюзикл. Запросив на «Казки Пушкіна» – на суботу. І на п'ятницю – на Гельмана.

Вона вперто просить у мене тексти «Пурсоньяка», клавір фонограми й партитуру.

Перечитував Данилова «Русский театр в художественной литературе». Деякі вчорашні романтичні тексти звучать нині анекдотично.

«Образы антисоветских представителей театрального мира ярко зарисованы и в отношении более позднего времени. В пьесе Б. С. Ромашова «Воздушный

*Кречмар живиться
«Турсо»*

*В НДР люблять
мюзикл*

*Пытаются
проникнуть в
советский театр»*

пирог» (1924-25) мы сталкиваемся с целой группой театральных «деятелей» первых лет нэпа. Танцовщица Рита Керн, балетмейстер Оппель, актер Фредди Гудзонов, журналист Мирон Зонт – все они **пытаются проникнуть в советский театр**» (книга 1939 року).

Отак підозріло дивилась Веселовська на Інгебург Кречмар. Яка хоче «проникнути в радянський театр», і зайти з тилу, не з фасадного боку генеральної лінії. Ворожа диверсанта.

Але Інгебург Кречмар веселіша за Веселовську. Хоч там у себе в Німеччині вона теж якась поважна діячка.

Иван ДРАЧ

Додаток

*Переклад
статті Драча
«Постиження
жизни поезией»*

ПОСТИЖЕНИЕ ЖИЗНИ ПОЭЗИЕЙ

Недавно, примерно месяц тому назад, где-то в глубине души своей я осознал, что переживаю нечто необычайное – вместе с друзьями своими оказался я на юге Киевской области, на родной моей Тетиевской земле. Освежиться из чистых родников своей отчизны – всегда было понятием священным и вдохновенным; но я даже не об этом. Целый комплекс понятий, заключенный уже в одних лишь названиях Роська-Рось-Русь со всем своим исторически древним корнем и всей его неповторимо удивительной современностью – от передовых колхозов и животноводческих комплексов до Белоцерковского шинного комбината, который самым спокойным образом расселся на двадцати пяти гектарах самого плодородного чернозема; но я и не об этом. Родная земля способна обновлять человека столько раз, сколько этот человек способен припасть к ней. Меня же на этот раз поразила дух требовательности и дотошности этого так называемого современного читателя, который знает о нас, поэтах, все – и ничего нам не прощает. Высоту своей требовательности он измеряет общесоюзными критериями и масштабами, воспринимая литературу и искусство как самую необходимую духовную пищу. Уровень нашего партийного съезда, этот девятый вал нашей духовности, выносит нас на такие вершины, с которых видно действительно далеко и действительно много. Говоря о нас, я подразумеваю эту вечную пару – писатель и читатель, о взаимоотношениях меж которыми мы размышляем сегодня еще далеко не на уровне НТР.

Вспоминается по этому поводу, как лет двенадцать тому назад довелось мне выступать перед московскими физиками-теоретиками. Я удивился, когда ученые попросили меня после переводов почитать

стихи в оригинале – восприятие поэзии аудиторией было удивительно искренним и взволнованным; множество вопросов – от моего филологического понимания ЛДК до нюансов украинских диалектов. Так сложилось, что в том же месяце выступал я в своем родном селе Телиженцах, где слушали меня те самые мужики и бабы, кровная родня моя, которая возникла потом в стихах:

Народ – это мужики, которые идут пахать жизнь,
Народ – это бабы, которые стоят у станков,
Народ – это женщины в красных платках,
Перевязанных крест-накрест.

И не то, чтобы мне уж очень хотелось покрасоваться перед моими односельчанами, походить перед ними эдаким гоголем – вовсе нет; но я не мог не ощутить разницы между одним **положительным** и другим **положительным** отношением аудитории к выступающему перед ними автору. Я не принадлежу к тем, – надеюсь, об этом убедительно свидетельствует мое творчество, – не принадлежу к тем, мягко говоря, чудакам, которые исключают из понятия **народ** физиков-теоретиков из Дубны и Феофании или киевских или новосибирских кибернетиков. Но мне полезно было ощутить в своем родном селе, что не все из написанного мною воспринимается так, как бы мне того хотелось. И дело тут не в моих слушателях, – я, разумеется, винил прежде всего самого себя, упрекая себя в неумении рожденное в моем сердце донести до их сердец! Отчетливо помню, что эти две встречи двенадцатилетней давности дали мне многое для понимания выбора именного того **читателя**, без которого писателя нет. Прошло каких-нибудь двенадцать лет, – и интеллектуальная всеобъемлемость, и глубокое знание украинской и всесоюзной поэзии, и, самые неожиданные ссылки, скажем, на Поля Элюара или на атрибуты сегодняшнего восприятия такого извечного понятия как **совесть** – все это в какой-то степени даже ошеломило меня в современном читателе. А могу ли я для себя, например, создать собирательный образ современного читателя – из инженера сахарозавода, директора школы, читающего физику, учительницы языка и литературы, доярки с натруженными руками? Этот среднестатистический читатель удивительно вырос – и столичный по характеру

вопрос можно теперь услышать из так называемых провинциальных уст, и не успокоиться тебе: бурлит родник народа твоего, и этот источник – вечен! Растет народ, и ты, художник, расти вместе с ним, и пусть коррекция твоя будет самого высокого качества!

Вспоминаешь своего самого разного читателя и слушателя – грузинского, когда с Отаром Чиладзе, Тамазов Чиладзе, Джансугом Чарквиани и Тариелем Чантурии ездил по Грузии и читал свои стихи в русских переводах. Или азербайджанского, когда друзья возили тебя в Кобустан, а ты потом пытался передать в стихах свои глубокие тектонические сдвиги, рожденные наскальной живописью тысячелетий давности. Или вспоминаешь своего армянского читателя, когда твои стихи об Аветике Исаакяне воспринимаешь тысячеглавой аудиторией в Гюмре-Ленинакане. Или того подмосковного читателя из города Чехова, который так горячо интересовался творчеством твоих украинских побратимов, все расспрашивал и переспрашивал. Разный он, этот читатель, но одно в нем общее: он наш современник, и поэтому так активен, требователен и дотошен. Положительное влияние его на формирование современной многонациональной советской литературы несомненно. Его интересует все лучшее, что рождается сегодня в наших национальных литературах. Умеем ли мы удовлетворять его возросшие потребности? Много ли мы, поэты, знаем друг о друге?

ЧУВСТВО СЕМЬИ ЕДИНОЙ – эти слова П. Тычины давно вошли в нашу плоть и кровь, еще до нашего рождения. Еще когда Маяковский цитировал Тычину, или когда писал свое знаменитое стихотворение «Долг Украине», когда Твардовский и Исаковский переводили шевченковские строфы, когда Бажан годами добивался звонкого, кристального звучания «Витязя в тигровой шкуре» на украинском языке. Аветик Исаакян приходил к нам строчками Максима Рыльского, а Александр Прокофьев – через органично близкую ему песенную структуру мелодики Андрея Малышко. И теперь, когда мы читаем стихотворение Андрея Вознесенского, посвященное Тарасу Шевченко, или поэзии Бориса Олейника, посвященные Пушкину, стихи Константина Симонова в переводах Дмитра Павличко или Миколы Бажана в переводах Давида Самойлова, – все

это для нас будничная, рабочая, трудовая органика нашей жизни, это главная магистраль нашей культуры, проложенная по Ленинским чертежам... Поколение поэтов, к которому принадлежу и я, продолжает начатое нашими духовными предшественниками. Мы знаем, ценим, переводим. Однако широкие и возросшие запросы нашего читателя требуют от нас намного большего, требуют интенсификации наших органичных интересов. В наших искренних намерениях еще много голословности. День нынешний требует действенности наших знаний о том удивительном цветнике советской культуры, в котором так много красок и оттенков, каждый из которых неповторим, но все вместе они складываются в яркую многоцветную радугу...

Живут рядом три поэта, три моих ровесника, три моих друга. Латыш, молдаванин, грузин. Мои друзья, а мне даже неизвестно, знают ли они друг о друге, как поэт о поэте, – то, что знаю о них я. Этим я не хочу сказать, что они не интересуются друг другом – нет, у каждого из них есть свой, но совсем иной круг друзей. Но почему же они так мало знакомы между собой, три моих друга – латыш, молдаванин и грузин? Неужели сердце не вмещает? Не могу поверить в это.

Литературы, которой Октябрь дал второе дыхание, живут рядом, работают рядом. Но нет знания вообще. Надо знать конкретные произведения, конкретных художников. Поэтому, например, в современной молдавской поэзии меня интересуют несколько имен, в частности, и такое, как Ливиу Дамиан. По его стихам (больше по подстрочникам, чем по переводам, – на русском издана только одна его книга «Корни», другая – выходит в «Советском писателе») узнал его совсем недавно, а познакомился в Красноярске, на Енисейских встречах. Потом ездил в Кишинев. Слушал его точные, мужественные ритмы на вечерах поэзии, вслушивался в изысканную напевную молдавскую речь. Прислушивался к музыке оригинала, стараясь найти в корнях его стихов влияния французов или иных поэтов романской языковой группы, или самого Овидия – и ловил себя на том, что почему-то больше сравниваю его в этническими иноплеменниками, с нашими советскими поэтами – с латышом

Ояром Вацietисом или с грузином Отаром Чиладзе, с его и моими ровесниками, современниками.

Наверное, есть смысл разобраться, что для тебя важно в том или ином художнике, и без чего тебе не то чтобы не прожить, а просто – жизнь обеднеет, потускнеет, выцветет без тех ярких красок, которые родились благодаря самому факту появления того или иного поэта. Максимализм? Возможно. Но без него какой же смысл в поэзии? Каждый художник должен расширять и углублять свое бытие на этом белом свете. Например, тысяча и одно стихотворение написаны уже в стране детства, стране удивительной и неповторимой для каждого. Многие поэты до того в ней засиделись, что посшибали все патриархальные лопухи, истоптали всю росу на травах, и их дальнейшее пребывание там становится угрожающим их собственному поэтическому здоровью.

Но вчитываясь, например, в поэму Ливиу Дамиана «Праздник», открываешь эту страну заново: поражает тебя изумительная точность передачи первых впечатлений бытия, сфокусированность на грани возможного; все спрессовано в несколько образов, и все первично, все дышит предметностью мира. Отталкивается он, возможно, и от Овидия, но это уже работа современного поэта, основательно знакомого со стилистикой Гарсиа Лорки и Пабло Неруды, имеющего в своем распоряжении богатейший образный арсенал советской поэтической школы начиная с Маяковского. А еще – глубочайший клад фольклора, из которого так осторожно и умело и в меру надо черпать. Вот оно, детство, знакомое каждому, и еще раз открытое Ливиу Дамианом:

Образ козы всходил
из-за плетней, из-за холмов
с тонкой длинной бородой,
вырушенной в небесах;
черное с белым по синему.
И трое нетерпеливых ребят
подпрыгивали вокруг теплого молока.
Молоко из листка акации,
вишни и нежного абрикоса.

Пена, разодранная ветром
вокруг твоего чуда.
Молчали все наши синяки
И все сказки мира засыпали.
А образ матери возникал в саду
Все ласковей и милей.
Колодец у порога
с сосками, переполненными молодыми водами,
искал нас каждое утро.

Речь идет о чуде... о козе, спасительнице военного и послевоенного детства, о тонкой длинной бороде, вытрушенной в небесах – «черное с белым по синему»! Дыханье фольклора и обрядовости, которым тысяча и сто лет, и вдруг врывается леденящая душу струя – война врывается в мир «деревянной» сказки так непринужденно по стиху и так взрывостремительно по содержанию.

Железные игрушки ржавели за лето
Рассыпались и входили в землю
И только дерево оставалось
Моя лошадка была деревянной
Мои колеса были деревянными
Моя подвода была деревянной
Мои самолеты из ели летали
ворота моих крепостей были дубовыми
лук мой был из вишни
со всеми стрелами в цвету
у сестер были куклы деревянные
с деревянными руками
а в селе были люди с деревянными ногами.
Все больше людей с деревянными ногами.

Книга Ливиу Дамиана «Корни» в свое время была отмечена комсомольской премией. Потом была написана поэма «Прежде всего» – о молодом ссыльном Владимире Ульянове. Лирическая и пылкая нервность, безупречная психологическая острота, нестерпимость общеупотребляемого слова, – все это в его поэзии вырастает

как точная рентгенограмма души нашего молодого современника. «Вечером молдаване, как на подушки, кладут свои головы на холмы Молдавии...» – просто и выразительно пишет поэт, и нет в этой простоте банальности, а есть искренность, которая – дорогого стоит.

Вот его четкое и недвусмысленное кредо, кредо поэта, который перевел на молдавский язык «Сто сонетов любви» Пабло Неруды и ведет постоянную публицистическую рубрику в молодежной газете:

«Гражданская поэзия – не феерия. Это прежде всего поединок, борьба. И любовь. И чувство истории. И сознание того, что сейчас, в эту минуту кто-то из огромной семьи твоей погибает, а кто-то идет на баррикады. А еще кто-то в это время рождается. Что ты им расскажешь о своей жизни? Что сделал так, что сделал не совсем так, чего не успел совершить, что пережил, о чем мечтал. Ты расскажешь им об этом крохотном отрезке времени, отпущенном тебе для того, чтобы утвердить свое человеческое достоинство, и о том огромном куске времени, которого хватит, чтобы успеть скомпрометировать себя, когда всю жизнь будешь пассивным наблюдателем или станешь стрелять в спину своим товарищам. Разве это не гражданская поэзия? И разве не вбирает она в себя этот первый крик, с которым мы приходим в мир, и бесконечную радость существования, и благоговение перед звездным небом, и большое чувство локтя, которое продвигает тебя вперед, иногда опережая, а иногда ожидая от тебя подсказки, сигнала, совета, даже – схватки со своей судьбой? Разве это не гражданская поэзия? Можно ли отделить работы Владимира Ульянова, написанные им в сибирской ссылке (1897–1900), от писем к матери? Я пытался написать об этом поэму, и написал, но все-таки отделить – не смог, да и не надо было...»

Вспоминаю, как в Сибири Ливиу Дамиан несколько раз переспрашивал шушенского садовника, как сибиряки выращивают яблоки, вопреки знаменитым морозам. Переспрашивал, так как слишком удивительно было молдаванину слышать, что все яблоки до самой кроны нужно на зиму засыпать землей, – чтобы не вымерзли. Такова цена не только среднего по молдавским масштабам яблока, но и обычной яблочной мелочи. Переспрашивал поэт-садовник, представитель того края, где все цветет и плодоносит. В

самом вопросе, в его интонации было понимание огромности чужого труда, затраченного на то, чтобы вырастить несколько обыкновенных плодов, – тех самых, которым так обильна земля Молдавии. В этом вопросе зернилось возникновение нового поэтического плода на древе дамиановой поэзии...

Говорят, и звучит это вроде бы современно, – что поэзия есть рентгеновским снимком души. Но прежде всего должна быть сама душа, а в поэзии ее существование признают и материалисты, и идеалисты. Потом уже должно быть виртуозное мастерство, помогающее проявить эту душу на экране страницы. Поэтому ливень стихотворных текстов – это прежде всего рукотворное море всеобщей грамотности, а не свидетельство того, что вечные источники поэзии приобрели размеры неких бурлящих подземных Ниагар. Истина банальная и простая – источник поэзии в вечном обновлении человеческой души, в непрерывности ее отклика на происходящее в мире. Слишком общо? Самое перспективное в поэзии то, что она существует везде в всюду – лишь и какая-то далеко не львиная ее доля просачивается в мир в виде зафиксированных на бумаге слов.

Часто спрашивают: когда пересыхают родники поэзии? Когда поэту перестать мучить себя и зрителя? Это может быть намеком на то, что ежели ты как поэт исписался, то осуществляя свою общественную функцию, меняя увядшие крылья Пегаса на метлу дворака – больше пользы людям. Поэт, настоящий поэт не может исписаться – это мое убеждение. Что же касается мýки, она может быть и святой – не для самоуспокоения это утверждаю, – от убежденности в том, что развитие человека, его усовершенствование невозможно без муки. Что же касается мук графоманской одури, дымом которой иногда окутан мозг современного читателя, то за это настоящая поэзия несет разве лишь ту ответственность, что ее, настоящей, – мало, а спрос на нее далеко превышает норму.

Каждому из поэтов, которым приходилось ездить и выступать перед разноязычной аудиторией Союза, легко заметить разницу между восприятием поэзии латышским рыбаком и молдавским виноградарем, грузинским студентом из Тбилисского университета или эстонским из Тарту. Восприятие на юге словно ярче, заинтере-

сованней, больше аплодисментов, восклицаний или возмущенных выкриков. Надо видеть огромные очереди в Риге у книжных магазинов, когда появляются новые стихи Ояра Вацietиса или Иманта Виедониса тиражом в каких-нибудь двадцать тысяч экземпляров!

Значит, дело отнюдь не в аплодисментах, а в постоянной заинтересованности советского читателя, особенно молодого, тем, что по-настоящему происходит в настоящей поэзии. Давайте-ка станем на какое-то время в очередь и присмотримся, что же покупают студенты рижского университета. Никакого не латыша, а опять же таки молдаванина – на этот раз Григора Виеру. Синеглазая латышка прочтет это по-русски, и вот как это звучит в переводе Якова Акима:

Мама,
ты родина моя!
Очи твои –
голубые моря.
Темя твое –
вершина горы,
покрытая снегом.
Ладони твои –
наша черная пашня под небом,
Дыханье твое –
облака,
из которых
льет дождь на поля, на луга.
Кольцо
на пальце твоём –
прицел,
чтобы вернее целиться
во врага.
Платок твой –
стяг,
как сердце, трепещет он
для меня.

Мама,
Ты родина моя!

Из огромного множества слов молдавский поэт Григоре Виера избрал для себя наисокровеннейшие, бессмертные: **мама, родина, любовь**. Но и эта триада сливается в единое понятие: любовь к матери и любовь к родине неразделимы.

Известно, что Григоре Виеру написал много хороших стихов для детей, известно, что он – один из авторов поэтического молдавского букваря, из-за которого несколько лет шла борьба в прессе и в педагогических кулуарах – наконец молдавские дети приходят к грамоте с помощью феи Поэзии. Может быть, именно длительная работа в детской литературе, стремление подать мысль предельно точно, предельно просто, предельно образно и предельно афористично привели Виеру к таким блистательным находкам в поэзии «для взрослых». Переводы его стихов на русский язык, сделанные Яковом Акимом, были восприняты как откровение, но еще задолго до выхода этой книги восторженные слова о его утонченной и кристально чистой поэзии мне довелось услышать в той же Латвии, где его стихи были изданы отдельным сборником около двенадцати лет тому назад.

Как-то несколько лет тому назад я выступал в Кишиневе и говорил о молдавской поэзии младшего или теперь уже среднего поколения, к которому принадлежат и два упоминаемых мною поэта Ливиу Ламиан и Григоре Виеру, – и первое, что пришло мне в голову, чтобы как-то охарактеризовать буйство цветений поэтического молдавского древа, почему-то появилась военная терминология – **массированный удар**. Это чуждое критико-поэтической терминологии слово, подумал я потом, оправдано тем, что интересная поэзия возникла и массово и в своем необычном количестве несколько неожиданно. Ион Ватаману и Георге Воде, Павел Боцу и Анатол Кодру, Эмиль Лотяну и Анатол Чокану, Виктор Телеуке и Думитру Натковски. Частично с ними можно познакомиться благодаря книге «Весенние кодры» из серии «Молодая поэзия страны», которую издает «Молодь»...

Таким же буйством поражает и молодая поэзия Советской Латвии. Молодая – это та поэзия тридцатилетних и уже сорокалетних, для которой критика еще не нашла более точного определения. Ояр Вацietис и Имант Зиедонис, Имант Аузинь и Янис Петерс, Виктор Ливземнием и Витаут Люден, Марис Чаклайс и Кнут Скуеник – это запоминающиеся имена самобытного тембра, каждый – со своим старательно осваиваемым ареалом действительности, каждый интересен своей необычностью. По мне, в спелой грозди молодой латышской поэзии выделяется Ояр Вацietис, больше раздумчивый, чем эмоциональный, но тем не менее склонный .....чувства, зато уж выверено оно всякий раз высочайшей мерой такта. Приоритет мысли, которая почти никогда не бывает у него лобовой, лишает его манеру сусальности, жеманности и красоты, ставит его сегодняшнее творчество на одно из ведущих мест среди мастеров всей советской поэзии.

Исходящий от его стихов поэтический свет преимущественно ровен и мягок, не слишком слепит глаза и лишь изредка поражает резкостью – тогда он по-настоящему обжигает, как это случается с лучшими образцами сатиры. Своеобразно выстроена поэма «Эйнштэйниана» в каскаде вариаций одной сквозной идеи о бессмертии разума, воплощенного в творениях величайших людей планеты.

Чем огромней душа человека,
Тем отчаянней борется он
За нового человека
в себе.
Вспомните,
Как неистово
Уже в зените славы
За нового Ван-Гога
Бился Ван-Гог.
Наука – тоже искусство,
там, где она –
не ремесло, а наука.
Искусство и Наука –

планеты из разных галактик,
возможно – из антигалактик.
Когда с портрета Эйнштейн
мне на скрипке играет,
я слышу раскатистый голос ракеты,
человека вижу,
человека,
летающего в новый космос.

(перевод А. Ревича)

Ояр Вацietис владеет и свободным стихом – большинство его поэзий написаны так – и классическим. Не чужды ему почти натуралистические штрихи – тут ощутимо дыхание так называемой «уличной поэзии» его талантливого соотечественника Александра Чака, поэта предместий и революции. Ояр Вацietис иногда – откровенно публицистичен, иногда – виртуозно метафоричен и негромок, но всегда – с освежающим духом своего оригинального поэтического движения.

Дух гражданственности, заангажированности живет в каждой строке Вацietиса, но сколько виртуозных отмычек находит он для каждой темы, особенно если эта тема уже тысячекратно освоена! Трудно найти среди нас человека, который не помнил бы чеканных строф Миколы Бажана о летчике Гастелло – стихотворение родилось сразу же после гибели отважного рыцаря, стихотворение стальное и призывающее, время запеклось в нем всем своим клокотом. А вот как подходит к этой же теме младший современник Бажана, которому в год подвига Гастелло исполнилось восемь лет. Какой тонкий психологический ключ нашел латышский мастер! Стихотворение обращено уже не тем, кому идти сегодня в бой на Курской дуге или осуществлять танковую рокировку Букрин-Лютетж, – поэт обращается к самым молодым, к их отважным сердцам, которые, – от верит, – никогда не прельстятся посулам и уговорам тихонь и осторожных из мещанского болота:

Ему говорили:
– В лес не ходи,

там водятся змеи.
А он об орехах думал,
которые там растут.
– Омутов бойся,
омут затянет в бездну.
Но он-то знал:
легче плыть
на глубинах.
Ему говорили:
– Не торопись,
по лестнице подымаясь,
не то задохнешься.
Но ни разу не было у него
ни одышки, ни сердцебиенья.
Ему говорили:
– Сто смертей таится в чащобе.
Но знал он,
что смерть, как и жизнь, –
одна.
Когда б он послушал их,
мы до сих пор бы не знали,
как его звать.

А звали его –
Гастелло.

(перевод А. Ревича)

Марис Чаклайс на семь лет моложе Ояра Вацietиса, сейчас ему уже тридцать пять. Он издал шесть книг: поэтические сборники «Понедельник», «Пешеход и вечность», «Голос листа», «День травы», «Час пик», дорожные заметки «Пей из родника, путешественник», перевел на латышский стихи Бертольда Брехта, Иоганеса Бобровского, Назима Хикмета – все это тоже вышло отдельными книгами. Помню, как в позапрошлом году в Москве на вечере латышской поэзии москвичи заинтересованно требовали, чтобы поэт прочитал то или

иное стихотворение, знакомое им по двум вышедшим на русском языке книгам: «Путешественник и время» и «День травы». В том же году в Ереване друзья задерживали меня словами: «Задержись еще хотя бы на несколько дней – вот-вот приедет Марис Чаклаим. Будет писать очерк о строителях канала Арпан-Севан». Очерк вскоре будет написан – поэт даже получит за него премию на конкурсе «Литературной газеты».

Уже одни эти, даже сугубо внешние, но далеко не поверхностные штрихи говорят о том, какой неугомонной жизнью живет поэт – а еще ведь он руководит отделом искусства в еженедельнике «Литература ун Максла». Путешествует много, пишет много, переводит много. Андрей Вознесенский пишет о нем: «Он прежде всего принадлежит Латвии с ее дрожащим воздухом и каким-то особым, я бы сказал поэтическим микроклиматом. Не знаю места, где бы так свободно и легко писалось. Думаю, дело туту в каком-то особом химическом составе воздуха. Может, когда-нибудь откроют тайну этого состава, как некогда таинственная вода, которая называется «Арзни» или «Боржоми», открыла сейчас свою чудодейственную формулу. Так же непонятен и удивителен воздух Латвии. Это воздух поэзии».

Поэт умеет писать о людях, которые уже состоялись как личности, которые с честью выполнили предназначенное им на земле. И неотвратимость их ухода становится, кроме всего иного, щемящей и чистой каплей из чаши полноты жизни для других, – тех, которые помоложе. Инструментарий поэта виртуозно послушный, тенденциозно приглушенных, скрипичный, ключ Элюара («Подари мне этот мир шепотом») помогает создать насыщенный изобразительный ряд, в котором так же, как и у Ояра Вацietиса, несложно заметить некоторые влияния того же Александра Чака.

Пауль-Эрик Руммо пришел ко мне неожиданно – так нам всегда кажется, когда мы думаем о том, что, наконец, наполнило нашу жизнь каким-то серьезным смыслом, внесло в нее нечто необычное, неслыханное, неведомое, – но именно то, к чему душа стремилась, чего жаждала, что звала и дозвалась. Эстонский поэт, известный, его знают в поэтических кругах Москвы и Ленинграда. Уважа-

ют у себя на родине. Довелось мне познакомиться с ним в Грузии на Днях литературы, посвященных полувековому юбилею СССР. Грузинский читатель и слушатель привык к темпераменту, к безумству страстей, к водопадному клевету своих прославленных бардов, а тут сдержанность, словно даже льдом скованная, а тут никакой тебе жестикуляции, никакого тебе декора, сама мысль правит словом, но не только мысль: скромным полевым цветком стоит подле нее эмоция, Золушкой стоит, но как высока ей цена!

О чем это стихотворение – о назначении поэта? Или вообще о человеке, о каждом из нас, о сущности человеческого бытия?

Серьезные и важные вопросы высказываются языком поэтическим, без дидактики и риторики, словно бы даже специально анахоретно, однако такая поэтическая манера заставляет читателя и слушателя глубже вдумываться в его стихи. Настоящая, оригинальная поэтическая мысль, полная глубокого внутреннего драматизма – вот основа поэзии Пауля-Эрика Руммо, о чем бы он ни писал: об эстонском поэте прошлого века, совести Эстонии Юхане Лийве, или о том, как сгорели двадцать пять ульев, или о Гамлете. Шесть строк в стихе о жаворонке, а как много в нем сказано – и об искусстве, и о природе творчества, и об органике взаимозависимости художника и его творения:

Ну и певуч этот жаворонок, маленький птенец,
Оставляющий себя живым нотным знаком
На рисунке солнечных лучей – души неба!
Что же держит его в небесной лазури?
Едва звенят крылышки, обласканные солнцем.
Нет, правда, что ж его держит? Уж не сама ли песня?

(подстрочный перевод)

Мы помним, сколько уже родилось громких космических стихотворений и сколько их с космическим грохотом кануло в Лету! Все было закономерным – и острый, негаснущий интерес к этой теме, и то, что сама атрибутика, сами по себе аксессуары, джентльменский набор космических погремушек эту чистую и благородную тему

только порочил. Сегодня мы смотрим по телевидению, как деловито осваивают космонавты свою космическую станцию и чувствуем полное бессилие передать всю сложную гамму улыбки хозяев этого космического дома. Все это – характернейшие признаки нашего времени. Космонавт – не только живой человек с опубликованной в газете биографией, но и грандиозное обобщение, в какой-то мере конечный результат тысячелетнего движения человечества. А обыкновенная женщина, простая мать, которая доит корову и воспитывает мальчишку сына, которому станут тесными масштабы нашего века, – разве она не принадлежит к таким же вечным категориям, как и космонавт? Вправе ли поэт увидеть мать именно такой? Вправе – и вот что у него выходит.

Женщина возится во дворе.

Вернулась с поля, пахнущего пшеницей.

Женщина, грудью которой

Вскормлены миллионы сыновей.

Мычит в хлеву корова.

Вот-вот молоко заструится в поддон.

Мальчишка гасает замурзанный.

Вечер вдали синееет.

Женщина идет мыть ведро.

К колодцу подходит мужчина.

Звездная пыль на ресницах и на волосах.

Звездный блеск в глазах.

Блестит пот на лбу –

Жаркий день августа.

С горбушкой хлеба в руке

подбегает к ним мальчишка.

Неизвестный пьет воду.

Он лицо окунает в ее студеность.

– Хороша вода! – говорит он. –

От нее хмелеешь, она даже пенится.

– Да, – соглашается женщина.

А капли льются сквозь пальцы наземь,

Мужчина ведро придерживает.

А солнце краснеет – цветом вина!
Мужчина лицо открывает женщине,
Словно сын ее он, один из того миллиона.
– Откуда идешь, путешественник? – спрашивает она.
– Да из Космоса! – отвечает мужчина.
– Неужто из Космоса? – допытывается она.
А сынишка ее у ног матери
Роем канальчики – и ручьи устремились
в поток.
– Что ж ты видел там? Отвечает он:
– Видел Землю.
Тебя видел, мама, мальчишку видел,
А колодец твой и подавно!
И новое видел, мама,
Что от старого не отделию,
Ты, мама, об этом не знаешь – в молодости
Кораблей космических ты не видела.
Женщина берет поддон.
Лицо светлое и суровое.
– Корова так беспокойна, – говорит.
Опоздала нынче с доеньем.
Над кусочком горбушки у мальчика
Шмель уставший кружит.
Пьет путешественник. Звездная пыль на ресницах.
Пот зеленый проступает на спине.
Наконец, благодарит он женщину:
– Вода меня подкрепила.
Мальчишка стоит под красными тучами,
И знай наворачивает – свое:
В одной руке у него луковица,
В другой – горбушка вечного хлеба
Могучего, как сотворение мира,
Великая сила земная – хлеб...

Убежден, что стихи такого качества могут украсить любую антологию – принадлежность их нашему времени очевидна, но волшебной своей силой напоминают они вечную сказку, притчу простую и целебную.

Отара Чиладзе очень мало переводили на русский язык. На украинском языке в свое время в период подготовки к Декаде Грузинской литературы на Украине вышла небольшая книжка его стихов.

В данном случае мы имеем яркий пример того, что не всегда пышная и громкая огласка является результатом создания значительного явления искусства, как и наоборот, яркий талант часто не сопровождается достойным ему переводческим и критическим вниманием.

Отар Чиладзе – выдающаяся поэтическая индивидуальность. Когда его спрашиваешь, почему он так мало заботится о переводах своих стихов, он отшучивается, что лучше вместо истраченного на эти хлопоты времени – писать, писать и писать... свои стихи, поэмы, романы, а также самому переводить. Так Отар Чиладзе перевел на грузинский язык «Руслана и Людмилу», «Бахчисарайский фонтан» и «Полтаву» Пушкина, «Песню о Гайавате» Лонгфелло, стихи и поэмы Багрицкого.

Но нам Отар Чиладзе интересен прежде всего как поэт. Вот как определяет его творческую доминанту грузинская критика: «Отар Чиладзе написал десять поэм. Как поэт он наиболее ярко проявил себя именно в поэмах; лирика носит для него характер подготовительной ступени. Он не пошел по избитому пути и сделал попытку сплавить воедино наинovelейшие достижения психологического анализа и дух грузинской поэзии, хотя прекрасно понимал, что «наинovelейшее» немного попахивает модой. Все поэмы Чиладзе безфабульны, всем им присуща форма внутреннего монолога. В поэмах О. Чиладзе обязательно присутствует главный герой – лирический персонаж, герой ведет рассказ о явлениях и предметах, которые преломились в его сознании».

На территории библиотеки-музея Маяковского в Москве стоит скульптура русского поэта работы грузинского скульптора Гурама Кордзахия. Говорят, что мастер, ровесник Отара Чиладзе, выве-

рял весь оркестр пластики своего современника так активно, что скульптуре в Москве свойственно нечто общее, связывающее Владимира Маяковского и Отара Чиладзе. Дело, разумеется, не в портретном сходстве лидера социалистической поэзии и грузинского поэта – нашего современника, дело в близости идеалов и страстей. Отар Чиладзе по преимуществу поэт города, поэт Тбилиси. И когда в гости к тбилисским улицам приходит северная метель, несчастный гость снег, южный город принимает его как друга и начинает светиться им:

людей вокруг себя собирал,
у всех на устах и таял,
л и пел, сам себе подпевал,
как пешки, деревья ставил...
к добрый гений неба и птиц,
светленный, городом шел он,
лаза всех встречных глядели с лиц
ясно так и так отрешенно...

(перевод Вл. Луговского)

Не трудно заметить, как гамма радости меняется легкой печалью, навеянной прощаньем, как все грациозно изысканно, выверено, выдохнуто... Отар Чиладзе пишет о том, что навеяло ему чтение древнего шумерско-вавилонского эпоса о Гильгамеше, пишет ли он поэму «Железное ложе» о великом советском грузинском поэте Галактионе Табидзе, или о своих детях Тако и Зазе, или о рыцаре из Ламанчи, о Маяковском или о Гарсия Лорке, о принце датском или о мудром Миндии – но везде современная мысль о высоком предназначении человека, везде он воспринимает и осмысливает культуру как результат и венец ее непрерывной судьбы; в душе его слились чувства преданности Родине и преданности творчеству.

Она бесконечна – наша поэзия. И, вспоминая своих ровесников из других республик, думаешь – как это прекрасно, что вокруг столько друзей. Думаешь о своих долгах перед ними. Надо перевести Аббаса Абдуллу, азербайджанского поэта и литературоведа, сердечного друга Украины. Глубже познакомиться с творчеством

Георге Воде, молдавского поэта и кинематографиста. Нужно предложить украинскому читателю стихи Размика Давояна, прекрасного армянского поэта – недавно мы с ним посетили Бюракан и советовались, как лучше всего составить на украинском языке книгу незабываемого Паруйра Севака – именно над ней я сейчас работаю. Недавно для антологии молодой поэзии Узбекистана сделал переводы Барота Байкабулова, а сейчас вчитываюсь в поэму Эркина Вахидова, в «Поэму, написанную в палатке» посвященную Ташкентскому землетрясению. Поражает глубина ее гуманистических истоков, ее органичное современное дыхание:

Пусть дом твой
И разрушен –
Но ты же человек!..
На стойкость наши души
испытывает век.
Без слов,
В немом молчанье,
В суровый этот миг
Мы зримо различаем
И щедрых, и скупых.
Беда срывает маски:
От нас,
Как на духу,
Отсеивает тряска
И гниль, и шелуху...

Автор умеет интересно вплести документ в свободную структуру стиха, и документ этот докатывается до нас как высокая поэзия современной детской души, а, значит, будущего народа: «Ташкент. Председателю Узбекистана Шарафц Рашидову лично. В этом году я окончила четыре класса. Мне одиннадцать лет. Я не знаю, что такое землетрясение. Вчера в нашей махалле собирали деньги в помощь пострадавшему Ташкенту, и я тоже послала пять рублей, которые собирала себе на атласное платье. Хочу, чтобы на них построили детский сад. Дилярам, город Ош»...

Эркин Вахидов в своей поэме творит город Дилярам в честь чистой детской души...

Имя Мумина Каноата, лауреата премии Ленинского комсомола Таджикистана, хорошо известно на Украине. Вспоминаю общие поездки по Днепру с автором поэмы «Волны Днепра», общие выступления перед шахтерами Донбасса. Мастер блистательных импровизаций, глубокий знаток культур Востока, он принадлежит к поэтам выразительного современного направления – его поэма «Голоса Сталинграда», переведенная Робертом Рождественским, стала литературно влиятельным фактором каждой национальной литературы:

Слово может у вечности мудрость добыть,
даже через судьбу может переступить.
У чужого меча острие затупить
может слово.
Такая дана ему сила.

Думаешь прежде всего об огромной ответственности этого слова, способного «затупить острие у чужого меча». И вспоминаешь тогда свою поездку на огромный бумажно-целлюлозный комбинат в Красноярске. Вспоминаешь, как делается бумага: вот ствол идет в распил, вот ошкуривается, вот дробится на куски и мельче, мельче – до того, пока не вручат тебе за каких-то полтора часа блокнот с чистыми листами бумаги: пиши, пожалуйста. И когда следишь за производственным процессом, то невольно вспоминаешь, кажется, слова французского поэта Стефана Малларме о том, что самое лучшее стихотворение – это чистый лист, белый лист бумаги, ненаписанное стихотворение. Правда, устами французского поэта говорила оскомина, отвращение к творчеству в жутчайших условиях буржуазного общества вообще, мне же эти слова вспомнились теперь и как высокая оценка человеческого труда вообще. Ведь уже сам по себе процесс создания белого листа бумаги – это высокая поэзия. Писать на этом листе – большая ответственность, и самым большим святотатством в горячих цехах комбината казалось расхожее утверждение: бумага все выдержит!..

Бумага должна рождать слово, которое, как говорит Мумин Каноат, было бы способным «затупить острие чужого меча»...

Поэты из разных литератур. Поэты из одной советской литературы. Связанные великим чувством – чувством семьи единой. Связанные переводами книг и общими поездками, переключкой во всесоюзных журналах и общностью советской судьбы. Для меня лично – поэтические индивидуальности, без знакомства с которыми я считал бы себя обедненным, духовно обойденным...

В читательских кругах нынче много разговоров о спаде в поэзии. Является ли позиция читателя своеобразным барометром спада или подъема это поэтического Гольфстрима? Смотрю на два изображения, вот они у меня, под стеклом. Первое – небольшой серп Земли, именно Земли, а не Луны, наша планета в форме серпа сфотографированная с поверхности нашего вечного спутника. Вспомним, как велика ответственность Луны за приливы и отливы поэзии. Говорю об этом не без иронии, но, конечно же, ученые и «технари» осветили перед поэтами свою Землю так поэтично, и отлив поэтический произошел. Зато НТР принесла и множество проблем, возникших перед человеком. Рядом с фотографией Земли, снятой с Луны, лежит передо мной его величество Цветок – картина нашей гениальной народной мастерицы Катерины Белокур. Цветок как символ жизни всего живого, как тайна и залог нужности и необходимости ПОЭЗИИ.

Читательские приливы и отливы закономерны и являются своеобразным барометром отношения к Поэзии, однако поэзия ответственна не только перед изменчивостью читательской моды и спроса. Она прежде всего ответственна перед будущим и человеком будущего, ответственная за духовное творение человека коммунизма. И прежде чем говорить об обеднении современной поэзии, надо знать весь тот богатейший комплекс советских национальных литератур – и знать в нем Отара Чиладзе и Ояра Вацетиса, Мариса Чаклайса и Григора Виеру, Ливиу Дамиана и Пауля-Эрика Руммо, Эркина Вахидова и Мумина Каноата...

* * *

К О Н Ц Е Р Т

*Сценарний проект
концерту (тексти
вечерних, копія варіанту
для цензури)*

I. ОРКЕСТР СИЛАНТЬЕВА – «ФАНТАЗИЯ НА
ТЕМЫ КОМСОМОЛЬСКИХ ПЕСЕН»

ШЕВЧУК: Сегодня у всех, кто выходит на сцену, большой и радостный день: все участники концерта стали лауреатами премии Ленинского комсомола в области искусства.

Мы рады видеть в зале наших товарищей: лауреатов премии Ленинского комсомола в области производства, науки, наших старших товарищей – почетных гостей вечера. Спасибо за ваши добрые слова, спасибо за пожелания!

Я хочу пригласить на сцену моих товарищей, которые будут вести этот концерт: актера и режиссера, заслуженного артиста РСФСР, лауреата премии Ленинского комсомола Сергея Никоненко (выходит) и актрису Московского театра «Современник», лауреата премии Ленинского комсомола Марину Неёлову (выходит).

НИКОНЕНКО: Вести концерт мы будем вместе с заслуженной артисткой Украинской ССР, лауреатом премии Ленинского комсомола Ириной Шевчук.

НЕЁЛОВА: Наш вечер открыл один из самых любимых молодежью творческих коллективов: лауреат премии Ленинского комсомола Эстрадно-симфонический оркестр Центрального телевидения и радиовещания, дирижер – народный артист СССР, лауреат премии Ленинского комсомола Юрий Силантьев! Этот оркестр был первым исполнителем таких песен, как «Подмосковные вечера» Соловьева-Седого, «Гимн демократической молодежи» Новикова, «Бухенвальдский набат» Мурадели, «Пусть всегда будет солнце» Островского,

«Песни о тревожной молодости» Пахмутовой и многих других. Молодежная тема ведущая в его репертуаре. Сегодня оркестр познакомит нас с фрагментом поэмы-симфонии Юрия Силантьева «Павка Корчагин», посвященной Ленинскому комсомолу. Вместе с оркестром выступает большой детский хор Центрального телевидения и радиовещания, художественный руководитель Виктор Попов.

II. «ПАВКА КОРЧАГИН»

III. «БЕРИ С КОММУНИСТОВ ПРИМЕР»

ШЕВЧУК: Трудно найти молодого человека, который бы не был знаком с героями повести Бориса Васильева «А зори здесь тихие». Герои повести шагнули на сцену, на экран, а самое главное – они вошли в сердца. Мне посчастливилось сыграть одну из героинь Риту Осянину – в фильме режиссера Станислава Ростоцкого. Мне и сейчас иногда кажется, что я живу в маленьком карельском селе вместе с подругами и старшиной Васковым – так породнились мы между собой и так полюбили своих героев.

Для любого артиста встреча с героями «Зорь» – серьезный творческий экзамен и большая творческая радость. Я рада представить вам артиста, который создал образ старшины Васкова в опере композитора Молчанова «А зори здесь тихие». Это – одна из многих партий, которые он исполнил на сцене Киргизского театра оперы и балета. Солист Киргизского государственного ордена Ленина академического театра оперы и балета лауреат премии Ленинского комсомола Булат Минжилкиев.

IV. МИНЖИЛКИЕВ

НЕЁЛОВА: Есть имена, которые всегда в комсомольском строю. Среди них – имя поэта Сергея Чекмарева. Он писал в трид-

цатые годы, при жизни не печатал своих стихотворений. Но его стихи удивительно созвучны и сегодняшним дням – в них яркая гражданственность соединяется с глубокой лирикой, что всегда было присуще настоящей комсомольской поэзии. Его стихи мы читаем сегодня как напутствие комсомольца тридцатых годов, как напутствие нашего сверстника – нам, комсомольцам семидесятых. Послушайте стихи лауреата премии Ленинского комсомола Сергея Чекмарева.

V. СТИХИ ЧЕКМАРЕВА – читает артист Московского драматического театра им. Пушкина Виталий БЕЗРУКОВ.

НИКОНЕНКО: Самый интернациональный из всех видов искусства – это, пожалуй, балет. Язык движений не требует перевода. Мы рады, что в сегодняшнем концерте участвует целая группа молодых артистов балета – молодых, но уже завоевавших большое признание и у нас в стране, и за рубежом, победителей всесоюзных и международных конкурсов. Выступают лауреат международного конкурса Л..... **Гершунова** и лауреат премии Ленинского комсомола солист Новосибирского театра оперы и балета А.....**Бердышев**.

VI. ТРОПОЮ ГРОМА

ШЕВЧУК: По радио, по телевидению, в концертах мы часто слышим голос Иосифа Кобзона. При этом называются его почетные титулы: заслуженный артист РСФСР, лауреат международных конкурсов... Но у него есть и другие, не менее почетные звания: Иосиф Кобзон – почетный член бригады коммунистического труда СВЗ (), почетный пограничник заставы «Новокачалинская» Дальневосточного пограничного округа, он награжден знаками «Строитель Братской ГЭС», «Строитель Вилуйской ГЭС», «Строитель КамАЗа» и многими другими. На всех этих стройках он не раз бывал,

выступал. А сейчас к его почетным званиям прибавилось еще одно, самое весомое – Иосиф Кобзон – лауреат премии Ленинского комсомола.

VII. КОБЗОН

НИКОНЕНКО: Выступают солисты Государственного академического Большого театра Союза ССР, лауреат премии Ленинского комсомола Людмила Семеняка и А..... Богатырев.

VIII. ПА-ДЕ-ДЕ ИЗ БАЛЕТА «ЖИЗЕЛЬ»

IX. Сцена из спектакля «Четыре капли» (НИКОНЕНКО: А сейчас одну из ведущих нашего концерта Марину Неёлову вы увидите в ее основной «роли» – в роли актрисы Московского театра «Современник!»)

ШЕВЧУК: Тридцать пять лет существует детский самодеятельный коллектив «Цисартквела» во Дворце пионеров и школьников Тбилиси. В состав коллектива входят хореографический ансамбль, ансамбль грузинских народных инструментов, большой хор и вокально-инструментальный ансамбль девочек «Мзиури». 420 мальчиков и девочек поют, танцуют, доставляют зрителям много удовольствия и сами его получают.

«Цисарткела» воспитал многих ведущих актеров республики, которые работают в Тбилисском академическом театре оперы и балета, в Грузинском драматическом театре имени Руставели, в ансамбле народного танца Грузии и в других коллективах...

Сейчас артисты ансамбля выйдут на сцену, и вы убедитесь, как точно найдено название: «Цисарткела» означает «Радуга»!

X. ЦИСАРТКЕЛА

XI. НЕЁЛОВА: Самые бодрые, самые жизнеутверждающие песни приносит нам голос народного артиста РСФСР, лауреата премии Ленинского комсомола Эдуарда Хиля!

XII. ХИЛЬ

НИКОНЕНКО: Солисты Государственного академического Большого театра Союза ССР, лауреаты премии Ленинского комсомола Надежда Павлова и Вячеслав Гордеев.

XIII. ПАВЛОВА И ГОРДЕЕВ (Па-де-де из балета «Щелкунчик»)

ШЕВЧУК: Премии Ленинского комсомола удостоен один из старейших творческих коллективов Советских Вооруженных Сил – Ансамбль песни и пляски ордена Ленина Московского военного округа. Он создан в 1938 году.

В годы войны ансамбль находился на передовых позициях в войсках Западного фронта и Московской зоны обороны, выступал перед воинами в частях и госпиталях и своим искусством помогал громить врага. Сегодня главная тема творчества ансамбля – готовность советских людей стоять на страже мира, героизм и патриотизм советского человека.

Художественный руководитель ансамбля и главный дирижер – народный артист РСФСР, заслуженный деятель искусств Грузинской ССР, заслуженный артист Армянской ССР полковник Баблов.

XIV. АНСАМБЛЬ МВО: «ДЕНЬ ПОБЕДЫ», «СОЛДАТСКАЯ ДРУЖБА».

Выходит трио ведущих.

ШЕВЧУК: От имени тех, кто в зале, и тех, кому сегодня принадлежит сцена, хочется сказать большое спасибо Центральному комитету ВЛКСМ за высокую оценку нашего труда.

НЕЁЛОВА: Мы постараемся, чтобы наши новые роли, новые фильмы, книги, песни, новые открытия и трудовые дела были на уровне этой высокой оценки.

НИКОНЕНКО: Мы будем работать еще больше, чтобы оправдать высокое звание – лауреат премии Ленинского комсомола!

Выходит Иосиф Кобзон, в его исполнении звучит песня «Не расстанусь с комсомолом!»

17. III. 76

5-НП

Александр КУПРИН

ТРОЦКИЙ

(характеристика)

Слепой случай вышвырнул Троцкого на самый верх того мутно-грязного, кровавого девятого вала, который перекачивается сейчас через Россию, дробя в щепы ее громоздкое строение. Не будь этого – Троцкий прошел бы свое земное поприще незаметной, но, конечно, очень неприятной для окружающих тенью: был бы он придиричивым и грубым фармацевтом в захолустной аптеке, вечной причиной раздоров, всегда воспаленной язвой в политической партии, прескверным семьянином, учитывающим в копейках жену.

Говоря откровенно, до нынешних дней ему ничего не удавалось.

В революции 1905–1906 гг. он принимал самое незначительное участие. Рабочие тогда еще чуждались интеллигентов и их непонятных слов. Галон был на несколько минут любимцем и настоящим вождем. К осторожным, добрым и умным советам Горького прислушивались благодаря его огромной популярности. Кое-какое значение имел Рутенберг. Остальных молодых людей в очках стаскивали за фалды с эстрад и выпроваживали на улицу.

В заграничной, тогда еще подпольной, работе Троцкий также не выдвигался вперед. Он отличался неустойчивостью мнений и всегда вилял между партиями и направлениями. В полемических статьях того времени Ленин откровенно называет его лакеем

и человеком небрежливим в средствах. Служил ли он тайно в охранке? Этот слух прошел сравнительно недавно. Я не то чтобы не верю ему (бесспорно, могло быть и так), но просто не придаю ему никакого значения. Ложь, предательство, убийство, клевета – все это слишком мелкие, третьестепенные черты в общем, главном характере этого замечательного человека...

...Мало ли что человек революционной идеи может и обязан сделать ради Партийных целей? И время ли теперь копаться в дрязгах допотопного прошлого?

Но Судьбе было угодно на несколько секунд выпустить из своих рук те сложные нити, которые управляли мыслями и делами человечества, – и вот уродливое ничтожество Троцкий наступил ногой на голову распростертой великой страны.

Случилось так, что большевистская, революция нашла себе в лице Троцкого самого яркого выразителя. В то же время она явилась для разрушительных способностей Троцкого той питательной средой, тем бульоном из травы агар-агар, в который бактериологи помещают зловредные микробы, чтобы получить из них самую обильную разводку. Таким образом, фигурка, едва видимая невооруженным глазом, приняла исполинские, устрашающие размеры.

Влияние Троцкого на советские массы не только громадно, но и чрезвычайно легко объяснимо. Вся страна находится теперь в руках людей, из которых малая часть искренно смешала власть с произволом, твердость с жестокостью, революционный долг с истязательством и расстрелами, между тем как темная толпа нашла неограниченный простор для удовлетворения своих звериных необузданных инстинктов. В их глазах Троцкий – не только наглядное оправдание, высокий пример, точка опоры – о, гораздо больше! – он герой и властелин их воображения, полубог, мрачный и кровавый идол, требующий жертв и поклонения.

Его появление на трибуне встречается восторженным ревом. Каждая эффектная фраза вызывает ураган, сотрясающий окна. По окончании митингов его выносят на руках. Женщины – всегдашние рабыни людей эстрады – окружают его истерической влюбленно-

стью, тем самым сумасбродным обожанием, которое заставляет половых психопатов Парижа в дни, предшествующие громким казням, заваливать письменными любовными признаниями знаменитого преступника.

Я не шутя говорю, что не было бы ничего удивительного в том, если бы в один прекрасный день Троцкий провозгласил себя неограниченным диктатором, а может быть, и монархом великой страны всяких возможностей! Еще менее удивил бы меня временный успех этой затеи.

В молниеносных кровавых расправах он являет лик истинно восточного деспота. Когда под Москвой к нему явились выборные от специального отряда матросов-телохранителей с каким-то заносчивым требованием, он собственноручно застрелил троих и тотчас же велел расстрелять всю сотню.

...Троцкий не умен в обширном и глубоком смысле слова. Но ум у него цепкий, хваткий, находчивый, легко усвояющий, фаршированный пестрыми знаниями. Стоит только припомнить его изречения: все они украдены без ссылки на источники...

Он не творец, а насильственный организатор организаторов. У него нет гения, но есть воля, посыл, постоянная пружинистость.

У него темперамент меделяна, дрессированного на злобность. Когда такому псу прикажут «бери!» – он кидается на медведя и хватает его «по месту» – за горло.

Так, отчасти, рассматривает Троцкого Ленин! Но пусть кремлевский владыка не забывает, что эта порода крайне мстительна и злопамятна. Бывали случаи, когда «меделян» хватал «по месту» не медведя, а своего хозяина, наказавшего его накануне. А этот однажды уже огрызнулся.

*«Новая русская жизнь»,
№9 14-15, 20-21 янв. 1920.*

Печатается с сокращениями

Публикация
Екатерины БАРАБАШ.

КОММЕНТАРИЙ

Впервые публикуемые в СССР эмигрантские оценки личности Льва Троцкого известным русским писателем Александром Куприным менее всего могут служить путеводителем по биографии «демона революции». Похоже, что до 1917 года Куприн вообще ничего не слышал о Троцком и даже не читал о нем в русских социал-демократических газетах. Отсюда - явные фактические ошибки типа того, что «в революции 1905-1906 гг. он принимает самое незначительное участие». На самом деле Троцкий - самый заметный социал-демократический лидер революции. Борис Баженов, личный секретарь Сталина и протоколист заседаний Политбюро в 1923-1926 годах, при всем «купринском» неприятии Троцкого все же более объективен: «Он был человек мужественный и шел на все риски, связанные с его революционной деятельностью. Достаточно указать на его поведение, когда он председательствовал на Петербургском Совете рабочих депутатов: до конца он держался храбро и вызывающе и прямо с председательской трибуны пошел в тюрьму и ссылку».

Оценки писателя Куприна интересны другим – отчаянием русской интеллигенции, потерявшей все – Родину, культуру, народ. В этих субъективных заметках Куприна о Троцком лично я вижу гораздо большее – гигантскую трагедию всей прогрессивной российской интеллигенции, столько лет поклонявшейся народу и, как оказалось, совсем не знавшей его, о чем, впрочем, еще в 1909 году предупреждали авторы нашумевшего тогда сборника статей о российской интеллигенции «Вехи».

В 1917-1920 годах у многих из этих «друзей народа», не исключая и Куприна, произошла переоценка ценностей. Вот что писал в своем одесском дневнике «Окаянные дни» 17 апреля 1919 года Иван Бунин: «Честь безумцу, который навеет человечеству сон золотой...» Как любил рычать это Горький! А сон-то весь только в том, чтобы проломить голову фабриканту, вывернуть его карманы и стать стервой еще худшей, чем этот фабрикант».

Но и Горький, увидев в 1917-1918 годах, что воспетый им ранее пролетариат «не великодушен и не справедлив», в своих «несвоевременных мыслях» уже отказался от былого народопоклонничества: «Мы, Русь, – анархисты по натуре, мы, жестокое зверье, – писал он в мае 1918 года в своей газете «Новая жизнь», – в наших жилах все еще течет темная и злая рабья кровь – ядовитое наследие татарского и крепостного ига... И вот – грабят, воруют, поощряемые свыше премудрой властью, возгласившей... миру якобы новейший лозунг социального благоустройства... Грабь награбленное!»

Впрочем, эмигрантский хлеб оказался горек, и Куприн, как и многие другие «бывшие» (граф Алексей Толстой, военный атташе граф Игнатъев, «лохматый Илья» Эренбург и многие другие), в середине 30-х годов поддался на уговоры агентов Сталина и вернулся на родину с тем, однако, чтобы через несколько месяцев умереть от рака на дарованной ему «отцом народов» даче в Ивановской области, правда, успев, подобно Анри Барбюсу и Ромену Роллану, восславить режим **ВОЖДЯ В** нескольких интервью и газетных статьях.

Не последнюю роль в этом разрешении на возвращение сыграли «антитроцкистские пассажи» в публикуемом материале Куприна, его попытки противопоставить Ленина «иудушке Троцкому», который якобы уже в 1920 году копал Ильичу могилу. Трагичен удел великих талантов России, попавших под колеса социального катаклизма и выброшенных за пределы Отечества. И урок всем тем, кто и сегодня к топору зовет Русь.

Владлен СИРОТКИН

ТРОЦКИЙ

Помню, пришлось мне в прошлом году, в середине июня, заночевать у одного знакомого на Аптекарском острове. Была полоса белых петербургских ночей, в которые, кажется, никому не спится. В бессонном томлении бродил я по большому кабинету, где мне было послано, перебирал заглавия книг на полках, разглядывал фотографии на стенах.

Большой поясной портрет Троцкого привлек мое внимание. Около него была укреплена на стенном подвижном кронштейне электрическая лампочка с боковым рефлектором. Я зажег ее и стал долго и пристально всматриваться в это лицо, в котором так странно и противоречиво совмещены крайняя расовая типичность с необыкновенно резко выраженной индивидуальностью.

Я и раньше много раз видал мимоходом этот портрет в окнах эстампных магазинов, и каждый раз он оставлял во мне на некоторое время летучее, смутное, почти бессознательное чувство раздражения и неловкости, какое бывает у каждого, кто на людной улице увидел на мгновение, машинально, что-нибудь отталкивающее и тотчас же позабыл о нем, но через несколько секунд нашел внутри себя беспричинный осадок недовольства и спрашивает свою память: «Что это со мною только что случилось? Откуда во мне эта беспокойная тревога? Ах, да! Портрет!»

Но в ту ночь у меня было много времени. Я глядел неотрывно в это лицо, стараясь проникнуть, как бы войти в него и представить себе: ЧТО может думать и ощущать этот человек?

Широкий, нависший лоб с выдвинутым вперед верхом и над ним путаное, высоко вздыбленное руно, глаза из-под стекол злобно скошены; брови сатанически вздернуты кверху, и между ними из глубокой впадины решительной прямой и высокой чертой вы-

ступает нос, который на самом конце загибается резким крючком, как клювы птиц-стервятников; ноздри расширены, круто вырезаны и открыты; энергичные губы так плотно сжаты, что под ними угадываешь стиснутые челюсти и напряженные скулы; широкий, сильный, но не длинный подбородок; острая тонкая бородка дополняет мефистофельский характер лица. Но самое главное – это какое-то трудноописуемое выражение в рисунке верхней губы и в складках, идущих от носа вниз к углам губ. Невольно кажется, что этот человек только что нанюхался какой-нибудь страшной гадости, вроде аса-фетиды, и никак не может отвязаться от отвратительного запаха. Это выражение гневной брезгливости я видал, как привычное, у закоренелых кокаинистов и у тех сумасшедших, которые, страдая манией преследования, постоянно нюхают всякую еду, и питье, и все предметы домашнего обихода, подозревая в них скрытую отраву.

И я настолько долго вникал в этот портрет, что меня, наконец, охватил темный, первобытный, стихийный ужас. Видали ли вы когда-нибудь под микроскопом голову муравья, паука, клеща, блохи или москита, с их чудовищными жевательными, кровососными, колющими, пилящими и режущими, аппаратами? Почувствовали ли вы сверхъестественную, уродливую злобность, угадываемую в том хаосе, который можно назвать их «лицами»? А если вы это видели и почувствовали, то не приходила ли вам в голову дикая мысль: «А что если бы это ужасное и так чрезмерно вооруженное для кровопролития существо было ростом с человека и обладало в полной мере человеческим разумом и волею?» Если была у вас такая мысль, то вы поймете мой тогдашний ночной страх – тоскливый и жуткий.

Я безошибочно понял, что весь этот человек состоит исключительно из неутолимой злобы и что он всегда горит ничем не угасимой жадной кровью. Может быть, в нем есть и кое-какие другие душевные качества: властолюбие, гордость, сладострастие и еще что-нибудь – но все они захлестнуты, подавлены, потоплены клокочущей лавой органической, бешеной злобы.

«Таким человек не может родиться, – подумал я тогда. – Это какая-то тяжкая, глубокая, исключительная и неизлечимая болезнь. Фотография, вообще, мало говорит. Но несомненно, что у живого Троцкого должна быть кожа на лице сухая, с темно-желтоватым оттенком, а белки глаз обволочены желтой желчной слизью».

Впоследствии, из показаний людей, видевших Троцкого часто и близко, я убедился в верности моих предположений. Я не ошибся также, угадав, что ему непременно должна быть свойственна нервная привычка – теревить и ковырять нос в те минуты, когда он теряет контроль над своей внешностью. Я узнал также и то, о чем раньше не догадывался: в детстве Троцкий был подвержен, хотя и в слабой степени, эпилептическим припадкам.

Среди всех народов, во все времена, существовало убеждение, что иногда отдельные люди, – правда, очень редкие, – заболевали странной, гадкой и ужасной болезнью: подкожными паразитами, которые, будто бы, размножаясь в теле больного и прорывая себе внутренние ходы между его мясом и внешними покровами, причиняют ему вечный нестерпимый зуд, доводящий его до иступления, до бешенства. Молва всегда охотно приписывала эту омерзительную болезнь самым жестоким, самым прославленным за свою свирепость тиранам. Так, по преданию, ею страдали Дионисий Сиракузский, Нерон, Диоклетиан, Атила, Филипп II, у нас – Иоанн Грозный, Шешковский, Аракчеев и Муравьев-Виленский. У Некрасова в одном из его последних полуфельетонных стихотворений мне помнится одна строчка, относящаяся к памяти близких ему по времени устрашителей:

Их заели подкожные вши.

Современная медицина знает эту болезнь по симптомам, но сомневается в ее причине. Она полагает, что иногда, изредка, бывают случаи такого крайнего раздражения нервных путей и их тончайших разветвлений, которое вызывает у больного во всем его теле непрерывное ощущение пламенного зуда, лишаящее его сна и аппетита и доводящее его до злобного человеконена-

вистничества. Что же касается до бессмертных деспотов, то тут интересен один вопрос: что за чем следовало – эта ли жгучая, мучительная болезнь влекла за собою безумие, кровопролитие, грандиозные поджоги и яростное надругательство над человечеством, или, наоборот, все безграничные возможности человеческой власти, использованные жадно и нетерпеливо, доводили организм венчаных и случайных владык до крайнего возбуждения и расстройства, до кровавой скуки, до неистовствующей импотенции, до кошмарной изобретательности в упоении своим господством?

Если не этой самой болезнью, то какой-то родственной ее формой, несомненно, одержим Троцкий. Его лицо, его деятельность, его речи – утверждают это предположение.

Слепой случай вышвырнул его на самый верх того мутно-грязного, кровавого девятого вала, который перекачивается сейчас через Россию, дробя в щепы ее громоздкое строение. Не будь этого – Троцкий прошел бы свое земное поприще незаметной, но, конечно, очень неприятной для окружающих тенью: был бы он придирчивым и грубым фармацевтом в захолустной аптеке, вечной причиной раздоров, всегда воспаленной язвой в политической партии, прескверным семьянином, учитывающим в копейках жену.

Говоря откровенно, до нынешних дней ему ничего не удавалось.

В революции 1905-1906 годов он принимал самое незначительное участие. Рабочие тогда еще чуждались интеллигентов и их непонятных слов. Гапон был на несколько минут любимцем и настоящим вождем. К осторожным, умным и добрым советам Горького прислушивались благодаря его громадной популярности. Кое-какое значение имел Рутенберг. Остальных молодых людей в очках стаскивали за фалды с эстрад и выпроваживали на улицу.

В заграничной, тогда еще подпольной работе Троцкий также не выдвигался вперед. Он отличался неустойчивостью мнений и

всегда вилял между партиями и направлениями. В полемических статьях того времени Ленин откровенно называет его лакеем и человеком небрезгливым в средствах. Служил ли он тайно в охранке? Этот слух прошел сравнительно недавно. Я не то что не верю ему (бесспорно, могло быть и так), но просто не придаю этому никакого значения. Ложь, предательство, убийство, клевета – все это слишком мелкие, третьестепенные черты в общем, главном характере этого замечательного человека. Просто: подступил ему к горлу очередной комок желчи и крови, но не было под рукой возможности изbleвать его устно, печатно или действительно – вот Троцкий и пошел для облегчения души к Рачковскому. Да ведь этому обвинению – будь оно даже справедливо – никто из его товарищей не придаст никакого значения. Мало ли что человек революционной идеи может и обязан сделать ради партийных целей? И время ли теперь копать в дрязгах допотопного прошлого?

Но Судьбе было угодно на несколько секунд выпустить из своих рук те сложные нити, которые управляли мыслями и делами человечества, – и вот – уродливое ничтожество Троцкий наступил ногой на голову распростертой великой страны.

Случилось так, что большевистская революция нашла себе в лице Троцкого самого яркого выразителя. В то же время она явилась для разрушительных способностей Троцкого той питательной средой, тем бульоном из травы агар-агар, в которой бактериологи помещают зловредные микробы, чтобы получить из них самую обильную разводку. Таким образом, фигурка, едва видимая невооруженным глазом, приняла исполинские, устрашающие размеры.

Влияние Троцкого на советские массы не только громадно, но и чрезвычайно легко объяснимо. Вся страна находится теперь в руках людей, из которых малая часть искренно смешала власть с произволом, твердость с жестокостью, революционный долг с истязательством и расстрелами, между тем как темная толпа нашла неограниченный простор для удовлетворения своих звери-

ных необузданных инстинктов. В их глазах Троцкий – не только наглядное оправдание, высокий пример, точка опоры – о, гораздо больше! – он герой и властелин их воображения, полубог, мрачный и кровавый идол, требующий жертв и поклонения.

Его появление на трибуне встречается восторженным ревом. Каждая эффектная фраза вызывает ураган, сотрясающий окна. По окончании митингов его выносят на руках. Женщины – всегдашние рабыни людей эстрады – окружают его истерической влюбленностью, тем самым сумасбродным обожанием, которое заставляет половых психопатов Парижа в дни, предшествующие громким казням, заваливать письменными любовными признаниями как знаменитого преступника, так и *monsieur Дейблера*, носящего громкий титул – *Maitre de Paris*. [1]

Я не шутя говорю, что не было бы ничего удивительного в том, если бы в один прекрасный день Троцкий провозгласил себя неограниченным диктатором, а может быть, и монархом великой страны всяких возможностей. Еще менее удивил бы меня временный успех этой затеи.

Рассказывают, что однажды к Троцкому явилась еврейская делегация, состоявшая из самых древних, почтенных и мудрых старцев. Они красноречиво, как умеют только очень умные евреи, убеждали его свернуть с пути крови и насилия, доказывая цифрами и словами, что избранный народ более всего страдает от политики террора. Троцкий нетерпеливо выслушал их, но ответ его был столь же короток, как и сух:

– Вы обратились не по адресу. Частный еврейский вопрос совершенно меня не интересует. Я не еврей, а интернационалист.

И однако он сам глубоко ошибся, отрекшись от еврейства. Он более еврей, чем глубокоцитимый и прославленный цадик из Шполы. Скажу резче: в силу таинственного закона атавизма характер его включает в себе настоящие библейские черты. Если верить в переселение душ, то можно поверить в то, что его душа носила телесную оболочку несколько тысячелетий тому назад, в страшные времена Сеннахерима, Навуходоносора или Сурбанапала.

Обратите внимание на его приказы и речи. «Испепелить...», «Разрушить до основания и разбросать камни...», «Предать смерти до третьего поколения...», «Залить кровью и свинцом...», «Обескровить...», «Додушить...».

В молниеносных кровавых расправах он являет лик истинного восточного деспота. Когда под Москвой к нему явились выборные от его специального отряда матросов-телохранителей с каким-то заносчивым требованием, он собственноручно застрелил троих и тотчас же велел расстрелять всю сотню.

Отрывком из клинообразных надписей представляется мне приказание Троцкого о поимке одного его врага, притом врага более личного, чем политического: «Взять живым или мертвым, а для доказательства представить мне его голову. Исполнителю – сто пятьдесят тысяч рублей».

Наконец, пламенная его энергия и железная настойчивость суть чисто еврейская народная черта. Нам, русским, пришлось недавно поневоле испытать все прелести паспортной системы, черты оседлости и права жительства. Еврей знал их еще в те времена, когда наши предки ходили на четвереньках. Выносливость, жизнеспособность и неутомимость помогли ему преодолеть не только эти стеснительные пути, но выйти живым из всяких пленений, гонений и массовых аутодафе, сохранив расовый облик, древнюю религию и национальный характер.

Троцкий не умен в обширном и глубоком смысле. Но ум у него цепкий, хваткий, находчивый, легко усваивающий, фаршированный пестрыми знаниями. Стоит только припомнить его изречения – все они украдены без ссылки на источники. Словечко о гильотине, которая «укорачивает человека на голову», принадлежит одному из якобинцев. Потребовав 50000 буржуазных голов, Троцкий только прибавил два нуля к счету Марата. Мимоходом он «усваивает» у Наполеона, Бисмарка, Мольтке и даже у Драгомирова. Еще не выработав посадки на Красном Коне, он уже овладел техническими и бытовыми военными терминами.

Он не творец, а насильственный организатор организаторов. У него нет гения, но есть воля, посыл, постоянная пружинность.

У него темперамент меделяна, дрессированного на злобность. Когда такому псу прикажут «бери!» – он кидается на медведя и хватается его «по месту» за горло.

Так, отчасти, рассматривает Троцкого Ленин. Но пусть кремлевский владыка не забывает, что эта порода крайне мстительна и злопамятна. Бывали случаи, что меделян хватал «по месту» не медведя, а своего хозяина, наказавшего его накануне. А этот однажды уже огрызнулся.

Впрочем, и у Троцкого есть свой меделян.

1920 г.

Зміст

1976

(січень-березень)

Січень

Фільм «С легким паром...» Резанова (7), Сміхотерапія Листівка від Атени. Від Елі Соловей (11), Репетиція «Протоколу одного засідання» (14), Стара проба п'єси про Адама Штампа, 1961-62, (22), Ірочка Волицька, доня Атени й Чорновола (23), Копія листа до батька від 5 січня (25), Іра Мягкова про французькі театри (27), Рая Скалій і ЦК (32), Запрошення з профілем Л. Озерова. Вечір поезії (39), Ю. Смелков про виставу Віктюка «Вечерний свет» (41), Н. Абалкін про «Содружество талантов» (Прада) (43), Плітки про Неллю й про фінську затоку (48), «Укр. театр» №6. Слава Сумський (51), «Это было адом» (про Чілі) (52), Жоу Ень Лай помер. Сенченко (58), «Барішня Струкова» (61), Ми з Неллею в Рузі. Монологи про театр (64), Ваксберг –Вертинський-Сталін (73), «Протокол...» (рецензія) Кострома (76), Сміх. Гротеск. Санскритська драма (82), Одномоментність існуючого. Самотність як код (82), Ігор Дем'янович Стаценко, новий виток. Куба (88), «Заседание парткома» у МХАТі (96), Іван Франко про національне (97), Тухманов (99), Нат. Кузякіна, талант як суть. Іван Тешенко (108), Театр. Маса й півкультура. Гра (112), Режисер и актер в театре для детей (113), Тарапунька і Штепсель. Спогад. Мова (122), «Енеїда» як раблезіанство. Бонді про дзеркальце (126), Азарт,

карти, Пушкін, Лотман (130), Ярко Лесюк, Оксана Яківна. Стус. Плющ (132), Стаття: Скільки нас буде у 2000 році? (135), Варнаховський – Кнебель. Лист. Гр. Булаха. Г.І. В'юн (145) ДОДАТОК: вірші Я. Павличко, Л. Тиглій, С. Хміль, В. Отрощенко, Н. Кіян, П. Антокольський (158).

Лютий

Ярослав Лесюк, Оксана Яківна, Ліда Смирнова (175), Я відмовився від «Наших сусідів» (181), Оксана Яківна, Ніна К-ка (183), Фільм про Китай: розстріл (184), Оксана Яківна про «Протокол...» (187), Варнаховський про М. Калика (191), Анатолій Шекера. Валерій Івченко (191), Про «виробничу п'єсу». Офіціоз (193), Генералка «Протокола» (200), Китай. Компас (207), Варнаховський: книжка (208), Вечір у Димшица в ЦДЛ (211), Марія Іванівна. Огурцов (214), Київські рефлексії. О. Я. (216), Василь Симоненко – і дорога, «що Ленін заповів» (218), Лист від Л. Смирнової (218), Безруков напився п'яний. Здача Управлінню (219), Оксана – і собаки (224), Чи можлива «театральна система»? (225), Помер Леонід Варнаховський (226), «Идеологическая диверсия Безрукова» (227), Лист від Л. Фінкеля (230), В. Вульф «Несостоявшаяся премьера» (231), Сідур (239), Жорж Марше і «диктатура пролетаріату» (240), Росія – Союз – азіатчина (241), Лист від Леоніда Череватенка (245), Лист від Ліди Смирнової (246), «Сценический шабаш в Брюсселе» (247), Станіславці – і хлистівщина (252), Мова у російських театрах. Тренаж (258), Обговорення «Протоколу» (261), «О свободах подлинных и мнимых» (264), Політична погода (276), Ернст Неізнестний (276), З'їзд у Києві (278), Український вечір в ЦДЛ (278), О. Кучкіна про М. Нейолову (281), «Комо, правда» – «Я НЕ МИХАИЛ

КОЛЬЦОВ...» (286), «С меня хватит...» (286), Лист від П. Кравчука – старий, 1975 року (307), Анекдоти від Луначарської (308), Польська н'єса (310), Григорович про «Ангару» (Іванову) (311), Промова Шеварнадзе (315), Сокова – про «Протокол» (323), Два фото з «Протокола» (324), Мільтініс про музейність франківців (326).

Березень

«Протокол» у Товстоногова (329), Політбюро (332), Знову комсомол (341), Київ (343), «Іванов» у Марка Захарова (351), Драчеві дали премію (премії взагалі) (358), Вистава у Завадського (358), Децо про чоловіків (360), Сергій Данченко (361), Тітка Наталя – про Михайла Павловича (364), Мій «Протокол» (366), Родинне: мама (368), (375), Рецензія на книгу С. Кліміна (369), Стаття Н. Велехової про Теарт Райніса (377), Фото тітки Наталі (383), Трохи політики (386), Тарас Марусин (389), Рецензія Йосипа Кисельова на «Круша» (391), Стаття до БСЭ про Г. Юру (396), Арк. Стругацький (407), Концерт (411), «Свободная Европа – филиал ЦРУ» (417), Христов – «Своб. Европа» (430), Поюровський – Стуруа (435), Грузини – «Премія» (440), Французський театр глазами Мильтинуса (445), Театр ім. Руставелі. Буклет (457), Єврейська тема в Росії та на Україні (486), Іван Сварник, Петро Кравчук (488), «Клеветники-антисоветчики» («С. К.»); мусульм (490), Українці в Польщі (496), Лист від Б. Бойчука (500), Помер Сергій Смирнов (501), Лист від Анатолія Крима (503), Таксист про Солженіцина (504), «Кавказьке крейдяне коло» у Стуруа (!) (506), Львов-Анохін про позавчора (507), Прем'єра «Протоколу..» (510), Мої куплети акторам (День Театру) (511), Прилетіла Інгебург Кречмар (518), Пляшка – мало, дві –

багато, три – знову мало (519), Тарівердієв і Валя Нікулін (520), «Ясновидящий» у Захарова (525), Олексій Казанцев (526), Кречмар дивиться «Пурсо» (527), В НДР люблять мюзикл (527), «Пытаются проникнуть в советский театр» (527)

Додаток

Переклад статті Драча «Постижение жизни поэзией» (529), Сценарний проект концерту (тексти ведучих, копія варіанту для цензури) (551), Троцкий (557).

Літературно-художнє видання

ТАНЮК Лесь Степанович

ТВОРИ

ЩОДЕННИКИ

без купюр

В 60-и томах

ХЛІІ том

1976 р. (січень-березень)

Відповідальний редактор	<i>Л. Фурта</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Л. Фурти</i>
Дизайн обкладинки	<i>П. Фурти</i>

Підписано до друку 15.01.2018. Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Гарнітура TextBook. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 37,39.
Обл.-вид. арк. 39,4.

Тел./факс.: (044) 501 24 59, 502 21 43
E-mail: info@alterpress.com.ua
www.alterpress.com.ua

«Альгерпрес», вул. В. Житомирська, 28, Київ, 01034
Свідоцтво про реєстрацію ДК №177 від 15.09.2000 р.

Надруковано в ТОВ «Альгерпрес», вул. Шамило, 23, Київ, 04112